III-17.770

Claudia Rodica Popescu

ANALIZĂ GEOGRAFICĂ

INDUSTRIA ROMÂNIEI ÎN SECOLUL XX

Editura OSCAR PRINT

CLAUDIA RODICA POPESCU

INDUSTRIA ROMÂNIEI ÎN SECOLUL XX
ANALIZĂ GEOGRAFICĂ

Bibliotecii Departamentului
de Geografie al Universității
„Al. I. Cuza", Iași
Popescu
21. 05. 2001

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Europa de Est
Romania
911.3::33 (498)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CLAUDIA RODICA POPESCU

INDUSTRIA ROMÂNIEI ÎN SECOLUL XX
ANALIZĂ GEOGRAFICĂ

125399
B.C.U. - IASI

EDITURA *OSCAR PRINT*
Bucureşti, 2000

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Procesare text: *CLAUDIA RODICA POPESCU*
Tehnoredactare computerizată: *ROLAND DUMITRESCU*
Corectura: *TRAIAN BĂDICAN*
Coperta: *LIVIU STATE*
Execuţia grafică: *DAN POPESCU*
Cartografie computerizată: *AMALIA VÎRDOL*

Această carte a fost realizată
cu sprijinul financiar al
Agenţiei Naţionale de Ştiinţă, Tehnică şi Inovaţie

Editura *„OSCAR PRINT“*
B-dul Regina Elisabeta nr. 71, et. 3, ap.7, sector 5

Pentru comenzi: Tel./Fax. *315.48.74*
Mobil: 092.308.859 sau 092.723.139
E-mail: ***oscarprint @ hotmail.com***

© Copyright pentru prezenta ediţie *OSCAR PRINT*
Bucureşti, 2000

ISBN 973-8224-20-9

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CUPRINS

PREFAŢĂ 9
INTRODUCERE 11
PARTEA I 15
CAPITOLUL 1 18
Probleme teoretico-metodologice privind relaţia dintre industrie şi organizarea spaţiului geografic *18*
1.1. Elemente teoretice 18
1.1.1. Spaţiul – concept fundamental al demersului geografic *18*
Dimensiunea umană a spaţiului sau dimensiunea spaţială a umanităţii 18
Semnificaţia spaţiului pentru cunoaşterea umană 18
Spaţiul – „raţiunea de a fi" a geografiei 19
1.1.2. Organizarea spaţiului – între voluntarism şi auto-organizare *22*
Dihotomia om - natură 22
Integrarea omului în natură 23
Dualitatea organizării spaţiului 24
Noţiuni alternative 27
1.1.3. Industria – componentă spaţială şi element de presiune în organizarea spaţiului *29*
Conţinutul spaţial al industriei 30
Dimensiunea spaţială a industriei 32
1.1.4. Tipuri de relaţii teoretice între industrie şi organizarea spaţiului *35*
Relaţii de atomizare spaţială 36
Relaţii de integrare holistică 37
Relaţii de interacţiune 38
Relaţii de inegalitate 39
1.2. Elemente metodologice 40
1.2.1. Individualizarea elementelor industriale cu rol în structurarea spaţiului *40*
1.2.2. Principalele tipuri de interacţiune industrie-spaţiu geografic *44*
Interacţiuni determinate de caracteristicile spaţiului 45
Interacţiuni determinate de caracteristicile industriei 49
1.2.3. Analiza diagnostic a gradului de dezvoltare industrială a unui spaţiu geografic *52*
Evaluare structurală 53
Evaluare evolutivă 54
Evaluare calitativă 54
1.2.4. Algoritmul relaţiei geografice dintre industrie şi organizarea spaţiului *56*

CAPITOLUL 2 60
Tipuri de relaţii teritoriale între activităţile industriale şi componentele geografice ale spaţiului geografic (exemplificate prin studii de caz din spaţiul industrial românesc) *60*

BCU "LUCIAN BLAGA" CLUJ-NAPOCA LIBRARY

2.1. Relaţii la nivel de macroscară 65
2.1.1. Relaţii de integrare 67
2.1.2. Relaţii de structurare selectivă a componentelor geografice majore 69
2.2. Relaţii la nivel de mezoscară 70
2.2.1. Relaţii de polarizare regională 74
2.2.2. Relaţii de complementaritate 76
2.3. Relaţii la nivel de microscară 77
2.3.1. Relaţii de determinare 79
2.3.2. Relaţii de individualizare punctuală 82

PARTEA A II-A 83
CAPITOLUL 3 86
Dinamica spaţială a activităţilor industriale din România în secolul XX 86
3.1. Evoluţia logicilor de localizare spaţială a industriei – coerenţe şi contradicţii 88
3.1.1. Etapa de difuzie spaţială (înainte de 1918) 91
3.1.2. Etapa de concentrare selectivă (1918-1945) 94
3.1.3. Etapa de polarizare regională (1945-1968) 99
3.1.4. Etapa de dispersie spaţială (1968-1989) 105
3.2. Construcţia structurilor spaţiale prin industrie 110
3.2.1. Localizarea activităţilor industriale 113
Tipuri de industrii – tipuri de spaţii 114
Distribuţii preferenţiale 116
Segregarea calitativă a spaţiului 120
Creşterea diferenţiată a spaţiilor şi industriilor 124
Tendinţe medii – particularităţi locale 127
3.2.2. Accentuarea proceselor de redistribuire a populaţiei 130
3.2.3. Structuri spaţiale ale industriei în 1990 135

CAPITOLUL 4 142
Restructurarea industriei româneşti şi impactul acesteia asupra modului de organizare a spaţiului după 1990 142
4.1. Concept şi forme de concretizare 143
Cauză şi efect în reorganizarea spaţiului geografic 145
Condiţionări şi conjuncturi specifice „restructurării de tranziţie“ 145
4.2. Relaţia reciprocă dintre restructurare industrială – reorganizare spaţială 153
Noii actori ai spaţiului orientează restructurarea industriei 154
Evoluţia actuală a activităţilor industriale şi destructurarea spaţiului 162
Un prim efect: noua ierarhie industrială 167
4.3. Componentele geografice ale spaţiului afectate de restructurarea industriei 168
4.3.1. Componenta demografică 168
Noi sensuri de redistribuire a populaţiei 169
Incidenţa şomajului şi involuţia industriei 171
4.3.2. Componenta economică 174
Evoluţii sectoriale diferenţiate 175
Structuri economice în schimbare 176
4.3.3. Componentele fizice ale spaţiului 179
4.4. Comportamente spaţiale în contextul restructurării industriei 182

CAPITOLUL 5 187
Modelarea unor spaţii particulare prin industrie *187*
5.1. Rolul activităţilor industriale în definirea funcţională a aşezărilor 188
5.2. Tipuri de spaţii – tipuri de industrii 193
5.2.1. Spaţiul rural şi industria extractivă *195*
Ciclicitate temporală – semnificaţie spaţială 196
Efecte în organizarea spaţiului 197
Difuzia spaţială a activităţilor extractive în spaţiul rural 199
Distribuţia şi rolul industriei extractive în structurarea spaţiului rural 200
5.2.2. Industria de prelucrare – o industrie urbană! *209*
Noile raporturi industrie – oraş 210
Impactul structurant al industriei asupra spaţiului urban 212
Configuraţia spaţială a industriei urbane 212
Dinamica industrială urbană 216
Reacţii opuse în contexte opuse 221
Concentrările industrial-urbane – forme de solidaritate spaţială 225

CAPITOLUL 6 231
Noul spaţiu industrial românesc – între fragilitate şi performanţă *231*
6.1. Puncte forte 233
6.1.1. Specializările industriale regionale *233*
6.1.2. Flexibilitatea productivă în creştere *236*
6.1.3. Atractivitatea mediului industrial *238*
6.2. Puncte slabe 239
6.2.1. Ignorarea distanţei *239*
6.2.2. Integrarea verticală a industriei bazată pe principii de echilibrare spaţială *241*
6.2.3. Dependenţa exclusivă a economiei locale de industrie *242*
6.3. Oportunităţi 244
6.3.1. Privatizarea industriei *244*
6.4. Pericole 245
6.4.1. „Punctele fierbinţi" între concentrare şi dispersie *246*
6.4.2. Fragilizarea economiilor locale *247*
6.4.3. Declinul accentuat al industriei şi localizarea riscurilor sociale *248*

Abstract *255*
Contents *261*
Bibliografie *265*

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

PREFAŢĂ

Subiectul abordat de autoare - „Industria României în secolul XX. Analiză geografică" - este, în primul rând, expresia unei necesităţi, în contextul abordării sporadice a problematicii geografiei industriei în geografia umană din România, în comparaţie cu geografia populaţiei şi geografia aşezărilor umane; pe deasupra, înainte de 1989 fiind obligatorie, în lucrările cu problematică economico-geografică, o atitudine elogiatoare, care nu lăsa loc unor opinii proprii.

Autoarea a reuşit să implementeze o serie de metode originale de cercetare, să parcurgă o cantitate impresionantă de material bibliografic (teoretic, dar şi concret-analitic) şi să ajungă la o interpretare, pe cât posibil, mai precisă a rezultatelor analizei cantitativ-spaţiale. Autoarea a exploatat la maximum valenţele unor modele economico-spaţiale şi ale cartografiei automate, ceea ce a dat naştere unui număr mare de reprezentări complexe şi a unor grafice concludente, cu o înaltă capacitate ilustrativă, al căror scop este acela de a evidenţia corelaţiile dintre factori şi efecte în procesul de dezvoltare a industriei.

De asemenea, utilizarea informaticii pentru cuantificarea similitudinilor a ajutat mult la precizarea unei serii de tipologii, aşa cum este clasificarea funcţională a aşezărilor şi distribuţia spaţială a tipurilor funcţionale.

Utilizarea acestei metodologii o sprijină pe autoare în materializarea unor aserţiuni fundamentale - cu care, evident, suntem de acord - şi care exprimă înţelegerea pe multiple planuri a particularităţilor formării şi dezvoltării industriei din România: întârzierea procesului propriu-zis de industrializare cu aproximativ un secol faţă de Europa central-vestică, penetraţia prioritară pe direcţia nord-vest sud-est a acestui proces, rolul important jucat de dirijismul economic şi de politica statală de industrializare, încă din anii protecţionismului şi ai războaielor vamale de la finele secolului al XIX-lea, exacerbarea dirijismului în anii preluării modelului sovietic de dezvoltare, creându-se o industrie dezechilibrată şi lipsită de organicitate, hiperconcentrarea teritorială şi gigantismul unităţilor industriale, părăsirea de facto a ideii unei mai largi distribuţii a industriei de transformare în faţa eşecurilor înregistrate încă de la finele deceniului al optulea.

Autoarea evidenţiază, de asemenea, lipsa totală de înţelegere manifestată înainte de 1989 pentru fenomenele şi orientările noi apărute în industria din statele avansate, menţinerea anacronică a unui model clasic de industrializare, bazat pe economiile de scară şi pe integrarea verticală, ca şi arbitrariul unor decizii de localizare, luate pe baza unor iluzorii resurse energetic-minerale sau în vederea unor efecte de fals prestigiu personal.

Lucrarea dă dovadă de multă responsabilitate în analiza stării actuale, extrem de problematice, a industriei româneşti, confruntate, pe de o parte, cu sechelele menţionate şi, pe de altă parte, cu concurenţa unor industrii mult mai performante, în contextul unei mondializări ineluctabile, stare cu profunde efecte sociale, mai ales în oraşele mici şi mijlocii, care au o dominantă monoindustrială. În această optică, autoarea susţine necesitatea elaborării unei strategii industriale realiste, depăşirea mentalităţii înguste, conform căreia privatizarea ar fi singura soluţie de ieşire din criză, obligativitatea stimulării şi a unei corecte orientări teritoriale a investiţiilor, a controlului asupra noilor proprietari şi a îndepărtării unor disfuncţionalităţi în aparatul de stat.

Fără îndoială, argumentarea acestor opinii, pe bază cantitativă, este cât se poate de convingătoare şi reprezintă principalul motiv pentru care considerăm că lucrarea de faţă se bucură de multă originalitate. Discursul ştiinţific al autoarei se caracterizează printr-o admirabilă obiectivitate şi prin echidistanţa aprecierilor, dovezi ale maturităţii şi culturii sale de specialitate. Nu trebuie uitată nici valoroasa parte introductivă, care familiarizează pe cercetătorul din România cu o serie de concepte vehiculate în cercetarea de specialitate din Occident – viziunea sistemică, autoindusă, asupra industrializării, criteriile de evaluare a industriei pe diverse planuri: structural, dinamic şi calitativ etc.

În concluzie, ne aflăm în faţa unei lucrări de o indiscutabilă valoare ştiinţifică, care îmbină într-un mod armonios excursul teoretico-metodologic cu o analiză economico-geografică concretă, reuşind să creeze o imagine cuprinzătoare asupra problemelor actuale ale industriei româneşti. Recomandăm în modul cel mai sincer această carte, cât se poate de utilă atât pentru publicul larg, cât şi pentru cei care răspund de destinele economiei naţionale.

Prof. dr. *Alexandru Ungureanu*
Membru corespondent al Academiei Române
Universitatea „Alexandru I. Cuza", Iaşi

BCU IASI / CENTRAL

INTRODUCERE

Tranziţia economiei româneşti a fost dominată, în ultimii 10 ani, de procesul de restructurare a industriei. Subiect incitant pentru analişti, dureros pentru cei care îi resimt efectele, adaptarea structurală a industriei contribuie la definirea unei noi geografii economice a României. Realizarea unei analize relaţionale industrie-organizarea spaţiului este, din punct de vedere ştiinţific, un privilegiu. În primul rând, istoria şi geografia contemporană a României - ca teritoriu şi societate - stau sub semnul dezvoltării industriei. De aceea, tema în sine este un privilegiu prin generozitatea cauzalităţilor şi implicaţiilor, prin subtilitatea corelaţiilor, prin multitudinea „trimiterilor" imprevizibile, prin bogăţia de idei. În al doilea rând, momentul analizei se constituie într-un privilegiu, nu numai la sfârşitul unui secol de dominanţă a industriei, dar mai ales la o schimbare totală de sens care creează noi structuri şi noi funcţionalităţi. Vechile raţionamente logice sunt „răsturnate", treptat se conturează altele, declanşând un proces continuu de adaptare a industriei şi a metodologiilor de cercetare. În al treilea rând, schimbarea se derulează într-un ritm alert, unic, confuz, care obligă la exerciţii intelectuale, la formulări repetate de ipoteze, la acumulări treptate de experienţe. În al patrulea rând, suportul empiric limitat stimulează capacităţile creatoare de prelucrare şi interpretare a datelor, elimină convenţiile şi constrângerile, dând libertatea de a încerca, de a căuta, de a alege.

Studiul de faţă se constituie într-o dublă încercare: de a analiza, pe de o parte, impactul industriei asupra organizării spaţiului şi, pe de altă parte, implicaţiile pe care reacţia spaţiului geografic le provoacă dinamicii industriale. Studiul de caz al României, atât de complex şi de reprezentativ pentru problematica propusă, a impus o riguroasă fundamentare teoretică, care a readus în discuţie principalele curente de gândire geografică, contribuţia acestora la euristica globală. Acestea au condus la definirea propriei înţelegeri a spaţiului geografic, a organizării acestuia, a rolului industriei în procesul de structurare. Includerea, în debutul studiului, a unei analize centrate pe problematica teoretico-metodologică este pe deplin justificată. În comparaţie cu studiile admirabile dedicate de economişti, geografi şi sociologi evoluţiei industriei româneşti în prima jumătate a secolului XX, bibliografia ştiinţifică de după 1950 este săracă, parţială, părtinitoare. Restricţiile ideologice au făcut din geografia industriei un domeniu evitat sau, cel puţin, abordat cu multă prudenţă. Utilizarea unui set limitat de indicatori economico-sociali, interpretarea acestora cu grija evocării progreselor şi trecerii sub tăcere a eşecurilor au condus, în timp, la definirea unui stil particular de reprezentare a realităţii şi, inevitabil, la acumularea unor decalaje teoretice şi metodologice faţă de achiziţiile ştiinţifice realizate de geografia industriei pe plan mondial.

Trecerea de la consideraţiile teoretice la analiza concretă a industriei în spaţiul românesc a impus depăşirea mai multor dificultăţi legate de modalitatea de abordare. Studiul evoluţiei industriei şi al geografiei sale, de-a lungul secolului XX, a obligat la alegerea unei metodologii care să integreze în acelaşi demers explicativ schimbările de logică şi rupturile de ritmuri de dezvoltare. În acelaşi timp, opţiunea pentru realizarea unei baze de date complete, continue, care să permită comparaţiile, a fost limitată, nu doar din cauza fluctuaţiilor sistemelor de înregistrare statistică, ci şi a instabilităţii decupajului administrativ, supus frecvent ajustărilor spaţiale. Scopul propus nu a fost unul unilateral, de studiere a industriei româneşti, ci unul relaţional, de raportare permanentă la contextul spaţial. Dar atât sistemul industrial naţional, cât şi spaţiul sunt într-o continuă schimbare. Primul, prin creşterile diferenţiale ale centrelor industriale, prin modificările constante ale competiţiei dintre acestea, prin configuraţiile variabile ale ierarhiilor industriale. În decursul timpului, centrele industriale s-au multiplicat numeric, şi-au schimbat dimensiunile şi densităţile, au exercitat funcţii diferenţiate ca semnificaţii şi conţinut. Răspunsul spaţiului geografic la aceste evoluţii a fost la fel de dinamic, convergenţele spaţio-temporale alternând cu divergenţele, periferiile cu centrele, creşterile cu declinul. O atenţie specială a fost acordată studierii acelor procese evolutive ale industriei care pun în evidenţă dinamica spaţiului geografic. Spaţiul geografic nu este inert, se schimbă, se adaptează sau „se răzvrăteşte" împotriva acţiunii umane. Una din explicaţiile eşecului policii socialiste de dezvoltare a industriei constă în considerarea spaţiului geografic ca fiind o suprafaţă plană alcătuită din „puncte". A fost greu de înţeles că în spatele fiecărui „punct" se ascunde o geografie unică şi complexă, definită de mediul natural, de oameni şi activităţi economice, de tradiţie şi cultură. Mai mult, dezvoltarea economică de „tranziţie" a ignorat spaţiul geografic, neincluzându-l printre variabilele schimbării, deşi spaţiul geografic ne trimite prin reacţiile sale avertismente pe care trebuie să învăţăm să le descifrăm: la nivel local prin dezechilibrele de mediu şi disfuncţionalităţile structurilor economice şi sociale; la nivel regional prin pierderea cooperării şi specializării economice, prin lipsa integrării şi coeziunii funcţionale.

Studiul de caz al industriei româneşti a debutat prin analiza comparativă ***evoluţie industrială - organizare spaţială***, urmărind în cronologie procesul de spaţializare a industriei. Ritmurile diferite de dezvoltare - cu fluctuaţii şi comportamente distincte, cu modificări structurale - au inclus în demersul explicativ antiteza *inerţie - dinamică* şi evaluarea contribuţiei acestora la conturarea trendului evolutiv. Transferul analizei de la dinamica lentă la cea rapidă, de la creştere la declin a centrat atenţia pe o a doua antiteză *regularităţi – evenimente aleatorii*, punctând spaţial conservarea în contrast cu schimbarea structurilor industriale. A fost introdusă noţiunea de talie în contexte de creştere sau descreştere industrială, căutând corespondenţele dintre ratele de variaţie, mono- sau pluri-funcţionalitate şi mărime. Ecartul dintre specializare şi diversificare explică atractivitatea diferită, gradul variabil de polarizare al centrelor industriale. O altă antiteză, relevantă pentru studiul organizării industriei, este cea care opune *concentrarea şi dispersia*, în sensul evaluării semnificaţiei acestora pentru echilibrul spaţial. Trecerea de la

evoluţie la involuţie, prin analiza comparativă ***adaptare structurală - recompunere spaţială,*** a adus în discuţie antiteza *structurare - destructurare*, plasând procesele la limita dintre coeziune, coerenţă, organizare şi antonimele acestora. Descifrarea „logicii" declinului industrial a impus analiza modului în care acesta se distribuie spaţial, a semnificaţiilor pe care la îmbracă noţiunile studiate anterior în conjunctura dinamicii pozitive. Rolul declinului industriei la uniformizarea oportunităţilor sau la stimularea evoluţiilor punctuale a activat o nouă antiteză *omogenitate - heterogenitate* cu implicaţii asupra intensităţii şi morfologiei diferenţierilor spaţiale.

Pentru a surprinde cât mai exact geografia industriei româneşti, a fost necesară o abordare care să includă:

- analiza alternativă a nivelelor spaţiale, de la perspectiva macro-spaţială, a teritoriului naţional care comprimă într-o sinteză mai mult sau mai puţin coerentă evoluţia industriei, la nivelul mezo-spaţial, pe cât de comprehensiv, pe atât de flexibil pentru detaşarea tendinţelor majore de organizare spaţială, la nivelul local care punctează identităţile individuale;
- glisarea de-a lungul secvenţelor temporale, diferenţiate ca amplitudine, care definesc creşterea industrială pe termen lung în limitele dinamicii lente sau declinul condensat pe termen scurt, purtând amprenta dinamicii rapide. Organizarea spaţială constituie elementul de legătură dintre cele două tipuri de dinamică: cea rapidă este preluată gradat de cea lentă, deformările progresive ale configuraţiei geografice ale spaţiului industrial fiind parţial sau integral memorizate.

Bibliografia consistentă inserată la sfârşitul acestei lucrări este o expresie a recunoştinţei către toţi cei care, prin studiilor lor, mi-au oferit un model de abordare. Recunoştinţa mea se îndreaptă, de asemenea, către prof. dr. Alexandru Ungureanu, Universitatea „Al. I. Cuza" Iaşi, pentru comentariile valoroase care m-au ajutat în clarificarea ideilor. Mulţumiri sincere adresez prof. dr. Violette Rey, Universitatea Paris I, şi prof. dr. Ioan Ianoş, Universitatea Bucureşti pentru sugestiile şi încurajările primite de-a lungul timpului. Realizarea acestei lucrări, a fost posibilă cu sprijinul Institutului de Geografie al Academiei Române, care mi-a oferit un mediu intelectual stimulativ, şi Institutului Naţional de Statistică şi Studii Economice, care, cu generozitate, mi-a pus la dispoziţie datele statistice necesare elaborării lucrării.

Fiind rezultatul unei munci de cercetare desfăşurate pe parcursul mai multor ani, lucrarea de faţă, o modestă contribuţie la studiul dificil, dar fascinant, al industriei româneşti, o dedic cu toată dragostea familiei mele.

Autoarea

BCU IAŞI

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

PARTEA I

- *Probleme teoretico-metodologice privind relaţia dintre industrie şi organizarea spaţiului*
- *Tipuri de relaţii teritoriale între activităţile industriale şi componentele geografice ale spaţiului (exemplificate prin studii de caz din spaţiul industrial românesc)*

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Revoluţia industrială a declanşat un complex şi continuu proces de transformare a resurselor naturale, de schimbare structurală a economiei şi de redistribuire a populaţiei, de conturare a unor forme inedite de organizare spaţială, de redefinire a raporturilor om-mediu. Impactul industriei a stimulat interesul mai multor ştiinţe, printre care cu valenţe explicative deosebite s-a dovedit a fi geografia. Reluând progresele realizate de cercetarea geografică, demersul de faţă îşi propune să sintetizeze elementele teoretice şi metodologice situate la interfaţa geografia industriei - organizarea spaţiului, dar şi să nuanţeze efectele structurante ale localizărilor şi relaţiilor inter-industriale în dinamica spaţiilor geografice. Organizarea spaţială a naturii şi societăţii umane este unanim acceptată ca fiind obiectul de studiu al geografiei. De-a lungul dezbaterilor teoretice, organizarea spaţiului a devenit prin selecţii şi „rafinări" un concept fundamental în procesul general de cunoaştere geografică. Includerea industriei în acest cadru conceptual, facilitată de dubla ipostază de componentă spaţială şi de factor de presiune în organizarea spaţiului, este susţinută de două argumente: caracterul spaţial al industriei - rezultat din materialitatea acesteia - şi forţa sa de structurare. Clarificările metodologice se referă la individualizarea elementelor industriale cu rol determinant în structurarea spaţiului, la definirea principalelor tipuri de interacţiune industrie-spaţiu geografic. Studiul relaţional al industriei şi organizării spaţiului este finalizat prin elaborarea unui algoritm care sugerează succesiunea de paşi cognitivi impuşi de demersul metodologic. Organizarea spaţiului se bazează pe structuri a căror conceptualizare este inseparabilă de noţiunea de scară spaţială. Procesele şi fenomenele geografice nu pot fi înţelese decât plasate la scara spaţială corespondentă. La fiecare nivel spaţial acţionează mecanisme relativ diferite, se operează transferuri, se stabilesc noi relaţii şi se marchează noi particularităţi. Spaţiul geografic este alcătuit din componente rezultate în urma unor procese care acţionează la nivele de scară diferite. Cu siguranţă, industria este una din componentele spaţiului cele mai sensibile la fluctuaţiile nivelelor spaţiale: cu o cauzalitate genetic legată de variaţiile spaţiale şi cu efecte diferenţiate în raport cu scările de analiză.

BCU

CAPITOLUL 1

PROBLEME TEORETICO-METODOLOGICE PRIVIND RELAŢIA DINTRE INDUSTRIE ŞI ORGANIZAREA SPAŢIULUI

1.1. ELEMENTE TEORETICE

1.1.1. Spaţiul - concept fundamental al demersului geografic

Dimensiunea umană a spaţiului sau dimensiunea spaţială a umanităţii. Spaţiul ne însoţeşte existenţa cotidiană de-a lungul timpului, făcând parte din experienţa noastră comună, obişnuită. Suntem ataşaţi afectiv şi cognitiv noţiunii de spaţiu pentru că trăim în spaţiu, ocupăm un spaţiu fizic. În existenţa umană spaţiul este învestit cu o dublă semnificaţie: condiţie pentru supravieţuirea noastră biologică, considerându-l ca o resursă care explică rolul pe care cucerirea spaţiului l-a jucat în istoria umanităţii, dar şi necesitate psihologică, spaţiul fiind perceput ca o eliberare faţă de constrângeri şi pericole. Având, prin definiţie, o perspectivă antropocentristă, oamenii analizează spaţiul senzorial şi mental în funcţie de suportul cultural: din experienţa intimă, a poziţiei lor şi a relaţiilor cu alţii, organizează spaţiul astfel încât acesta să corespundă cerinţelor lor biologice şi relaţiilor sociale. În periplul existenţial, fiinţa umană porneşte de la o abilitate spaţială instinctivă către o cunoaştere a spaţiului prin articularea simbolică dintre cuvinte şi imagini; conştientizează spaţiul într-un mod subiectiv, conferindu-i valoare şi păstrându-l în memorie în ierarhii bine definite. Dimensiunea spaţială a existenţei umane este vitală: spaţiul ne oferă apartenenţă, mobilitate, experienţă, încărcătură emoţională, orizonturi cognitive.

Semnificaţia spaţiului pentru cunoaşterea umană. Spaţiul a fost pentru procesul continuu de cunoaştere una dintre sursele inepuizabile care au condus la descrierea, analiza şi înţelegerea realităţii. Acesta deţine un rol esenţial în eşafodajul conceptual al multor ştiinţe. *Filozofia,* ca ştiinţă care a modelat raţiunea umană de-a lungul devenirii sale, concepea spaţiul ca forma obiectivă şi universală a existenţei materiei, având aspectul unui întreg continuu tridimensional. *Matematica* a formalizat spaţiul abstract, inert, constrâns de limite rigide şi supus unor legi axiomatice. *Mitologia* propune spaţiul mistic ca răspuns al sentimentelor, percepţiei şi imaginaţiei la cerinţe umane fundamentale. Acesta este o creaţie

BCU CLUJ / UNIVERSITY LIBRARY

intelectuală, derivând din dorința oamenilor de a umple golurile lăsate de cunoaștere. *Sociologia* preferă spațiul cognitiv ca cel rezultat dintr-o cunoaștere repetată, superficială sau profundă, bazată pe obișnuință și familiaritate sau spațiul perceput cu conotații psihologice filtrat de personalitatea umană. Spațiul trăit - adoptat și de curentul geografic de gândire umanistă - recrează realitatea în funcție de percepțiile și reprezentările spațiale ale fiecărui individ sau ale societății în ansamblu. *Filologia* ne propune un spațiu al întâlnirilor, al confruntărilor ideatice, al reflexiilor. *Arta* definește spații care „respiră" prin personalitatea artistică a celor care le-au încărcat cu valoare estetică. *Religia* hrănește spiritualitatea mistică prin spațiile sacre, purtătoare de simboluri și mesaje. *Arhitectura* ne familiarizează cu antinomia spațiilor închise sau libere, nude sau personalizate, orizontale sau verticale. *Politica* individualizează, deși în domeniul abstract, spații de reprimare sau de libertate care au corespondențe în lumea reală. *Științele economice* definesc spațiul economic care asociază fluxurile vizibile (de materiale și produse), cu cele invizibile (de prețuri și costuri, de profituri sau pierderi).

Întregul spectru al cunoașterii umane dezvăluie din puncte de vedere diferite semnificația spațiului, singura știință care i se dedică în exclusivitate fiind însă geografia.

Spațiul - „rațiunea de a fi" a geografiei. Ca știință, geografia se individualizează ca o „inteligență a spațiului", studiind natura și societatea umană în evoluția și dinamica lor spațială. Trecerea de la faza descriptivă la cea explicativă a generat un impas teoretic și metodologic, de-a lungul căruia spațiul a rămas permanent conceptul central al geografiei. Consolidându-și identitatea de știință a spațiului, geografia i-a atribuit acestuia noi valențe și semnificații, i-a disecat componența și i-a înțeles mecanismele și reacțiile, i-a conferit valoare pentru existența umană. Noțiunea de „spațiu geografic" a apărut în anii '60, datorită inadecvării terminologiei uzitate până atunci în susținerea progresului geografiei aplicative (ca noțiune operațională) sau al analizei cantitative (ca noțiune cuantificabilă). În același timp, planificarea teritorială se definise în jurul unui limbaj în care spațiul juca un rol central, iar procesele economice și sociale începuseră a fi concepute spațializat, ceea ce impunea apariția în vocabularul geografic a acestui termen. Deși menționat în studiile geografice din deceniul al șaselea, spațiul geografic a început să fie definit de-abia la sfârșitul deceniului următor. În prezent accepțiunea geografică este cvasi-unanimă: spațiul are o origine socială. Înțelegerea spațiului este însă particularizată: unii geografi îl conceptualizează în forma sa materială, concretă, alții preferă dimensiunea abstractă a spațiului, cea de construcție mentală. Literatura geografică francofonă, dominată de perspectiva sociologică, consideră că spațiul studiat de geografi este suprafața terestră utilizată și amenajată de societate în scopul reproducerii ei. De-a lungul diverselor abordări, spațiul este apreciat ca *materia primă* pe care societatea umană o prelucrează (Isnard, 1978). Spațiul geografic se naște din inițiativa umană, fiind o proiecție proprie fiecărei societăți. Omul sustrage spațiul din ecosisteme, îl ia în responsabilitatea și sub acțiunea sa, amenajându-l în spațiu geografic.

Geografia studiază societatea umană în spaţiu şi prin spaţiu. Acesta reflectă prin caracteristicile sale sistemele de valori, de tradiţii, atitudini culturale, sociale şi politice pe care fiecare societate îşi bazează motivaţiile de acţiune. Sintagma „crearea spaţiului geografic" aduce în prim plan conceptualizarea spaţiului ca *produs social,* rezultând din procesul muncii organizat de societate pentru a-şi atinge scopurile (Raffestin, 1980). Geneza socială a spaţiului este argumentată de toţi geografii preocupaţi de această problematică (Lefebvre, 1979; Lipietz, 1977; Claval, 1978) şi reiterată într-o manieră exclusivistă şi mai apropape de prezent, în 1992, de autorii volumului „Les mots de la géographie". Aceştia apreciază că spaţiul nu poate fi decât social, iar legile sale au doar o logică socială, citându-l pe Kant care sublinia că spaţiul nu se defineşte decât din punctul de vedere al indivizilor şi al colectivităţilor. Autorii restrâng şi mai mult originea noţiunii la sfera socială, admiţând că „nu există spaţii naturale, ci doar ansambluri de elemente fizice, componente ale spaţiului geografic. Este deci inutilă utilizarea adjectivului socio-spaţial" (*op. cit.,* p. 181).

Geneza socială a spaţiului este accentuată prin reliefarea subiectivităţii ca atribut specific raţiunii umane în conceptualizarea acestuia. În consecinţă, spaţiul geografic este un spaţiu formal construit de geografi pornind de la anumite caractere ale spaţiului terestru (Auriac, Brunet, 1986). Nemaifiind o reflectare obiectivă a realităţii, spaţiul conceput este propriu fiecărui geograf (Dauphiné, 1991), devenind o construcţie mentală particularizată la nivel individual.

În acelaşi timp opiniile, unor geografi anglofoni, influenţaţi de ideologia marxistă, sunt fără echivoc în aprecierea spaţiului ca forţă de producţie, ca mijloc de reproducţie socială, a cărui performanţă poate fi evaluată prin eficacitatea diviziunii muncii. Plecând de la ideea că spaţiul prin morfologia sa afectează performanţa economică şi poziţia competitivă a diviziunilor sale, unii autori (Scott, 1988, Benko, Dunford, 1991, Swingedouw, 1992) argumentează că nu numai structurile tehnologice/organizaţionale, dar şi forma şi caracteristicile spaţiului sunt *forţe de producţie.* Accepţiunea este cu mult anterioară, aparţinând lui Marx; acesta care evoca similaritatea evidentă dintre rolul tehnologiei şi al spaţiului prin organizarea sa în circulaţia capitalului. Spaţiul este şi *o relaţie socială* prin folosirea lui ca un element necesar şi activ în procesul de valorizare a capitalului (Massey, 1984). Spaţiul însuşi este structurat şi restructurat prin interacţiunea dialectică a forţelor şi relaţiilor de producţie.

Trecerea în revistă a diverselor accepţiuni atribuite spaţiului conduce la concluzia că deşi opiniile invocate aparţin în exclusivitate geografilor, exprimă de fapt perspectiva sociologică sau ideologică. Deşi se conturează o unanimitate, totuşi se remarcă unilateralitatea, parţialitatea şi caracterul lor vicios. Dacă admitem că spaţiul prin organizarea lui este obiectul de studiu al geografiei, sau într-o altă formulare geografia este ştiinţa raportului om-natură, cum putem explica geneza exclusiv socială a spaţiului, cum putem eluda cu atâta consecvenţă substratul fizic, natural al spaţiului? Cum putem susţine apartenenţa geografiei la ştiinţele naturii şi sociale dacă obiectul său de studiu are doar o condiţionare socială?

Adoptarea fără reţinere a opiniilor menţionate anterior pune în discuţie nu numai natura obiectului de studiu al geografiei, tratat cu ambiguitate, dar chiar individualizarea geografiei ca ştiinţă. Formularea „spaţiul este construit social" implică ideea că morfologia şi distribuţia spaţială sunt rezultatele proceselor sociale. Din acest punct de vedere geografia apare ca o cartografiere a ştiinţelor sociale, transpunând prin limbajul simbolic al hărţilor ceea ce poate fi explicat prin raţionamente sociologice sau economice. Reducerea geografiei la postura de instrument de analiză al altor ştiinţe este anacronică având în vedere evenimentele majore care au marcat evoluţia umanităţii în ultimul timp. Restructurarea spaţială masivă la nivel intra-naţional şi internaţional, ca parte integrantă a schimbărilor sociale şi economice, a dovedit dimensiunea geografică a existenţei umanităţii pe care nu o putem ignora. Aforismului din anii '70, conform căruia spaţiul este construit social, i s-a adăugat şi reciproca: socialul este, de asemenea, construit spaţial. Relaţia a devenit biunivocă, admiţând că şi societatea umană este spaţializată, iar organizarea ei spaţială îi influenţează funcţionalitatea. Un alt argument care acuză anihilarea „încărcăturii naturale" a spaţiului derivă din conceptualizarea sa ca fiind doar un efect al relaţiilor sociale, dinamice şi instabile.

Spaţiul social se caracterizează printr-o componentă „haos" intrinsecă esenţei sale, evidentă dacă avem în vedere că deşi localizarea fiecărui proces social poate fi susţinută de o cauzalitate directă totuşi poziţia relativă a unuia faţă de altul se sustrage deseori acestei condiţionări. Haosul spaţial rezultă din juxtapunerea întâmplătoare, separarea accidentală, sau din natura contradictorie a aranjamentelor spaţiale generate de acţiunea unor cauzalităţi sociale multiple. Atenuarea tendinţei spre haos a spaţiului organizat exclusiv social se bazează pe raportarea la suportul fizic, pe compatibilitatea mecanismelor naturale şi sociale, pe solidaritatea organizării sociale şi naturale a spaţiului.

Spre deosebire de perspectivele fragmentate şi parţiale, expuse mai sus, se remarcă clarviziunea geografilor români care au surprins originalitatea spaţiului geografic şi au intuit caracterul său complex rezultat din interacţiunea „învelişurile planetare" (Mehedinţi, 1904; Brătescu, 1925; Vâlsan, 1938). Poziţia avangardistă a geografiei româneşti a fost menţinută prin capacitatea deosebită de anticipare ştiinţifică şi de înţelegere profundă a dublei naturi a spaţiului geografic, fizice şi sociale, argumentată în numeroase studii de referinţă (Mihăilescu, 1968; Donisă, 1977; Urucu, Podgoreanu, 1986; Ianoş, 1987).

Continuând în acelaşi spirit al geografiei româneşti, *spaţiul* poate *fi conceput ca rezultând din existenţa simultană a interrelaţiilor şi interacţiunilor dintre componentele sociale şi naturale, dimensionată în secvenţe ierarhice de la local la global.* Articularea celor două „straturi" - natural şi social - este primul pas în ontologia noţiunii de spaţiu geografic, care subliniază încărcătura relaţională a acestuia. Simultaneitatea adaugă o notă de particularitate spaţiului geografic, fiind responsabilă pentru extensiunea şi configuraţia proceselor spaţiale. Componentele geografice, indiferent de apartenenţa lor la domeniul fizic sau social, sunt dependente unele de altele, intercondiţionându-şi evoluţia. Secvenţialitatea implică

dimensiunea temporală a spaţiului, dinamica spaţială neputând fi înţeleasă în afara factorului timp. Spaţiul geografic este alcătuit din componente care rezultă din procese ce acţionează la nivele de scară diferite, făcând necesară descompunerea spaţiului în diviziuni ierarhizate. *N*-dimensionalitatea spaţiului provoacă relaţii fizico-sociale intim legate de nivelul local sau extinse până la cel global (formularea fiind de fapt o transpunere în limbaj „modern" a „întregului teritorial de la localitate la planetă" de care vorbea Mihăilescu în 1968).

1.1.2. Organizarea spaţiului - între voluntarism şi auto-organizare

Organizarea spaţială a societăţii umane şi a naturii trebuie să fie unanim acceptată ca fiind obiectul de studiu al geografiei. Sintagma a apărut în anii '60 şi a fost definită înainte chiar de includerea într-un sistem de referinţe şi semnificaţii a noţiunii de „spaţiu geografic".

De-a lungul dezbaterilor teoretice, organizarea spaţială şi-a îmbogăţit sensurile, şi-a clarificat conţinutul, şi-a impus valoarea în procesul general de cunoaştere geografică. Procesul de conştientizare epistemologică s-a produs treptat, deşi geografia - prin fundamentele sale teoretice şi prin metodologia utilizată - a urmărit din totdeauna modul de organizare spaţială a sistemelor naturale şi sociale.

Dihotomia om - natură. Voluntarismul geografilor este o reflectare a curentelor filozofice ale epocii: oamenii de ştiinţă se închideau în domenii selective pentru ca, în condiţii de „asceză intelectuală", să pătrundă într-o cercetare despre care ei afirmau că ar fi autonomă şi detaşată în raport cu preocupările societăţii (naturii?) care-i adăposteşte. În mod paradoxal, o eroare de înţelegere a poziţiei planetei noastre a fost înlocuită cu un adevăr ştiinţific impus cu greu care, la rândul său, a hrănit o altă eroare de atitudine, bazată mai mult pe psihologia umană de negare a apartenenţei omului la Terra, ceea ce a generat o îndelungată dezbatere ştiinţifică. Formalizările ştiinţifice teoretice de orientare voluntaristă au apărut ca o compensaţie oferită omului atunci când a fost detronat din centrul universului, pământul fiind doar o planetă anonimă a unei stele oarecare a galaxiei. Lipsa senzaţiei de putere a dus la o separare a omului de natură. Exteriorizarea omului de natură a fost iniţiată de Hegel care, pe bună dreptate, integrează natura în nivele de complexitate crescândă în tabloul devenirii mondiale a spiritului. Dar Hegel îşi încheie în mod fals raţionamentul, afirmând că domnia naturii se încheie odată cu spiritul devenit conştient de sine - omul. Adoptând aceeaşi atitudine, geografii au construit acelaşi destin conceptual organizării spaţiului, ca şi noţiunii de spaţiu. Drumul a fost deschis de Labasse (1966) care îşi subintitulează volumul dedicat organizării spaţiului „Elemente de geografie voluntară", propunând o analiză ştiinţifică a „diverselor moduri de evoluţie controlată a peisajelor". Geografia voluntară este în viziunea autorului o reflexie gândită pentru a fi aplicată eforturilor pe care omul le întreprinde deliberat şi colectiv pentru a modifica condiţiile spaţiale ale existenţei unei comunităţi. Morrill (1974) este la fel de clar încă din titlu: „Organizarea spaţială a societăţii" se referă în exclusivitate la rolul omului în

crearea unei ordini sociale. Organizarea spaţială este rezultatul efortului uman de a folosi spaţiul eficient. Încă de la început autorul precizează trei principii care ghidează utilizarea spaţiului de către om: să maximizeze utilitatea netă sau productivitatea „locurilor" cu minimum de efort; să maximizeze interacţiunea spaţială cu minim de efort; să aducă activităţile economice atât de aproape cât le permite competiţia dintre ele. Termenii folosiţi de autor - maximizare, productivitate, minimum de efort, activităţi economice - sunt elocvenţi pentru unicul scop al acţiunii umane: satisfacerea exigenţelor economice şi sociale ale existenţei. Din a doua jumătate a deceniului al şaptelea, raţionamentul bipolar om-mediu se generalizează, determinând solidarizarea comunităţii geografice în jurul originii sociale a organizării spaţiale. Unii geografi simt încă nevoia să declare supremaţia omului, considerând că spaţiul geografic nu se înscrie în ordinea naturii, ci este regizat de ordinea definită de om pentru a deveni independent (Isnard, 1978). Mai mult decât atât, spaţiul geografic nu se adaptează mediului natural, dar îl utilizează ca substrat, îl transformă, îl amenajează mai bine pentru realizarea intenţiilor umane, încât deseori devine de nerecunoscut. Alţi geografi şi-au simplificat demersul teoretic, argumentând doar dimensiunea socială a organizării spaţiale. Aceasta apare ca expresie a luptei pentru control asupra spaţiului, pe de o parte, şi a circulaţiei capitalului, pe de altă parte (Swingedouw, 1992). Fiind influenţată fie de ideologie, fie de sociologie, investigaţia ştiinţifică geografică a devenit un monolog, nepermiţând nici un fel de replică din partea naturii, ignorându-i semnificaţia. Este de necontestat rolul forţelor şi relaţiilor sociale în structurarea spaţiului geografic, este normală subordonarea organizării spaţiale necesităţilor umane individuale sau colective, este reală încercarea de a pătrunde în intimitatea dinamicii organizării spaţiale; în acelaşi timp, este inexplicabilă persistenţa geografilor într-o abordare parţială care prin supraevaluarea dimensiunii sociale şi reducerea la zero a celei fizice devine falsă. Recunoaşterea organizării spaţiale ca fiind un produs al societăţii nu implică obligaţia de a pleca de la social. H. Reymond (1981) aprecia: „Faptul că spaţiul este un produs social, ceea ce nu poate fi negat, nu ne spune nimic asupra lui; cel mult cum societatea îl stăpâneşte, îl utilizează fără să-l cunoască". Apare frecvent în studiile geografice interogaţia: *Cum să vorbim despre mediul unei societăţi fără să vorbim despre societate?* Nu transpare însă niciodată întrebarea: *Cum să vorbim despre o societate fără să vorbim despre mediul ei, fără să punctăm constrângerile pe care mediul natural le-a impus societăţii umane, fără să evidenţiem modul particular în care fiecare comunitate s-a adaptat acestor limite?*

Integrarea omului în natură. Dezechilibrele mediului, decalajele centru-periferie, disfuncţionalităţile marilor concentrări umane, criza spaţiului au impus reevaluarea conceptelor şi legilor care au stat la baza fundamentărilor teoretice, redefinirea modelelor de dezvoltare promovate până în anii '80. Fundalul conceptual al noului curent de gândire se bazează pe integrarea omului în universul din mijlocul căruia a apărut şi pe care îl cunoaşte numai în mod dialectic, situându-se în interiorul lui. Includerea omului ca fiinţă inteligentă în cadrul

mediului este supusă unei coerenţe, bază a structurilor complexe, organizate. „Noua alianţă între om şi natură", iniţiată de I. Prigogine (1984), înseamnă de fapt integrarea istoriei oamenilor, a societăţilor şi a cunoştinţelor lor cu aventura de explorare a naturii. Transferând în cadrul teoretic explicativ al geografiei aportul epistemologic al „noii alianţe" putem considera spaţiul ca fiind un sistem deschis, supus influenţelor exterioare ale mediului. Activitatea umană - ca element integrat spaţiului - determină impulsuri (fluctuaţii) care îndepărtează sistemul de la starea de echilibru, diferenţiază mecanismele de funcţionare şi generează noi structuri. Are loc o reacţie în lanţ, care înseamnă de fapt încercarea sistemului de a se autoorganiza, de a reveni la starea de stabilitate. Sub şocul impulsului, comportamentul sistemului este haotic, reacţiile prin care acesta încearcă să se adapteze conduc la o nouă coerenţă, la un nou tip de „comunicare" între componente. Sursa infinită a autoorganizării este dată de singularitatea relaţiilor nelineare din interiorul şi cu exteriorul sistemului spaţial.

Evoluţia spaţiului geografic prin autoorganizare explică caracteristicile esenţiale ale acestuia: *heterogenitatea* este acumulată de sistemul spaţial prin adaptările succesive la stimulii externi sau interni; *unicitatea* rezultă din relaţiile specifice dintre componentele spaţiale care, de-a lungul intervalelor de stabilitate/instabilitate, reflectă, prin modul lor de funcţionare, diferenţele lumii exterioare; *dinamica* spaţiului este generată de capacitatea de adaptabilitate la cauze exogene sau endogene, de transmitere a schimbării în interiorul structurilor ierarhice şi de abilitatea de redefinire a funcţionalităţii. Această abordare nu exclude omul din procesul de evoluţie a sistemelor geografice, ci, dimpotrivă, recunoaşte că la existenţa „noii stări a naturii" contribuie activitatea umană (Prigogine, Stengers, 1984). Semnificaţia noii atitudini este de limitare doar relativă a activităţii antropice, însemnând de fapt o impunere de reguli, pe care omul trebuie să le respecte în raporturile sale cu mediul.

Înlocuind monologul ezoteric al atitudinii autoritare a omului cu dialogul bazat pe interacţiunea societate-natură, teoria autoorganizării este mult mai adecvată demersului geografic faţă de abordarea unilaterală expusă anterior. Cu toate acestea, implicarea geografilor în susţinerea autoorganizării sistemelor geografice, în general, şi a spaţiului, în special, este doar izolată. Adoptarea acestei perspective ar întări poziţia privilegiată a geografiei de „filozofie" a interfeţei natură-societate şi ar spori credibilitatea impactului aplicativ al acesteia în gestionarea spaţiului.

Dualitatea organizării spaţiului. Cuplarea analizei distribuţiei şi morfologiei componentelor geografice cu studiul proceselor şi transformărilor marchează o semnificaţie gnoseologică maximă prin adoptarea conceptului integrator de organizare spaţială. Traversând paradigma socială şi cea naturalistă, organizarea spaţiului se caracterizează printr-o evidentă labilitate conceptuală, a cărei încărcătură teoretică, metodologică şi practică variază în funcţie de modul în care este conceput şi studiat spaţiul geografic. Conferindu-i acestuia calitatea de integrare a domeniului fizic şi social, prin analogie devine evidentă şi existenţa a

două tipuri de organizare a spaţiului. Noţiunea de organizare exprimă existenţa unei ordini, a unui aranjament spaţial al componentelor. Poziţia şi contiguitatea acestora generează interrelaţii şi interacţiuni care imprimă o anumită dinamică şi funcţionalitate întregului. Înţeleasă în acest mod, organizarea spaţială este proprie atât sistemelor fizice, cât şi celor sociale, putându-se distinge o organizare naturală şi alta antropică (Ianoş, 1987).

Organizarea naturală a spaţiului a fost obiectul iniţial de studiu al geografiei preocupată „ ab initio" doar de cunoaşterea aranjamentului spaţial dintre componentele geosistemelor. Sistemele geografice naturale sunt caracterizate printr-o organizare spaţială rezultată din permanentele interacţiuni ale elementelor fizice sub influenţa condiţionărilor externe. Legile cosmice, fizice, chimice, biologice, geografice conduc la definirea structurală şi identitatea funcţională a sistemelor naturale. Existenţa relaţională şi evoluţia integrată a componentelor fizico-geografice determină o anumită poziţionare, ordonare a acestora în spaţiu. Interdependenţele sunt complexe şi multiple, fiind structurate pe trei nivele ierarhice: *simple,* care cuplează câte două componente fizice situate de o parte şi de alta a relaţiei cauză-efect (morfometria influenţează variaţia altitudinală climatică şi dispunerea organismelor hidrografice; oscilaţiile climatice de lungă durată produc mutaţii structurale de organizare spaţială a celorlalte elemente naturale); *cumulative,* care combină condiţionări în lanţ (caracteristicile geomorfologice, climatice, hidrografice sunt refolosibile pentru proprietăţile biologice şi edafice ale mediului); *retroactive,* care menţin dinamica geosistemelor prin adaptarea succesivă a componentelor fizico-geografice. Nu trebuie ignorat faptul că natura a stat la baza dezvoltării ştiinţelor; organizarea sa spaţială a condus „a posteriori" la elaborarea legilor şi formularea la principiilor de funcţionare a sistemelor fizice. Doar comunicarea cu natura a constituit premisa construirii eşafodajului teoretic al multor ştiinţe.

Organizarea antropică a spaţiului rezultă din acţiunea umană de a introduce noi componente, de a le modifica pe cele existente, de a determina noi relaţii care să confere spaţiului geografic o mai mare eficienţă economico-socială. Omul a apărut într-un sistem natural organizat de aceea ordinea socială creată de om se suprapune peste cea naturală, modelându-şi, cel puţin ipotetic, coordonatele în funcţie de limitele impuse de legile naturale, de resursele epuizabile, respectând timpul intrinsec de dezvoltare a proceselor fizico şi economico-geografice şi asigurând compatibilitatea sistemelor sociale cu cele naturale. Este de remarcat rolul factorului uman de utilizator al potenţialului spaţiului şi subordonarea obiectivelor acţiunii umane faţă de „cerinţele" de echilibru ale mediului (Mihăilescu, 1934; Ianoş, 1987). Fără a cunoaşte în intimitate natura, acţiunea umană riscă să devină prizoniera cadrului de structurare naturală a spaţiului geografic. Depăşirea acestei condiţii nu se realizează prin ignorarea mecanismelor naturale, ci prin adaptarea permanentă a omului la condiţiile fizico-geografice. Nu este vorba de un „determinism al naturii", ci de abilitatea societăţii umane de a se „infiltra" în interiorul sistemului natural şi de a acţiona ca oricare altă componentă

pentru coeziunea şi funcţionalitatea spaţiului geografic. Pentru a atinge acest scop, intervenţia umană trebuie să fie: *unilaterală* - să afecteze doar parţial structura spaţiului geografic, adresându-se unor anumite componente care prin modificarea caracteristicilor lor pot determina orientarea evoluţiei de ansamblu spre finalitatea aprioric enunţată; *limitată* - prin intensitatea sa, acţiunea umană trebuie să fie dimensionată în funcţie de limitele maxime ale evoluţiei normale a spaţiului, fără a-i bulversa funcţionalitatea; *etapizată* - orice intervenţie este urmată de un interval temporal în care se acumulează efectele acesteia, se cristalizează reacţiile celorlalte componente, se redefinesc structuri şi funcţionalităţi. Cu alte cuvinte activitatea umană este punctuală, ea nu organizează spaţiul decât local, provocând de fapt autoorganizarea sistemelor la nivelele mezo- şi macrospaţiale. Organizarea spaţială se complică pe măsură ce sistemul se dezvoltă, căpătând un nou aranjament, o altă funcţionare şi o altă scară de conexiune între mediu şi activităţile socio-economice. Disfuncţionalităţile şi crizele structurale înregistrate de modelele de dezvoltare au dovedit că integrarea organizării sociale cu cea naturală a spaţiului este problematică, iar compatibilitatea dintre geosisteme şi sistemele social-economice se realizează cu dificultate. Evitarea dezechilibrelor şi eşecurilor comise anterior de societatea umană este asigurată de cunoaşterea şi înţelegerea în detaliu a forţelor care induc schimbarea, a proceselor care menţin dinamica şi a comportamentului care imprimă funcţionalitate geosistemelor, pe de o parte, şi sistemelor social-economice, pe de alta. Similitudinile dintre organizarea naturală şi antropică a spaţiului se referă la: *dezvoltarea prin dominantă* (indiferent de originea lor, sistemele spaţiale tind spre o evoluţie centrată, determinată de individualizarea unei componente care, creându-şi un subsistem de nivel superior, influenţează comportamentul celorlalte. Dominanta se materializează printr-o componentă spaţială sau printr-o tendinţă de evoluţie când sistemul tinde spre o stare convergentă cu o anumită lege de dezvoltare. Depistarea dominantei are o dublă semnificaţie: pentru derularea evoluţiei trecute, dar şi pentru prognozarea scenariilor viitoare); *dinamica prin praguri* (procesele care menţin funcţionarea sistemelor nu sunt active decât între praguri, marcate prin rupturi în spaţiu şi timp; indiferent dacă acestea sunt fixe pentru geosisteme şi evolutive pentru sistemele sociale, ele impun exigenţe contradictorii pe care sistemele spaţiale le au de surmontat); *evoluţia în trepte* (structura ierarhică reprezintă pentru impulsul introdus în sistem canalele de transmitere a efectelor de la o componentă la alta, finalizarea secvenţială fiind reprezentată de adaptările succesive ale acestora); - *procesele interactive* (relaţiile dintre componente generează procese de schimbare cu evoluţie paralelă, completându-se sau respingându-se); *structurile coerente* (orice organizare este legată de noţiunea de structură datorată solidarităţii spaţiale şi complementarităţii funcţionale ale componentelor); *finalitatea* (de natură intenţională pentru sistemele sociale sau neintenţională pentru geosisteme, este starea spre care tinde organizarea spaţială).

Subordonarea faţă de legi contradictorii prin esenţa lor, natura particulară a elementelor fizice şi sociale, comportamentul individualizat al acestora conduc la

existenţa diferenţierilor dintre organizarea naturală şi cea antropică a spaţiului geografic. Acestea vizează: *mecanismele repetitive/progresive* care direcţionează geosistemele spre echilibru, iar sistemele sociale spre declanşarea transformărilor succesive; *menţinerea formelor stabile/reajustarea la schimbări constante* sunt finalităţile spre care este orientată funcţionarea sistemelor fizice/sociale; *jocul stabilitate/instabilitate* în organizarea spaţială este determinat de „creşterea" sistemului - echitabil distribuită între elemente sau concentrată doar de câteva; *feed-back-ul compensatoriu/cumulativ*: primul - propriu geosistemelor slăbeşte deviaţia de la starea de echilibru, fiind condiţia necesară stabilităţii; cel de-al doilea - frecvent în sistemele sociale diferenţiază subsistemele, produce noi interacţiuni stimulând instabilitatea; *absorbţia/propagarea evenimentelor extreme* - perturbaţiile ocazionate de schimbările de mare amplitudine tind să fie absorbite de sistemele naturale şi transmise de cele sociale; *reversibilitatea/ireversibilitatea* - o evoluţie nu conduce la punctul de plecare decât în sistemele naturale; în cazul celor socio-economice, timpul este incorporat, iar evoluţia se hrăneşte din moşteniri, având loc procese de acumulare la nivelul capitalului, spaţiului, culturii; decalajul temporal de reacţie şi adaptare este un rezultat al timpului intrinsec de dezvoltare a proceselor fizice sau sociale, favorizând prin rapiditatea mai mare pe cele induse de activitatea umană.

În concluzie, similitudinile se referă la elementele structurale ale celor două tipuri de sisteme spaţiale, în timp ce caracteristicile funcţionale definesc diferenţierile existente între acestea. În esenţă, între organizarea naturală şi cea antropică există compatibilitate dacă cea de-a doua respectă mecanismele comportamentale şi temporalitatea celei dintâi. Nu există organizare spaţială „per se", ci numai organizare naturală sau socială în spaţiu.

Organizarea spaţială nu are aceeaşi semnificaţie cu organizarea spaţiului. Primul termen indică existenţa unei unităţi spaţiale finale, a unui produs terminal, cel de al doilea se referă la dinamică şi la procesele care produc ordonarea obiectelor spaţiale. Este evident că studiul organizării spaţiale include automat analiza proceselor şi mecanismelor responsabile de organizarea spaţiului, al structurilor şi al relaţiilor spaţiale. În acest sens, perspectiva spaţială trebuie înţeleasă ca interfaţă între procese şi formă, între dinamică şi morfologie. Relaţiile sunt reciproce: procesele sociale creează forme spaţiale şi invers, formele spaţiale influenţează activităţile umane.

Noţiuni alternative. Conştientizarea crizei mediului şi eşecului dezvoltării ghidate exclusiv de obiective economice a adus în dezbaterea ştiinţifică şi publică noţiuni ca ecodezvoltare sau dezvoltare durabilă. *De ce s-a simţit nevoia definirii unor noi termeni? Ce aduc aceştia în plus? Care este rolul lor?*

În primul rând, conceptul de organizare a spaţiului aparţine exclusiv geografilor, având un circuit relativ închis, pe când „schimbările globale" impuneau existenţa unor noţiuni care nu numai să aparţină întregii comunităţi ştiinţifice, dar să implice politicienii şi opinia publică pentru a avea un impact mai puternic asupra atitudinii umanităţii faţă de mediu. În al doilea rând, organizarea

spaţiului este o noţiune percepută doar de geografi ca fiind o reflectare a raporturilor om-mediu, organizările spaţiale apărând din configuraţiile structurale şi performanţele funcţionale ale relaţiei societate-natură. În al treilea rând, dintr-un anumit punct de vedere organizarea spaţiului este o noţiune echivocă, sensurile termenului organizare sunt, datorită considerării ei ca un rezultat al societăţii umane, legate de eficienţa economico-socială. Or, era nevoie de noţiuni care să conţină intrinsec ideea de conservare a mediului, care, prin semantica lor, să se declare ca noţiuni care se referă la păstrarea/refacerea echilibrului mediului natural.

Ecodezvoltarea a apărut manifest în anii '70 prin declanşarea unei cruciade ambientale. Criza mediului rezultă din ineficienta gospodărire socială a resurselor mondiale, putând fi rezolvată numai dacă omul îşi va subordona organizarea sa socială armonizării cu natura (Cucu, Urucu, 1981). Fragilitatea mediului ca rezultat al autorităţii excesive umane a arătat că nu putem supravieţui pe planetă decât ca parte, dispuşi să cooperăm, într-un ansamblu global. În „Cercul care se închide", Commoner (1980) aprecia că „oamenii s-au smuls din cercul vieţii îmboldiţi nu de nevoi biologice, ci de organizarea socială pe care au născocit-o pentru a cuceri natura: un mijloc de a dobândi bogăţii care satisfac cerinţe aflate în conflict cu cele care guvernează natura... Trebuie să învăţăm cum să restituim naturii bogăţia împrumutată de la ea" *(op. cit.,* p. 5).

Au fost făcute multe declaraţii imperative şi puse multe întrebări retorice: „Să ieşim din epoca risipei" (D. Gabor et al. 1983), „Omenirea la răspântie" (M. Mesarovic, E. Pestel), „Catastrofă sau o nouă societate" (Fundaţia Bariloche), „Civilizaţia la răscruce" (R. Richta ş. a.), „Şocul viitorului" (A. Toffler), „Omul sau natura?" (E. Bonnefous). Implicit sau explicit, toate aceste abordări sunt centrate pe noţiunea de ecodezvoltare.

Conceptual, aceasta aduce în centrul reflexiei o triadă metodologică în care se succed analiza resurselor, alocarea lor în timp şi spaţiu şi gestionarea acestora. Ecodezvoltarea implică dimensiunea spaţială prin distribuţia resurselor şi reliefarea decalajelor pe care le determină, apropiindu-se de organizarea spaţiului ca arie problematică, ca manieră de tratare, dar nu a reuşit să-şi creeze cadrul teoretic adecvat, impactul ştiinţific şi forţa operaţională a celei de-a doua. Eşecul aplicării în realitate a conceptului de ecodezvoltare este cauza pentru care sfârşitul anilor '80 şi anii '90 au promovat o altă noţiune care a captat atenţia opiniei publice mondiale - *„dezvoltarea durabilă"* - care, din nou, proclamă atitudinea pozitivă a omului faţă de mediu. Intervalul relativ lung de timp de când noţiunea a fost formulată (1987) şi până când a fost adoptată de oamenii de ştiinţă şi politicieni arată, indirect, că societatea umană nu este pregătită să renunţe la criteriul economic. Dacă ecodezvoltarea analiza starea mediului din perspectiva trecutului şi prezentului, dezvoltarea durabilă îşi îndreaptă atenţia spre viitor, introducând principiul echităţii dintre generaţii. Şi acest concept clamează pentru schimbarea fundamentală a raporturilor omului cu mediul său, reiterând criticile şi soluţiile propuse de ecodezvoltare. Scopul este acelaşi: încercarea de a continua creşterea economică în condiţii de conservare a potenţialului natural, de a le analiza în

interdependenţa lor pe cât de firească, pe atât de complexă. Mai bine structurată conceptual şi susţinută metodologic, dezvoltarea durabilă ia în studiu spaţiul ca sistem de suport al vieţii, propunând conservarea acestuia în forme utilizabile ca una din modalităţile de realizare a unei dezvoltări durabile. Atrage atenţia asupra necesităţii conservării potenţialului de locuire a unui spaţiu prin nealterarea condiţiilor fizice de bază ale mediului şi conservarea situurilor, dar nu pătrunde în mecanismele profunde de funcţionare a spaţiului şi nici nu consideră spaţiul o variabilă activă, capabilă să reacţioneze la agresivitatea umană.

Desigur, cele două noţiuni au un rol important în conştientizarea problematicii environmentaliste, în adoptarea, ce-i drept lentă, a unei atitudini pro-mediu, în conturarea unei solidarităţi a opiniei publice şi a celor care decid viitorul umanităţii. Perfecte ca exerciţii intelectuale, aceste noţiuni nu au consistenţa teoretică necesară, bazându-se pe o interdisciplinaritate care se reduce la starea de deziderat şi pe generalizarea la scară mondială, ignorând variaţia şi complexitatea realităţii geografice.

I.1.3. Industria - componentă spaţială şi element de presiune în organizarea spaţiului

Industria, ca opţiune de dezvoltare, a dominat economiile naţionale în decursul ultimului secol. Aceasta se manifestă în spaţiul geografic sub diferite forme şi cu diferite intensităţi, în funcţie de nivelul de dezvoltare la care a ajuns societatea umană, de specificul orânduirii sociale, de forţa economiilor naţionale. Revoluţia industrială a declanşat un complex şi continuu proces de transformare a resurselor naturale, de schimbare structurală şi de redistribuire a populaţiei, de conturare a unor forme inedite de organizare spaţială, de definire a raporturilor om-mediu. „Era industrială" nu a însemnat doar impunerea unui nou tip de producţie bazat pe noi tehnologii şi noi produse, ci s-a repercutat şi în sfera culturii, generând o adevărată „civilizaţie industrială". Acţionând la toate nivelele spaţiale, industria a conferit identitate „locurilor" geografice, a stimulat solidaritatea regională, a integrat teritoriile naţionale şi a globalizat spaţiul planetar. Însăşi economia mondială s-a aflat sub influenţa perioadelor de expansiune sau de depresiune înregistrate de evoluţia industriei. „Marile valuri economice", derulate la intervale de aproximativ 50 de ani, au fost concepute de Kondratiev în anii '20 şi reluate de Schumpeter, în funcţie de progresele acumulate de industrie. Inovaţiile tehnologice generează mutaţii structurale şi organizări spaţiale specifice. Fiecare val Kondratiev se caracterizează printr-o logică spaţială proprie, corespunzând unui anumit tip de producţie industrială şi unor exigenţe particulare de localizare (Merenne-Schoumaker, 1991). Dacă inovaţiile tehnologice au o evoluţie cumulativă, progresele concentrate într-un val nu le neagă pe cele anterioare, modurile de producţie şi formele de organizare spaţială „evoluează prin substituire". Ne aflăm, începând cu anii '70, în perioada de declin a producţiei fordiste de masă, bazată pe marile uzine localizate în regiuni cu tradiţie industrială.

Aceasta a fost înlocuită de sistemul post-fordist, caracterizat prin flexibilitatea produselor, a tehnologiilor şi a proceselor industriale promovată de întreprinderile mici, organizate spaţial în parcuri de activităţi, tehnopoli sau districte industriale (fig. 1).

Dubla ipostază a industriei - de componentă spaţială şi de element de presiune în organizarea spaţiului - este susţinută de două argumente: conţinutul spaţial al industriei rezultat din materialitatea acesteia şi dimensiunea ei spaţială relevată de congruenţa cu acţiunea de structurare.

Conţinutul spaţial al industriei. Activităţile industriale se desfăşoară în unităţi specializate, de dimensiuni diferite, cu o tipologie variată şi cu o frecvenţă inegală în spaţiu. Acestea aparţin spaţiului geografic prin dimensiunea lor statică, materializată în localizarea, în incidenţa lor punctuală în spaţii şi prin coordonata dinamică relevată de sistemul de relaţii pe care întreprinderile industriale îl impun în raporturile cu celelalte componente ale spaţiului. De fapt, din punct de vedere geografic, întreprinderea industrială a fost considerată ca o „cutie neagră", procesele ei interne prin care input-ul se transformă în output neavând o relevanţă spaţială. Ceea ce explica inserţia întreprinderii în spaţiu erau fluxurile de intrare (capital, materii prime, forţă de muncă, tehnologie) şi cele de ieşire (produse intermediare sau finite) (Ullman, 1953). Configuraţia convergentă a intrărilor şi difuză a ieşirilor nu indică doar efectele întreprinderii asupra spaţiului local, dar şi forţa relaţională a activităţilor industriale, capabile să integreze în acelaşi lanţ cauză-efect componente spaţiale cu geneză şi funcţionalitate diferite. Abordarea „umanistă" care a promovat „geografia întreprinderii" (McNee, 1960) a considerat că modul în care este organizată o întreprindere, structura ei internă şi mecanismele de luare a deciziilor sunt întrebări legitime şi vitale pentru geografie. Întreprinderea industrială ca nucleu decizional se exteriorizează printr-un anumit comportament spaţial, plecând de la localizare şi până la strategia de afiliere la microspaţiu sau de penetrare a nivelelor micro- sau macrospaţiale. Personalitatea umană fiind promotoarea deciziilor, s-a realizat un transfer care a „personalizat" întreprinderile, acestea putând fi ofensive (inovează tehnologii şi introduc noi produse); defensive (se adaptează schimbărilor tehnologice impuse de competitori); dependente (sateliţi ai marilor firme care respectă iniţiativele acestora); speculativ-agresive (exploatează oportunităţile oferite de piaţă); tradiţionale (prin utilizarea aceloraşi tehnologii şi debuşarea pe aceeaşi piaţă) (Freeman, 1974). Economia este articulată geografic prin deciziile şi acţiunile întreprinderilor reflectate în spaţiu pentru că o întreprindere este unitatea de bază a economiei, punctul de producţie, interfaţa în care se întâlnesc şi se dezvoltă forţele macro- şi microspaţiale (Taylor, 1984).

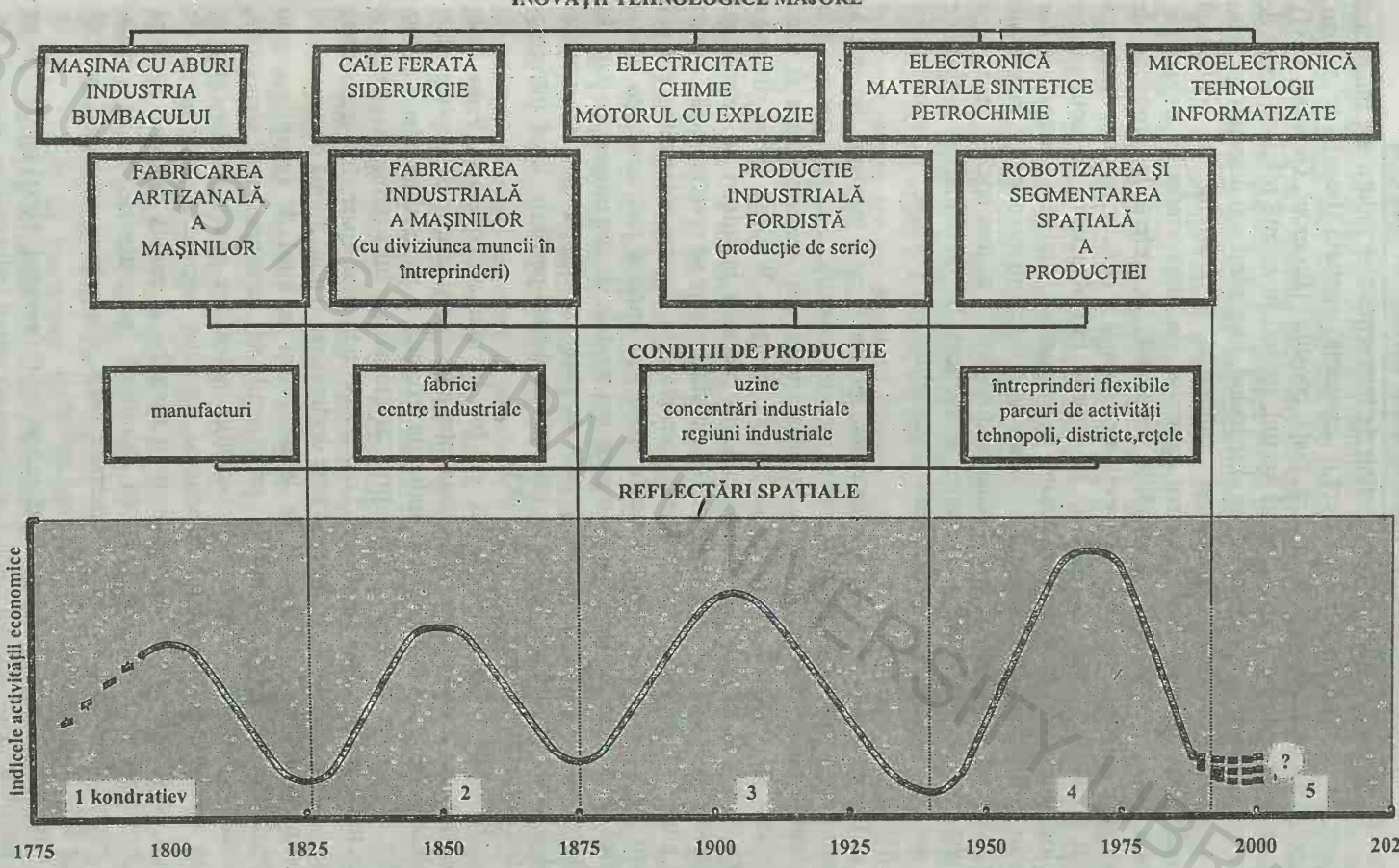

Fig. 1. Marile valuri economice
Sursa: Dicken,1992, cu completări

BCU CENTRALA UNIVERSITY LIBRARY

Sistemul de relaţii spaţiale definit de întreprinderile industriale integrează componente care au direct sau indirect o „existenţă" spaţială (finanţe, tehnologii, energie, materii prime, forţă de muncă, piaţă, consum) (Bremont, Geledan, 1981). Întreprinderea industrială structurează spaţiul, jucând în esenţă rolul de agent de valorizare a spaţiului, concentrând sau dispersând, integrând sau disociind pe baza avantajelor comparative. Segregarea calitativă a spaţiului se datorează externalităţilor pozitive sau negative generate de întreprinderile industriale. Efectele pozitive induse de activităţile industriale se referă la producţia de bunuri industriale sau de consum, la evaluarea muncii şi la salariile care determină statutul social al forţei de muncă, la crearea infrastructurii de comunicaţie tehnologică şi socială, toate contribuind la asigurarea vitalităţii întreprinderilor respective. Externalităţile negative rezultate imputate întreprinderilor industriale decurg din implicarea acestora în poluarea atmosferică, uzarea apelor, degradarea mediului în general. Impactul spaţial constructiv al activităţilor industriale este dat de interferenţa maximizării externalităţilor pozitive şi minimizării celor negative.

Dimensiunea spaţială a industriei. Industria, prin procesul dinamic al industrializării, este capabilă să-şi creeze propria geografie. Aceasta generează o capacitate productivă care nu exista înaintea apariţiei ei, deseori fără a fi strict dependentă de condiţiile existente „a priori" (Storper, Walker, 1989). În mare măsură, industria îşi produce în mod endogen propriile impulsuri de dezvoltare. Spaţiul se organizează prin secvenţe de industrializare care se reverberează de la un loc la altul. Fiecare val de industrializare generează noi centre polarizatoare şi noi periferii, stimulează investiţiile în unele spaţii sau impune restructurarea altora, modifică relaţiile interindustriale şi impune noi modele de organizare spaţială. În esenţa sa, industrializarea este un proces de creştere inegală care accentuează dezechilibrele spaţiale, funcţionarea prin relaţia centru-periferie fiind intrinsecă evoluţiei industriale (Taylor, Thrift, 1983).

Evoluţia industriei în spaţiu are loc în mai multe etape. Prima este reprezentată de *localizare*, în urma căreia între industrie şi spaţiul de implementare se stabileşte o dublă condiţionare: industria exercită o anumită presiune asupra spaţiilor în care apare, dar şi spaţiul - prin caracteristicile lui - influenţează tipul şi dimensiunea activităţilor industriale. Localizarea industriei apare, într-o abordare dinamică, ca un element transformant care declanşează o nouă formă de organizare a sistemului productiv. Trecerea de la un stadiu la altul de organizare prin industrializare se face obligatoriu printr-unul de dezorganizare structurală, funcţională şi spaţială. Odată ce activităţile industriale devin permanente, iar relaţiile acestora cu celelalte componente naturale, sociale şi economice ale spaţiului se stabilizează, noua organizare a spaţiului dominată de industrie intră într-o nouă etapă, în care dezvoltarea industrială înregistrează ritmuri variate. Unele centre industriale devin mai puternice, altele, dimpotrivă, stagnează, această evoluţie selectivă generând *concentrarea* industriei.

Principiul „industria generează industrie" (Manzagol, 1992) îşi găseşte pe deplin justificarea în această etapă. Cauzele concentrării industriei se explică fie

prin „economiile externe", adică avantajele pe care le oferă aglomerarea pe un spaţiu restrâns a unor activităţi similare (permiţând specializarea sau complementaritatea industriei), apariţia unor servicii specializate, calificarea forţei de muncă, dezvoltarea infrastructurii, conturarea pieţei de desfacere, asigurarea unor contacte multiple, fie prin mecanisme specifice industriei. În mod direct, unele activităţi industriale au nevoie pentru desfăşurarea ciclului lor productiv de existenţa altor activităţi industriale. De exemplu, legături tipice de filiaţie se stabilesc între industria metalurgică sau textilă şi cea a utilajelor tehnologice de profil, între industria de prelucrare a lemnului şi cea a pieselor de schimb şi a utilajelor forestiere. Indirect, anumite ramuri industriale, prin dezechilibrul pe care îl creează în utilizarea forţei de muncă, determină cuplarea ramurilor industriei grele cu cele ale industriei uşoare. Concentrarea industriei ca - tip de evoluţie diferenţiată - spaţial, este fundamentală pentru dezvoltarea ulterioară a spaţiilor respective. Se conturează centrele polarizatoare care îşi vor externaliza funcţiile industriale spre spaţiile vecine, aflate la distanţe variate. După consolidarea activităţilor industriale în aceste nuclee are loc etapa de *dispersie* a industriei. Centre mai mici sau mai mari, industrializate deja sau încă neindustrializate sunt prinse în sfera de influenţă a nucleelor dinamice prin acţiunea relaţiilor interindustriale. Migrarea industriei spre noi localizări este explicată, conform teoriei weberiene, de existenţa a trei factori: forţă de muncă, resurse naturale, piaţă de desfacere. Dar odată cu evoluţia industriei care - a devenit din ce în ce mai puţin dependentă, ca localizare, de resursele naturale şi de piaţa de desfacere - singurul factor care şi-a menţinut importanţa pentru implantarea activităţilor industriale a rămas forţa de muncă. Noua generaţie de centre industriale este diferenţiată de ritmurile selective ale evoluţiei industriale în tandemul funcţional de centre şi periferii. În mod logic, următoarea etapă o continuă pe cea precedentă, de dispersie, caracterizându-se prin *mobilitatea* industriei. Dacă anterior a avut loc o migrare a activităţilor industriale, această ultimă etapă se referă la translaţia, transmisibilitatea funcţiilor industriale de la un centru industrial la altul, de la o regiune la alta. Centre industriale puternice - care au constituit nuclee de dispersie a industriei spre centre noi - decad, iar locul lor este luat de alt centru din noua generaţie. Translaţia caracterelor industriale este determinată de succesiunea proceselor de dezindustrializare-reindustrializare, de ciclicitatea fazelor de creştere şi declin, de rolul competiţiei spaţiale în dezvoltarea industrială, de volatilitatea „mediului" industrial. Modificările de ponderi ale industriei în dezvoltarea generală a unui centru industrial determină schimbări ale ierarhiei industriale la nivele spaţiale superioare şi, implicit, noi tipuri de organizări teritoriale (fig. 2).

Se conturează un silogism simplu: 1) organizarea spaţiului se bazează pe structuri rezultate din modele de localizare şi interacţiuni; 2) industria creează cel mai dinamic şi complex sistem interrelaţional de localizări; 3) organizarea spaţiului îşi extrage esenţa din structurile industriale sau, aşa cum concluzionează Storper şi Walker (1989) în încercarea de a defini o teorie a industrializării geografice, „procesul de industrializare, cu consecinţele sale în timp, conduce localizarea,

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

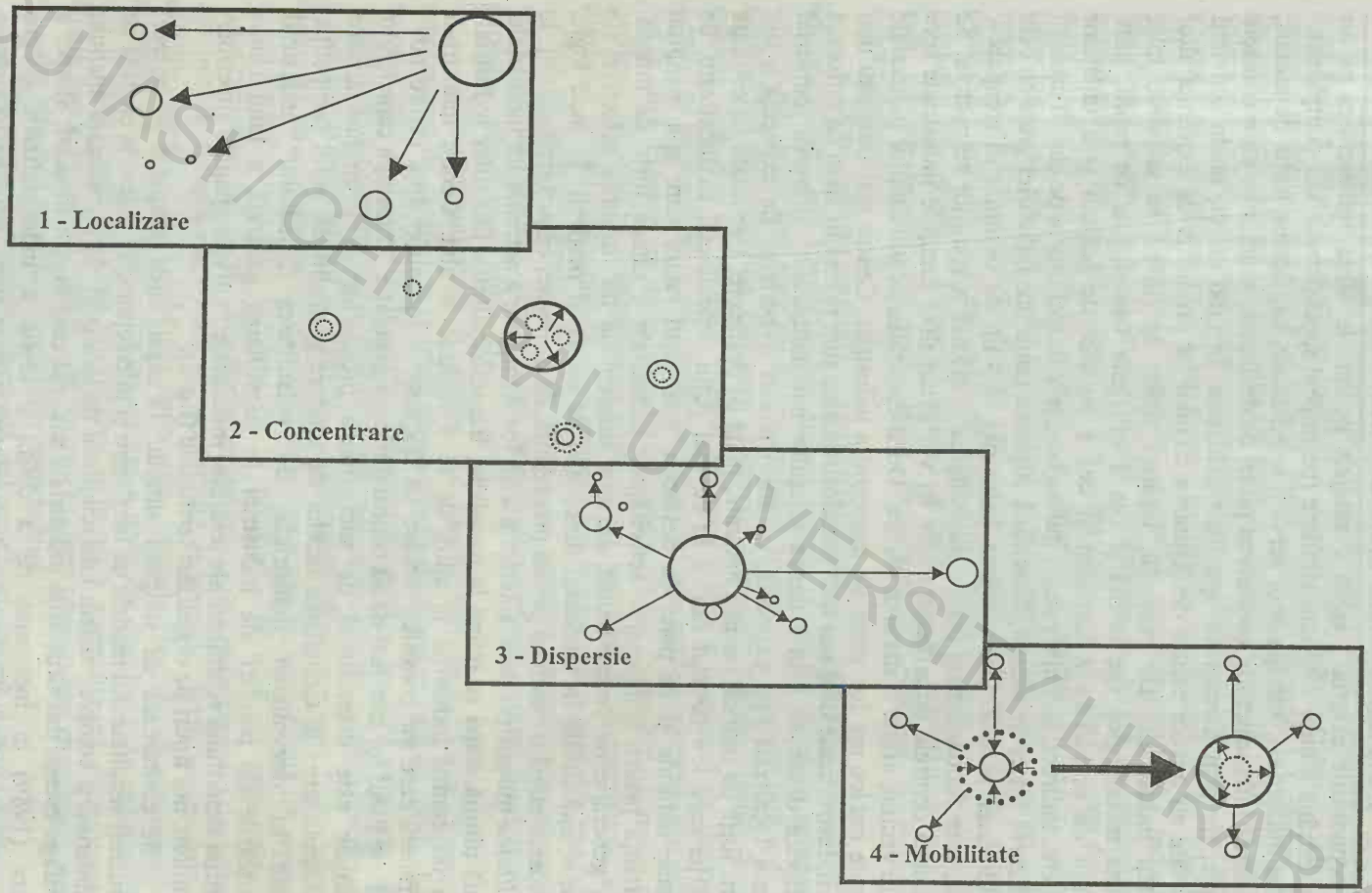

Fig. 2. Dimensiunea spațială a industriei
Sursa: Adaptat după Storper, Walker, 1989

eliberând industria din închisoarea trecutului şi din distribuţia «dată» a factorilor de producţie. În acelaşi timp, industria îşi creează propriile input-uri şi pieţe într-o manieră manifest spaţială, construind noi centre industriale şi periferii, abandonându-le apoi în căutarea de noi oportunităţi. Prin esenţa şi efectele sale industria este geografică" (*op. cit.*, p. 97).

1.1.4. Tipuri de relaţii teoretice între industrie şi organizarea spaţiului

Abordările clasice ale impactului industriei în structurarea spaţială s-au focalizat fie pe demersul inductiv, al analizei factorilor de localizare conturând un spaţiu empiric, fie pe cel deductiv, al teoriilor de localizare rezultând cel mai adesea un spaţiu reducţionist. Primele încercări de formalizare teoretică au aparţinut reprezentanţilor economiei spaţiale incitaţi de modelul lui von Thünen. Teoriile neoclasice s-au jalonat pe două axe majore de analiză: a costului minim (de producţie, de transport sau al forţei de muncă) sau a pieţei rezultată din interdependenţa întreprinderilor industriale. Acestea au fost reunite ulterior în teoria suprafeţelor de profit, furnizând împreună, deşi simplificând realitatea, un cadru logic de analiză şi reguli generale care ghidează localizarea industriei.

Teoria costului minim, enunţată de Weber (1909), ia în consideraţie trei factori care influenţează localizarea industriei: doi factori regionali (costurile de transport şi ale forţei de muncă) şi unul local (forţele de aglomeraţie sau dez-aglomeraţie). Pentru a materializa impactul costurilor de transport, Weber a trasat liniile formate din unirea punctelor cu aceleaşi cheltuieli de transport (isodapane). El introduce un „indice de material" pentru a explica nivelul de corelaţie dintre o industrie, sursele ei de materii prime şi piaţa de desfacere. Opţiunea finală de localizare depinde de raportul dintre costul de transport şi cel al forţei de muncă, cu rezerva unei posibile deviaţii cauzate de economiile externe.

Teoria costurilor de transfer, argumentată de Hoover (1937), include toate costurile intermediare (de aprovizionare, de distribuţie) la care se adaugă costurile de întreţinere, asigurările, taxele financiare. Trei localizări sunt considerate a fi optime: sursa de materii prime, piaţa de desfacere sau poziţia intermediară, acolo unde preţul de livrare (rezultat din costul de fabricaţie şi cel de transport) al unei firme este inferior celui practicat de o firmă concurentă. El ia în consideraţie rolul factorului timp şi al adaptărilor la dinamica echilibrului spaţial.

Teoria profitului maxim constituie criteriul esenţial al localizării industriei pentru Lösch (1940) ca răspuns la criticile aduce şcolii weberiene. Este primul model care concepe localizarea în mod etapizat. Construcţia sa ipotetică pleacă de la un singur producător care se instalează în T_1 având un anumit preţ pentru produsele sale şi beneficiind de o anumită cerere. În T_2 se instalează mai mulţi producători care deservesc segmente diferite de piaţă. Spaţiile rămase libere între producători atrag

alte întreprinderi având drept rezultat restrângerea zonelor de piaţă sub formă de hexagoane regulate. Deşi eludează variaţiile spaţiale ale costurilor de producţie, inegala distribuţie a resurselor şi populaţiei, accesibilitatea condiţiilor locale, marele merit al teoriei lui Lösch constă în evidenţierea dimensiunilor temporale şi spaţiale ale localizării industriei.

Teoria competiţiei dintre firme, sintetizată de Palander (1953), defineşte localizarea optimă în funcţie de extensiunea pieţei de desfacere. El studiază un caz simplu reprezentat de două întreprinderi care fabrică acelaşi produs în condiţiile unei pieţe de desfacere lineare. Zonarea pieţei de desfacere dintre cei doi producători este dependentă de cheltuielile de transport şi costurile de producţie.

Teoria suprafeţelor de profit, elaborată de Smith (1966), arată că alegerea unui întreprinzător este restrânsă doar la zonele unde poate obţine un profit. Acestea sunt separate de limitele spaţiale ale neutralităţii, care variază în funcţie de costuri şi venituri. Spre deosebire de teoriile anterioare (care considerau spaţiul numai ca distanţă), modelul de localizare al lui Smith conferă spaţiului accepţiunea de suprafaţă. În plus, el admite existenţa unui spaţiu heterogen, apreciind că zonele de profit ale oricărei industrii sunt discontinui.

Criticile aduse teoriilor neo-clasice au vizat incapacitatea acestora de a oferi un cadru explicativ general, imposibilitatea de a discerne ponderea fiecărui factor de localizare, reducerea realităţilor la enunţuri ipotetice restrictive, eliminarea proceselor sociale din motivaţiile care preced alegerea unei localizări.

Curentele de gândire promovate ulterior de geografi au încercat să remedieze defectele raţionamentului rigid neoclasic. Începând cu anii '60 s-au succedat formalizările teoretice aparţinând opticii comportamentaliste, structuraliste (radicale), sistemice şi, în prezent, post-moderniste. Relaţiile teoretice rezultă din modul de înţelegere a spaţiului şi din obiectivele procesului de organizare spaţială, fiind desprinse din trecerea în revistă a teoriilor menţionate.

Relaţii de atomizare spaţială. Sunt definite de curentul comportamentalist care consideră că sub imperiul percepţiilor individuale, organizarea spaţiului prin industrie conduce la o fragmentare, o individualizare punctuală. Nivelul spaţial predilect este cel micro-, iar scara de analiză este centrată pe personalitatea individului. Forţa principală care guvernează procesul de localizare este atitudinea fiecărui întreprinzător, formată din motivaţii, valori, preferinţe, percepţii, imagini. Mecanismele decizionale se bazează pe două elemente: *cantitatea de informaţii* nu este completă, iar abilitatea individului de a o utiliza este limitată, de aceea comportamentaliştii înlocuiesc noţiunea de localizare optimă folosită de neoclasici cu localizarea satisfăcătoare; *caracteristicile psihologice ale individului* în special capacitatea sa de adaptare, obişnuinţele, reacţia la diverşi stimuli ca şi coordonatele sale personale legate de statutul social, nivelul cultural, educaţia, vârsta, aspiraţiile. Informaţiile filtrate de personalitatea întreprinzătorului definesc un model simplificat şi particularizat al realităţii.

Încercarea de a conceptualiza relaţia dintre cantitatea de informaţii disponibile şi abilitatea factorilor de decizie de a le utiliza s-a finalizat în construirea matricei comportamentale (Pred, 1967). Aceasta rămâne un demers ipotetic şi empiric, dificil de verificat în lumea reală datorită tendinţei exagerate de a include într-un cadru rigid şi exact elemente subiective cu greu clasificabile. În plus, matricea comportamentală operează cu „omul economic" care nu are corespondent în realitate pentru că, pe măsură ce întreprinzătorii devin din ce în ce mai bine informaţi, condiţiile economice se schimbă, antrenând un nou flux informaţional. Este inadecvată atribuirea caracterului de „economic", în fluxul obişnuit al termenului, unui întreprinzător dominat în alegerile sale de imagini şi reprezentări generale ataşate fiecărui loc. Pentru că „fiecare punct al spaţiului, în afara funcţiilor sale economice, istorice, sociale, este şi un spaţiu psihologic" (Bailly, Beguin, 1990). Selecţia finală a localizărilor se află sub influenţa unor factori calitativi denumiţi „costuri ale satisfacţiei sau insatisfacţiei" (Saunier, 1969) şi care reprezintă costuri mai ridicate acceptate de un investitor pornind de la factori consideraţi favorabili şi refuzând o localizare interesantă şi mai puţin costisitoare din cauza altor factori consideraţi nefavorabili. Analizele comportamentale au meritul de a combina necesitatea incorporării preferinţelor şi reprezentărilor individuale în explicarea variabilităţii modelelor spaţiale ale activităţii industriale.

Relaţii de integrare holistică. Rezultate din viziunea totalizantă a spaţiului susţinută de adepţii curentului radical (structuralist), care pun organizarea spaţiului sub imperiul distribuţiei capitalului şi contextului istoric. Nivelul spaţial preferat este cel macro, scara analizei fiind centrată pe grupurile şi organizaţiile sociale. Structuraliştii argumentează că atitudinea individuală se află sub impactul proceselor economice, politice şi sociale mai largi, sugerând implicit că părţile nu pot fi analizate independent de întreg. În consecinţă, explicaţiile radicalilor încearcă să coreleze activitatea economică „individuală" cu structura societăţii dominată de marile întreprinderi, capitalişti şi deţinători ai puterii (Lefebvre, 1974).

Localizarea industriei este determinată de caracteristicile producţiei şi, mai puţin, de factorii de localizare, aceasta fiind în esenţă un proces social structurat de relaţiile capital-forţă de muncă şi de orientarea politică. Factorul fundamental în dezvoltarea oricărei structuri spaţiale constă în modul în care surplusul de capital este circulat, concentrat, utilizat. Odată cu creşterea mobilităţii capitalului, dezvoltarea spaţială inegală este o premisă necesară procesului de acumulare a capitalului. Radicalii sunt primii care recunosc că dezvoltarea economiei capitaliste se produce prin tensiunile dintre centru şi periferie. O trăsătură dominantă a structuralismului - contrară celei caracteristice neoclasicilor - este că explicaţiile modelelor economice sunt exterioare acestora, izvorând din natura proceselor şi tipul structurilor economice generale. Adepţi ai filozofiei marxiste, radicalii consideră că suprastructura societăţii este generată de succesiunea modurilor de producţie. Orice mod de producţie, datorită contradicţiilor interne pe care le generează la un moment dat, este înlocuit de un altul, creând o evoluţie secvenţială

istorică. Aşadar, deciziile de localizare sunt specifice unei anumite perioade de timp datorită faptului că şi condiţiile economice cărora întreprinzătorii trebuie să le facă faţă sunt nerepetabile. Din cauza acestei limitări temporale a deciziilor, structuralıştii resping generalizarea modelelor de localizare. Schimbările de localizare a industriei sunt cauzate de doi factori (Massey, 1984): evoluţiile internaţionale şi naţionale conduc la modificări ale cerinţelor pe care fiecare industrie le stabileşte în alegerea unei noi localizări; mediul geografic se modifică astfel încât oportunităţile de localizare se pot schimba în urma redistribuirii populaţiei şi dezvoltării infrastructurii de transport. Dar, studiind în exclusivitate elementele macroeconomice, structuralıştii subestimează procesele reale care apar la un anumit moment în timp şi într-un anumit loc. Consideră că întreprinzătorii se comportă într-un mod relativ standardizat datorită apartenenţei lor la o anumită clasă socială, ignorând variaţiile comportamentului economic la nivelul firmelor sau individual şi neglijând factorii restrictivi ai localizării industriale. Deşi este curentul de gândire cel mai impregnat ideologic - sau poate tocmai de aceea - radicalismul pune accent pe miza pe care o constituie spaţiul, pe posesorii de capital, pe efectele de dominare.

Relaţii de interacţiune. Acestea sunt rezultate din abordarea sintetică şi dinamică prin care curentul sistemic consideră organizarea spaţiului sub imperiul interdependenţelor spaţiale generate de industrie. Scara preferenţială de analiză este cea micro şi mezo studiată prin prisma interrelaţiilor multiple din interiorul spaţiului industrial şi al legăturilor dintre sistemul urban şi cel industrial. Dacă comportamentalismul definea spaţiul perceput şi trăit, radicalii puneau în centrul analizei spaţiul material istoric, abordările sistemice se bazează pe spaţiul geoeconomic. Temele predilecte sunt organizare, interacţiune, creştere, ierarhie, reglare, studiate fie la nivelul întreprinderii, văzută ca un sistem integrat sau nu în mediu, fie al economiei regionale, în cadrul căreia industria este responsabilă pentru procesele de creştere şi dinamică (Perrin, 1974). Perspectiva micro-spaţială centrată pe evoluţia întreprinderii şi efectelor sale asupra spaţiului înconjurător a condus la identificarea proceselor de delocalizare a activităţilor industriale şi, implicit, de descentralizare a funcţiilor, difuziei industriei în interiorul ierarhiei urbane şi noilor raporturi oraş-industrie. Punctul de plecare al acestor procese este apartenenţa industriilor la ramurile tradiţionale (care părăsesc nucleul urban) sau inovative (singurele acceptate în interiorul acestuia) ca şi tipologia activităţilor industriale care favorizează rămânerea celor de conducere şi dezvoltare în nucleu şi migrarea producţiei spre exterior? S-a înregistrat o inversare a relaţiei de cauzalitate între industrie şi oraş: dacă iniţial industria era elementul motor în jurul căruia se organiza oraşul, în prezent industria de vârf compatibilă cu funcţionalitatea urbană este tributară infrastructurii sociale şi tehnologice oferite de metropole. La nivel regional, mecanismele de dezvoltare sunt guvernate de creşterea urbană şi, cea industrială. S-au conturat două opinii opuse: cea care privilegiază cauzele exogene, bazându-se pe rolul industriilor de a se dezvolta prin ele însele şi de a difuza creşterea, şi cea care impune cauzele endogene în geneza proceselor de dezvoltare,

concretizate de economiile de aglomerație responsabile pentru acumularea informațiilor specializate și multiplicarea schimburilor (Pred, 1977). Deși meritele abordării sistemice sunt de necontestat, totuși tendința sa de formalizare teoretică rigidă prin care toate elementele care converg spre procesele evolutive sunt identificate și cuantificate strict, scoase din cadrul analizei contextului social cu labilitatea sa subiectivă și individualitatea fluctuantă.

Relații de inegalitate. Promovate de curentul post-modernist (Harvey, 1989), reliefate de organizarea spațiului aflată sub imperiul disparităților spațiale antrenate de dezvoltarea industriei. Explicarea dezvoltării inegale în spațiu este cheia definitorie a noului curent de gândire. Modelele spațiale ale creșterii și declinului, produse și reproduse în cadrul relațiilor sociale (Hudson, 1992), implică decalaje calitative și cantitative marcante în timpul de producție, distribuție și consum la toate nivelele spațiale. Evidențele empirice sunt multiple; ceea ce este însă problematic este modul în care explicăm și interpretăm aceste diferențieri. Dezvoltarea inegală conduce la o autonomie spațială, de aceea abordările se referă la nivelul micro-spațial modelat de întreprinderile mici și mijlocii sau la nivelul macro-spațial aflat sub influența firmelor transnaționale multilocalizate. În contextul schimbărilor de producție industrială se investighează relațiile dintre formele particulare de capital, de organizare a producției și modelele spațiale care rezultă. Lanțul cauzal dintre agenți, structuri și formele particulare și dinamice pe care le îmbracă dezvoltarea spațială inegală a fost pus pe agenda cercetărilor actuale. Una dintre cele mai influente abordări care pune în legătură organizarea spațială a capitalului și geografia producției este cea care apare în jurul conceptului de „diviziune spațială a muncii" (Lipietz, 1980; Massey, 1984). Au fost conturate două noi moduri de producție industrială, în totală contradicție cu cel fordist (bazat pe mari întreprinderi-conglomerate verticale de activități și funcții). Segmentarea ciclului productiv se realizează prin menținerea activităților de asamblare-montaj și a funcției de decizie în „întreprinderile-mamă" și externalizarea activităților de producție și a funcției de execuție spre alte unități industriale dependente. S-au constituit, în acest mod, complexele teritoriale de producție neofordiste rezultate din deconcentrări și descentralizări succesive și rețelele de mici întreprinderi legate prin sub-contracte de primele, conturând noi ierarhii și solidarități spațiale (Storper, Walker, 1989). Din mecanisme opuse, de concentrare spațială, a rezultat modul de producție „Just in time/Juste a temps" inițiat în industria japoneză. Denumit și Toyotism, acest mod de producție este centrat pe o mare întreprindere de montaj înconjurată de o rețea de furnizori, localizați în funcție de un gradient limitat de timp (Aydalot, 1985; Castells, 1975).

Noile forme de organizare a întreprinderilor mai orizontale și organice, mai puțin ierarhizate și piramidale au fost însoțite de un proces dual contradictoriu, de delocalizare, difuzie a producției, dar de centralizare a managementului la nivele superioare. În ceea ce privește organizarea spațială a industriei, au fost declasate vechile regiuni tradiționale și marile metropole, în favoarea „districtelor industriale" și a tehnopolilor. Indiferent de profilul lor, acestea activează în tehno-

logiile de vârf şi activităţile de cercetare-dezvoltare. Importanţa constă în difuzia de inovaţii industriale şi antrenarea de efecte organizatoare asupra întreprinderilor productive, nefiind posibilă generalizarea lor datorită condiţiilor speciale pe care apariţia acestora le impune. Noul „mit" al producţiei industriale este reprezentat de sistemul flexibil posibil în întreprinderi uşor adaptabile la cerinţele pieţei. Recent, dialectica global-local a definit două noi paradigme: reţelele globale prin care se realizează internaţionalizarea economiei şi coeziunea sistemului mondial, şi întreprinderile integrate local, legate de intimitatea structurilor sociale şi tehnice ale mediului industrial.

1.2. ELEMENTE METODOLOGICE

1.2.1. Individualizarea elementelor industriale cu rol determinant în structurarea spaţiului

Industria a fost definită deja ca o componentă spaţială şi un element de presiune în organizarea spaţiului (1.1.3.). Capacitatea sa de structurare rezultă din forţa de amplificare a schimbării prin comunicarea rapidă şi interdependenţa „straturilor suprapuse" din componenţa spaţiului geografic: fizic (resurse naturale); social (forţă de muncă); economic (transporturi, comerţ); financiar (capital, investiţii); ideologic (decizii, strategii, politici industriale). Agregând într-un anume fel toate aceste componente, industria este însă doar termenul generic care denominalizează elemente concrete care, fiecare în parte, pot avea un rol determinant în structurarea spaţiului.

În primul rând, se distinge *implantarea industrială* care - indiferent de forma sa de organizare: întreprindere tradiţională sau flexibilă - reprezintă un ansamblu de funcţii şi un sistem relaţional cu rol în valorizarea spaţiului prin externalităţile pozitive sau negative pe care le implică. Definirea sa ca element determinant în structurarea spaţiului este susţinută de două argumente: implantarea industrială (în sens de localizare) derivă din *cauze* spaţiale şi exercită *efecte* spaţiale. Studiile de geografie a industriei şi-au focalizat interesul pentru o lungă perioadă în mod exclusiv pe modelarea factorilor de localizare (Hamilton, 1967). Deşi concepuţi pentru a demonstra complexitatea şi dificultatea procesului de localizare a industriei, aceştia pot fi înţeleşi, printr-o logică inversă, ca elemente a căror simultaneitate sau succesiune în timp şi spaţiu este responsabilă pentru existenţa activităţilor industriale. Factorii de localizare arată câte elemente cu relevanţă spaţială - directă sau indirectă - sunt necesare pentru a face posibilă apariţia unei industrii, câte interacţiuni se stabilesc între acestea care prin convergenţă vor genera localizarea industriei. Dintre factorii cu spaţializare directă se disting cei legaţi de gradienţii spaţiului (distanţa implicată prin costurile de transport sau proximitatea relevată de apropierea faţă de resurse sau pieţe) ori de

calitatea spaţiului (concretizată prin accesibilitatea la distribuţia materiilor prime, energiei, forţei de muncă). Factorii de localizare spaţializaţi indirect se referă la concentrarea şi difuzia capitalului, la natura şi dimensionarea obiectivelor, la convergenţa sau divergenţa dintre motivaţiile personale ale întreprinzătorului, interesele de grup şi strategia naţională. Impactul spaţial al industriei este delimitat de o relaţie biunivocă: activităţile industriale sunt determinate în spaţiu de factorii de localizare care, la rândul lor, vor fi selectiv modelaţi de industrie. Efectele spaţiale ale unei implantări industriale au fost conceptualizate etapizat (Myrdal, 1957; Pred, 1966; Janelle, 1969). Înfiinţarea sau extinderea unei industrii implică cerinţe crescute pentru o mai bună comunicare sau accesibilitate (către furnizorii de materii prime şi materiale, către clienţi sau alte activităţi legate funcţional). Aceasta conduce prin schimbările tehnologice pe care le incumbă şi procesul lor de difuzie la adoptarea inovaţiilor în transporturi şi la îmbunătăţirea comunicaţiilor dintre „locuri", făcându-se posibilă convergenţa dintre timp şi spaţiu, adică simultaneitatea proceselor care generează o creştere cumulativă. Cele două etape anterioare amplifică potenţialul pentru specializare al sistemului industrial (economic în sens larg) în curs de formare odată cu extinderea pieţei. Sunt stimulate concentrarea spaţială şi creşterea controlului industriei asupra evoluţiei social-economice de ansamblu, cu precădere în regiunile centralizate. Rezultatul cumulat al mutaţiilor anterioare permite intensificarea cererii pentru accesibilitate care, atunci când este satisfăcută, produce accentuarea interacţiunilor genetice, structurale sau funcţionale. Atractivitatea centrelor generează alte fluxuri investiţionale, favorizează imigraţia forţei de muncă, ulterior apărând tendinţe care iniţiază un nou ciclu de schimbări.

Mecanismele dezvoltării cumulative sunt cauzate de *efectul multiplicator al industriei* (fig. 3). Diagrama arată în detaliu modul în care înfiinţarea unei noi industrii sau extinderea alteia existente generează un set de noi cereri locale. Acestea pot deriva din cerinţele pentru produse locale ale industriei respective sau pot fi determinate de puterea de cumpărare asociată cu sosirea unei forţe de muncă adiţionale. În acest fel, conturarea unei conjuncturi de stimulare a inovaţiilor atrage un spectru larg de întreprinderi şi domenii. Un prim stimul în construcţii este urmat de noi dezvoltări în comerţ, transporturi, alte servicii particulare. Noua industrie are nevoie de furnizori care să-i asigure materia primă; aceştia, crescându-şi producţia, îşi măresc şi propriile cerinţe locale. Veniturile locale se intensifică prin utilizarea producţiei noii industrii, paralel cu evoluţia ascendentă a populaţiei şi a activităţilor economice nonindustriale. Extinderea acestora declanşează efectul multiplicator secundar care se adaugă creşterii iniţiale şi contribuie la menţinerea unei evoluţii cel puţin la fel de dinamice. Creşterea cumulativă este materializată de specializarea şi centralizarea spaţială apărute într-un context de convergenţă spaţio-temporală sau de interacţiunea crescută prin descentralizarea spaţială în condiţii de divergenţă spaţiu-timp. Efectul multiplicator al industriei acţionează la nivel local, se transmite la cel regional şi se recunoaşte indirect la nivel naţional prin structurile şi funcţionalităţile macro-spaţiale.

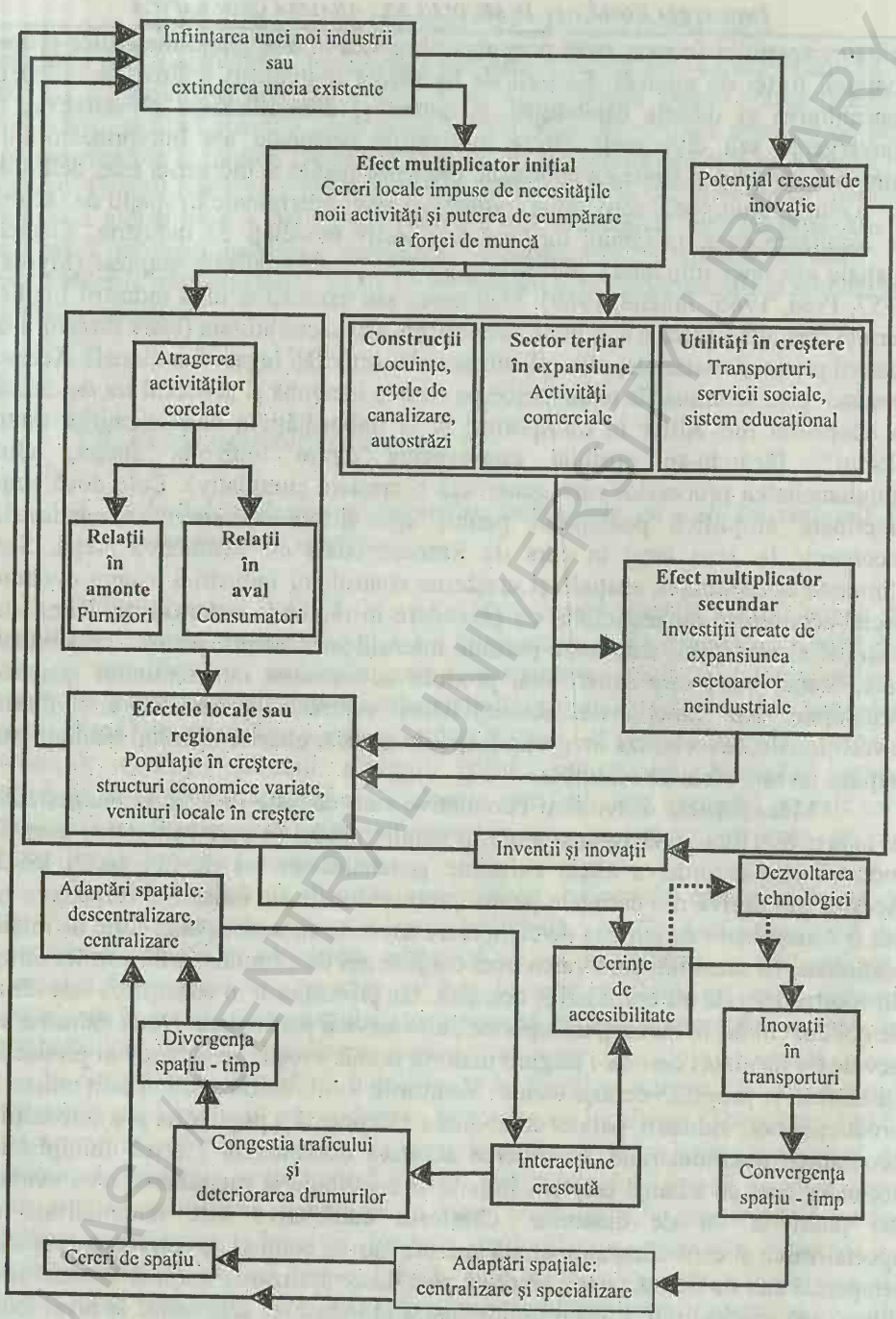

Fig. 3. Efectul multiplicator al industriei

Sursa: Dicken, 1988

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Un alt element industrial cu rol determinant în structurarea spațiului este reprezentat de *relațiile industriale*. Considerate adevărate „forțe spațiale" (Hoare, 1985), relațiile industriale acționează ca factori de localizare/relocalizare, dovedindu-se foarte active în atragerea de noi activități sau depistarea de noi canale de difuzie a creșterii/declinului economic. În general, întreprinderile industriale au o poziție intermediară între furnizori, cu care dezvoltă relații în amonte, și beneficiari, de care este legată prin relații în aval („backward/forward linkages" în literatura anglofonă și „effets d'entrainement" în cea francofonă). Relațiile din amonte corelează industria cu materiile prime și produsele primare, furnizorii de echipamente și de produse intermediare, cu firme care răspund de realizarea anumitor procese industriale. Relațiile din aval se referă la conexiunile cu alți producători industriali, consumatorii locali, autoritățile publice, prestatorii de servicii. Modificările intervenite la nivelul întreprinderii sunt transmise prin relațiile industriale de determinare, creând schimbări în activitatea și ritmul ciclului productiv datorită interdependențelor. Analiza realizată anterior asupra întreprinderii ca sistem relațional al componentelor spațiului geografic a sugerat implicit și interacțiunile pe care industria le are cu acestea. Cu o semnificație specială în structurarea spațiului se impun relațiile interindustriale. Există o lungă tradiție în studiul geografic al acestora. Totuși cercetările recente sunt foarte critice, imputând izolarea relațiilor interindustriale din contextul evolutiv și ignorarea inegalității rezultate din poziția diferită a firmelor în segmentul central sau periferic al filierelor industriale. De asemenea, multe studii geografice pot fi criticate pentru separarea dimensiunii spațiale de celelalte coordonate (economică, socială, strategică), caracteristice relațiilor interindustriale și, în acest context, pentru centrarea analizei doar pe rolul proximității geografice în configurația și funcționalitatea acestora. Un tip particular al relațiilor interindustriale îl reprezintă relațiile interfirme, în special, dezvoltate de economia mondială actuală. Pentru înțelegerea rolului relațiilor interfirme a fost introdus conceptul de „economie segmentată" (Taylor, Thrift, 1983), constituită din firme și organizații cu capacitate de presiune diferită asupra resurselor și relațiilor interindustriale. Economia segmentată funcționează pe baza dualității centru-periferie, care pune în contradicție firmele centrale, mari, dominante, complexe ca organizare și puternice în resurse, putere și influență (Averitt, 1968) cu firmele mici, opuse primelor prin caracteristicile lor. În același timp, gradul în care o firmă își internalizează sau externalizează acțiunile arată că limita dintre aceasta și mediul său exterior se modifică în timp ca rezultat al diferitelor strategii competitive pe care le experimentează. Importante sunt strategiile de diversificare și stabilire a gradului de integrare verticală a unei firme. Cele mai tipice relații interfirme sunt cele de subcontractare. Pentru firma principală este un mod de a evita investițiile într-o nouă unitate sau de extindere a celei existente. Subcontractarea oferă un anumit grad de flexibilitate, fiind mai facilă schimbarea subcontractanților decât închiderea sau reducerea capacității de producție a firmei existente. Având o poziție privilegiată în cadrul acordului contractual, firma principală câștigă un anumit

control asupra operaţiilor. Pot rezulta economii, realizarea unor produse fiind transferată firmelor care au experienţă, abilitate, infrastructură productivă. Este pentru firma principală şi un mod de externalizare a riscurilor implicate de anumite procese sau operaţiuni industriale care sunt trecute asupra firmelor subcontractante. Într-adevăr, micile firme au fost descrise deseori ca „absorbante de şoc" pe lângă marile firme (Dicken, 1992). Şi pentru firmele mici, subcontractarea este esenţială: multe firme îşi încep existenţa în acest fel, fiind unul din canalele prin care acestea operează. Avantajele sunt: accesul pe piaţă, continuitatea comenzilor, infuzia de capital sub forma echipamentelor, accesul la tehnologie. Dezavantaje concretizate în restrângerea libertăţii de a se îndrepta spre noi produse sau pieţe apar atunci când cea mai mare parte a producţiei unei firme mici este monopolizată de firma principală, prima devenind parte a organizării verticale şi a operării integrate a celei de a doua. Efectele spaţiale ale relaţiilor interfirme rezultă din „închiderea" acestora într-un sistem de organizare şi control cu structură verticală ierarhică, ce conduce la coeziune funcţională. Semnificaţia geografică este dată, în primul rând de dependenţa sistemului de subcontractare de proximitate, de distanţa fizică ce determină concentrarea spaţială. În al doilea rând, aceasta derivă într-un mod mai tradiţional din atribuirea „locurilor" cu caracteristici particulare, care le fac atractive fie ca localizări pentru investiţii, fie ca surse de forţă de muncă. Se realizează o specializare industrială care în termeni spaţiali conduce la diferenţiere, iar în termeni structurali la complementaritate. Când nu sunt condiţionate de anizotropismul spaţiului geografic, relaţiile industriale îşi pierd din intensitate şi eficienţă, reduc specializarea şi coeziunea mezo-spaţială.

1.2.2. Principalele tipuri de interacţiune industrie-spaţiu geografic

Interacţiunea este o acţiune reciprocă între două elemente sau locuri, prin care se realizează un schimb între cele două părţi, se transmit modificări de la una la cealaltă datorită heterogenităţii acestora. Interacţiunea spaţială este una din noţiunile fundamentale ale geografiei, formalizată teoretic prin modelele gravitaţionale. În cadrul demersului metodologic întreprins, interacţiunea industrie-spaţiu geografic are valoare explicativă atât pentru organizarea spaţială ca finalitate, cât şi pentru procesele care o generează. Deşi indirect, aceasta a constituit singura temă de reflexie pentru întreaga „perioadă clasică" a geografiei industriei, fiind subînţeleasă prin prisma factorilor de localizare într-o multitudine de studii monografice sau sectoriale. Analizaţi individual, factorii care determină distribuţia şi particularităţile industriei nu au relevanţă în analiza spaţială decât dacă sunt percepuţi din perspectiva interacţiunilor cu spaţiul geografic.

Din parcurgerea celor mai semnificative studii dedicate factorilor de localizare se observă că aceştia au evoluat, s-au completat cu noi elemente, şi-au schimbat ierarhia. În 1965, Chardonnet distingea două categorii de factori: fizici (surse de energie, materii prime, transporturi) şi umani de localizare a industriei. Labasse (1966), adoptând punctul de vedere al teoriilor clasice în care mecanismele

de amplasare erau ghidate de reducerea la maximum a costurilor parţiale de producţie, adaugă pe lângă materiile prime, energia, forţa de muncă, transporturile şi piaţa ca factori de localizare. Remarcabil este progresul autorului în înţelegerea sensibilităţii variabile a industriei faţă de caracteristicile spaţiului. Solidaritatea tehnică a industriei conduce la apariţia industriilor „legate", dependente de sursele de materii prime şi energetice, a celor „libere", cu opţiuni multiple de localizare, şi a industriilor induse, care le completează pe cele iniţiale. Morrill (1974) aprofundează analiza factorilor de localizare prin inducerea, pe lângă cei deveniţi deja tradiţionali, a altora noi, determinanţi. Progresele înregistrate de procesele industriale, de formele de organizare a muncii industriale, mobilitatea crescândă şi „desprinderea" industriei de spaţiul fizic, favorizate de modernizarea transporturilor au impus noi factori de localizare, ca schimbările tehnologice, circulaţia şi concentrarea capitalului, volumul şi caracteristicile cererii. Dezert Verlaque (1978), reluând factorii de localizare, adaugă în categoria celor statici, mediul de implantare prin activităţile sale motrice şi gradul de polarizare, iar în cea a factorilor dinamici, dimensiunile financiare ale spaţiului industrial, rolul strategiei întreprinderilor şi al politicii naţionale.

Treptat, factorii fizici şi-au pierdut din semnificaţie, fiind devansaţi de cei sociali şi economici. Astfel, Dicken şi Lloyd (1990) menţionează ca factori de localizare a industriei forţa de muncă, capitalul, tehnologia, cererea, economia de aglomeraţie şi economia de proporţie, ignorând factorii clasici (materiile prime, energia, transporturile, piaţa). Evoluţia factorilor de localizare a industriei (fig. 4) şi demersurile inductive fundamentate pe analiza acestora au condus la definirea a patru principii (Merenne-Schoumaker, 1991): un factor nu poate doar prin el însuşi să explice o localizare, chiar prezenţa materiei prime nu poate fi singura cauză a unei implantări; acelaşi factor poate să exercite influenţe diverse, de exemplu forţa de muncă calificată atrage unele industrii şi respinge altele; alegerea unei localizări este rezultanta unui număr mai mare sau mai mic de factori a căror pondere variază semnificativ de la un caz la altul; selecţia finală a unei localizări este reflectarea unui compromis şi a unor opţiuni.

Se mai adaugă câteva constatări esenţiale în evaluarea rolului factorilor de localizare: pentru o localizare, factorii ubicvişti sunt mai puţin importanţi decât cei restrictivi; impactul factorilor de localizare este diferenţiat în funcţie de scara spaţială utilizată în analiză; alegerea unei localizări este favorizată de analiza bazată pe evidenţierea particularităţilor, în relaţie cu regularităţile, a condiţionărilor specifice în comparaţie cu contextul general; factorii de localizare nu mai sunt generaţi în exclusivitate de caracteristicile spaţiului geografic, ci sunt legaţi în pondere din ce în ce mai mare de particularităţile industriilor şi întreprinderilor.

Interacţiuni determinate de caracteristicile spaţiului. Complexitatea interacţiunilor industrie-spaţiu a subliniat necesitatea abordării spaţiului nu doar prin prisma proprietăţilor sale topologice (distanţe, accesibilitate, calitate prin distribuţie sau concentrare), ci în ansamblul dimensiunilor sale geografice (sociale, economice, culturale, politice). Caracteristicile spaţiului relevante pentru identifi-

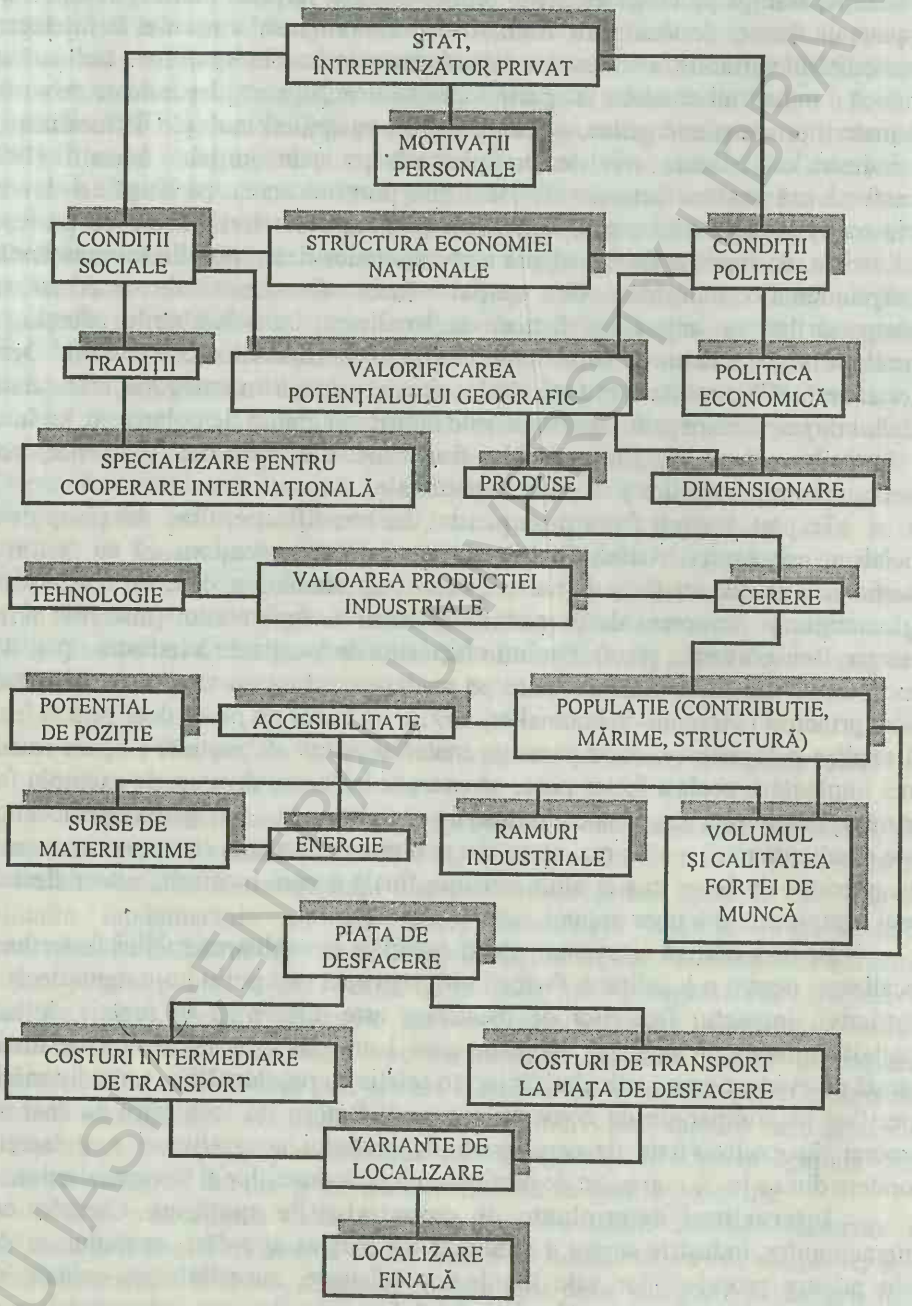

*Fig. 4. **Model teoretic al procesului decizional de localizare a industriei***
Sursa: Adaptat după Hamilton, 1967.

BCU IAŞI CENTRALA UNIVERSITARĂ LIBRARY

carea interacţiunilor dintre acesta şi industrie, acţionează diferenţiat în funcţie de nivelul spaţial analizat. Ierarhia lor, semnificaţia pe care o au în alegerea unei localizări variază în funcţie de nivelul de dezvoltare economică generală a „spaţiului de implantare" (aşa se explică ignorarea totală a factorilor fizici de teoreticienii care pornesc de la exemplul ţărilor avansate).

Poziţia geografică este relevantă la toate nivelele spaţiale, fiind de fapt o noţiune relativă, prin raportarea la alte locuri sau procese localizate. Are un caracter sintetic, luând în calcul parametrii calitativi şi cantitativi ai spaţiului. Este în acelaşi timp dinamică, relevanţa sa pentru localizarea industriei modificându-se datorită progresului tehnic, modernizării infrastructurii sau încheierii de contracte sau acorduri internaţionale. Este evaluată prin avantajele comparative concretizate în oportunitatea de minimizare a costurilor de producţie. Poziţia geografică are un impact mai evident la nivel regional şi local datorită polarizării activităţilor, infrastructurii, populaţiei şi a diferenţelor calitative rezultate din distribuţia spaţială a acestora.

Resursele naturale - reprezentate prin materii prime, apă şi energie - exercită o influenţă variabilă de la o industrie la alta. Importanţa materiilor prime în selecţia unei localizări a fost redusă, pe de o parte datorită mutaţiilor înregistrate de procesele de fabricare industrială care au condus la diminuarea cantităţii de minereu necesară pentru obţinerea unităţii de produs şi, pe de altă parte, datorită intensificării reciclării materialelor. Apropierea de sursele de materii prime s-a transformat dintr-un factor de localizare obligatoriu într-unul facultativ prin modernizarea transporturilor, care au comprimat raportul spaţiu-timp, şi prin apariţia alternativelor de localizare (o industrie poate fi „desprinsă" spaţial de sursa de materii prime dacă costurile de transport sunt compensate de forţa de muncă ieftină sau de facilităţi de distribuţie – de exemplu, concentrările industriale portuare). Rolul apei a fost întărit datorită creşterii volumului de apă necesar unor industrii, în paralel cu eliminarea risipei din consumul de apă. Centralele nucleare, complexele siderurgice, uzinele de prelucrare a metalelor sunt încă dependente de resursele hidrologice. Energia a încetat să mai fie o variabilă dependentă a localizării industriei, din cauza ubicuităţii sale şi tarifelor unice care uniformizează spaţiile naţionale.

Forţa de muncă este unul din factorii clasici de localizare care şi-a îmbogăţit conţinutul şi şi-a nuanţat influenţele. Nu mai este de ajuns doar concentrarea forţei de muncă pentru atragerea unei industrii, ci este nevoie de combinarea mai multor atribute: disponibilitate, calificare, reputaţie, costuri. Creşterea oraşelor şi redistribuirea populaţiei au asigurat concentrarea suficientă a forţei de muncă. Aprecierea calitativă se bazează pe rapiditatea pregătirii profesionale, a calificării, pe eficienţa, stabilitatea, exigenţele, tradiţia sindicală şi tendinţele politice ale forţei de muncă. Costul forţei de muncă nu are o valoare absolută, ci trebuie ponderat prin indicii de productivitate. În acelaşi sens, costul scăzut al forţei de muncă a devenit relativ, deoarece acesta poate implica opţional multiplicarea sarcinilor patronale (gratificaţii, locuinţe, subvenţionarea costurilor de transport).

Transporturile, prin tipologia lor în continuă modificare structurală şi ierarhică, au impus noi dimensiuni interacţiunilor dintre industrie şi spaţiul geografic. Minimizarea costului de transport a constituit o preocupare constantă, fiind unul din factorii de localizare cel mai uşor de analizat şi cu variaţii spaţiale sensibile. Se remarcă tendinţa de creştere a rolului transporturilor rutiere, maritime şi aeriene, concomitent cu reducerea importanţei căilor feroviare şi fluviale interioare pentru anumite tipuri de industrii. Concentrarea şi performanţele reţelelor de telecomunicaţii reprezintă un avantaj al marilor centre urbane valorificate de implantările industriale. Exigenţele impuse de sistemul productiv flexibil, în ceea ce priveşte fluidizarea fluxurilor de aprovizionare şi distribuţie, au condus la conturarea unor noi forme de organizare spaţială a industriei, polarizate de autostrăzi şi aeroporturi.

Piaţa influenţează repartiţia spaţială a activităţilor industriale prin accesibilitate şi rata estimată de creştere. Alegerea unei noi localizări este deseori determinată de căutarea unui acces facil pe piaţă sau de dorinţa de a cuceri pieţe noi. Relevanţa spaţială a pieţei este variabilă: anumite industrii (siderurgie, construcţii de maşini) sunt sensibile la nivelul regional sau internaţional, pe când altele (alimentară, confecţii) sunt dependente de piaţa locală. Unele activităţi rămân legate de aria de circulaţie a produselor şi a serviciilor în cazul în care costurile de transport sunt ridicate (industria băuturilor) sau produsele îşi pierd rapid din valoare (presa cotidiană, produsele de panificaţie) ori contactele frecvente sunt indispensabile (subcontracte, servicii pentru întreprinderi).

Mediul economic a fost conceptualizat ca un atribut al spaţiului geografic, cu care activităţile industriale interacţionează modelându-şi distribuţia spaţială, odată cu definirea dezvoltării endogene. Alegerea localizării unei întreprinderi poate fi influenţată de asigurarea proximităţii de alte unităţi pentru stabilirea unor relaţii reciproce. În funcţie de mărimea şi obiectivele întreprinderii şi din dorinţa de minimizare a riscurilor, aceasta poate fi interesată de apropierea de firme care, desfăşurând acelaşi tip de activitate, au talie similară sau, dimpotrivă, poate prefera localizarea în jurul unei firme mari. Alegerea spaţiului de implantare derivă şi din luarea în consideraţie a climatului economic al regiunii reflectat de atitudinea reprezentanţilor puterii şi a comunităţii faţă de noua activitate. Mediul dinamic are deseori efecte de antrenare: modernizări, extinderi, inovaţii tehnologice sau organizaţionale. Economiile externe (Manzagol, 1980) au devenit complexe şi importante. Sunt formate din economiile de aglomeraţie (rezultate din concentrarea pe un spaţiu restrâns a activităţilor similare sau complementare, care permit definirea unei tipologii funcţionale, apariţia serviciilor specializate, pregătirea forţei de muncă calificate) şi economiile de urbanizare generate de infrastructura, serviciile variate, dimensiunea semnificativă a pieţei, multitudinea contactelor oferite de oraşe.

Standardul de viaţă, delimitat la nivel regional sau local, este transpus de coordonatele cadrului fizic (atractivitatea peisajelor), condiţiile de locuit (disponibilităţi, preţ, calitate), obiective turistice, dotări în domeniul învăţământului (licee, universităţi), al asistenţei medicale, culturii, factori de ambianţă (persoane

de aceeaşi categorie socio-profesională, gradul de deschidere şi integrare a noilor veniţi). Acestea nu joacă un rol decisiv, dar în contexte similare, devin importante. În consecinţă, numeroase regiuni sau oraşe şi-au multiplicat eforturile în scopul îmbunătăţirii imaginii de marcă (Merenne-Schoumaker, 1991).

Interacţiuni determinate de caracteristicile industriei. Până recent interacţiunea industrie-spaţiu geografic a fost concepută ca rezultând dintr-o relaţie univocă dominată de proprietăţile spaţiului, care determinau comportamentul activităţilor industriale. Acestea din urmă erau asimilate unui grup omogen, pasiv, nediferenţiat din punct de vedere al influenţei asupra spaţiului. A devenit evident că industria, prin caracteristicile sale, interacţionează cu spaţiul geografic generând un anumit tip de organizare.

Apartenenţa sectorială generează la nivelul fiecărui tip de industrie exigenţe specifice, care impun interacţiuni cu spaţiul geografic finalizate în criterii particulare de localizare, în moduri proprii de organizare spaţială. Siderurgia, industria chimică au cerinţe precis formulate la nivel local şi regional: localizarea într-un complex industrial datorită proceselor de producţie care funcţionează prin interdependenţă şi complementaritate; apropierea faţă de un nod de comunicaţie, o cale fluvială cu capacitate de transport suficientă, un port maritim, o autostradă sau cale ferată, reţea pipe-line pentru produse de bază; sursele de aprovizionare cu apă şi energie în cantităţi corespunzătoare; terenurile disponibile datorită consumului mare de spaţiu şi dezvoltării ulterioare; condiţiile locale de protecţie a mediului şi infrastructura existentă; posibilitatea de recrutare a forţei de muncă calificate. Având în vedere că alte tipuri de industrii nu au nevoie de condiţionări geografice atât de complexe, devine evident rolul apartenenţei sectoriale la crearea sensibilităţii industriei faţă de proprietăţile spaţiului, dar, în egală măsură, şi la conturarea unei noi organizări spaţiale.

Ciclul de viaţă al produselor s-a redus de la 30 de ani pentru un produs clasic la 5-7 ani pentru unul de înaltă tehnologie (Oakey, 1984). Fabricarea unui produs clasic se desfăşoară de-a lungul unui ciclu etapizat: inovaţia (sau dezvoltarea), maturitatea (sau creşterea), standardizarea (sau declinul). Noile produse de înaltă tehnologie au ciclul de viaţă redus la primele două faze, din cauza absenţei standardizării producţiei. Dar tocmai începând cu faza de standardizare produsele devin mobile, iar producţia poate fi transferată spre alte zone, în acest mod explicându-se absenţa produselor de înaltă tehnologie din zonele periferice. Ciclul de viaţă este legat de rentabilitatea şi profitabilitatea întreprinderilor, influenţând stabilitatea lor în timp şi spaţiu. Un produs a cărui viaţă este susţinută de progresele tehnologice va contribui la perpetuarea şi complicarea organizării spaţiale prin menţinerea implantărilor industriale şi a fluxurilor de relaţii dintre acestea. Din contră, un produs aflat în faza de declin poate cauza dispariţia prin faliment a unei întreprinderi şi a relaţiilor pe care se baza funcţionarea acesteia, aducând modificări în organizarea spaţială. Cea mai puternic marcată spaţial este faza de creştere (sau de maturitate) a unui produs, când cererea atinge vârful maxim, declanşând extinderea producţiei şi redimensionând interacţiunile activităţilor industriale cu spaţiul geografic (fig. 5).

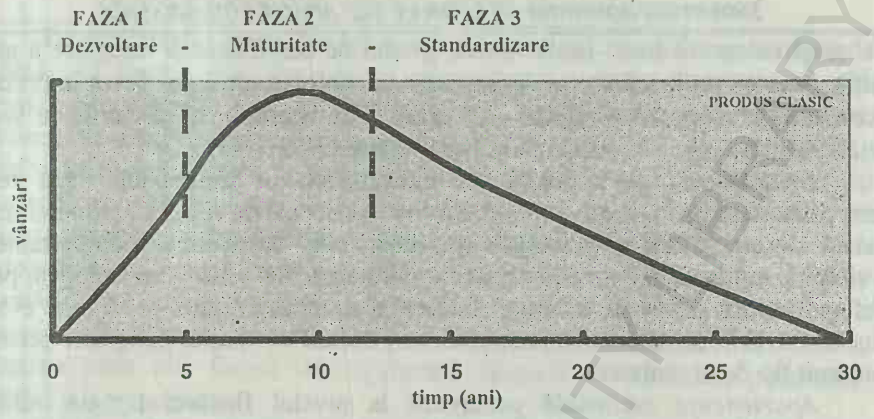

Sursa: Oakey, 1984

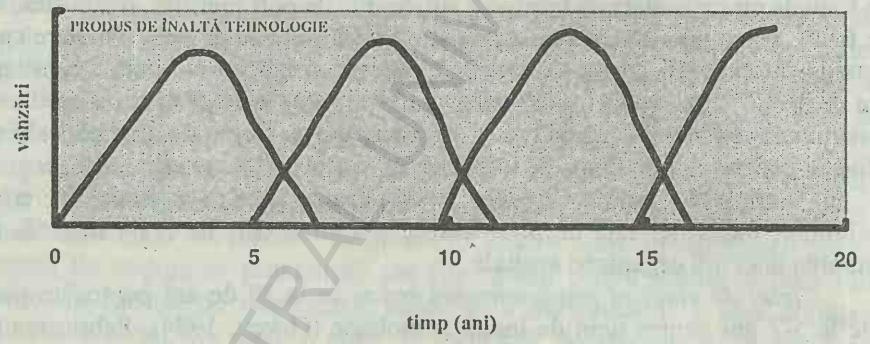

Sursa: Oakey, 1984

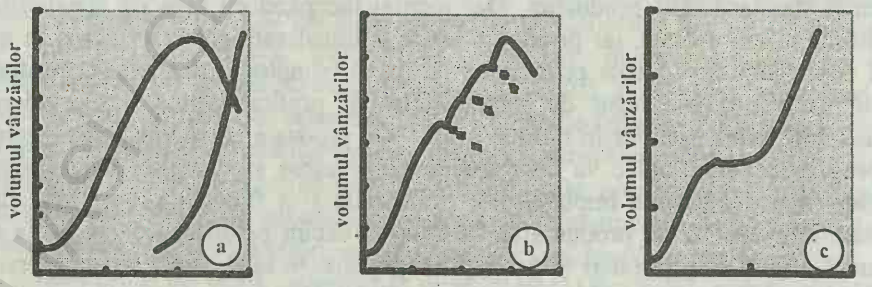

Fig. 5. Ciclul de viaţă a produselor şi strategii de adaptare
Sursa: Dicken, 1988

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Economia de proporţie este un concept utilizat în economie pentru a evalua tendinţa costurilor marginale şi medii de a descreşte odată cu creşterea volumului producţiei. Costul pe unitatea de produs tinde să crească odată cu volumul producţiei, dar până la o limită dincolo de care costurile încep să crească, devenind neprofitabile. Concretizată prin talia întreprinderilor, economia de proporţie are conotaţii geografice prin influenţa sa asupra localizării industriei. Deşi are o semnificaţie aspaţială, tehnică, totuşi aceasta variază în spaţiu, în timp, şi între diferitele industrii. Obţinerea economiei de proporţie se realizează prin utilizarea productivă a echipamentelor, asigurarea materiei prime şi a mijloacelor de transport la preţuri convenabile, valorificarea eficientă a subproduselor, specializarea forţei de muncă. Economia de proporţie reflectă legătura dintre materiile prime şi mărimea pieţei, depinzând în afară de tipul industriei, de competiţie şi tehnologie. Aceasta este posibil de realizat între două praguri în interiorul cărora manifestarea sa nu este lineară, fiind factorul esenţial care explică concentrarea tehnică cu efecte spaţiale evidente. Reflectarea în spaţiu, materializată prin reţele de întreprinderi şi fluxuri, derivă de fapt din ciclul cauzal al unor elemente aparent fără corespondenţă spaţială: dimensionarea producţiei are un impact semnificativ asupra costurilor de producţie; acestea, împreună cu talia întreprinderii, determină preţul produselor (care se reflectă în nivelul cererii); cererea reglează talia întreprinderilor. Respectarea economiei de proporţie a fost unul din principiile care au condus la apariţia firmelor multilocalizate; creşterea taliei unei întreprinderi nu s-a realizat prin creşterea taliei unităţilor de producţie, ci prin multiplicarea numărului acestora.

Specializarea funcţională a apărut ca răspuns la dez-economiile de proporţie pe care le-a antrenat gigantismul industrial. Marile uzine sunt din ce în ce mai puţin frecvente, majoritatea firmelor preferând să-şi multiplice numărul de unităţi. Întreprinderile au tendinţa de a-şi localiza fiecare funcţie în mediul economic cel mai adecvat (Lipietz, 1983). Specializarea funcţională creează ierarhizarea calitativă a spaţiului: cercetarea şi dezvoltarea, organizarea şi managementul sunt concentrate în poli de decizie (marile centre urbane); fabricarea calificată în poli cu specializare industrială (vechi regiuni tradiţionale sau noi spaţii industriale); execuţia şi montajul în regiuni periferice (regiuni rurale sau ţări în curs de dezvoltare). Multilocalizarea are valoare corelativă, determinând noi coeziuni şi funcţionalităţi în spaţiu.

Strategia întreprinderilor modelează impactul acestora la nivele macro-, mezo- şi micro-spaţiale. Firmele transnaţionale decid o nouă implantare ca parte a unui sistem de relaţii complexe, fiind sensibile faţă de reglementările stabilite la nivel naţional şi mai puţin interesate de tradiţiile regionale. Societăţile active pe plan naţional îşi aleg o nouă localizare, în funcţie de potenţialul de absorbţie a pieţei şi de cel al forţei de muncă, conferind o anumită coerenţă spaţială sistemului industrial. La nivel regional, întreprinderile - prin obiectivele lor creează specializări funcţionale şi complementarităţi spaţiale. Firmele ale căror strategii vizează nivelul micro-spaţial influenţează gradul acestora de integrare în structurile economice, sociale, financiare şi politice locale, generând o organizare spaţială particulară.

1.2.3. Analiza diagnostic a gradului de dezvoltare industrială a unui spaţiu geografic

Industria se caracterizează prin inegalitate şi neuniformitate în spaţiu, impunând în studiul distribuţiei sale necesitatea de evaluare a disparităţilor. Diagnosticarea industrializării unui spaţiu geografic se bazează pe *analiza spaţială* promovată de geografia cantitativă a anilor '60, ca ansamblu de metode matematice şi statistice utilizate în scopul precizării atributelor calitative şi cantitative ataşate „locurilor" şi relaţiilor dintre acestea. Prin analiza spaţială se pun în evidenţă distanţe, proximităţi, contiguităţi, bariere, reţele, ca elemente explicative ale dezvoltării proceselor geografice (implicit a industriei) în spaţiu. Problematica formulată de geografie este legată de variabilele care contribuie la înţelegerea distribuţiei spaţiale. Pentru a răspunde la unele întrebări - de genul *Care sunt principiile de organizare a spaţiului? Există regularităţi, gradienţi, specificităţi locale? Care este natura diferenţelor majore?* - analiza spaţială trebuie să parcurgă câteva etape: *alegerea indicatorilor* relevanţi, care în studiile de geografia industriei, se referă la forţa de muncă industrială, valoarea adăugată prin procesele industriale şi cifra de afaceri a întreprinderilor industriale. Activii industriali, exprimaţi în valoare absolută sau relativă ca pondere din forţa de muncă totală constituie cel mai frecvent şi semnificativ indicator utilizat în evaluarea importanţei industriei. Este uşor comparabil în timp şi spaţiu, facilitând abordările sincronice şi diacronice. Valoarea adăugată măsoară schimbările valorice înregistrate de materiile prime prin procesul de prelucrare industrială, evidenţiind rolul industriei la crearea bogăţiei naţionale în raport cu celelalte activităţi economice. Cifra de afaceri, deşi este un indicator cu conotaţii financiare, prin variaţiile sale spaţiale conduce la evaluarea calitativă a decalajelor existente în distribuţia industriei. A doua etapă este reprezentată de *selectarea entităţilor spaţiale* care vor face obiectul analizei: unităţi administrative (regionale sau locale), entităţi localizate în spaţiu (întreprinderi industriale) sau fluxuri între unităţile spaţiale (curenţi migratori ai activilor industriali, fluxuri de materii prime şi produse industriale, mobilitatea investiţiilor industriale). *Stabilirea unităţilor spaţiale* (ţări, regiuni, judeţe, oraşe) pe care se centrează analiza are relevanţă deosebită pentru alegerea metodelor celor mai adecvate. Se studiază de obicei distribuţia, evoluţia, tendinţele dezvoltării industriale, în scopul reliefării decalajelor spaţiale, a diferenţierilor calitative şi elaborării de ierarhizări care punând în evidenţă concentrarea şi dispersia, creşterea şi declinul ajută la individualizarea structurilor industriale şi a organizării de ansamblu a spaţiilor. Principiul pe baza căruia funcţionează cel mai adesea analiza spaţială este cel comparativ, care pune în relaţie unităţi spaţiale sau secvenţe temporale.

Analiza diagnostic a industrializării unui spaţiu geografic a debutat în studiile de specialitate prin elaborarea unor indici structurali, dinamici sau calitativi şi interpretarea variaţiei lor individuale de-a lungul unităţilor spaţiale sau momentelor de referinţă în timp.

Evaluarea structurală utilizează cei mai diversificaţi indici vizând distribuţia industriei în spaţiu, concentrarea sau dispersia acesteia, definind structurile industriale ale organizării spaţiului. *Indicele de localizare*, cel mai frecvent utilizat, determină importanţa relativă a unei industrii dintr-un anumit spaţiu prin raportare la locul acestei industrii în cadrul unei regiuni sau al teritoriului naţional. Relativizând distribuţia industriei faţă de repartiţia populaţiei, indicele de localizare este semnificativ în depistarea problemelor regionale sau locale. Aplicarea sa ($Il_{ij} = (P_{ij} : P_j) : (M_i : M)$; P_{ij} = activii din ramura j în spaţiul i; P_j = activii din ramura j la nivel regional sau naţional; M_i = populaţia spaţiului i; M = populaţia la nivel regional sau naţional) conduce la o abordare calitativă combinând distribuţia sectorială cu cea spaţială. Ca variantă a acestui indice, *rata de industrializare*, reproduce aceeaşi formulă, cu deosebirea că M_i şi M reprezintă populaţia activă totală înregistrată de spaţiul i şi de cel de referinţă (regional sau naţional). Diferenţierea calitativă a spaţiilor este sugestiv ilustrată de raportarea indicelui de localizare al fiecărei regiuni sau localităţi la media sa naţională, punând în contrast concentrarea/dispersia industriei. Evaluarea gradaţiei de la concentrare la dispersie se poate reprezenta grafic prin *curba lui Lorenzo* (Lorenzo, 1905). Se calculează ponderea activilor industriali din populaţia activă totală a regiunii sau oraşului. Se clasează în ordine descrescătoare şi se cumulează procentele. Acestea se transpun pe ordonata unui grafic, iar pe abscisă se înscriu unităţile spaţiale analizate (regiuni sau oraşe). Curba de localizare exprimă gradul în care o industrie deviază faţă de distribuţia uniformă pe plan naţional. *Indicele de concentrare* (citat de Merenne-Schoumaker,1991) pune în evidenţă decalajele înregistrate la nivelul fiecărei industrii faţă de distribuţia medie naţională. Subliniază orientările economice regionale sau locale (în funcţie de unităţile spaţiale analizate). Având o semnificaţie sectorială pregnantă, indicele de concentrare detaşează spaţial regiunile sau localităţile reprezentative pentru fiecare ramură industrială. Suprapunerea valorilor indicelui de concentrare calculat pe tipuri de industrii delimitează spaţiile cu „încărcătură" industrială importantă. O variantă a acestui indice (Miller, 1970) distinge spaţiile din cadrul ansamblului naţional care contribuie la articularea sistemului industrial. Se bazează pe compararea a două seturi de date prin raportarea activilor industriali la 1000 de locuitori rezidenţi într-un oraş. Se ierarhizează oraşele în ordine descrescătoare. Se însumează numărul lor de activi industriali până când se totalizează 50% din populaţia activă naţională. Oraşele care contribuie la realizarea acestei sume constituie aria de concentrare a industriei. Se procedează la fel pentru populaţia totală şi se calculează ponderea oraşelor delimitate anterior. Procentul obţinut se scade din 100, rezultând indicele de concentrare a industriei. Când indicele variază în jurul valorii de 50 înseamnă că aria de concentrare a activităţilor industriale corespunde celei cu potenţial demografic semnificativ. Cu cât valoarea se apropie de 100, cu atât concentrarea este mai intensă, în timp ce valoarea apropiată de 0 arată o dispersie accentuată. *Indicele de disparitate* (Merenne-Schoumaker,1991) sau de *deviaţie medie* (Marshall, 1975) reprezintă valoarea ponderată a diferenţelor

absolute dintre procentajele activilor industriali din total la nivel de oraş şi procentajele corespunzătoare din profilul mediu naţional. Formula sa $M_j = \Sigma$ de n când $i = 1|x_{ij} - x_i| : N$ denotă sensibilitate faţă de variaţia structurală a industriei. Pornind de la valoarea indicelui de deviaţie medie, se poate calcula *indicele de disimilaritate* $D = Mj \times 0,5\ N$ (N = nr. de industrii) care identifică ponderea forţei de muncă dintr-un oraş care trebuie să-şi schimbe locul de muncă pentru a se compara cu profilul industrial naţional.

Evaluarea dinamică se referă la evoluţia industrială ca rezultat al duratei, intensităţii, ritmurilor procesului de dezvoltare industrială. *Indicele de creştere comparată* (Miller, 1970) (cunoscut în literatură ca *Shift and Share Analysis*) redă - pornind de la valoarea activilor industriali pe ramuri, stabilită la două date diferite - creşterea relativă a fiecărei regiuni sau localităţi raportată la cea înregistrată la nivel naţional, respectiv regional. Indicele de creştere reprezintă variaţia activilor industriali caracteristică unei regiuni/localităţi, dacă în intervalul $T_0 - T_1$ aceasta ar fi înregistrat un ritm de creştere identic cu cel naţional: $I_c = Y_r \times (Y - X) : X$; Y_r = activii industriali din spaţiul local sau regional în T_0; X = activii industriali la nivel naţional în T_0; Y = activii industriali la nivel naţional în T_1). Diferenţa dintre creşterea efectivă şi cea calculată reprezintă creşterea netă: $C_n = (Y_r - X_r) \times Y : X$ (unde X_r = activii regionali/locali în T_1). Această diferenţă, care are valori apropiate de zero pentru nivelul naţional, permite evaluarea comportamentului regional/local faţă de cel naţional şi pune în evidenţă creşterile mai rapide ($C_n > 0$) sau mai lente ($C_n < 0$) decât media naţională. Calitativ, acest indice detaşează regiunile dinamice de cele pasive, având cu relevanţă pentru dimensionarea şi orientarea strategiilor industriale de organizare a spaţiului. *Indicele de diversificare industrială* (Ianoş, 1987) reflectă mutaţiile structurale din industria oraşelor. Acesta rezultă ca produs între suma diferenţelor dintre volumul ramurilor cu diferenţe mai mari de 5% în acelaşi interval. În expresie matematică indicele de diversificare este: $Id = \sqrt{\{[\sum(R_{ia} - R_{ib})_{(\Delta > 5)}] \times n \times 10^{-1}\}^3}$ în care R_i = ramura industrială; a, b = anii de referinţă; n = nr. ramurilor industriale cu diferenţe (Δ) mai mari de 5% în T_1 faţă de T_0. Acest indice reflectă evoluţia industrială în funcţie de intensitatea şi de numărul ramurilor caracteristice unui oraş. Valorile indicelui se apropie de zero în cazul unei stagnări sau dezvoltări constante. Cu cât variaţiile sunt mai importante, cu atât dezvoltarea industrială a înregistrat o dinamică accentuată.

Evaluarea calitativă se concretizează prin estimarea nivelului de dezvoltare economică, prin definirea specializării funcţionale a diverselor unităţi spaţiale prin stabilirea viabilităţii industriale şi a gradului de integrare a activităţilor industriale în mediul geografic local. Segregarea calitativă a spaţiului economic mondial s-a bazat pe *coeficientul de industrializare* care a condus la clasificarea statelor în: ţări dezvoltate, ţări în curs de dezvoltare şi ţări ale lumii a III-a. Una din variantele indicelui, propusă de Chardonnet (1965), ia în calcul ponderea consumului de energie pe locuitor din valoarea maximă înregistrată pe glob, a consumului de oţel/locuitor raportat la cel maxim şi a activilor industriali din

populaţia activă totală faţă de ponderea maximă. Prin media celor trei procentaje se ajunge la coeficientul de industrializare, ale cărui valori trebuie interpretate cu prudenţă, ele fiind dependente de dimensiunea demografică. Relevanţa coeficientului este pur cantitativă, neoferind nici o informaţie despre performanţele industriilor naţionale. Viabilitatea industriei este în schimb clar evaluată prin *indicele structurii dinamice* şi prin *indicele de atractivitate a industriei* (Fischer, 1973). Primul - $I_{sd} = \Sigma$ de n când $i = 1(Y_i : X_i - Y : X) : X_{ri}$; ($X$ = activii industriali la nivel naţional în T_0; Y = activii industriali la nivel naţional în T_1; X_i = activii totali la nivel naţional în T_0; Y_i = activii totali la nivel naţional în T_1; X_{ri} = activii totali la nivel regional/local în T_0) – pune în evidenţă influenţa unei structuri eficiente în T_0, adică prezenţa într-o regiune/localitate a unei ponderi importante a forţei de muncă implicate în industrii dinamice. Indicele pune în relaţie populaţia activă regională/locală cu evoluţia populaţiei active totale şi industriale la nivel naţional într-un anumit interval. Cel de-al doilea indice, $I_a = \Sigma$ de n când $i = 1(Y_{ri} - X_{ri} \times Y : X)$ (Y_{ri} = activii totali la nivel regional/local în T_1), reliefează avantajele localizării în conturarea atractivităţii de ansamblu a regiunii/oraşului. Face posibilă compararea comportamentului diferitelor industrii dintr-o regiune/localitate într-un anumit interval şi comportamentul corespunzător la nivel naţional. Ambii indici au o dimensiune evolutivă importantă, corelând dinamismul sau pasivitatea industrială cu performanţele structurii industriale iniţiale sau cu avantajele de localizare. Diferenţierea calitativă a spaţiului industrial este realizată şi în funcţie de specializarea funcţională. Cel mai frecvent utilizat este *indicele de specializare* (Gini, 1921), calculat individual pentru fiecare industrie la nivelul unităţilor mezo- sau microspaţiale. Valorile sale rezultă din diferenţa valorilor cumulate succesiv ale procentajelor industriei dintr-un oraş sau regiune - ierarhizate după indicele de localizare - şi procentajele cumulate la nivel naţional. Prin formula sa, $G_j = \Sigma$ de $N - 1$ când $i = 1 \left| C_i D_{i+1} - D_i C_{i+1} \right|$:N, oferă posibilitatea comparării detaliate a structurilor industriale ale unităţilor spaţiale analizate, definind rolul acestora la funcţionalitatea de ansamblu a sistemului industrial. Prezenţa sau absenţa complementarităţii industriale indică gradul de coerenţă şi coeziune spaţială a industriei. Indicele de specializare - centrat pe unitatea spaţială, şi nu pe structura sectorială (Dezert, Verlaque, 1978) - se obţine făcând suma, (fără să se ţină cont de semn) diferenţelor dintre procentajele fiecărei ramuri industriale faţă de activii industriali totali ai regiunii/oraşului şi ponderile corespunzătoare la nivel de ţară, divizând apoi această sumă la numărul total de unităţi spaţiale considerate. Acest indice individualizează din punct de vedere funcţional spaţiile regionale sau locale, evidenţiind decalajele acestora relativizate în funcţie de profilul naţional. *Apartenenţa industriei la mediu,* considerată în complexitatea sa geografică, este relevată de raportul dintre ramurile industriale şi provenienţa materiilor prime. Dependenţa industriei de resursele locale, variabilă în funcţie de tipologia industrială, indică indirect viabilitatea acesteia. Integrarea industriei în mediul local poate fi testată prin evaluarea cooperării industriale dintre întreprinderile industriale ale unui anumit spaţiu. *Indicele de cooperare industrială* stabileşte

intensitatea relaţiilor desfăşurate între activităţile industriale existente în cadrul unui spaţiu determinat şi implicit coeziunea lor funcţională. Distribuţia industriei este însă rareori univariată, de aceea sunt necesare mai multe variabile pentru a o explica. Diferenţierile spaţiale introduse de repartiţia geografică particulară a industriei trebuie puse în relaţie cu un ansamblu de alte variabile, pentru a testa ipotezele privind coerenţa spaţială a acesteia. Au fost adoptate metode statistice pentru a răspunde cerinţelor impuse de analiza spaţială. Cea mai adecvată pentru descrierea interrelaţiilor apărute în interiorul unui set de variabile şi pentru clasificarea unităţilor spaţiale în funcţie de acestea este analiza factorială. Aceasta include o mulţime de variabile şi permite eliminarea unora dintre acestea pierzând doar minimum de informaţii. Simplificarea analizei se face prin reţinerea doar a variabilelor cu puternice corelaţii între ele. Principalele sale tehnici, analiza în componente principale şi analiza corespondenţelor triază variabilele cu relevanţă spaţială pe baza covarianţei şi varianţei şi, respectiv, a contingenţei acestora, exprimând sugestiv concentrarea şi dispersia, similitudinile sau disparităţile comportamentelor spaţiale.

1.2.4. Algoritmul relaţiei geografice dintre industrie şi organizarea spaţiului

Abordarea metodologică - centrată pe individualizarea elementelor industriale cu rol determinant în structurarea spaţiului, pe definirea tipurilor de interacţiune industrie-spaţiu geografic şi pe elaborarea analizei diagnostic a dezvoltării industriale a unui spaţiu - a sugerat succesiunea de paşi logici cognitivi necesară în studiul relaţional al industriei şi organizării spaţiului. Implicit, această problematică a fost vizată în mod diferenţiat de toate analizele dedicate organizării spaţiului în care industria a fost inclusă printre componentele care induc un anumit tip de ordonare în spaţiu. Cele mai multe dintre acestea studiază industrializarea prin prisma factorilor de localizare şi a formelor de organizare a spaţiului industrial. Este nuanţată semnificaţia scării spaţiale şi temporale a industriei (Dezert, Verlaque, 1978), ceea ce conduce la disocierea analizei, pe de o parte, spre siturile industriale relevante prin talia şi diversitatea lor la nivel local (Labasse, 1966) şi, pe de altă parte, spre companiile transnaţionale multilocalizate care modelează nivelul global prin difuzia schimbărilor tehnologice, prin lanţurile de producţie şi reţelele de relaţii industriale pe care le promovează şi prin dimensiunea lor (Dicken, 1992). În mod explicit, au fost formulate principiile de organizare a spaţiului (Driga, Ianoş, 1986) şi etapele care structurează analiza organizării spaţiului - diagnoza şi prognoza (Ianoş, 1989). Studiul „Organizarea spaţiului şi dezvoltare durabilă" (Ianoş, 1994) propune un model metodologic general al organizării spaţiului fără particularizarea componentelor, constituind punctul de plecare al discuţiei noastre, în care vom nuanţa rolul industriei în organizarea spaţiului.

Spaţiul geografic, prin esenţa lui, este heterogen, caracteristică accentuată de disparităţile impuse de dezvoltarea industriei, definind materialităţi individualizate şi particularizate, imposibil de analizat printr-o abordare generală

valabilă. De aceea, pentru ca eficienţa şi aplicabilitatea algoritmului relaţiei dintre industrie şi organizarea spaţiului să fie cât mai reale, elaborarea acestuia va fi constrânsă de câteva condiţionări: evitarea precizării scării spaţiale a analizei din cauza diferenţierilor fundamentale pe care le implică, utilizându-se noţiunea nediscriminantă de spaţiu industrial; ignorarea modului de organizare a industriei indiferent dacă centrăm abordarea pe întreprindere industrială, organizaţii industriale, centre sau regiuni industriale, preferându-se termenul generic de industrie; considerarea unui spaţiu industrializat care prin evoluţia şi complexitatea sa a generat necesitatea definirii cadrului conceptual al relaţiei industrie-organizarea spaţiului; impunerea apriorică unei anumite finalităţi de organizare, ale cărei obiective sunt armonizarea dezvoltării industriei cu exigenţele organizării spaţiului. Ultimele două condiţionări au rezultat din tipologia relaţiilor dintre industrie şi spaţiul geografic, generate, pe de o parte, de volatilitatea industriei ca proces şi, pe de altă parte, de complexitatea structurală şi de reacţie a spaţiului. *Relaţia de independenţă* a organizării unui spaţiu faţă de dezvoltarea industrială se bazează pe caracterul facultativ al industriei în economia spaţială. O zonă rurală cu puternice activităţi agricole, în care industria difuză are doar o importanţă locală, sau o metropolă dominată de sectorul terţiar, cu industrie punctuală, reprezintă spaţii care - chiar fără aportul industriei - au o structură echilibrată şi funcţionalitate dinamică, reflectate de organizări spaţiale particulare. Integrarea industriei într-un spaţiu agricol sau reintegrarea urbană a acesteia în spaţiul metropolitan sunt ghidate de criterii sectoriale şi dimensionale. Şi într-un caz şi în celălalt, capacitate de penetrare au întreprinderile mici şi mijlocii. Criteriul sectorial are nuanţări diferenţiate, în funcţie de spaţiul de implantare: spre cel rural este orientată valorificarea resurselor agricole/forestiere locale sau fabricarea produselor intermediare care, prin dependenţa de marea industrie, dinamizează dezvoltarea economică în sens mai larg a spaţiului respectiv prin intensificarea relaţiilor cu centrele urbane. Spaţiile intens urbanizate aflate în faza postindustrială atrag predominant industriile de vârf sau activităţile de cercetare-dezvoltare ale diverselor ramuri industriale. *Relaţia de coabitare stimulativă* între spaţiul geografic şi dezvoltarea industrială exprimă un echilibru relativ între cele două elemente; din punct de vedere simptomatic, corespunde creşterii industriale. Acumulările cantitative şi calitative reflectă valorificarea treptată a componentelor spaţiului prin industrializare. Deşi ideală, echivalenţa dintre potenţialul spaţiului - dezvoltarea industrială este fragilă şi temporară, datorită cerinţelor progresive ale modelelor de creştere economică. Analiza în spaţiu a acestui tip de relaţie are semnificaţii profunde în sens invers abordărilor obişnuite prin stabilirea pragurilor evolutive, care nu trebuie depăşite în scopul menţinerii echivalenţei şi normalităţii. *Relaţia de dominare* a dezvoltării industriale în organizarea unui spaţiu caracterizează spaţiile puternic industrializate, exprimându-se prin disfuncţionalităţi. Dezindustrializarea este efectul specific al acestei relaţii, cu atât mai mult cu cât aceasta nu înseamnă numai reducerea numărului de unităţi de producţie şi, implicit, a activităţilor industriale datorate migrării industriei dinspre centru spre periferie, ci reflectă în egală măsură dispariţia unor firme şi comprimarea numărului de angajaţi ale

acestora. Impactul excesiv al industriei asupra unui spaţiu nu se reduce doar la dificultăţi economice, ci antrenează şi dezechilibre de ordin social şi spaţial (şomaj, sărăcie, declin demografic, îmbătrânirea populaţiei, decalaje spaţiale, degradarea spaţiului abandonat de industrie) şi psihologic (neîncredere, fluxuri deficitare de informaţii între nivelele decizionale, degradarea climatului general). Dezechilibrele structurale şi funcţionale - induse spaţiului de acest tip de relaţie - au determinat necesitatea elaborării unor metode adecvate de abordare.

Algoritmul relaţiei industrie-organizarea spaţiului cuprinde mai multe etape succesive:

a) Delimitarea şi localizarea unităţii spaţiale, individualizate după specificul spaţiului industrial, implică poziţionarea acestuia faţă de alte unităţi similare sau integrarea în cele de rang superior. Se obţin caracteristicile de ansamblu, care, prin conţinutul lor, direcţionează următorii paşi ai analizei.

b) Descompunerea organizării naturale a spaţiului pe componente urmăreşte caracterizarea potenţialului natural regional şi identificarea resurselor locale ale spaţiului în strânsă conexiune cu activităţile industriale. Această etapă a analizei a devenit indispensabilă, deoarece consecinţele cele mai grave ale industriei (ca şi ale activităţii antropice în general) s-au răsfrânt, în primul rând, asupra „stratului" natural al spaţiului. Individualizarea principalelor componente şi a proceselor care modelează fiecare nivel de organizare spaţială (hidrografic şi geomorfologic - eroziune şi acumulare; pedogeografic - alterare, bioacumulare etc.) subliniază interdependenţa şi vulnerabilitatea acestora, prefigurându-le reacţiile la impulsurile „industriale". Intrând deja în intimitatea mecanismelor de funcţionare a spaţiului analizat, se defineşte dominanta, componenta naturală care îşi pune amprenta asupra modului de organizare. „Desprinderea" dominantei facilitează în continuare ierarhizarea componentelor după importanţa în morfologia şi funcţionalitatea sistemului spaţial.

Abordarea sincronică a organizării naturale a spaţiului trebuie să ţină cont de evoluţia anterioară în timp şi spaţiu a componentelor, identificându-le traiectoriile prin valorile medii, fluctuaţiile la extremeşi prin frecvenţe. Din punct de vedere al dezvoltării industriale, este esenţială compatibilitatea componentelor naturale prin prisma potenţialului şi a resurselor, devenind necesară clasificarea acestora pe categorii de favorabilitate sau restrictivitate, de pasivitate sau agresivitate cu actualul mod de organizare a spaţiului industrial. Disocierea spaţiului pe componente este doar pretextul pentru elaborarea sistemului lor relaţional care redă integralitate funcţionării de ansamblu.

c) Organizarea antropică a spaţiului este definită de două coordonate majore: presiunea umană asupra spaţiului şi specificul mediului economic. Prima pune în evidenţă evoluţia procesului de antropizare pe etape caracteristice, ritmurile difuziei spaţiale a „încărcăturii umane" şi starea actuală evaluată prin volumul, densitatea populaţiei, dispersia - concentrarea demografică, mobilitatea şi fluxurile forţei de muncă. Mediul economic este modelat de tipurile de activităţi prin ratele de creştere, intensităţi, ierarhii. Specificul funcţional poziţionează mai precis componenta *industrie* în interiorul mediului economic.

d) Analiza interferenţei industrie-spaţiu geografic debutează prin reliefarea premiselor apariţiei industriei şi a gradului de dependenţă faţă de resursele spaţiului. Etapele organizării spaţiului industrial reflectă dispersia industriei în spaţiu prin elemente statice (localizări) şi dinamice (relaţii) cu rol structurant.

Evoluţia în timp a industriei trebuie coroborată cu schimbările induse de aceasta în raportul dintre componentele naturale ale spaţiului. Cauzele care declanşează aceste reacţii şi delimitarea momentului de producere sunt esenţiale pentru înţelegerea comportamentului ulterior al componentelor naturale şi, mai ales, a răspunsului acestora.

Impactul industriei asupra mediului economic este dimensionat prin efectele de antrenare a celorlalte activităţi exercitate de creşterea declinului industriei. Rolul industriei în organizarea spaţiului, în asigurarea coeziunii spaţiale şi coerenţei funcţionale este definit de gradul de utilizare a resurselor, de contribuţia la existenţa dezechilibrelor structurale şi a identităţii spaţiale.

Identificarea factorilor critici este urmată de stabilirea concordanţelor/neconcordanţelor dintre industrie şi capacitatea de regenerare a spaţiului geografic. Viabilitatea industriei poate fi evaluată prin prisma complementarităţii funcţionale potenţiale din interiorul spaţiului analizat şi în relaţie cu altele, susceptibile de a intra în ecuaţia organizării spaţiului respectiv.

e) Depistarea tendinţelor evolutive - induse de industrie - în organizarea spaţiului are la bază, pe de o parte, traiectoria industriei ca element determinant în structurarea spaţiului şi efectele sale asupra celorlalte componente şi, pe de altă parte, evoluţia acestora din urmă şi evaluarea reacţiilor lor asupra industriei. Se conturează, în acest mod, evoluţia de ansamblu a spaţiului prin crearea de noi structuri şi funcţionalităţi. Comparată cu evoluţia particulară a spaţiului industrial, aceasta distinge apartenenţa sau non-apartenenţa industriei la spaţiu, suprapunerea sau paralelismul direcţiilor evolutive, convergenţa sau divergenţa finalităţii organizării spaţiului.

Paşii individualizaţi într-o metodologie unitară de abordare a relaţiei dintre cele două componente constituie premise pentru evaluarea pragurilor de dezvoltare, pentru definirea nivelelor critice care delimitează externalităţile pozitive de cele negative, esenţiale în modificarea cursului de evoluţie.

f) Evaluarea dinamicii dintre industrie şi organizarea spaţiului reprezintă ultima etapă cu caracter anticipativ al algoritmului prezentat, având la bază intervenţia în organizarea spaţiului prin *dimensionarea industriei*. Aceasta se referă la: menţinerea industriei integrate mediului local, care conferă specializare funcţională şi constituie sursa externalităţilor pozitive; reducerea sau eliminarea industriilor responsabile pentru disfuncţionalităţile mediului şi dezechilibrele spaţiale, prin elaborarea de strategii alternative menite să atenueze efectele de antrenare din sfera socială; includerea de noi industrii, care să reechilibreze raportul dintre tipologia sectorială a industriei şi potenţialul spaţiului; evaluarea noilor structuri după parcurgerea timpului intrinsec de desfăşurare al intervenţiilor anterioare; compararea rezultatelor cu obiectivele fixate „ab initio" şi continuarea, când este cazul, a ajustărilor graduale.

CAPITOLUL 2

TIPURI DE RELAŢII TERITORIALE ÎNTRE ACTIVITĂŢILE INDUSTRIALE ŞI COMPONENTELE GEOGRAFICE ALE SPAŢIULUI (EXEMPLIFICATE PRIN STUDII DE CAZ DIN SPAŢIUL INDUSTRIAL ROMÂNESC)

Organizarea spaţiului se bazează pe structuri a căror conceptualizare este inseparabilă de noţiunea de scară spaţială. Procesele şi fenomenele geografice nu pot fi înţelese decât plasate la scara spaţială corespondentă. La fiecare nivel spaţial acţionează mecanisme diferite, se operează transferuri, se stabilesc noi relaţii şi se marchează noi particularităţi. Spaţiul geografic este alcătuit din componente rezultate ale unor procese care acţionează la nivele de scară diferite. Cu siguranţă, industria este una din componentele spaţiului cele mai sensibile la fluctuaţiile nivelelor spaţiale: localizarea unei întreprinderi industriale depinde de combinarea unor factori (materii prime, capital, reţea de transport, forţă de muncă) definiţi la nivel local, regional sau internaţional, având un pregnant caracter alotropic. Este evidentă deci dependenţa genetică interspaţială, demonstrată de faptul că procesele geografice devin inteligibile, iar analizele devin posibile numai păstrând legăturile structurante regăsite la diverse scări spaţiale. Cele trei nivele spaţiale sunt intrinsec legate prin structură şi funcţionalitate (fig. 6).

La baza analizei geografice a stat dintotdeauna dezagregarea (disecarea) spaţiului pentru a câştiga mai multă congruenţă cu lumea reală. În general, se acceptă - atât în scop euristic, cât şi practic - că nivelele de macro-, mezo- şi micro-scară sunt noţiuni relative, care depind în mod esenţial de unitatea majoră de referinţă. De pildă, ceea ce este considerat macro- la nivel naţional, devine microteritorial la nivel planetar (Ianoş, Popescu, 1997).

Spre deosebire de etapele anterioare ale istoriei industriei, evoluţia sa recentă - prin cauzele complexe şi formele diferenţiate de manifestare spaţială - a adus în centrul analizei toate cele trei nivele spaţiale. Noua geografie industrială rezultă în mod esenţial din modificările formelor de producţie şi ale relaţiilor industriale, şi mai puţin ca urmare a schimbărilor geografice cauzate de diferenţele în disponibilitatea resurselor şi a preţurilor (Veltz, 1991). Nu mai este cazul unei redistribuiri spaţiale a activităţilor în cadrul modelelor de producţie şi schimb care sunt relativ stabile la nivel global; producţia şi schimbul nu mai apar în mod simplist „în altă parte", dar apar în spaţiu „într-un mod diferit".

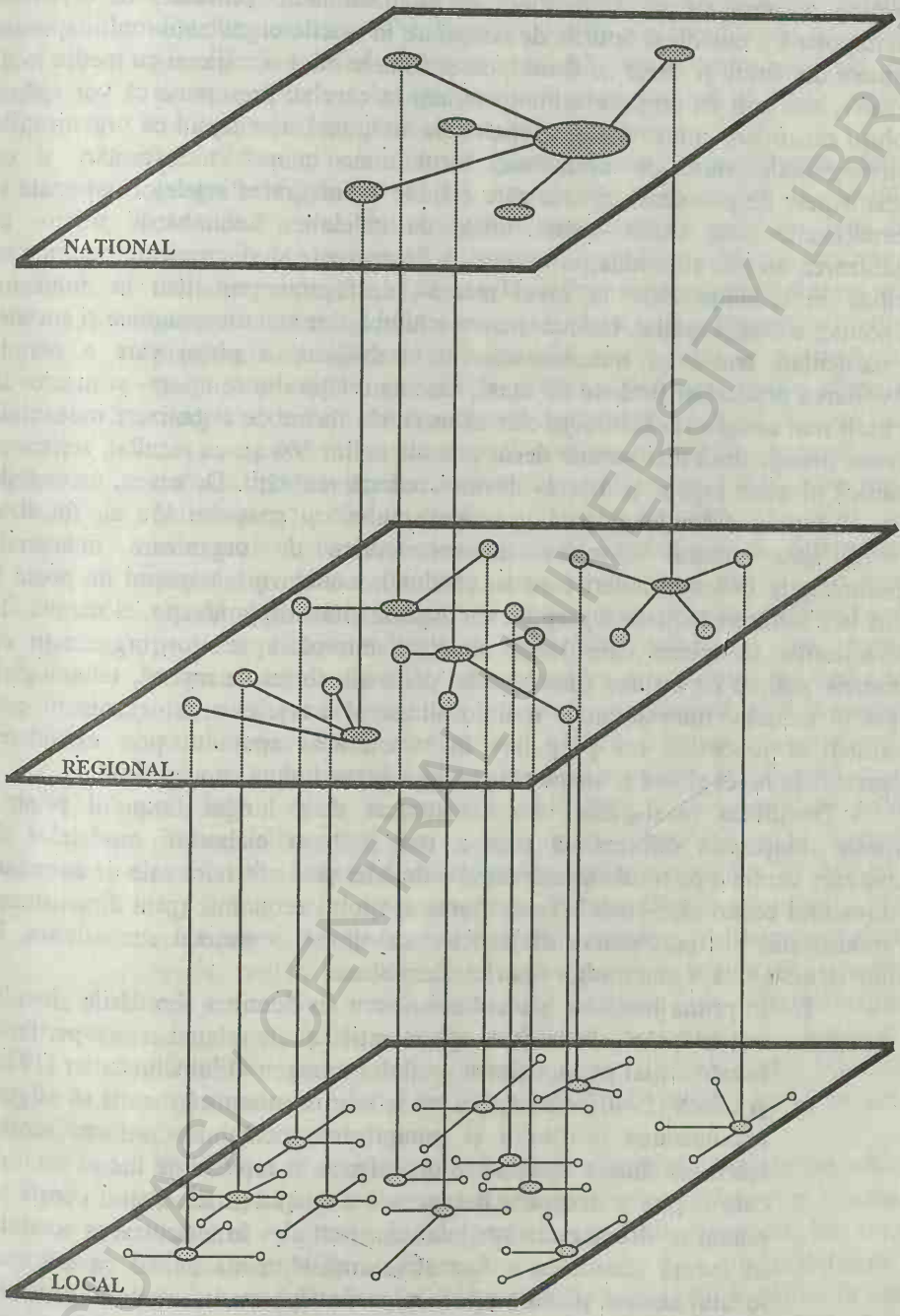

Fig. 6. Național, regional și local în difuzia activităților industriale
Sursa: Morrill, 1974

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Această realitate multi-dimensională şi pluri-cauzală a determină direcţionarea analizei pe căi multiple. Se studiază atât procesele de diviziune internaţională a muncii şi tipurile de cooperare în marile organizaţii multinaţionale (formate din firme şi reţele de firme), cât şi firmele mici şi mijlocii cu mediu local inovativ, noi poli de creştere schumpeterieni în care se presupune că vor apărea evoluţii dinamice, industriale şi spaţiale. Nu se ignoră nici faptul că organizaţiile multi-regionale sunt, de asemenea, locul unor intense transformări şi că mecanismele de polarizare şi cele care conduc la integrarea reţelelor naţionale şi internaţionale sunt strâns legate unele de celelalte. Schimbările micro- în organizarea muncii şi producţiei trebuie să fie coerente şi sincronizate pentru a se finaliza în tendinţe clare la nivel macro-, desfăşurate simultan în domeniul economic, social şi spaţial. Oricum natura schimbărilor macroeconomice şi sociale în particular, eroziunea mecanismelor de stabilizare a pieţei care a permis dezvoltarea producţiei fordiste de masă, face ca relaţia dintre micro- şi macro- să fie mult mai complexă. Este deja clar că recentele forme de organizare industrială creează peisaje mult mai variate decât cele ale anilor '60 şi, ca rezultat, separarea analitică nivelele micro- şi macro- devine contrară realităţii. De aceea, încercările de a asigura o definiţie globală „postfordismului" şi spaţiului său au focalizat analiza spre: studiul formelor microeconomice de organizare industrială experimentate în întreprinderi care au condus la concluzia că spaţiul nu poate fi redus la distribuţii spaţiale suprapuse ale organizaţiilor de producţie, ci rezultă din interacţiunile complexe care leagă structura internă a acestor organizaţii cu sistemele majore de resurse (demografie, pieţe ale forţei de muncă, tehnologie), impactul firmelor transnaţionale multilocalizate şi a reţelelor de organizaţii care continuă să joace un rol propulsiv în structurarea spaţiului prin extinderea progresivă la nivel global şi adaptarea continuă la mediul economic fluid.

Dualitatea local-global s-a caracterizat de-a lungul timpului printr-o evoluţie relaţională diferenţiată care a stat la baza elaborării modelelor de dezvoltare centrate pe rolul structurant al industriei şi al efectelor sale de antrenare în domeniul economico-social. Teoretizarea spaţiului economic (prin dimensiunea sa industrială) din perspectiva dialecticii local-global a generat succesiunea, în ordine cronologică, a mai multor tipuri de dezvoltare:

1. În prima jumătate a secolului nostru au dominat abordările „locului central", ale „efectelor de aglomeraţie" şi ale relaţiei centru-periferie bazate iniţial pe modelarea spaţiului omogen al lui Christaller (1933) şi Lösch (1940), care aplică teoria microeconomică menită să asigure maximizarea profitului şi minimizarea costului. Conform acestei teorii, producţia tinde să se organizeze în reţelele de locuri centrale care impun o decupare hexagonală a spaţiului. Rezultatul constă nu numai în structurarea spaţiului, dar mai ales în ierarhizarea acestuia. În esenţă abordarea a fost structuralistă, considerând că mărimea locului central şi scara activităţilor desfăşurate în interiorul acestuia depind de poziţia sa în reţeaua ierarhiei urbane. Transpusă la nivelul economiei mondiale, tema aceasta a dus la concluzia că dezvoltarea

oricărui loc central va determina în mod necesar sărăcirea periferiei sale (Wallerstein, 1974, Braudel, 1980) conturând teoria echilibrului general. S-a definit în acest mod dihotomia centru-periferie, ca şi teoria „efectelor de aglomeraţie", care explică şi susţin concentrarea/difuzia, creşterea şi declinul industriei.

2. Anii '60 au pus în discuţie heterogenitatea şi inegalitatea spaţiului geografic (divizibil în ţări, regiuni etc.), în replică la modul de concepere a spaţiului omogen de reprezentanţii şcolii din Jena. S-au impus trei teorii: teoria dezvoltării spaţiale a activităţii economice, teoria dependenţei şi cea a reglării. Prima considera că fiecare spaţiu geografic trece prin aceleaşi etape de dezvoltare istorică preindustrială (primară), industrială (secundară) şi postindustrială (terţiară şi cuaternară) (Clark, 1951). Deşi toate aceste etape sunt modelate de fapt de dezvoltarea industrială, deci au aceeaşi cauză, totuşi acestea nu caracterizează totalitatea spaţiului geografic. Este definită teoria etapelor de dezvoltare (Rostow, 1963), care explică „întârzierea" relativă a unor ţări faţă de altele, nu prin cauze structurale ci ca efect al accidentelor istorice care au determinat ca unele să progreseze înaintea altora ca urmare a structurii lor interne. Opunându-se determinismului istoric, teoria dependenţei se bazează pe o explicaţie radicală a decalajelor dintre ţări (sau regiuni). Argumentează că subdezvoltarea unora este cauzată de dezvoltarea altora, că bunăstarea celor din urmă accentuează sărăcia primelor. Aritmia dezvoltării economice a adâncit diviziunea internaţională a muncii dintre centrele dominante bazate pe industrii de prelucrare şi activităţi terţiare şi periferiile dominate, exportatoare de produse primare alimentare şi minerale. Acest schimb inegal a împiedicat periferiile să acumuleze, mărind avantajele nucleelor de dezvoltare. Au fost ignorate însă caracteristicile specifice comunităţilor locale, rolul puterii locale, natura relaţiilor sociale, abordate în replică de teoria reglării iniţiată în Franţa. Aceasta subliniază importanţa aranjamentelor instituţionalizate stabilite de „statul-naţiune", recentrând atenţia asupra regimului de acumulare implicat de „soluţiile reglatoare". Teoria reglării tinde să înlocuiască structuralismul global cu „personalitatea" spaţiului local, în această perspectivă statul-naţiune.
3. Reacţia tot mai critică faţă de structuralism şi determinism aduce în deceniul al optulea o nouă teorie care susţine că pentru succesul şi creşterea regiunilor este esenţial rezultatul dinamicii lor interne. Teoria dezvoltării endogene s-a consolidat de-a lungul definirii mai multor modele: districtul industrial (Becattini, 1979) definit în acelaşi sens ca şi districtul marshalian (Marshall, 1900), adică drept o combinaţie de cooperare competitivă în centrul unui sistem de întreprinderi mici şi mijlocii, conlucrare bazată pe diviziunea socială

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

şi tehnică a muncii. Succesul districtelor industriale a fost înţeles ca un caz particular al unei tendinţe generale asimilate specializării flexibile (Piore, Sabel, 1984). Forma de organizare spaţială a acesteia a variat, fiind atribuită fie districtului industrial, fie metropolelor (Scott, 1988) fie pur şi simplu polilor de creştere (Storper, Walker, 1989). De la micul district industrial la uriaşa metropolă noua paradigmă tehnologică a specializării flexibile explică reindustrializarea urbană şi anunţă ieşirea din criza spaţiului lansată de declinul fordismului.

4. Recent a fost adusă în centrul analizei geografice organizarea industrială ca reflectare a diverselor moduri în care activităţile economice interacţionează. Cu două decenii în urmă, se credea în capitalismul organizat, fordist, bazat pe structurarea spaţiului de marile firme exponente ale câtorva ţări. A apărut însă evidentă spontaneitatea agenţilor în iniţiativele lor rivale, sugerând că noua geografie industrială este explicată de dezintegrarea verticală şi diviziunea socială a muncii. Rolul aglomeraţiilor urbane este redefinit ca o formă colectivă a „culturii", „pregătirii", „experienţei", esenţială în etapa la care a ajuns organizarea industriei, dominată de fluxuri comunicative şi contacte directe. Aglomeraţiile nu au mai luat forma spaţială a districtelor considerate în final doar cazuri particulare, ci pe cea a reţelelor. Acestea reflectă relaţiile interfirme, legăturile ierarhice, de dependenţă sau de cooperare dintre parteneri. Definiţia este mai mult funcţională decât geografică, reţelele putând avea morfologii şi dimensiuni spaţiale variabile. Un alt curent de opinie consideră puterea guvernamentală responsabilă de decalajele spaţiale ale dezvoltării industriale (Dunford, 1991). Aceasta este constituită din societatea civilă dominată de politicieni care, prin alegerea unui anumit model de dezvoltare în defavoarea altuia, influenţează sensul de evoluţie. Scara spaţială la care acţionează este cea a statului naţional, pentru că reglarea relaţiilor capital-forţă de muncă depinde de cadrul legislativ şi de acordurile naţionale (strategii, politici, selectarea de regiuni asistate).

Inseparabilitatea noţiunilor local-global a fost pusă în evidenţă şi de curentul „schimbării globale", care a impus sintagma „problemelor globale le corespund soluţii locale". Explicit, în domeniul geografiei industriale, dualitatea local-global a fost reafirmată recent prin includerea nivelului microspaţial ca element fundamental în strategia formelor multinaţionale considerate iniţial insensibile la integrarea în mediul local. Au fost identificate două traiectorii care direcţionează procesul de internaţionalizare: de globalizare şi de glocalizare (Ruigrok, van Tulder, 1995). Urmărind prima strategie, firmele îşi localizează filialele pe glob în funcţie de avantajele comparative (în general, asigurarea aprovizionării cu inputuri strategice în zone cu forţă de muncă ieftină). Intensificarea competiţiei influenţează exigenţele pieţei. Firmelor le lipseşte uneori

capacitatea de a crea produse care să răspundă cerinţelor locale specifice. Apare necesară, în această conjunctură, integrarea multinaţionalelor în reţelele economice, sociale, politice şi culturale locale. Aceasta se realizează prin dezintegrarea verticală, externalizarea producţiei la furnizorii sau subcontractanţii locali.

Interdependenţa celor două noţiuni rezultă nu numai din caracterul alotropic al cauzelor şi efectelor ce le structurează, ci şi din impactul direct şi contradictoriu exercitat reciproc de relaţia local-global. Globalizarea tinde spre o „diluare a locului" şi o atenuare a identităţilor locale (Harvey, 1989) Generează accentuarea tendinţelor de interdependenţă mondială, reducând autonomia naţională şi intensificând integrarea economică. Relativa omogenizare a hiperspaţiului prin distribuţia capitalului vine în totală contradicţie cu importanţa crescândă a „locului". Acesta este înţeles ca un punct unic de conexiune într-o reţea mai largă de fluxuri (Massey, 1994). Resurgenţa localităţii şi a politicilor locale subliniază rolul fiecărei comunităţi în economia spaţială viitoare şi intensifică competiţia dintre „locuri", fragmentând şi particularizând spaţiul mondial. Personalitatea locală redefineşte şi ierarhizează nivelul global. Local/global sunt două noţiuni diferite, care impun metode de abordare particulare.

2.1. RELAŢII LA NIVEL DE MACROSCARĂ

Deşi nivelul de macroscară este în mod obişnuit asimilat spaţiului global, abordarea relaţională asupra industriei şi organizării spaţiului - centrată pe studiul de caz al României - impune reconsiderarea acestei corespondenţe prin raportarea la spaţiul naţional. Acesta sintetizează cel mai bine dimensiunea politică a dezvoltării industriale, modul în care prin strategia naţională industria glisează de la ipostaza de componentă a spaţiului la cea de element de presiune şi de instrument de structurare. Nivelul macrospaţial poartă amprenta celui mai activ şi dinamic agent (doar la această scară) - statul naţional. Iniţial, în perioada consolidării statelor-naţiuni, acestea au fost considerate a fi cele mai importante în modelarea relaţiilor economice internaţionale. Din punct de vedere istoric, statul a fost primul agent de reglare al sistemului său economic naţional. Comerţul şi investiţiile care defineau economia mondială, erau de fapt structurate în interiorul graniţelor naţionale. Apariţia şi impactul corporaţiilor transnaţionale le-au transformat într-un rival al statului naţional, modificând rolul tradiţional al acestuia de „modelator" al economiei mondiale. Interdependenţa şi interconexiunea globală s-au intensificat schimbând poziţia statului naţional atât în cadrul sistemului planetar, cât şi în raport cu nivelele inferioare (mezo- şi microspaţiale).

La prima vedere, globalizarea a redus impactul statului, deşi evoluţia recentă a industriei mondiale a indicat contrariul. De exemplu, industrializarea unor ţări clasate iniţial în „lumea a III-a" - care a bulversat teoria dependenţei - nu ar fi fost posibilă fără participarea şi convergenţa acţiunii statelor naţionale. În plus, avantajele competitive în sistemul mondial sunt create şi menţinute prin procese

strict localizate în interiorul spaţiilor naţionale (diferenţele în structurile economice, valorile culturale, instituţiile şi organizaţiile naţionale) controlate de statele respective. Mai mult decât atât, sistemul fordist de producţie industrială (în mod paradoxal, foarte similar celui promovat de ex-economiile socialiste) era centrat pe sistemul spaţial al statului naţional. Perimarea acestuia a condus la bifurcarea politicilor spre nivelele spaţiale extreme: globale şi locale. Dar transferul funcţiilor de reglare şi control instituţionalizat către unităţile suprastatale sau locale/regionale interstatale întăreşte rolul statelor naţionale cel puţin în perioada de tranziţie.

Transferul nu înseamnă dezactivarea nivelului macrospaţial de conducere prin simpla descentralizare, în sensul înlocuirii componentelor naţionale cu cele regionale sau locale. Mai degrabă, înseamnă dezvoltarea unor politici micro- sau mezospaţiale care să le întregească pe cele naţionale într-o viziune integrativă. Criza spaţiului declanşată de fordism nu poate fi soluţionată prin nivelul local, care, prin competiţia dintre „locuri", va accentua dezechilibrele spaţiale, ci prin coordonare naţională. În curba evoluţiei economiei globale - dirijată de corporaţiile transnaţionale - graniţele naţionale rămân realităţi definite prin sistemul naţional de producţie industrială. Dacă acesta este necompetitiv, poate fi reticent la schimbarea iniţiată de organizaţiile multinaţionale, creând discontinuităţi pe harta economică mondială. Oricum, graniţele naţionale reprezintă bariere de magnitudine variabilă în fluxurile globale dezvoltate de activităţile industriale. Statele pot crea, modifica sau distruge avantajele comparative de care dispun în ierarhia economică mondială.

Disfuncţionalităţile sistemului planetar nu se datorează acestuia, ci sunt generate de comportamentele individuale ale statelor naţionale. Ele îşi formulează obiective externe (câştigarea unei poziţii favorabile în comerţul internaţional, atragerea investiţiilor productive, capacitate competitivă) şi interne (controlul cererii interne prin desfăşurarea politicii macroeconomice cu implicaţii profunde asupra distribuţiei şi nedistribuţiei activităţilor economice, în general, şi industriale, în special). Au la dispoziţie instrumente cu care să stimuleze sau să regleze activitatea economică în interiorul spaţiului naţional. Politica industrială alături de cea comercială şi investiţională sunt elemente ale strategiei economice naţionale, deliberate şi coerente. Dezvoltarea macrospaţială a industriei este menită să îmbunătăţească valorificarea potenţialului intern şi a competitivităţii internaţionale. Nivelul macrospaţial corespunde în timp strategiilor şi prognozelor de lungă durată datorită faptului că atât structura, cât şi geneza sa intrinsecă îi conferă o anumită inerţie manifestată în cazul implementării unei strategii sau în eventualitatea înlocuirii acestora cu una nouă, mai adecvată contextului economic în devenire. Analiza la macroscară (aici, nivelul naţional) este esenţială pentru realizarea deziderатului geografiei industriei, acela de a asigura corespondenţa dintre tipuri de procese şi tipuri de spaţii. În acest scop, descompunerea spaţiului ajută la definirea mijloacelor de intervenţie şi la ierarhizarea obiectivelor. Inventarierea caracteristicilor spaţiului naţional - reflectate de distribuţia resurselor, contrastele evoluţiei demografice, morfologia reţelei urbane, potenţialităţile locale, convergenţa/divergenţa axelor de transport - conduce la utilizarea industriei în

scopul determinării unor relaţii spaţiale contradictorii: de integrare care tind să propage fluxurile generatoare de coeziuni şi echilibrări spaţiale; de structurare selectivă, care evaluează impactul geografic al industriei prin crearea de dependenţe spaţiale, jucând la interfaţa diversificare/specializare şi prin definirea unui context concurenţial.

2.1.1. Relaţii de integrare

Analiza macrospaţială priveşte, de regulă, teritoriul naţional, caracterizat printr-o multitudine de fenomene şi procese (inclusiv industriale) generate de un număr de legi generale de evoluţie. Procesele spaţiale nu pot fi reduse la transformările dictate de organizarea producţiei; apar interacţiuni complexe între schimbările interne ale organizaţiilor industriale, sistemele locale de resurse şi mecanismele macroeconomice corespunzătoare. Spaţiul naţional are un rol esenţial în expansiunea şi restructurarea procesului de acumulare. În acest sens, spaţiul naţional evidenţiază avantajele comparative rezultate din modul de distribuţie a veniturilor, variaţiile spaţiale ale forţei de muncă, valorificarea diferenţiată a spaţiului prin infrastructura productivă şi de transport. Heterogenitatea unui macrospaţiu este reflectată de sistemul de relaţii ierarhizate care îl structurează. În modelarea acestora, industria este determinantă prin capacitatea sa de a conecta locurile şi de a detalia interacţiunile dintre ele. Coeziunea sistemului industrial naţional este una din premisele integrării spaţiale. Spaţiul naţional al economiei socialiste se impune ca un caz particular, datorită centrării politicii industriale pe principiul repartiţiei echilibrate. Mai mult decât atât, într-un spaţiu insensibil la distanţe, forţa integrativă a industriei este maximă.

Studiu de caz. Exemplul cel mai reprezentativ este al celei mai mari întreprinderi industriale din ţară, Combinatul Siderurgic Galaţi. Nu vom pune în discuţie „anormalitatea" evoluţiei sale expimată prin stabilitatea forţei de muncă care concentra 36.407 salariaţi în 1989 şi 36.267 în 1998, în condiţiile în care declinul generalizat la nivel naţional era prezent şi la nivelul economiei urbane (populaţia ocupată a pierdut 26.062 persoane şi cea industrială 12.139 de persoane în acelaşi interval). Nu ne vom referi nici la impactul asupra dezvoltării spaţiale şi definirii funcţionale a oraşului, nici la dependenţa socială - aproape totală, foarte riscantă - a populaţiei rezidente de viabilitatea combinatului siderurgic. Vom analiza în schimb rolul în configurarea sistemului industrial naţional prin relaţiile de determinare pe care le generează. Cu o capacitate de producţie de 10 milioane tone oţel pe an, Sidex realizează 55,6% din producţia naţională de oţel brut, 75% din producţia de fontă, 55% din laminatele finite pline şi 90,4% din producţia de table şi benzi din oţel laminate la rece (contribuind cu a 24-a parte din producţia industrială a României în 1995). Construcţia combinatului a început în 1961, iar intrarea în funcţiune a primului laminor de tablă groasă, în 1966, a fost urmată de extinderea şi diversificarea continuă a producţiei. Dezvoltarea Combinatului Siderurgic a influenţat mărirea capacităţilor de producţie la întreprinderile siderurgice existente (Brăila, Iaşi, Hunedoara, Câmpia Turzii) şi înfiinţarea altora

în localizări independente de distanţă (Focşani, Târgovişte, Zalău). Momentul consolidării producţiei combinatului a coincis cu fundamentarea politicii industriale pe dezvoltarea industriei construcţiilor de maşini, contribuind la apariţia unor noi întreprinderi dependente productiv de relaţia cu combinatul gălăţean. În prezent, Sidex asigură materii prime pentru 60% din agenţii economici din ţară angrenaţi în industria construcţiilor de maşini şi a prelucrării metalelor. Din producţia destinată consumului intern, 30% este preluată de întreprinderi constructoare de maşini (care totalizează aproximativ 900 mii de salariaţi), iar 50% de unităţile prelucrătoare metalurgice care concentrează circa 100 de mii de angajaţi. Impactul social este uriaş: 1 milion de persoane, adică aproape 40% din forţa de muncă industrială a ţării, prezintă diferite grade de dependenţă economică faţă de performanţele combinatului. Din punct de vedere al impactului asupra organizării spaţiului productiv, se remarcă forţa de generare şi de polarizare a relaţiilor inter-industriale. Reţeaua constituită în amonte şi în aval de Sidex este formată din 5310 firme partenere, localizate în 71 de oraşe (27,9% din sistemul urban naţional). Puţine dintre acestea sunt situate la distanţe mai mici de 200 de km (Brăila, Bacău, Buzău, Râmnicu Sărat, Slobozia, Cernavodă, Vaslui, Focşani, Tulcea, Călăraşi), cele mai multe fiind „apropiate" de distanţe între 200 şi 500 de km (Alexandria, Bistriţa, Botoşani, Braşov, Bucureşti, Constanţa, Craiova, Curtea de Argeş, Giurgiu, Iaşi, Miercurea Ciuc, Piatra Neamţ, Piteşti, Ploieşti, Râmnicu Vâlcea, Sfântu Gheorghe, Sibiu, Sighişoara, Slatina, Suceava, Târgovişte, Târgu Mureş, Vatra Dornei), iar altele sunt situate la peste 500 de km (Alba Iulia, Arad, Baia Mare, Caransebeş, Cluj Napoca, Deva, Drobeta Turnu Severin, Hunedoara, Lugoj, Oradea, Satu Mare, Sighetu Marmaţiei, Timişoara, Zalău). În condiţiile schimbării principiilor de funcţionare ale economiei naţionale, „încărcătura" resimţită la nivelul costurilor, din cauza distanţelor, pune sub semnul întrebării continuarea acestui tip de cooperare industrială. Orice disfuncţionalitate, fie şi temporară, intervenită în ciclul productiv al Combinatului Sidex se reverberează prin deformarea relaţiilor interindustriale asupra reţelei de furnizori-beneficiari. Implicaţiile pot fi la fel de grave, indiferent de poziţia partenerilor faţă de Sidex. Într-o situaţie extrem de vulnerabilă se plasează oraşele a căror economie industrială este dominată de întreprinderi aflate în relaţie cu Combinatul Siderurgic Galaţi. Întreprinderi din Beiuş (Mecord), Sinaia (Mefin), Băileşti (Fonta Nef'şi Celule Electrice), Moreni (IMUT), Câmpina (Neptun şi Turnătoria Centrală), Zalău (IAIFO), Topleţ (Semag), Breaza (Hidrojet), Mîrşa (Satras, Scut, Sarum, Promir), Caracal (Romvag), Balş (SMR), Strehaia (Arpo), Siret (Modul Mecanica), Filiaşi (TMC), Zimnicea (Confmet), Ineu (Severina), Moreni (Automecanica) şi multe altele îşi bazează producţia industrială pe materia primă furnizată de Sidex. În sens invers, 297 de întreprinderi îşi structurează şi dimensionează ciclul productiv în funcţie de cererea formulată de Sidex. Pentru a-şi realiza producţia, Sidex are nevoie de 26 de sortimente de materii prime şi produse intermediare: laminate feroase (15 furnizori), ţevi neferoase (10 furnizori), electrozi (3), deşeuri metalice (13), subansamble de maşini (10), piese auto (21), scule şi aparate de măsură şi control (22), materiale de construcţii (14), materiale refractare (15), produse din

cauciuc (18), robineţi şi fitinguri (10), lacuri şi vopsele (4), dolomită şi calcar (4), izolatori electrici şi termici (10), ambalaje (14), combustibili şi uleiuri (4), produse electronice şi electrice (20), materiale chimice, reactivi şi produse de laborator (31), echipament de protecţie (30) etc. Mai mult decât atât, Sidex se află într-o poziţie privilegiată faţă de întreprinderile cu care cooperează (în special faţă de cele mici cu care derulează contracte bazate pe plăţi cash). În cazul frecventelor întârzieri sau acumulări de datorii, cauzate de blocajele financiare, Sidex poate întrerupe livrările. Aceeaşi poziţie privilegiată îi permite selecţia furnizorilor - pe bază de punctaj - în funcţie de situaţia financiară, credibilitatea pe piaţă, corectitudinea relaţiilor industriale anterioare. Elemente de incertitudine pentru reţeaua de parteneri ai Sidex sunt cauzate de includerea în procesul de privatizare (posibil sau nu), dar mai ales de cel de restructurare mai clar formulat care vizează perioada următorilor trei ani. Acesta stabileşte reducerea personalului angajat cu 10-15 mii de persoane şi stabilizarea producţiei de oţel la 5-6 milioane tone pe an. În politica industrială un loc important ar trebui să-l deţină integrarea schimbărilor structurale în strategiile sectoriale, evaluarea corectă a modului de propagare a efectelor cauzate de restructurarea Sidex asupra micilor întreprinderi aflate în sfera sa de influenţă, analiza şanselor reale de reconversie ale IMM-urilor dependente productiv de combinat în contextul schimbărilor globale ale spaţiului industrial românesc.

2.1.2. Relaţii de structurare selectivă a componentelor geografice majore

În scopul integrării macrospaţiale, politica industrială creează un alt tip de relaţii spaţiale, de structurare selectivă, deoarece procesul de producţie este divizat în mai multe faze, localizate diferenţiat. Localizarea industriei structurează şi specializează spaţiul naţional, disociind procesul de localizare a funcţiilor productive de cel de centralizare a funcţiilor manageriale strategice. Politica industrială este deseori implicată în producerea de diferenţieri spaţiale, spaţiul naţional funcţionând frecvent prin centre şi periferii. Analiza la macroscară este esenţială - şi din acest punct de vedere - pentru crearea unei funcţionalităţi de ansamblu, pentru depistarea punctelor critice, a dezechilibrelor spaţiale, dar şi a potenţialităţilor regionale/locale şi a capacităţii acestora de transfer, de externalizare a elementelor motrice, dinamice. Concentrarea/difuzia industriei, puse în evidenţă de analizele macrospaţiale, conduc la înţelegerea mai detaliată a spaţiului, la reconstituirea evoluţiei sale temporale, la definirea funcţionalităţii. Politica industrială naţională stimulativă sau reglatoare poate fi aplicată în general sau selectiv. Unul din criteriile care ghidează selectivitatea este cel spaţial. Structurarea selectivă a spaţiului se realizează prin elaborarea unei strategii industriale care să asiste fie zonele deprimate economic, fie cele cu potenţial de creştere.

Spaţiul naţional este o sinteză a caracteristicilor regionale şi locale, nefiind însă o însumare simplă a acestora. Rezistenţa la schimbare a spaţiului naţional poate fi depăşită prin solidaritatea regională sau dinamica locală; de aceea analiza macrospaţială este punctul de plecare pentru abordările mezo- şi microspaţiale.

2.2. RELAŢII LA NIVEL DE MEZOSCARĂ

Concretizat de geografi sub forma spaţiului regional, nivelul intermediar între global şi local a fost subiectul predilect al studiilor clasice din prima jumătate a secolului XX. Geografia regională, iniţial concepută ca o analiză monografică a ţărilor şi individualizată ca una din direcţiile de cercetare ale geografiei, a avut o contribuţie importantă la lărgirea orizontului gnoseologic general şi la definirea specificului metodologic implicat de acest gen de abordări geografice. În plan teoretic, s-a manifestat recent resurgenţa geografiei regionale în contextul eroziunii coerenţei politice şi instituţionale promovate la nivel naţional, care a stimulat evoluţia selectivă a regiunilor. În domeniul geografiei industriei, încercarea de a realiza corespondenţa dintre procesele actuale şi formele lor spaţiale a concentrat atenţia asupra regiunilor în creştere (Benko, Lipietz, 1992). Intensificarea inegalităţilor este explicată prin reducerea mecanismelor competitive ale adaptărilor regionale în condiţiile integrării continentale sau globale. Analiştii economici regionali, integrând o multitudine de factori, au plasat dezvoltarea inegală actuală în contextul normal generat de dinamica capitalismului (Hudson, 1989; Sadler, 1992) În acest sens, s-a remarcat o convergenţă a economiilor regionale în condiţii de creştere economică şi rate scăzute ale şomajului. Declinul sistemului fordist a înlocuit aceste coordonate - cu creştere lentă şi şomaj de masă - care au determinat divergenţa economiilor regionale, evidentă mai ales în perspectiva evoluţiei pe termen lung. În prezent, conceptul dominant al integrării în Europa este considerat neoliberal: modul competitiv al reglării şi adaptării suprastatale defineşte regulile pentru economiile regionale care se află în stadii diferite de dezvoltare. Noua concepţie europeană nu se bazează pe interrelaţiile dintre statele naţionale, ci pe integrarea macroregiunilor economice. Între acestea există diferenţieri, cauzate de: mecanismele de dezvoltare, mediul istoric şi cultural, specializarea sectorială, modul de abordare a schimbării industriale, raportul stat-întreprinderi industriale, interrelaţiile dintre firme. Relaţia dintre comportamentul firmelor şi creşterea regională este relevantă pentru geografi, deoarece că performanţa regională este deseori înţeleasă ca o funcţie a comportamentului şi dinamicii anumitor firme sau industrii cheie. Aceasta este o abordare recentă promovată de „şcoala restructurării industriale" (Massey, 1984), care - explicând performanţa economică a regiunilor prin restructurarea industriilor cheie - sugerează centrarea politicilor de dezvoltare economică regională pe evoluţia firmelor strategice. Perspectiva aceasta reflectă continua adaptare a metodologiei analizei geografice la conţinutul proceselor industriale şi morfologia lor spaţială. În anii '60, dominaţi de difuzia relativ echilibrată a creşterii, era considerată ca fiind esenţială în caracterizarea regională, structura industrială reliefată de datele inputoutput (Isard, 1960). Treptat, atenţia s-a transferat de la nivelul fluxurilor inter-regionale la structura sectorială din interiorul regiunilor. Un parcurs epistemologic asemănător a suferit şi noţiunea de regiune, care a trecut de la etapa definirilor parţiale şi confuze la cea în care, pe lângă delimitarea conceptuală clară, a fost adaugată şi dimensiunea aplicativă, operaţională.

Termenul de regiune a fost iniţial conceput pentru a defini spaţiile caracterizate prin condiţii fizico-geografice similare. Conţinutului său „natural", Vidal de la Blanche i-a integrat la începutul secolului şi coordonatele economice, în special pe cele urbane, subliniind rolul nodalităţii generate de oraşe în formarea regiunilor. Ulterior, acestea au început să fie studiate prin prisma polarizării, a importanţei fluxurilor de deplasare a forţei de muncă, a delimitării ariilor de influenţă, având ca efect ierarhizarea unităţilor spaţiale, înţelegerea corespondenţelor dintre particularităţile structurale şi funcţionale. Până la cel de-al doilea război mondial interesul pentru noţiunea de regiune a fost legat mai puţin de clarificarea sa în plan teoretic şi mai mult de cerinţele unei bune gestionări teritoriale sau voinţei (de cele mai multe ori politice) de a găsi cadrul adecvat pentru reanimarea vieţii locale mai ales în ţările dominate de centralism (Claval, 1976). Utilizată în amenajarea (planificarea, sistematizarea) teritoriului, regiunea a devenit un simbol al diferenţierilor geografice, prin divergenţa sensurilor de dezvoltare relevată de regiunile stangnante sau cele în creştere. Valenţele teoretice sunt îmbogăţite treptat pornind de la abordările predominant analitice ale lui von Thünen, Weber, Christaller, îndreptate spre clarificarea localizării unui tip particular de activitate, la analiza interrelaţiilor care se dezvoltă local între diferitele ramuri economice, a efectelor de antrenare a jocului multiplicatorilor, a dinamismului entităţilor spaţiale. Teoria echilibrului spaţial a lui Lösch a stat la baza elaborării unor noi metode operaţionale de analiză şi diagnostic menite să contabilizeze relaţiile inter-teritoriale (Ponsard, 1955; Isard, 1960). Geografia cantitativă prin modelele de gravitaţie adaugă metode noi de analiză regională (Bunge, 1966). Studiul spaţiului economic regional conduce la teoretizarea mecanismelor de polarizare (Perroux, 1950) şi la definirea polilor de creştere (Berry, 1967, Boudeville, 1970) care clarifică procesele de structurare şi ierarhizare a spaţiului la nivel de macroscară. Critica neomarxistă conturată în anii '80 s-a materializat în elaborarea teoriei reglării. Aceasta asigură cadrul teoretic adecvat pentru conceptualizarea schimbării economice regionale prin integrarea sistemelor de organizare productivă cu procesele politice şi economice mai largi. Dezvoltarea industrială regională modelată de legăturile interfirme impune o apreciere atât a efectelor spaţiale ale reţelelor de producţie, cât şi a impactului pe care politicile integrate le au asupra tranzacţiilor ce structurează economia globală. Segmentarea politicii mondiale în strategii integrative regionale sau continentale (America Centrală, Asia de SE, Europa) a contribuit, odată cu debutul deceniului al nouălea la revitalizarea abordărilor ştiinţei regionale, în general, şi la conferirea unor noi semnificaţii perspectivei geografice.

Încărcătura euristică a noţiunii fundamentale a ştiinţei regionale a facilitat transferul acumulărilor teoretice şi metodologice, având ca finalitate definirea politicilor regionale (corelaţie pusă în evidenţă, de altfel, de trecerea în revistă a

evoluției conceptului „regiune"). Astfel, în perioada de creștere economică, modelul de dezvoltare regională aplicat a fost unul relativ uniform, de creștere cantitativă derivat din cel al primei revoluții industriale fondate pe acumularea concentrată a capitalului și pe urbanizare, fiind bazat pe utilizarea selectivă a resurselor regionale. Dezvoltarea s-a bazat pe difuzia spațială a creșterii în favoarea regiunilor mai puțin dezvoltate. Procesul de dezvoltare regională a fost conceput ca fiind centrifug, care pornește din câteva sectoare ("industrii motrice" - Perroux, op. cit.) sau centre („poli de creștere" - Boudeville, idem), difuzându-se spre zonele periferice fie prin mecanismele de piață, fie prin politici regionale. Ideea că tehnologia modernă nu se poate aplica eficient decât în cadrul unor unități mari (fizice, organizatorice sau sectoriale), disponibilitatea spațiilor „libere" din punct de vedere ecologic, economic, politic, încrederea în capacitatea statului de a administra spațiul prin impulsuri, transferuri și prin coordonarea directă a investițiilor și a activităților publice în diverse sectoare și la diverse nivele de guvernare, toate acestea au stat la baza promovării politicilor regionale din perioada fordistă. Reflectând această perspectivă, evaluarea politicilor regionale a implicat doar parametrii cantitativi: produsul intern brut regional, rata medie a șomajului, gradul de industrializare, investițiile și veniturile regionale, migrațiile nete interregionale. Au fost ignorate dimensiunile sociale, politice și ecologice, sub forma expresiilor calitative și structurale decisive pentru articularea dezvoltării spațiale. Acestea se referă la identitatea regională, la forța și limitele procesului de decizie la nivel regional, la funcționarea circuitelor ecologice regionale, la nivelul de calificare a pieței forței de muncă regionale, la impactul gradului de control exterior asupra organismelor regionale. Toate aceste premise și condiționări și-au pierdut validitatea în anii '70, odată cu criza energetică. Perioada de creștere lentă, inițiată de aceasta, a generat o nouă concepție de dezvoltare care abandonează alternativa creșterii cantitative controlate de mecanisme centrale (de piață sau instituții centralizate) și promovează aptitudinile umane, filtrate prin factorii istorici, sociali sau naturali (Stöhr, 1984). Se conturează un nou „sens" al dezvoltării, prin interacțiunea factorilor economici, culturali, politici, ecologici. Politica tradițională a dezvoltării regionale dirijate de la centru a devenit limitativă și chiar contradictorie noilor obiective (identitate regională, participare locală). Mutațiile structurale la nivel mondial au creat șomaj la nivel regional și local, crize sectoriale cauzate de evoluția firmelor multinaționale, reducerea certitudinii administrării economiei regionale prin „centru", accentuarea rolului condițiilor externe asupra dezvoltării regionale. Politica regională nu se mai bazează pe difuzia spațială a creșterii și pe efectul motrice al zonelor dezvoltate, ci pe mobilizarea și interacțiunea resurselor regionale. Se acceptă diferențierile generate de factorii locali, ceea ce împiedică aplicarea aceluiași model regional și elaborarea mai multor modele alternative. Eficientizarea politicilor regionale impune structurarea acestora pe componente, vizând fie inovația regională (accentul este pus pe dimensiunea tehnologică și antreprenorială), fie structurile politico-instituționale (prin promovarea puterii locale în regiunile în criză), fie resursele umane (prin calificarea, specializarea, reprofilarea forței de muncă). A devenit

evidentă cerinţa esenţială pe care trebuie să o îndeplinească o politică regională: înrădăcinarea acesteia în contextul natural, istoric, cultural, instituţional al regiunii asupra căreia este exercitată. Politica regională se bazează pe un lanţ cauzal integrativ, care porneşte de la activităţile economice, ajunge la procesele de luare a deciziilor, finalizându-se în forme variate de autodeterminare antreprenorială şi spaţială. Aplicarea politicii regionale în spaţiul său de referinţă este favorizată de existenţa elementelor geografice cu contiguitate spaţială, cu similarităţi şi diferenţieri relative, cu relaţii de schimb intense şi ierarhizate.

În esenţă, rolul industriei în organizarea spaţiului la mezoscară se reflectă prin redistribuirea populaţiei şi activităţilor şi prin echilibrarea regiunilor problemă. Acestea se datorează efectului multiplicator al industriei cu intensitate maximă la nivel regional (vezi 1.2.1.). Studii sectoriale au pus în evidenţă impactul pe care o mare uzină îl exercită asupra economiei regionale. De exemplu, o uzină siderurgică (Isard, Kuenne, 1953) afectează în ordine descrescătoare industria utilajelor şi maşinilor, prelucrarea metalelor, echipamentele de transport, aparatură şi accesorii electrice, bunuri de consum. Se adaugă serviciile sociale şi transporturile care, dinamizate de creşterea populaţiei, vor determina la rândul lor expansiunea demografică. Evident, pentru ca o firmă/industrie să fie propulsivă, trebuie să aibă anumite caracteristici: o mărime adecvată, suficientă să genereze efecte directe şi indirecte; evoluţie dinamică, capacitate inovativă; relaţii intense de tip input-output cu alte industrii sau firme, pentru ca efectele creşterii sale să poată fi transmise. Regiunile economice în creştere care necesită în prezent interesul analiştilor se constituie ca spaţii ale integrării şi funcţionalităţii bazate pe cooperarea industrială.

Formele spaţiale care concretizează noile tipuri de organizări sunt districtul industrial rezultat din interrelaţiile aparţinând micilor întreprinderi, care îi conferă identitate şi noile reţele de producţie, consecinţe ale restructurării marilor firme caracterizate prin autonomie organizaţională. Volatilitatea pieţelor de consum a determinat firmele să adopte forme flexibile de organizare care să permită schimbări rapide în volumul producţiei. Acestea au reconsolidat regiunea ca „unitate de producţie integrată" (Sabel, 1989).

Caracterul flexibil al sistemului postfordist a atenuat ierarhiile industriale, raportul mari întreprinderi-mici întreprinzători a deverticalizat şi descentralizat industria, ducând la accentuarea relaţiilor externe interfirme. Dezintegrarea verticală a producţiei a încurajat concentrarea spaţială şi reciproc (Scott, 1988). Pasajul spre flexibilitate a fost marcat printr-o reaglomerare decisivă a producţiei şi a aranjamentelor spaţiale. Districtul industrial, ca formă de organizare spaţială a industriei, a repus în discuţie importanţa nivelului regional. Unii autori consideră că acesta stă la baza unei transformări fundamentale şi benefice: o nouă eră de redefinire a pieţelor, a tehnologiilor şi ierarhiilor industriale, o a doua bifurcaţie industrială (Piore, Sabel, 1984). La rândul său, sistemul industrial în reţea - cea mai recentă paradigmă a geografiei industriei - este capabil să genereze dinamica economiei regionale, prin utilizarea cunoştinţelor şi resurselor stimulând solidaritatea economică, socială şi spaţială. Deşi aceste tipuri de regiuni industriale în creştere care concentrează atenţia cercetătorilor nu sunt decât cazuri particulare,

limitate şi dispersate spaţial, au totuşi o valoare euristică deosebită, contribuind la înţelegerea mecanismelor de concentrare şi difuzie a dezvoltării în contexte economice diferenţiate.

Parcurgând istoria industrială, se disting la nivel de mezoscară două categorii de relaţii determinate de industrie în organizarea spaţiului regional: de polarizare şi de complementaritate.

2.2.1. Relaţii de polarizare regională

Teoria polarizării izvorăşte din studiile lui Perroux (*op. cit.*) asupra spaţiului economic. Comparând spaţiul concret al observaţiei cu cel abstract al câmpului de forţe, autorul pune în valoare elementele care provoacă impulsurile inegale ale dezvoltării şi defineşte polii de creştere. În centrul reflexiei se află dinamismul; sunt ignorate mecanismele de ansamblu care concretizează iniţiativele umane, analizându-se în schimb firmele motrice. Dezvoltarea rezultă din inovaţiile şi acţiunea marilor firme. Plecând de la nucleul original, efectele se multiplică - în cascadă - în amonte şi în aval. Boudeville (*op. cit.*), impunând un punct de vedere spaţial, studiază sistematic relaţiile multiple dintre întreprinderi şi efectele lor de antrenare. Inegalităţile tind să se accentueze în măsura în care infrastructura industrială generează noi avantaje şi fac mai profitabile localizările iniţiale. Ideea polarizării a făcut parte din contextul conceptual al sistemului fordist, centrându-se pe marea întreprindere care declanşează, pe de o parte, relaţii multiple cu alte întreprinderi şi, pe de altă parte, efecte de antrenare asupra sectorului terţiar, social, cultural etc. Marea industrie acţionează în sensul multiplicării efectelor în spaţiul regional fiind nevoită să-şi asigure input-urile „in situ" în condiţiile în care circuitele informaţionale sunt imperfecte. Criza regiunilor industriale tradiţionale din anii '70 a arătat că problema nu mai era cea de reechilibrare regională, ci de descoperire a noi resorturi de dezvoltare pentru menţinerea activităţilor şi a nivelului de viaţă. Polarizarea industrială a devenit mai puţin adecvată pentru definirea unei politici regionale din cauza incapacităţii centrelor de a transmite creşterea spre periferie. Perspectiva sistemică din care analiza regională corespundea cu cea a ansamblurilor ale căror reacţii şi automatisme sunt de explicat a fost înlocuită cu studiul firmelor şi al industriilor dinamice. Prin interrelaţiile dintre ele, acestea îşi creează propriile input-uri, conturând economiile regionale. Mai mult decât atât, se consideră că motorul dezvoltării regionale nu este localizarea industriei ca răspuns la existenţa unor resurse iniţiale, ci industrializarea geografică ca proces de creare a creşterii şi a unor noi avantaje comparative (Storper, Walker, 1989). Indiferent însă dacă dezvoltarea regională se realizează prin polarizare sau prin impulsuri multidirecţionate de creştere, industria dovedeşte capacitate integratoare în plan spaţial şi economic, extensiunea spaţială a economiei fiind însoţită de accentuarea caracterului său unitar. Acesta poate fi menţinut prin promovarea „activităţilor regionale" care dau identitate regiunii şi îi valorifică cel mai eficient potenţialul. A devenit evident că perioada de după criza structurală s-a caracterizat printr-o divergenţă a economiilor regionale, rezultată din

particularităţile structurilor existente anterior şi din modul de adaptare şi reacţie la procesul nelinear al schimbării.

Studiu de caz. Unul dintre marile oraşe cu funcţii de polarizare regională este Timişoara, centru industrial cu vechi tradiţii, cu o mare stabilitate în ierarhia naţională (situat pe unul din primele cinci locuri de-a lungul secolului XX). Specializarea industrială a fost definită de industria construcţiilor de maşini, reprezentată prin mari întreprinderi industriale, ca UMT (7839 de salariaţi în 1990), Întreprinderea de autoturisme (5346 de salariaţi), AEM (5292), Electromotor (4814), Electrobanat (5239), Electrometal (3486), Electrotimiş (3074). Unele din aceste întreprinderi au fost supuse unui proces de descentralizare productivă în decursul anilor '70. Cu cel mai mare impact asupra organizării spaţiului industrial regional s-a impus întreprinderea Electromotor, care a înfiinţat filiale la Buziaş (202 salariaţi în 1990), Variaş (130 de salariaţi la acelaşi moment), Lovrin (100 de salariaţi), Recaş (92) şi Jebel (67). Întreprinderile Electrotimiş şi AEM au deschis câte o secţie anexă la Gătaia, acestea concentrând 210 şi, respectiv, 80 de salariaţi în 1990. Întreprinderea Tehnometal a înfiinţat un atelier mecanic la Sânnicolau Mare, având o forţă de muncă de 64 de persoane. Întreprinderea Electrometal a localizat o unitate productivă la Lugoj (606 salariaţi) care ulterior s-a dezvoltat independent, iar Electrobanat a înfiinţat un atelier cu 60 de angajaţi la Liebling. Deşi au evoluat în conjuncturi de piaţă diferite, întreprinderile timişorene au înregistrat traiectorii similare ale numărului de angajaţi, reducându-şi forţa de muncă în medie cu 50% în intervalul 1990-1998. Întreprinderea Electromotor a pierdut 2800 de salariaţi din cauza desfiinţării pieţei CAER spre care se îndrepta 70% din producţie şi a reducerii cererii interne (mai ales din partea unităţilor de reparaţii material rulant). Efectele s-au resimţit diferenţiat la nivelul filialelor de producţie: întreprinderile din Jebel, Recaş, Variaş şi Lovrin au fost închise din 1993, singura care a rezistat (deşi şi-a redus personalul la jumătate) este cea din Buziaş, care s-a reprofilat pe fabricarea de produse de uz gospodăresc. Beneficiind de o conjunctură economică mai favorabilă, datorită privatizării integrale şi atragerii de capital străin, Elba a reuşit să menţină în funcţiune atelierul pentru presat repere de baghelită şi cauciuc din Liebling, cu toate că producţia a fost restrânsă, iar forţa de muncă redusă la 50% (35 de salariaţi în 1996). Secţia de producţie din Gătaia a întreprinderii AEM a fost închisă în 1994 din cauza reducerii cererii de pe piaţa internă şi CAER. Întreprinderea Tehnometal (în mare parte fosta uzină de autoturisme, reprofilată din 1991) a suferit o reducere substanţială a cererii interne care se adresa complexelor avicole şi IAS-urilor din cauza încetării activităţii multora dintre acestea, care s-a resimţit la nivelul atelierului mecanic din Sânnicolau Mare închis în 1992. Electrotimiş s-a descentralizat organizatoric în patru întreprinderi, având o flexibilitate mai mare de gestionare a disfuncţionalităţilor şi reuşind să orienteze în continuare o parte a producţiei spre secţia anexă din Gătaia. O altă filială care a rezistat presiunilor schimbării este secţia din Lugoj a întreprinderii Electrometal, desprinsă anterior anului 1989, deşi a înregistrat un declin al producţiei şi forţei de muncă. Evoluţia recentă a acestor mici întreprinderi este influenţată, pe de o parte, de dependenţele

de marile întreprinderi urbane, reflectând traiectoriile pozitive sau negative ale acestora şi, pe de altă parte, de contextul local în care evoluează. Cele două filiale „urbane" din Buziaş şi Lugoj, integrate unui mediu industrial mai dezvoltat, au reuşit să se desprindă parţial de sub tutela întreprinderilor-mamă prin reprofilare şi formarea unei clientele proprii; în schimb, secţiile de producţie din spaţiul rural (Jebel, Recaş, Variaş, Lovrin, Liebling, parţial Gătaia) au fost dezavantajate de apartenenţa la un mediu economic agrar - în care activităţile industriale nu şi-au găsit „puncte de sprijin" - şi de accesibilitatea redusă la canalele informaţionale ale pieţei industriale. Aceste întreprinderi au înregistrat o dublă izolare: o izolare relaţională (sistarea comenzilor asigurate prin intermediul întreprinderii-mamă) şi una organizatorică, aceasta din urmă implicând statut juridic şi sprijin financiar (prin decizia de încetare a activităţii luată tot de întreprinderea-mamă). Efectele spaţiale ale dezintegrării relaţiilor interindustriale se resimt la nivel regional prin restrângerea sferei de influenţă a centrului polarizator şi prin reducerea dependenţelor dintre spaţiul rural şi cel urban. Spaţiul industrial devine organizat prin extreme: concentrări din ce în ce mai intense - dar punctuale - în polii urbani şi difuzii din ce în ce mai „diluate" în întinse areale rurale.

2.2.2. Relaţii de complementaritate

Cercetarea geografică la mezoscară urmăreşte procesele care concură la individualizarea spaţiilor solidare şi sistemele relaţionale legate de aceste solidarităţi, în măsura în care dezvoltarea funcţională şi cea socială permit aprecierea dinamicii şi echilibrului spaţiului în termenii integrării regionale.

Regiunea este definită în prezent de coerenţele şi solidarităţile transmise de sistemele de producţie (vezi industriale) prin fluxurile relaţionale. Regiunea nu mai este doar un spaţiu polarizat, ci o entitate mobilă în readaptare continuă, ale cărei dimensiuni şi organizare internă sunt în mod direct legate la articulările macro-spaţiilor în cadrul cărora se situează. Mecanismul fundamental prin care se realizează integrarea regională este oferit de complementaritate. Aceasta este cauzată de specificul regional rezultat din distribuţia şi natura resurselor, din particularităţile demografice valorificate diferenţiat de industrie. Se conturează în acest mod o specializare industrială, care în ultimul secol a fost componenta cea mai importantă (în plan economic) a identităţii regionale. Se disting regiuni vechi sau noi, cu structuri industriale dominate de o industrie sau un set de industrii, ori diversificate, cu profile economice dinamice sau fragile care justifică schimburile interregionale.

În orice moment există o anumită distribuţie geografică inegală a condiţionărilor necesare desfăşurării activităţilor industriale. Într-un interval determinat, noile investiţii în activitatea economică sunt distribuite geografic ca răspuns la un model dat de diferenţiere spaţială. Modalitatea de a reacţiona la inegalitatea geografică variază în funcţie de tipul industriei şi condiţiile schimbătoare ale producţiei. Determinarea modului de răspuns este un produs al interacţiunii dintre caracteristicile existente ale diferenţierii spaţiale şi cerinţele la un anumit moment ale procesului particular de producţie. Diversele industrii utilizează variaţia spaţială

a resurselor şi cerinţelor în moduri diferite, iar acestea produc/contribuie la rândul lor la apariţia diverselor forme de inegalitate geografică.

Diferitele moduri de răspuns ale industriilor pot genera complementarităţi regionale, concretizate în diferenţieri structurale şi funcţionale care se compensează prin intensificarea fluxurilor industriale interregionale. Inegalităţile (sau disparităţile) regionale nu au doar o conotaţie negativă; acestea pot face sistemul economic în ansamblul său mai flexibil cel puţin în privinţa asigurării cu forţă de muncă decât în cazul unei situaţii regionale echilibrate. Pentru dezvoltarea industrială contemporană, complementaritatea este o condiţie esenţială, bazându-se pe principiul specializării şi valorificând resursele, tradiţia, experienţa regională.

2.3. RELAŢII LA NIVEL DE MICROSCARĂ

Nivelul local este cel asupra căruia s-a concentrat „ab initio" descrierea şi mai târziu analiza geografică, rămânând termenul de referinţă spaţial cel mai adecvat studiilor de profunzime cu accesibilitate la intimitatea proceselor teritoriale. În ierarhia unităţilor spaţiale, microscara permite cea mai detaliată analiză a proceselor fundamentale care au loc în natură şi societate, dar şi la interferenţa dintre acestea. La acest nivel se pot individualiza elementele sau seturile de elemente cu rol determinant în configuraţia structurală, precum şi relaţiile care există între acestea la un moment dat. Indiferent că este vorba de apariţia unei perturbaţii endogene sau de intervenţia unui factor exogen, la nivel de microscară se petrec evenimentele esenţiale pentru evoluţia ansamblului din care face parte. Acesta incorporează explicaţiile pentru majoritatea comportamentelor la nivel de mezo şi macroscară. Sintetic se poate afirma că microscara este „ locul unde se întâmplă totul" (Ianoş, Popescu, 1997). Caracterul punctual al intervenţiilor sau al unor abateri de la evoluţia normală a unui element se manifestă numai la nivel de microscară. Noile schimbări - care îşi au originea în acest nivel - pot fie să se amplifice şi să inducă mutaţii de fond la nivelele superioare, fie să fie integrate în funcţionarea obişnuită, anterioară a sistemului spaţial respectiv. Încărcătura euristică a nivelului local este esenţială pentru evaluarea schimbărilor induse la nivelele superioare, a reacţiilor de tip feed-back şi a tendinţelor evolutive de perspectivă.

Analiştii apreciază, în general, că un spaţiu este cu atât mai susceptibil de schimbare cu cât talia sa este mai redusă şi structura sa mai puţin complexă. Din acest punct de vedere, microscara se impune printr-o structură mult mai vulnerabilă la schimbare decât celelalte nivele ierarhice. Înţelegerea proceselor evolutive este favorizată de raportarea nivelului local la cel de macroscară, ca parte integrantă a acestuia.

Organizarea spaţiului la microscară rezultă din reacţia rapidă la schimbare a componentelor, relaţiilor sau structurilor care funcţionează în cadrul ei. Sistemele teritoriale individualizate la nivel local au o rezistenţă redusă la impulsuri din cauza extinderii spaţiale limitate, omogenităţii funcţionale şi recepţiei directe a intervenţiilor sau a propriilor schimbări generate prin procesul de auto-dezvoltare.

Restructurarea rapidă la acest nivel în urma impulsurilor de schimbare poate să transforme sistemul spaţial definit la microscară într-un factor de difuzie a acestora pentru nivelele ierarhice superioare. Spre deosebire de schimbările care se petrec la mezo- şi, mai ales, la macroscară, care datorită inerţiei au nevoie de un interval de timp suficient pentru a deveni efective, la nivel de microscară, transformările au loc în timp real. Reacţia rapidă la schimbare provoacă o anumită flexibilitate a structurilor locale, care măreşte capacitatea acestora de înnoire. Primele efecte ale schimbării se repercutează asupra nivelului local indiferent de originea cauzelor, reflectându-se în coexistenţa unor moduri de organizare spaţială aparţinând diferitelor orizonturi temporale. Deci instabilitatea modurilor de organizare spaţială rezultă din receptarea profundă a impulsurilor de schimbare şi din dinamica mai accentuată a proceselor de autoorganizare la nivel de microscară. Acestea creează succesiunea structurilor spaţiale, reprezentând materializarea funcţional-fizionomică a multiplelor stări prin care trec sistemele teritoriale de-a lungul procesului lor continuu de adaptare.

Redescoperirea dimensiunii locale a dezvoltării este incontestabil legată de ideea realităţii care se prezintă pe ea însăşi ca formă de complexitate ireductibilă. La nivel micro-, nu mai pot fi definite doar anumite modele de dezvoltare, deoarece aceasta este legată de caracteristicile istorice, sociale şi economice specifice. Din acest motiv nu se poate elabora o singură schemă de evoluţie, ci trebuie găsite mijloacele de analiză a fenomenelor complexe concentrate de nivelul local. Acestea nu pot fi nici generalizate fără riscul unor pierderi de conţinut, nici reduse la scheme explicative apriorice, impunând în schimb pluralitate de abordări, autonomie metodologică şi deschidere epistemologică.

Sistemul local ca sistem deschis îşi exprimă capacitatea organizaţională în concordanţă cu propriile reguli sub efectul impulsurilor externe. Evoluând în cadrul condiţionărilor complexe, sistemul local nu mai poate să răspundă idealului newtonian al universului, alcătuit din fenomene repetitive legate şi determinate de o balanţă de forţe. Nu mai răspunde nici la sistemul logic de dezvoltare al lui Bertalanffi, care vizează fluxurile permanente direcţionate spre atingerea stării de echilibru. Teoriile moderne arată că nu există doar două stări posibile (echilibrul şi dezechilibrul) ci o pluralitate de stări simultane sau consecutive.

„Locul" a fost conceptualizat în cadrul dezbaterilor recente care, sub impactul dezvoltării inegale, au glisat interesul geografilor între procesele de globalizare şi politica identităţii. Conţinând intrinsec noţiunile de heterogenitate şi divergenţă, nivelul local a condus la apariţia în plan ideologic a „localismului", curent de gândire care plasează acţiunea de organizare spaţială şi de gestionare a vieţii la microscară. Reconsiderarea nivelului local s-a conturat parţial şi ca replică faţă de teoria marxistă, în care analiza localului era obstrucţionată prin situarea statului pe poziţia unei unităţi de monolit. Indiferent de perspectiva din care a fost studiat, nivelul local a fost etichetat de analiştii economiilor liberale ca având o pregnantă dimensiune politică. De aceea, de la caracterizarea complexă a microscării s-a trecut la definirea rolului autorităţilor locale de tampon între statul central şi comunităţile pe care le reprezintă şi la construirea soluţiilor menite să evite contradicţiile pe care le implică această poziţie intermediară.

Rolul întreprinderilor industriale la nivel local a fost analizat după criza anilor '70 prin prisma capacităţii acestora de a genera locuri de muncă, dar nu a fost pe deplin recunoscut şi incorporat în strategiile de dezvoltare economică locală. Contextul local a devenit esenţial pentru evoluţia întreprinderilor industriale, cu atât mai mult cu cât succesul acestora s-a dovedit a fi dependent de gradul de integrare în reţelele economice şi social-politice locale (Dicken, 1994). Aceste condiţionări au fost extinse şi la nivelul firmelor multinaţionale, considerate până nu demult - din cauza agresivităţii şi puterii lor economice, financiare şi inovative - ca fiind puţin influenţate de mediul local. A fost accentuat, pe de altă parte, şi rolul întreprinderilor industriale în organizarea spaţiului local prin participarea la reţelele de cooperare şi competiţie şi la structurile de reglare. Impactul devine efectiv prin declanşarea unui proces de instituţionalizare, prin acţiuni exercitate asupra „individualului" şi colectivităţii locale, prin acumularea unei experienţe şi capacităţi de inovaţie, prin contribuţia la stabilitatea structurilor sociale.

2.3.1. Relaţii de determinare

Industria, prin rolul său de factor de presiune, a generat relaţii fundamentale în schimbarea modului de organizare a spaţiului. Trecerea de la un spaţiu neindustrializat la unul industrializat se realizează printr-un proces etapizat, în care industria îşi extinde efectele prin schimbări cantitative şi calitative asupra componentelor fizice, sociale, economice. Încă din perioada clasică studiile de geografie a industriei au relevat capacitatea acesteia de a transforma peisaje acţionând asupra dimensiunii estetice a spaţiului prin morfologii specifice, de a conferi noi funcţionalităţi modificând structurile organizării spaţiale prin elemente şi relaţii particulare. Mai mult sau mai puţin, toate componentele mediului natural sunt modificate de activitatea industrială. Microformele de relief, reţelele hidrografice de suprafaţă şi de adâncime, topoclimatele locale, învelişul de sol, vegetaţia au fost supuse unor modificări profunde, care le-au alterat reacţiile, impunând un nou comportament şi funcţionalitate sistemului fizic. Efectele demografice au fost concretizate prin redistribuiri spaţiale de populaţie, prin concentrări şi densităţi semnificative (care au diferenţiat spaţial presiunea umană), prin schimbări în structurile pe grupe de vârstă, prin noi compoziţii profesionale. În plan social diviziunea muncii a creat structuri şi ierarhii care au bulversat echilibrul existent anterior. Activitatea industrială a promovat tipul de gospodărie dependent de surse exterioare, înlocuindu-l pe cel tradiţional agrar. În plan cultural, industria a impus un nou mod de viaţă şi o nouă scară a valorilor. În decursul ultimului secol dezvoltarea celorlalte categorii de activităţi - primare şi terţiare - s-a aflat sub influenţa directă a industriei. Agricultura şi-a îmbunătăţit performanţele, iar valorificarea materiilor prime agricole a devenit eficientă şi diversificată. Serviciile au progresat, conturând o nouă epocă în evoluţia civilizaţiei umane era postindustrială, a cărei denominalizare se raportează tot la industrie demonstrându-şi astfel geneza. Dezvoltarea industrială a constituit cea mai importantă premisă a procesului de urbanizare, conferind oraşelor industriale poziţie şi rol funcţional la nivel de mezo- şi macroscară.

Studiu de caz. Exemplul considerat reprezentativ pentru acest tip de evoluţie restrictivă este Buhuşi, un oraş de talie mică, recunoscut ca centru textil. Întreprinderea de postav a fost înfiinţată în 1885, producţia fiind destinată aprovizionării armatei. De la început a fost constituită ca o întreprindere mare, care concentra, la sfârşitul secolului XIX, 200-300 de salariaţi şi 185 de maşini cu utilizări diverse care produceau 12.000 metri postav. Dezvoltarea continuă a întreprinderii a determinat în plan economic modernizarea tehnologică, prin importul celor mai performante echipamente textile ale vremii (fuse, războaie mecanice, aparate de vaporizare, turbine, strunguri, rame pentru laminatoare) din regiuni cu tradiţie din Germania şi nordul Franţei. Consolidarea forţei economice s-a reflectat în impactul financiar pe care întreprinderea l-a cauzat pe piaţa internă a industriei textile: prin cumpărarea succesivă a acţiunilor de la fabrici textile din ţară (poseda 52% din capitalul fabricii Azuga, 60% din fabrica din Ploieşti, 30% din cea din Prejmer) şi prin fondarea unui monopol în 1937, controla 80% din producţia firelor şi ţesăturilor de lână a celor 99 de întreprinderi existente în ţară. Capacitatea de polarizare a forţei de muncă a depăşit spaţiul urban, extinzându-se la nivelul celui regional, concentrând 1520 de salariaţi în 1920, 3813 salariaţi în 1930, 5100 în 1940. Între 1950 şi 1960 întreprinderea a fost supusă unui proces de extindere şi diversificare: au fost construite trei filaturi, o secţie de vopsitorie, un generator de aburi de înaltă tensiune, o filatură pentru fire artificiale şi o filatură de lână pieptănată cu cea mai mare capacitate din ţară. Numărul angajaţilor a crescut, ajungând la 6227 în 1955, 7020 în 1965, 8078 de salariaţi în 1989. Întreprinderea şi-a menţinut rolul dominant în economia urbană, celelalte activităţi industriale fiind limitate (un atelier de confecţii al cooperaţiei meşteşugăreşti, câteva unităţi alimentare de interes local şi o secţie de prelucrare a lemnului). S-a conturat în timp o puternică specializare a forţei de muncă, datorită mediului economic restrictiv, transmiterea profesiei de ţesător sau filator de la o generaţie la alta influenţând structura ocupaţională a populaţiei. S-a adăugat înfiinţarea în 1936 a şcolii profesionale care a pregătit forţa de muncă specializată nu numai pentru Buhuşi, ci şi pentru alte mari întreprinderi textile din ţară (Proletarul Bacău, Dorobanţul Ploieşti, Întreprinderea de Lână Integrată Constanţa). Funcţiile sociale ale întreprinderii au devenit dominante la nivelul oraşului, nu doar prin faptul că 80% din populaţie depindea economic de fabrica de postav, dar şi prin concentrarea unui set diversificat de activităţi sociale. Fabrica patrona o policlinică de medicină generală şi stomatologie cu aproximativ 500 de locuri, o creşă cu capacitate de 120 de paturi considerată model pe ţară (ziarul Scânteia din 28 noiembrie 1956), o grădiniţă cu program săptămânal, o bibliotecă cu 60 de mii de volume, un club sportiv şi o sală modernă de sport, terenuri de fotbal şi handbal, pistă de atletism, o casă de cultură, o echipă de teatru, un taraf de lăutari şi ansamblul „Suveica". Pentru salariaţii fabricii funcţiona o cantină şi o gospodărie anexă. În atelierele fabricii se desfăşura practica şcolii profesionale şi a şcolii de maiştri de profil. Extinderea întreprinderii a generat apariţia „oraşului de sus" - situat în extremitatea sudică a Subcarpaţilor Trotuşului (Dealurile Runcu) - faţă de vechiul nucleu, desfăşurat de-a lungul văii Bistriţei. Schiţa de sistemalizare elaborată în 1960 a

delimitat zona industrială şi de transport din şesul Bistriţei (flancată de o zonă rezidenţială veche) de zona administrativă, comercială şi rezidenţială nouă din „oraşul de sus". Tranziţia declanşată după 1990 a adus evoluţii negative la nivelul întregii industrii textile, resimţite cu acuitate de centrele monospecializate. Pierderea pieţei externe şi reducerea drastică a cererii pe piaţa internă (din cauza adoptării sistemului de producţie „lohn" de majoritatea fabricilor de confecţii) au constituit cauzele principale pentru declinul producţiei de la 12 la 5,5 milioane m^2 stofă şi disponibilizarea a 4000 de salariaţi în perioada 1990-1996. Productivitatea mică, efortul financiar pentru întreţinere şi funcţionare, ciclurile de producţie lungi, perimarea infrastructurii tehnice (45% din utilajele tehnologice sunt amortizate integral) fac dificil procesul de restructurare. S-au adăugat disfuncţionalităţile înregistrate de reţeaua de furnizori; de exemplu, închiderea întreprinderii de celofibră Dunacor din Brăila sau a secţiei de fibre poliesterice de la Terom Iaşi au afectat procesul de producţie al întreprinderii din Buhuşi. Pe de altă parte, s-au resimţit efectele descreşterii numerice a şeptelului şi dezorganizării reţelei de intermediari (DCA, IAS) care colectau materia primă. Rezultatul se concretizează prin reducerea cantităţii de lână brută de la 4-5 mii tone până în 1990 la 1,3-1,4 mii tone în anii care au urmat. De asemenea, structura beneficiarilor s-a modificat fundamental: nu mai sunt incluse marile fabrici de confecţii, ci doar câteva mari magazine din diverse oraşe, câteva mici fabrici particulare de confecţii şi cele trei magazine proprii. Acumularea stocurilor a condus la lipsa lichidităţilor şi cronicizarea dificultăţilor financiare, întreprinderea fiind nevoită să renunţe la infrastructura socială (creşă, grădiniţă, cămin de nefamilişti, cantină) şi la activităţile adiacente. Rolul de coeziune asupra comunităţii locale s-a redus, întreprinderea devenind cel mai important generator de conflicte sociale. Declinul întreprinderii dominante a creat un mediu economic critic, neatractiv pentru activităţi dinamice. Rata şomajului de care se face responsabilă întreprinderea de stofe este de 9,4%, dar - din cauza disponibilizărilor care au afectat în primul rând navetiştii rezidenţi în spaţiul rural - acest procent nu redă decât parţial impactul asupra forţei de muncă. Există o corespondenţă clară între evoluţia populaţiei active şi a celei industriale: salariaţii oraşului s-au redus numeric cu 4484 de persoane, iar fabrica a pierdut aproximativ 3491 de angajaţi. În consecinţă, ponderea celor ocupaţi în industrie din totalul populaţiei ocupate a rămas aproape neschimbată (77,9% în 1990; 76,4% în 1996). Structura ocupaţională a şomerilor, în proporţie de peste 20% confecţioneri, a stimulat înfiinţarea mai multor mici firme particulare de confecţii, unele desprinse din Cooperaţia Meşteşugărească, altele înfiinţate de investitori locali sau în colaborare cu investitori străini (Fashion House, societate mixtă româno-italiană). Nu există o corelaţie între înfiinţarea acestor activităţi potenţial dinamice şi redresarea industriei textile în declin; majoritatea firmelor de confecţii nu folosesc decât parţial materii prime de la întreprinderea de stofe, restul furnizorilor reflectă alegeri aleatorii. O primă concluzie care se desprinde din acest paralelism este lipsa unei strategii coerente de revigorare economică, noile activităţi nefiind valorificate de administraţia locală pentru a atenua impactul crizei întreprinderii textile. O a doua concluzie este lipsa

de comunicare în scopul redresării sociale între agenţii economici şi administraţia locală: valurile de disponibilizări nu sunt corelate cu derularea programelor de reprofilare profesională. Există o riscantă discrepanţă între programul de restructurare pe care şi l-a propus întreprinderea textilă şi capacitatea administraţiei locale de a gestiona piaţa forţei de muncă. Pericolul şomajului de lungă durată se suprapune peste nivelul economic precar al populaţiei, cauza fiind faptul că veniturile obţinute din industria textilă sunt printre cele mai reduse la nivelul industriei naţionale. La nivelul comunităţii locale, stabilitatea economică şi socială oferită de întreprinderea textilă a fost înlocuită cu o divergenţă de tendinţe şi conflicte de interese. Identitatea comună a fost compromisă prin situarea celor doi parteneri, agent economic-comunitatea locală, în contexte cu finalităţi diferite.

2.3.2. Relaţii de individualizare punctuală

Condiţionările pe care le presupune apariţia industriei şi cele pe care dezvoltarea acesteia le creează fac din fiecare localizare industrială un exemplu de unicitate, de irepetabil, de transcendere a normelor. S-a dovedit clar că dinamicile economice şi politice locale sunt foarte diferenţiate, punând probleme diferite în locuri diferite; de altfel, diferenţierea şi specificitatea sunt două din elementele esenţiale la care se referă geografia (Massey, 1994). Urmărind un silogism simplu - nivelul local este legat de conceptul de identitate, iar industria a fost principala sursă a devenirii specificităţii - rezultă că nivelul local este individualizat, conturat ca entitate spaţială şi funcţională prin intermediul activităţilor industriale. În contextul globalizării industriei, globalizare percepută ca o fragmentare a identităţilor (inclusiv spaţiale), recursul la nivelul local - ca simbol al autenticităţii şi stabilităţii - apare justificat. Identitatea pe care o conferă industria unui „loc" este schimbătoare, fiind concretizarea unui context geografic în mişcare. Înţelegerea specificului unui „loc" se bazează pe analiza particularităţilor acestuia şi pe descompunerea relaţiilor care îl conectează la alte „locuri".

Identitatea industrială a unui spaţiu este rezultatul istoriei sale interiorizate, a acumulărilor de avantaje şi dezavantaje, a succesiunii de conjuncturi diferite. Aceasta se construieşte în timp, regăsindu-se difuz în tendinţele de evoluţie globală.

Dezvoltarea industrială actuală înseamnă experimentarea unor sensuri diferite în locuri diferite, pe traiectorii la fel de variate. Contrastele locale sunt accentuate de tradiţiile şi resursele specifice, care alterează diferenţiat răspunsurile la schimbare. Analiza industriei dintr-un loc nu trebuie să fie doar un studiu de caz, în sensul portretizării izolate a acestuia, ci e necesar să lege destinul fiecărui loc de scena mai largă - naţională sau internaţională - a evoluţiei industriale şi să includă în acelaşi cadru explicativ diferitele nivele ale schimbărilor care modelează microspaţiul studiat. Analiza localizărilor industriale se bazează pe sinteza spaţială, pe relaţia dintre procesele generale şi efectele locale, pe înţelegerea diversităţii şi recunoaşterea proceselor care leagă contextele individualizate punctual.

PARTEA a II-a

- *Dinamica spaţială a activităţilor industriale din România în secolul XX*
- *Restructurarea industriei româneşti şi impactul acesteia asupra modului de organizare a spaţiului după 1990*
- *Modelarea unor spaţii particulare prin industrie*
- *Noul spaţiu industrial românesc - între fragilitate şi performanţă*

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Studiul organizării spaţiului prin industrie impune din punct de vedere metodologic: o dimensiune temporală care să combine dinamica lentă cu cea rapidă pentru a separa din evoluţia structurilor industriale şi a celor spaţiale, caracteristicile fluctuante şi aleatorii de cele persistente şi regulate; o variaţie a scării spaţiale care să permită sintetizarea tendinţelor generale de reorganizare spaţială la un nivel convenabil de agregare şi detalierea evoluţiilor locale, ambele contribuind la definirea structurilor spaţiale ale industriei; o perspectivă dinamică, care să individualizeze etapele evoluţiei industriei în spaţiu prin similitudini şi diferenţieri (abordarea spaţio-temporală) şi să delimiteze comportamentele spaţiale ale acesteia în raport cu reacţiile spaţiului la localizarea şi funcţionarea sa.

Metamorfozarea spaţiului naţional prin dinamica lentă, de lungă durată, a activităţilor industriale determină conturarea progresivă a structurilor spaţiale individualizate prin suprapunerea „valurilor" succesive de industrializare. Spre deosebire de dinamica lentă, cea rapidă - caracteristică ultimilor ani - este particularizată de „turbulenţa" procesului de restructurare a industriei. Convergenţa evolutivă este înlocuită cu traiectorii de dezvoltare selectivă, generând accentuarea disparităţilor, nuanţarea conjuncturilor şi divergenţa sensurilor de evoluţie, crearea unor noi potenţialităţi de reglare şi control. Modelul spaţial al industriei româneşti este un exemplu tipic de organizare prin extreme, prin concentrări de activităţi în localizări preferenţiale (de regulă oraşe) şi prin dispersii în spaţiul rural. Evoluţia recentă a industriei a pus în evidenţă accentuarea disparităţilor spaţiale prin abandonul unor localizări şi intensificarea concentrării în cele rămase. Aprofundând corespondenţa dintre tipurile de industrii şi tipurile de spaţii, analiza este centrată pe individualizarea a două dimensiuni relaţionale: spaţiu urban-industrie de prelucrare, spaţiu rural-industrie extractivă. Evaluarea spaţiului industrial se bazează pe identificarea avantajelor şi dezavantajelor, a şanselor şi ameninţărilor care definesc funcţional şi structural evoluţia actuală şi o configurează pe cea viitoare. Noua organizare spaţială a industriei rezultă din concentrarea procesului de restructurare în „puncte fierbinţi", din dinamica diferenţiată a acestora, din respaţializarea relaţiilor interindustriale care produce noi coeziuni şi solidarităţi. Definirea spaţiului industrial prin cele două caracteristici, - dinamică şi inerţie - legate de geneza sa, pune în evidenţă juxtapunerea particularităţilor configuraţiilor trecute şi a celor prezente.

BCU CLUJ CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CAPITOLUL 3

DINAMICA SPAŢIALĂ A ACTIVITĂŢILOR INDUSTRIALE DIN ROMÂNIA ÎN SECOLUL XX

Pentru ţările aflate în faza postindustrială, a economiilor terţiarizate, abordarea care privilegiază industria în înţelegerea şi funcţionarea teritoriului naţional a devenit arhaică şi inoperantă. În România este încă oportună *situarea industriei în centrul reflecţiilor spaţiale, având în vedere că întreaga istorie contemporană a spaţiului şi societăţii româneşti a fost fundamental influenţată de dezvoltarea industrială.* În acest context, studiul comportamentelor industriale trecute pare a fi semnificativ, permiţând evaluarea gradului de predictibilitate a sistemului industrial în traiectoriile sale anterioare. Delimitarea secvenţialităţii fenomenelor şi identificarea mecanismelor schimbării sunt premise esenţiale pentru înţelegerea prezentului şi extrapolarea acestuia în viitor. Numai cunoaşterea modului de propagare a fenomenului ajută la asigurarea continuităţii acestuia, cel puţin în termeni teoretici. În mare parte, inabilitatea de a prognoza viitorul nu rezultă din faptul că acesta este încărcat de incertitudine, ci din ignorarea trecutului. Aşa cum sugerează titlul capitolului, analiza rolului discriminant al industriei în organizarea spaţiului românesc debutează printr-o abordare „spaţiu-timp". Studiul în termenii dualităţii spaţiu-timp este unul din scopurile analizei geografice. Acest tip de analiză a avut semnificaţii diferite pe parcursul integrării în cadrul demersului geografic. Iniţial, termenului spaţiu i s-a ataşat frecvent sensul de „stazis", opus timpului, relaţiile dintre cele două noţiuni fiind considerate antitetice, spaţializarea unui fenomen însemnând eliminarea temporalităţii. În sens invers, perspectiva temporală era mai generoasă, pentru că timpul fragmentează spaţiul în segmente, dar prin suprapunere le menţine integralitatea. Cea de-a doua ipostază a dualităţii spaţiu-timp este indusă de promovarea ideii că spaţiul este locul în care se succed diverse cronologii, incorporând şi contribuind la producerea istoriei. Este negat în acest fel caracterul static absolut al spaţiului, conferindu-i de fapt o dimensiune dinamică, intrinsecă structurilor şi organizărilor spaţiale. Nu mai este vorba de un dualism dihotomic, ci de o relaţie mult mai complexă, care implică interconexiuni. Cuplul spaţiu-timp este deseori asociat cu conotaţii legate de stabilitate-versatilitate, care, din punct de vedere al gândirii geografice, privilegiază spaţiul. Autocorelaţia spaţială este mult mai fecundă în explicarea

BCU "LUCIAN BLAGA" CLUJ-NAPOCA UNIVERSITY LIBRARY

evoluției industriale decât cea conferită inițial de adiacența temporală. Curentul geografic post-modernist atrage atenția asupra tendinței de a considera timpul ca fiind mai important decât spațiul. În mod eronat și periculos pentru înțelegerea lumii geografice, timpul însemna intenție, vitalitate, motivație umană, în timp ce spațiul purta caracterul de static, neutru, pasiv.

În studiul de față, spațiul și timpul nu sunt considerate entități separate; realitatea geografică incorporează spațiu-timp în *n*-dimensiuni. Acest punct de vedere nu pledează pentru eliminarea diferențierilor dintre spațial și temporal, ci consideră cele două noțiuni indisolubil interconectate, cu atât mai mult cu cât ambele sunt, prin natura lor, concepte relaționale. Rămân deosebite unul de celălalt, dar nu pot fi conceptualizate unul în absența celuilalt. Considerate separat își pierd contururile, doar uniunea spațiului și timpului asigurând acestora existența ca realitate independentă. Articularea spațiu-timp este primul pas ontologic pe care geografia trebuie să-l facă în reconstituirea realului. În corelația spațiu-timp, elementul spațial este cel problematic. Evenimentele se urmează unele pe altele creând o juxtapunere în timp, a cărei coerență este mai ușor de individualizat. Juxtapunerea în spațiu este mai dificil de explicat, deoarece în spațiu pot exista elemente care nu sunt în mod necesar corelate.

O altă perspectivă adoptată în studiul de față este aceea care subordonează dualitatea spațiu-timp evenimentelor (fenomenelor și proceselor geografice), având în vedere că acestea nu apar în mod simplist în timp și spațiu, ci sunt cele care creează și definesc timpul și spațiul. Subordonarea este totală în cazul timpului și numai parțială în cazul spațiului. Forma spațială ca rezultat de etapă poate influența conținutul, intensitatea, incidența evenimentelor ulterioare. Morfologia spațiului poate altera cursul viitor al proceselor care au creat-o.

Încercarea de a defini repartiția spațială a activităților industriale - și deci contribuția lor la structurarea spațiului - nu se bazează doar pe abordarea spațio-temporală, ci și pe una sectorială. Acest dublu decupaj este necesar datorită faptului că analiza transformărilor unei trame spațiale atât de complexe cum este cea industrială este dificilă din mai multe motive (Saint Julien, 1982). În esență, este vorba de absența și probabil imposibilitatea fondării unei teorii generale asupra distribuției spațiale a activităților industriale. Teoriile care se referă la localizarea acestor activități pun accentul pe condițiile de localizare optimă a unei unități industriale particulare, definită prin factorii săi de producție, și mai puțin pe distribuția spațială probabilă a diferitelor unități. Natura, importanța și specificul relativ al factorilor de producție determină la un moment dat particularități în distribuția spațială a diferitelor tipuri de activități (Smith, 1971). Se poate aprecia că trama spațială - definită ca dispoziția spațială relativă a unităților industriale - provine din combinarea în spațiu a tramei diferitelor industrii, generată de logici parțial independente (Saint Julien, 1982). Apartenența sectorială explică în mare parte comportamentele spațiale diferențiate ale industriilor și, în egală măsură, reacțiile spațiului la localizarea și funcționarea acestora.

Utilizarea celor două tipuri de abordări este oportună, deoarece amândouă converg spre elaborarea unui cadru analitic complex, menit să periodizeze „valurile

de industrializare" şi să le sintetizeze impactul structurant asupra procesului de organizare spaţială, să definească valenţele de diferenţiere sau omogenizare spaţială ale activităţilor industriale. Abordarea pare cu atât mai adecvată într-un spaţiu naţional în care economia s-a bazat pe promovarea dezvoltării industriale, iar urbanizarea a fost forţat conectată de activităţile industriale.

3.1. EVOLUŢIA LOGICILOR DE LOCALIZARE A INDUSTRIEI – COERENŢE ŞI CONTRADICŢII

„Latura geografică a industriei este mai importantă decât se crede" aprecia Vintilă Mihăilescu în cursul de *Geografie economică a României,* ţinut la Facultatea de Geografie din Bucureşti în anul universitar 1942-1943. Autorul continua: *„În lecţiile precedente a fost expusă materia primă începând cu lemnul pădurilor şi sfârşind cu peştele bălţilor. Aceste materii prime stau la baza industriei, împreună cu alţi factori ca iniţiativa, capitalul şi mâna de lucru. Pentru ca toţi aceşti factori să poată funcţiona este necesară o organizare a spaţiului geografic"* (*idem,* p. 84). Cele două citate constituie introducerea ideală pentru capitolul de faţă, dedicat analizei dinamicii spaţiale a activităţilor industriale şi modului în care acestea au generat o organizare spaţială particulară.

Saltul industrial înregistrat de România - în special în a doua jumătate a secolului XX este sugerat de trecerea de la eticheta, obsesiv-aplicată până în anii '50, de „ţară eminamente agrară" la includerea în liga mondială a producţiei industriei prelucrătoare la sfârşitul anilor '80. Raportul UNIDO 1988-1989 *(Industry & Development: Global Report)* situa România pe locul 20 între statele lumii cu o valoare adăugată de 26.810 milioane dolari SUA (1986), cu o pondere de 0,6% din producţia industrială mondială şi cu o rată medie anuală de creştere de 4,8% în 1980-1987 (Dicken, 1992, p. 22). Menţiunea este cu atât mai valoroasă cu cât lista cuprindea 25 de ţări care totalizau 93% din producţia industrială mondială.

Dezvoltarea industrială nu a fost doar o coordonată a politicii socialiste, ci o constantă a strategiei de dezvoltare economică naţională, indiferent de regimurile politice care s-au succedat, începând cu sfârşitul secolului XIX. Atitudinea pro-industrială a fost justificată de mai multe motive. În primul, rând se impunea, din cauza conjuncturii politice internaţionale şi climatului de instabilitate propriu zonei geografice în care evolua România, o orientare economică solidă, care să menţină suveranitatea recent câştigată. În lucrarea *Electrificarea României* din 1930 se aprecia: *„Poporul român pentru ca să-şi poată consolida independenţa politică, alături de celelalte popoare, trebuie numai să-şi asigure posibilitatea dezvoltării lui din punct de vedere economic în măsura corespunzătoare calităţilor lui naturale şi bogăţiilor mari ale ţării sale"*(Rarincescu, *op.cit.,* p. 3-4). Pledoaria pentru industrie era susţinută şi din necesitatea alinierii la tendinţele de dezvoltare economică mondială. Devenise evident că *„ţările industriale au cea mai mare avuţie şi venit pe locuitor, în timp ce ţările agrare se situează pe treapta cea mai*

de jos a scării. O țară agrară este condamnată a asigura populației sale un nivel de trai foarte scăzut, deoarece cu produsele agricole brute exportate nu se vor putea importa toate produsele industriale de care aceasta are nevoie" (Arcadian, 1936, p. 17). Dezvoltarea industrială nu era doar necesară, dar și posibilă, deoarece *„România dispune de toate elementele pentru a se transforma progresiv într-o țară industrială. Se poate spune că nu există aproape nici o ramură industrială care să nu poată fi reprezentată și să nu poată să se dezvolte în România, țară cu disponibilități atât de vaste"* (Arcadian, *op.cit.*, p. 192). Includerea României în comerțul mondial impunea asigurarea unei poziții favorabile pe piața internațională. *„După sporirea energiei, trebuie o bună împărțire a muncii, așa ca nici o materie să nu fie vândută brută, fără a o preface prin munca cuvenită și fără a-i ridica prețul prin industrializare"* (Mehedinți, Vâlsan, 1933, p. 340). Comparația cu agricultura care domina economia românească era un argument în plus pentru susținerea dezvoltării industriale. Industria era considerată „forma cea mai înaltă de activitate economică, iar superioritatea ei relativă față de agricultură este în țara noastră cu atât mai mare cu cât agricultura stă la un nivel de tehnicitate - și deci de productivitate – din cele mai scăzute" (Manoilescu, 1938, p. 259). Ideea era continuată: „Pârghia ce va ridica țărănimea din starea ei actuală nu este politica agrară, nici gradul ei de înțelepciune și bunăvoință față de păturile agricole; ea stă în altă parte, anume în industria națională. Aceasta are menirea de a plămădi viitorul din ruinele trecutului, la orașe ca și la sate" (Zeletin, 1925, p. 129). Industria nu era apreciată doar ca singura cale viabilă de dezvoltare economică, ci erau deja înțelese implicațiile ei sociale. „Nu numai rezultatele economice ale industriei, care se soldează cu o sporire considerabilă a venitului național, dar și efectele de ordin social și cultural produse de activitatea industrială legitimează în totul politica de încurajare și de protecție a acestei ramuri economice superioare" (Manoilescu, 1938, p. 259-260). Același autor conchide în încheierea capitolului dedicat evoluției economiei industriale din *Enciclopedia României* (1938, p. 260): „Iată de ce, putem spune că întreaga civilizație românească în forma sa actuală este condiționată de existența industriei și nu poate fi concepută fără dânsa". Pe un ton la fel de radical este exprimată opinia care asimila viitorul țării cu dezvoltarea industriei: „Dacă am rămâne înainte o țară agricolă, ar trebui să renunțăm pentru totdeauna la ceea ce face mândria unei țări: independență, bogăție și cultură. De aceea va trebui industrie și o mare industrie" (Zeletin, *op. cit.*, p. 18). Exacerbată de condiția României de țară agrară, opțiunea pentru dezvoltarea industriei este reluată și amplificată la rang de obiectiv strategic al economiei naționale în perioada socialistă. *„Industrializarea socialistă - temelia trainică a marilor transformări în procesul construirii socialismului"* este enunțată în lucrarea *Industria României 1944-1964* (1964, p. 19). Sunt reiterate și nuanțate, într-un limbaj specific, toate efectele pe care dezvoltarea industriei le produce la nivel economic, social, cultural, etic. *„Ideea că industrializarea este calea de ales și de urmat pentru ridicarea și modernizarea unei economii înapoiate, cum a fost cea a României înaintea celui de-al doilea război mondial, a fost aplicată cu consecvență de partidul nostru. Încă în toamna anului 1945, Conferința Națională a Partidului*

Comunist Român a optat pentru industrializare ca modalitatea de dezvoltare cea mai aptă nu numai să ducă la refacerea economiei, ci mai ales să-i asigure un viitor mai bun, luminos. Partidul nostru a considerat dintotdeauna că singura cale prin care se asigură creşterea armonioasă, echilibrată, pe o linie mereu ascendentă şi în ritm rapid a întregii economii naţionale, sporirea continuă a productivităţii muncii sociale, dezvoltarea intensivă şi complexă a agriculturii, ridicarea sistematică a nivelului de trai al poporului este industrializarea socialistă; partidul a făcut din industrializarea socialistă a ţării obiectivul central al politicii sale economice" (*Repartizarea teritorială a industriei,* 1977, p. 14). În viziunea socialistă, industria nu a avut doar valenţe economice, devenite în timp utopice, ci - marcată de ideologie - aceasta trebuia să genereze o „civilizaţie industrială" ridicată de „omul de tip nou", animat de o nouă mentalitate, o arhitectură specifică menită să reflecte idealurile clasei muncitoare, un echilibru al structurii sociale şi economice care să dea o şansă de progres celorlalte activităţi economice şi pături sociale (în special ţărănimea). În afara implicaţiilor sociale, politice, de psihologie colectivă, cu relevanţă se impune utilizarea industriei ca instrument de organizare spaţială, de control a economiilor regionale, de conturare selectivă a identităţilor locale. Opţiunea pentru industrie a fost deplină, deşi uneori penibilă prin radicalitate şi exclusivism: *„Industrializarea trebuie înţeleasă ca o vastă şi complexă operă istorică, de natură să marcheze decisiv întreaga epocă în care se desfăşoară şi să creeze premisele unei dezvoltări ulterioare spre noi culmi"* (*op. cit.,* 1977, p. 15).

Dinamica spaţială a activităţilor industriale de-a lungul secolului XX s-a caracterizat prin ritmuri şi conţinuturi diferenţiate, cu o secvenţialitate bine marcată. Cele patru perioade distincte sunt definite de caracteristicile spaţiale ale evoluţiei industriei, fiind delimitate cronologic de evenimentele politice sau administrativ-teritoriale majore care au imprimat sensuri noi procesului de industrializare. Periodizarea nu se suprapune peste secvenţialitatea produsă de publicaţiile statistice, determinând o acoperire parţială a evoluţiei industriale prin informaţii descriptive. Fiecare perioadă este caracterizată prin patru dimensiuni: *dimensiunea politică,* incorporată în strategiile de dezvoltare industrială, rememorând pe rând implicaţiile pe care liberalismul economic, protecţionismul sau dezvoltarea multilaterală le-au avut asupra structurii şi funcţionalităţii industriei, asupra configuraţiei sale spaţiale; *dimensiunea juridică,* sintetizată de legislaţia care reglementa evoluţia industrială, urmărindu-se în special textele de lege care prin aplicarea lor influenţau deciziile de localizare a activităţilor industriale, generând difuzii sau concentrări spaţiale; *dimensiunea economică,* reflectată de capacitatea şi structura productivă a industriei, punând în evidenţă rolul acesteia în conturarea profilului naţional, în definirea specializărilor regionale şi locale, în promovarea dezvoltării altor tipuri de activităţi economice; *dimensiunea spaţială,* ca reflectare a transformărilor structurale şi funcţionale experimentate de industrie, relaţia cu „geografia locului" manifestată prin grade diferite de dependenţă, comportamentul spaţial al ramurilor şi întreprinderilor industriale.

3.1.1. Etapa de difuzie spațială (înainte de 1918)

Economia românească a purtat în istoria contemporană amprenta dominanței unei agriculturi extensive și rudimentare, a fragmentării spațiale a teritoriului național. Deși primele „fabrici" au apărut la sfârșitul secolului XVIII, trecerea de la industria casnică la cea manufacturieră s-a realizat în a doua jumătate a secolului următor. Pe de o parte, existența Principatelor Române și, pe de altă parte a Transilvaniei, în contexte politice și conjuncturi economice diferite, a imprimat perioadei inițiale de dezvoltare a industriei caracteristici distincte. În țara Românească și Moldova „faza industrială" a început în a doua jumătate a secolului XIX, fiind încurajată de Tratatul de Pace de la Adrianopole din 1829 care a deschis strâmtorile Mării Negre, a stimulat exportul de cereale, dar a pus în evidență și necesitatea dezvoltării unei industrii proprii. În Transilvania, tradiția meșteșugărească a determinat o dezvoltare timpurie și intensă a industriei, diferențiată însă de fluctuațiile politice. Statutul de principat independent a favorizat o industrie manuală înfloritoare până în 1690, când Transilvania a devenit o provincie de coroană a imperiului austriac. Dezvoltarea industrială s-a bazat pe promovarea industriilor care exploatau resursele minerale locale (fier, cărbune), deoarece guvernul austriac era interesat în special de rolul militar și fiscal al regiunii, ca și de menținerea acesteia ca piață de desfacere pentru produsele industriale obținute în celelalte zone cu tradiție ale imperiului. După 1848, deși a trecut sub autoritatea politică a Ungariei, circumstanțele pentru dezvoltarea industriei în Transilvania s-au menținut în aceleași coordonate, cauza fiind centrarea politicii economice pe intensificarea agriculturii.

Pentru protecționismul industrial. Etapizarea dezvoltării industriei în funcție de *dimensiunea politică* începe, așa cum menționează Nicolae Iorga în *Istoria industriilor la români,* cu faza industriei casnice, stimulată de „măiestria" românilor, dar și de lipsa schimburilor de mărfuri. În timpul epocii fanariote din a doua jumătate a secolului XVIII se desfășoară perioada mercantilistă, marcată de „așezarea fabricilor după modelul apusean". Regulamentul Organic din 1832 menționa în acest sens: *„Stăpânirea va ocroti așezarea fabricilor și a manufacturilor, trăgând din străinătate prin făgăduințe folositoare pe meșterii și lucrătorii ce vor voi să se așeze aici în țară și dând acestora și celor ce vor desăvârși vreo ramură sau orice industrie, premii (daruri de însuflețire)".* După Războiul de Independență, în timpul domniilor regulamentare se conturează curentul ideologic al liberalismului economic. Perioada liber-schimbistă se caracterizează prin stagnarea dezvoltării industriale din cauza concurenței străine și Convenției vamale încheiate cu Austria în 1875. Lipsa de inițiativă economică și expunerea industriei naționale la competiția inegală a străinilor sunt factori care au discreditat curentul liberalist, înlocuindu-l în replică cu cel protecționist. Acesta a debutat în 1887 cu elaborarea și punerea în aplicare a primei Legi de încurajare a industriei naționale.

—Să încurajăm marea industrie! Din punct de vedere *legislativ*, perioada de difuzie spațială a activităților industriale se desfășoară sub impactul actelor

normative ale vremii: legile de încurajare a industriei promulgate în 1887 şi 1912, primul tarif vamal independent din 1886, legile referitoare la proprietatea industrială şi protecţia ei (mărci de fabrici – 1879, înregistrarea firmelor – 1884, brevete de invenţii – 1906). Reglementările legii din 1887 se adresau stabilimentelor industriale cu minimum 25 de lucrători ocupaţi zilnic sau cu cel puţin 50 mii lei capital fix investit, cărora le acorda pe o perioadă de 15 ani scutire de impozit, scutire de taxe vamale pentru utilajele industriale importate, scutire de vamă pentru materiile prime insuficiente în ţară, reducerea tarifelor de transport pe căile ferate. Legea prevedea, de asemenea, preferinţa comenzilor statului pentru produsele de fabricaţie internă şi restituirea taxelor vamale pentru semifabricatele străine importate în cazul în care acestea se exportă după prelucrarea prealabilă în ţară. Generozitatea acestei legi este incontestabilă, iar efectele ei s-au transpus într-o creştere accentuată a activităţilor industriale. Cu toate acestea, industria mică nu a beneficiat de noile reglementări, legea devaforizând acest segment al economiei şi, în acelaşi timp, neimpunând nici o restricţie industriaşilor străini. Îndreptând erorile legii din 1887, textul legislativ promulgat în 1912 a fost mult mai nuanţat şi selectiv. Beneficiau de avantaje în egală măsură marile întreprinderi ca şi micii meseriaşi şi producătorii casnici. Protecţia acordată pe 30 de ani era asemănătoare cu cea instituită de prima lege, fiind mult mai orientată spre stimularea celor care foloseau materii prime interne sau care exportau cel puţin o pătrime din producţie, adresându-se restrictiv industriilor care preferau materii prime din import. Legea susţinea, tot în replică la erorile comise anterior, o campanie de „românizare a industriei", obligând întreprinderile să aibă 75% români din numărul total al muncitorilor şi al personalului administrativ, 25% români la începutul perioadei a doua decenale şi 60% la începutul perioadei a treia pentru personalul tehnic. Principiile de încurajare sunt aplicate discriminant, având ca finalitate economică selecţionarea industriilor după contribuţia lor la venitul naţional şi disponibilităţile de muncă pe care le creează. Conjunctura istorică a Europei a fost reflectată prin avantajele pe care legea le oferea industriilor de apărare naţională (şantiere de construcţii navale, fabrici de locomotive şi vagoane).

Între potenţial şi valorificare. Imaginea *economică* de ansamblu a României era la sfârşitul secolului XIX dominată de industria extractivă (prin minele de sare şi exploatările petroliere) în Regat şi de industria prelucrătoare (în special metalurgică şi textilă) în Transilvania (Bley, 1896). Caracterizarea de detaliu este oferită de Ancheta industrială din 1901-1902 care inventariază industria din România, căreia i se adaugă informaţiile cuprinse de Recensămintele din 1890, 1900 şi 1910 din Transilvania. Prima sursă statistică menţionată înregistrează 625 de întreprinderi mari cu cel puţin 25 de salariaţi existente în 1901, care concentrau 39.746 persoane. Dintre acestea, 62,2% au fost înfiinţate după aplicarea legii de încurajare a industriei din 1887, demonstrându-i efectele benefice. La început de secol, structura industriei era dominată de ramurile care valorificau resursele interne. După numărul de unităţi, cel mai bine reprezentate erau industria alimentară (191), chimia (105), prelucrarea metalelor (75),

prelucrarea lemnului (72). Aceeaşi ierarhie se păstrează şi în cazul ponderii la realizarea producţiei industriale şi a structurii salariaţilor. Informaţiile statistice din Transilvania recenzează personalul ocupat în industrie pe trei categorii: industria propriu-zisă, industria casnică şi populară şi industria ambulantă. Desigur, prima categorie - cuprinzând unităţile de industrie mare mecanizată şi de industrie mică meşteşugărească - este cea mai bine reprezentată şi cea mai dinamică. Aceasta totaliza 180 de mii de salariaţi în 1890 şi peste 266 de mii în 1910. Discrepanţele de dezvoltare industrială dintre România şi Transilvania sunt evidente: anul 1900 pentru care există comparabilitate înregistra de 6 ori mai mulţi activi în Transilvania.

Decalajul dintre cele două regiuni româneşti este atenuat de intrarea în vigoare a legii de încurajare a industriei din 1887 în România. Dezvoltarea rapidă a industriei este evaluată de noua înregistrare statistică din 1915. Saltul spectaculos îl determină pe Mihail Manoilescu în *Enciclopedia României* din 1938 să afirme laudativ: *„Puterea mecanică a României s-a triplat în timp de 14 ani* (1901-1915, n.n.), *pe când în acelaşi interval de timp cea a Americei, de pildă, n-a făcut decât să se dubleze"* (*op. cit.* p. 257).

Respectând factorii clasici de localizare. Dimensiunea *spaţială* a industriei este marcată de identificarea factorilor de localizare a industriei, de evaluarea dependenţei localizării geografice de factori naturali, sociali sau umani şi de aprecierea rolului activităţilor industriale în definirea economiilor regionale. Procesul decizional extrem de complicat al implantărilor industriale este înţeles în profunzime, deşi dezvoltarea industrială era doar la început. *„Elementele necesare la existenţa şi dezvoltarea unei manifestări oarecari a industriei fiind materia primă, forţa, uşurinţa transportului şi posibilitatea unei desfaceri lesnicioase şi repezi a produselor, localizarea aşezămintelor depinde de unul sau de mai multe din elementele menţionate pe lângă care am constatat şi aşa-numitul moment personal; alegerea locului de stabilire a aşezămintelor industriale se poate explica în multe cazuri numai prin considerarea acestuia din urmă. În preferinţa acordată unuia din cele cinci elemente, întreprinzătorii s-au condus pe principiul celei mai mari sume de avantagii posibile de realizat"* (Popescu, 1905, p. 51). La acestea se adaugă împrejurările istorice, modul de intervenire a statului, influenţa personală a întreprinzătorilor (*op. cit.*, p. 12). Comportamentul spaţial al industriilor ca reflectare a sensibilităţii acestora la diverşi factori de localizare conduce la o primă clasificare. Industriile care dominau economia românească erau dependente fie de piaţa de desfacere şi de apropierea de regiunile furnizoare de materii prime (industria alcoolurilor), la care se adăugau porturile datorită ponderii mari a exporturilor (morăritul) sau căile ferate (industria zahărului), proximitatea apelor curgătoare folosite pentru transport (industria cherestelei) sau în procesul de fabricaţie (industria hârtiei), forţa de muncă ieftină (tăbăcăria). Dezvoltarea intensă a unor industrii, de exemplu exploatarea petrolului, a generat înfiinţarea fabricilor de utilaje şi maşini în apropiere (Xenopol, 1916), sugerând efectele de antrenare la nivel local.

Distribuţia spaţială a activităţilor spaţiale a creat deja diferenţieri de structură şi funcţionalitate economică, delimitând regiunile industriale. Definirea acestora „după desimea relativă a localizărilor industriale" (*op. cit.*, p. 55) conduce la identificarea a cinci regiuni dominate diferenţiat de industria alimentară, prelucrarea lemnului, textilă: regiunea dintre Prut şi Siret, regiunea dintre Siret şi Carpaţi, regiunea dintre Buzău-Dunăre-Olt, regiunea de la apus de Olt şi regiunea Dobrogei. Delimitarea spaţială mai exactă şi specializarea mai bine definită restrâng regiunile industriale: la Bucureşti (cu peste 100 de fabrici datorită populaţiei în dublă ipostază - forţă de muncă şi consumator) Prahova (dominată de exploatările petroliere), Bacău şi Neamţ (cherestea), Covurlui, Brăila, Iaşi, Dâmboviţa, Constanţa, Dolj (specializate în industria alimentară) (Păianu, 1906). Dinamica accentuată şi rolul în polarizarea activităţilor industriale au individualizat axa Bucureşti-Ploieşti ca nucleu major de creştere (Turnock, 1970). În Principatele Române se mai delimitase o mică concentrare spaţială a industriei, formată din Iaşi, Roman, Piatra Neamţ, Bacău, Buhuşi - dominată de industria textilă, secundată de cea alimentară. Transilvania - ca periferie a imperiului austro-ungar - se specializase în industria metalurgică, promovând inovaţiile vremii (furnale de cocs la Reşiţa, Oţelu Roşu, Nădrag şi Călan; convertori Bessemer la Reşiţa; instalaţii de obţinere a oţelului la Cugir), înregistrând totuşi o evoluţie lentă datorită competiţiei cu resursele superioare ale Cehiei. Deşi industria a fost orientată să producă materie primă pentru industria constructoare de maşini din Budapesta, câteva întreprinderi de utilaje grele s-au dezvoltat şi în Banat, la Reşiţa, Arad, Timişoara şi Topleţ. Centrul Transilvaniei se impunea în peisajul industrial ca o regiune textilă, reunind centrele Mediaş, Sighişoara, Sibiu, Agnita, Cisnădie, Sebeş (fig. 7).

3.1.2. Etapa de concentrare selectivă (1918-1945)

Marea Unire din decembrie 1918 integrează în acelaşi teritoriu naţional Transilvania şi România, conturând un nou sistem industrial, rezultat din contopirea celor două economii regionale, puternic marcate de diferenţieri structurale, funcţionale, de repartiţie geografică. Discrepanţele de dezvoltare industrială reclamau măsuri de reechilibrare spaţială, de asigurare a unei coerenţe funcţionale, de realizare a unui sistem de relaţii industriale între cele două economii iniţial izolate. Evenimentul istoric al făuririi statului naţional a coincis cu terminarea primului război mondial. Instabilitatea şi tensiunea politică care continuau să caracterizeze climatul european au repus în discuţie securitatea naţională a României. Aceasta nu putea fi apărată decât prin dezvoltarea unei industrii naţionale proprii. Conjunctura politică conturată de cele două evenimente a transformat anul 1918 în momentul de început al unei noi perioade de dezvoltare industrială.

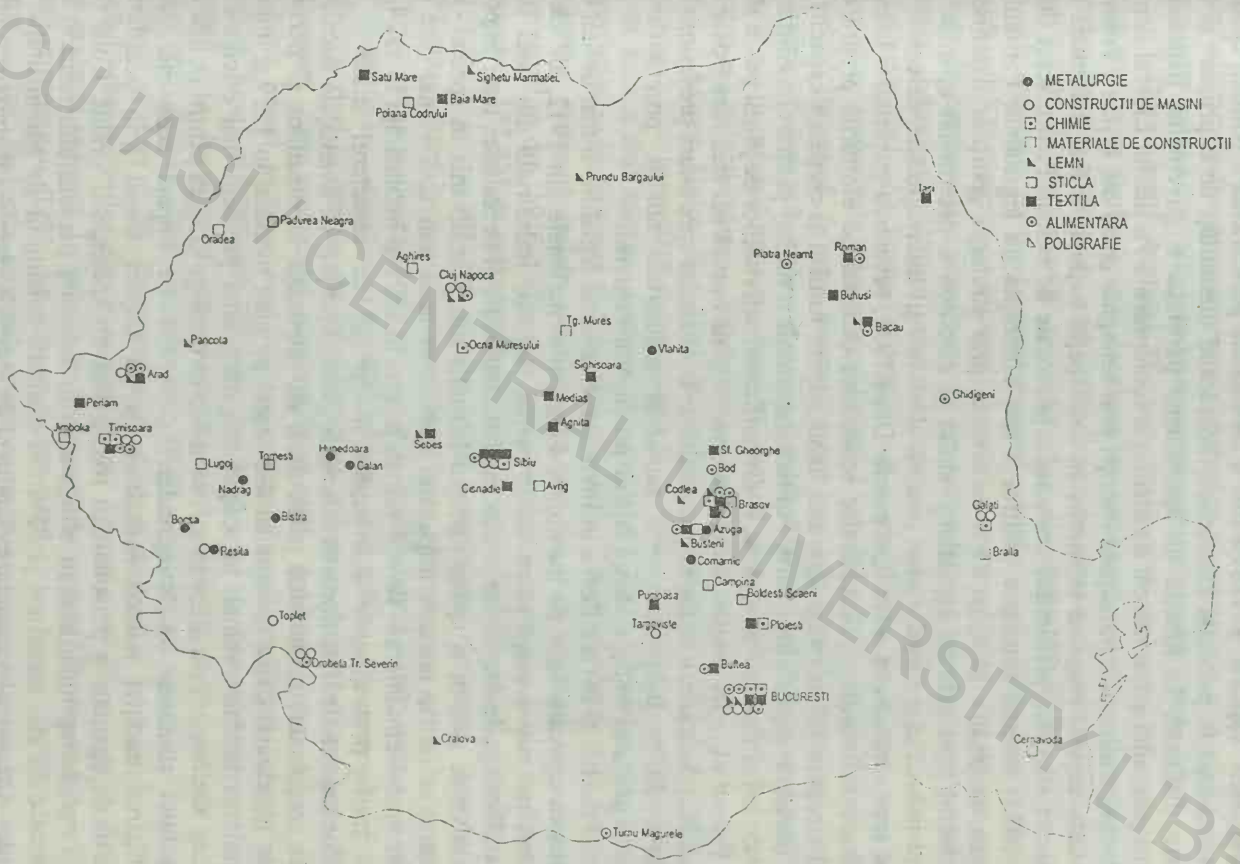

Fig.7. Localizări industriale înainte de 1918

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

„Prin noi înşine" sau „porţi deschise". *Politica* industrială a fost bazată pe ideea „industrializării totalitare" (Arcadian, 1938, p. 184), impusă de evoluţia economică internaţională şi de fragilitatea politică a continentului. „Imperativul industrializării" (*op. cit.* p. 110) a fost o coordonată permanentă a politicii economice româneşti în perioada interbelică, îmbrăcând modalităţi de exprimare şi de realizare distincte, în funcţie de apartenenţa partinică a guvernelor naţionale. Debutul perioadei a fost marcat de ideologia economică a Partidului Liberal dominată de naţionalismul intransigent enunţat prin sintagma „prin noi înşine". Promovarea unor acţiuni coerente şi unitare în noul spaţiu naţional a fost diminuată de necesitatea atenuării pierderilor economice provocate de război. Pentru scurt timp (1928-1931) această orientare politică a fost întreruptă de legislatura Partidului Ţărănesc, susţinător al dezvoltării economice prin strategia „porţilor deschise". Tratamentul egal acordat capitalului străin şi autohton a determinat apariţia în peisajul industrial naţional a unui nou val de investiţii internaţionale, orientate în special spre exploatarea materiilor prime. După 1931, revenirea guvernului liberal a însemnat reformularea obiectivelor economice centrate pe eforturile proprii de dezvoltare, prin stimularea interesului industriaşilor români şi creşterea capacităţii investiţionale a capitalului intern. Politica industrială a militat pentru consolidarea tradiţiilor industriale, pe de o parte, şi diversificarea activităţilor de profil pe de altă parte. Primul obiectiv implica atragerea unei forţe de muncă cât mai numeroase în activităţile industriale, orientarea procesului de învăţământ spre latura profesională. Cel de-al doilea încuraja crearea ramurilor industriale noi şi, prin aceasta, reducerea gradului de dependenţă faţă de producătorii externi.

Tradiţie şi diversificare industrială. Contextul *legislativ* a fost definit de continuarea aplicării legii de încurajare a industriei naţionale din 1912, ale cărei prevederi nu mai corespundeau decât parţial realităţii industriale din noul stat unificat. Dorinţa de dezvoltare a unei industrii naţionale şi necesitatea unor importuri masive de maşini şi utilaje - pentru fabricile din Transilvania în special - au creat un conflict de interese impunând elaborarea unui nou tarif vamal care să protejeze producţia internă. Tariful vamal, propus în 1921 şi îmbunătăţit în 1924, a stabilit tarife protecţioniste diferenţiate în funcţie de caracterul strategic al ramurilor industriale. Poziţionarea diferită a industriilor faţă de avantajele fiscale a generat conjuncturi economice particulare, cu implicaţii în dinamica şi performanţele ulterioare. Criza economică declanşată pe plan mondial în 1929 a impus reformularea tarifului vamal, în scopul asigurării unei protecţii mai eficiente a industriei naţionale. Prin efectele sale benefice se distinge „Legea pentru utilizarea personalului românesc în întreprinderi" din 1934 cu impact economic prin consolidarea tradiţiei muncii industriale şi cu impact social prin acordarea statutului de egalitate a personalului român faţă de specialiştii străini. Conform acestei legi, întreprinderile erau obligate ca în structura personalului românii să reprezinte 80% din muncitori şi 50% din membrii consiliilor de administraţie şi consiliilor directoare. Accentuarea tendinţei de industrializare s-a materializat prin „Decretul regal privitor la înfiinţarea de fabrici pentru produse nefabricate în ţară" din 1936 care a stimulat, prin acordarea de avantaje multiple, dezvoltarea unor noi

ramuri industriale. Implantările în domenii industriale de avangardă pentru perioada interbelică (construcţii de maşini, electrotehnică, chimie) erau menite să ridice nivelul de eficienţă economică şi să realizeze un sistem coerent de relaţii industriale bazate pe cooperarea productivă. Iniţiativele legislative ale perioadei interbelice reflectau preocuparea de control şi coordonare a activităţii industriale, de subordonare a dezvoltării industriei intereselor economice naţionale.

Dinamism industrial. Din punct de vedere *economic*, industria a evoluat cantitativ, prin multiplicarea localizărilor industriale şi extinderea capacităţilor productive, dar şi calitativ, prin diversificarea producţiei şi consolidarea dezvoltării industriale. În *Funcţiunile economice ale României* (Tufescu, 1943), autorul aprecia România ca fiind *„printre marile producătoare de materii prime de pe continent"* susţinându-şi afirmaţia prin mai multe argumente care se referă la resursele agricole şi minerale ca posibile avantaje pentru dezvoltarea diferitelor ramuri industriale. Autorul citat menţionează: resursele forestiere *„de care duc lipsă atât ţările din Europa Centrală, cât şi din Orientul Apropiat, ţara noastră acoperind trebuinţele tuturor statelor din Ungaria şi Italia până-n Egipt, Siria şi Turcia"*; de petrol *„în care România e cea mai mare producătoare din partea cu adevărat europeană a continentului, producând de 10-14 ori mai mult decât Galiţia şi furnizând întreaga Europă centrală şi mediteraneeană"*; de aur şi gaz metan în producţia cărora *„România e prima din Europa"*.

Marea Unire din 1918 a subliniat necesitatea evaluării potenţialului industrial şi a capacităţii de producţie la nivelul întregului teritoriu naţional. În acest sens a fost iniţiată Ancheta industrială din 1920, care a recenzat unităţile industriale mari cu peste 5 C.P. sau, cel puţin, 20 de lucrători. Datele statistice reflectau starea industriei mari în primul an după război, cu consecinţele distrugerilor din 1916-1918. Cu toate acestea, „industria mare prelucrătoare" concentra 157.423 de persoane în 2747 de întreprinderi. Structura sectorială a forţei de muncă industrială era dominată de prelucrarea lemnului, metalurgia şi prelucrarea metalelor, industria alimentară, ceramica şi industria textilă. În comparaţie cu statistica anterioară (Ancheta industrială din 1901-1902), se constată o diversificare accentuată a subramurilor industriale. De exemplu, industria chimică, deşi în continuare specializată în rafinarea petrolului, conţinea încă 10 subramuri care produceau acid sulfuric, sodă, produse farmaceutice, produse chimice, culori, acid carbonic lichefiat, oxigen şi acetilenă, gheaţă, lemn şi cărbune distilat, săpun şi lumânări. Devenise evidentă tendinţa de concentrare a forţei de muncă prin dezvoltarea întreprinderilor mari. În 1919, întreprinderile cu 1-10 muncitori fiecare, deşi reprezentau 49,4% din totalul unităţilor investigate, cuprindeau doar 6,1% din numărul total al muncitorilor. În schimb, 7,7% din totalul întreprinderilor care aveau peste 100 de muncitori fiecare, deţineau 59,3% din numărul acestora. În cele 31 de întreprinderi cu peste 500 de muncitori fiecare, care reprezentau 0,8% din numărul întreprinderilor, lucrau 26,9% din totalul muncitorilor. Protecţia acordată selectiv ramurilor industriale şi-a pus amprenta asupra dinamicii producţiei. Ritmul mediu anual al producţiei industriei mari prelucrătoare a fost în perioada 1924-1930 de 9,2. Cu valori peste media naţională

se remarcau industria chimică (17,0), electrotehnică (16,1), textilă (15,0) şi industria pielăriei (11,1). Cu mult sub medie se situau industria alimentară, prelucrarea lemnului, materialele de construcţie, generând o nouă ierarhie faţă de cea tradiţională. Industria se remarcase nu numai ca cea mai dinamică ramură a economiei româneşti, dar dovedise şi o capacitate de rezistenţă la fluctuaţiile externe şi un potenţial de regenerare rapidă. *„Dacă socotim cifrele producţiei industriale, constatăm că în cei cinci ani după criză România şi-a mărit producţia cu 26%, pe când în Franţa producţia scăzuse cu 29%, iar în America cu 33%"* (Manoilescu, 1938, p. 257). În perioada delimitată de cele două războaie mondiale, ritmul de dezvoltare industrială poate fi sintetizat de dinamica numărului de salariaţi care s-a dublat, crescând de la 157.423 de persoane în 1919 la 298.177 în 1945, deşi a comprimat în evoluţia sa perioada de refacere după primul război mondial, criza economică din 1929-1934 şi intervalul celei de-a doua conflagraţii mondiale.

Centru şi periferii prin spaţializarea industriei. *„Industria românească de după război* (primul război mondial, n.n.) *se caracterizează prin: amplificare, concentrare şi specializare"* (Mihăilescu, 1943, p. 85). Tendinţa de concentrare era aşadar caracteristica *spaţială* a industriei interbelice. Centrele industriale conturate în perioada anterioară au devenit nuclee de polarizare a activităţilor industriale de prelucrare. Interesul pentru dezvoltarea industriei extractive - manifestat de capitalul autohton, dar în special de cel străin - a orientat investiţiile spre extinderea exploatărilor miniere, conducând la concentrări de activităţi extractive.

Este reevaluată sensibilitatea industriilor faţă de factorii de localizare. Sunt enunţate trei principii de amplasare a activităţilor industriale: *„cele mai multe industrii s-au îngrămădit în lungul munţilor datorită apropierii de sursele de materii prime şi energie"; „industria caută oraşele mari, atunci când puterea nu e în maşină, ci în mâna omului"; „unele industrii caută mai ales porturile în cazul în care produsele se exportă"* (Mehedinţi, Vâlsan, 1933, p. 338). Autorii concluzionează: *„Distribuţia industriei este legată de repartiţia resurselor, dar şi de configuraţia spaţială a oraşelor dispuse sub forma cununelor"* (idee preluată mai târziu de Mihăilescu, 1943). Industriile reacţionează diferenţiat la factorii de localizare; astfel, metalurgia şi prelucrarea lemnului sunt subordonate exclusiv materiei prime, industria textilă depinde de piaţa de desfacere şi tradiţia forţei de muncă (Manoilescu, 1921).

Evoluţia spaţială a industriei în perioada interbelică a condus la intensificarea concentrărilor industriale şi la accentuarea decalajelor între acestea şi zonele profund agricole. Sunt definite regiunile industriale: *„Ploieşti (s-a născut o asociaţie de industrii care lucrează unele pentru altele), Podişul Transilvaniei (datorită gazului metan şi populaţiei dese), Carpaţii Apuseni (cu cărbuni şi fier, dar forţă de muncă redusă), Braşov (datorită lignitului şi căderii de apă), Bucureşti (mare concentrare de populaţie şi prezenţa ca nod de comunicaţie în apropierea Dunării)"* (Mihăilescu, 1943). Regiunile industriale sunt caracterizate prin structura sectorială şi prin dependenţa de diverşi factori de localizare. În lucrarea *Localizarea şi structura industriei româneşti* (Georgescu, 1941), autoarea

distinge opt regiuni, descrise prin specializările industriale pe care le prezintă (Valea Prahovei, Reşiţa, Turda, Piatra Neamţ, Cisnădie, Firiza de Jos, Ferdinand şi Nădrag, Hunedoara) şi prin factorii de localizare care le-au generat (materii prime, căderi de apă, forţă de muncă cu tradiţie), a căror pondere era de 31,1% din capitalul investit, de 33,4% din forţa motrice, 25,0% din personal, 32,4% din producţia industrială totală. „Apropierea de locul de consum" a reprezentat factorul principal de atracţie a activităţilor în marile oraşe. Sunt definite nouă centre industriale (Bucureşti, Timişoara, Braşov-Sfântu Gheorghe, Arad, Galaţi, Brăila, Cernăuţi, Iaşi, Cluj) care concentrau 39,5% din capitalul investit, 29,6% din forţa motrice, 42,7% din personal şi 36,5% din producţia industrială totală de transformare, ceea ce imprimă deja un caracter urban industriei de prelucrare. Rolul activităţilor industriale în conturarea economiilor regionale determină extinderea analizei nu numai asupra prezentului, ci şi a viitoarelor regiuni de creştere industrială. Pornind de la evaluarea rezervelor de energie, au fost prognozate regiunile care se vor dezvolta din punct de vedere industrial: Podişul Transilvaniei (gaz metan), Banatul (cărbune), Valea Prahovei (petrol), Moldova de Nord („în cazul realizării imensei uzine de la Bicaz") (Manoilescu, *op. cit.*, 1921). Dintr-o perspectivă comprehensivă, repartiţia spaţială a industriei apare concentrată de-a lungul „axei centrale Bucureşti-Banat" (Turnock, 1970, p. 546).

Modelul de organizare spaţială a industriei prelucrătoare - caracteristic perioadei 1918-1945 - este definit de concentrarea industrială, dispusă median pe direcţia nord-vest sud-est, care unea centrul Transilvaniei de sudul Munteniei. Urmând principiile logicii spaţiale (care opunea centrul periferiei), regiunile limitrofe erau, cu câteva excepţii, lipsite de activităţi industriale. Moldova de Nord, Dobrogea, Muntenia estică, Oltenia erau încă dominate de economia agricolă (fig. 8).

3.1.3. Etapa de polarizare regională (1945-1968)

Anul 1945 marchează începutul unei noi etape în procesul de dezvoltare industrială, etapa socialistă, care promovează principii specifice de localizare, se bazează pe mecanisme economice centralizate şi creează o nouă configuraţie spaţială. Se remarcă din acest moment că dimensiunile politică, legislativă, economică, spaţială care conturau dezvoltarea industrială - bine delimitate până acum - îşi pierd identitatea, fiind subordonate ideologiei. Contextul economic este definit de criza declanşată de cel de-al doilea război mondial, iar cel politic, cu implicaţii profunde pentru dezvoltarea industriei româneşti, este rezultat din orientarea socialistă şi includerea în sfera de dominaţie a Moscovei. Planul Marshall iniţiat de SUA în Europa vestică în 1947 a provocat reacţia URSS de a-şi apropia mai mult sateliţii economici. Fiecare ţară membră CAER era tratată ca o regiune economică separată, cu o specializare industrială proprie, impusă de interesele sovietice. În cadrul acestei diviziuni economice, României i s-a impus o dezvoltare industrială bazată pe siderurgie şi construcţii de maşini.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

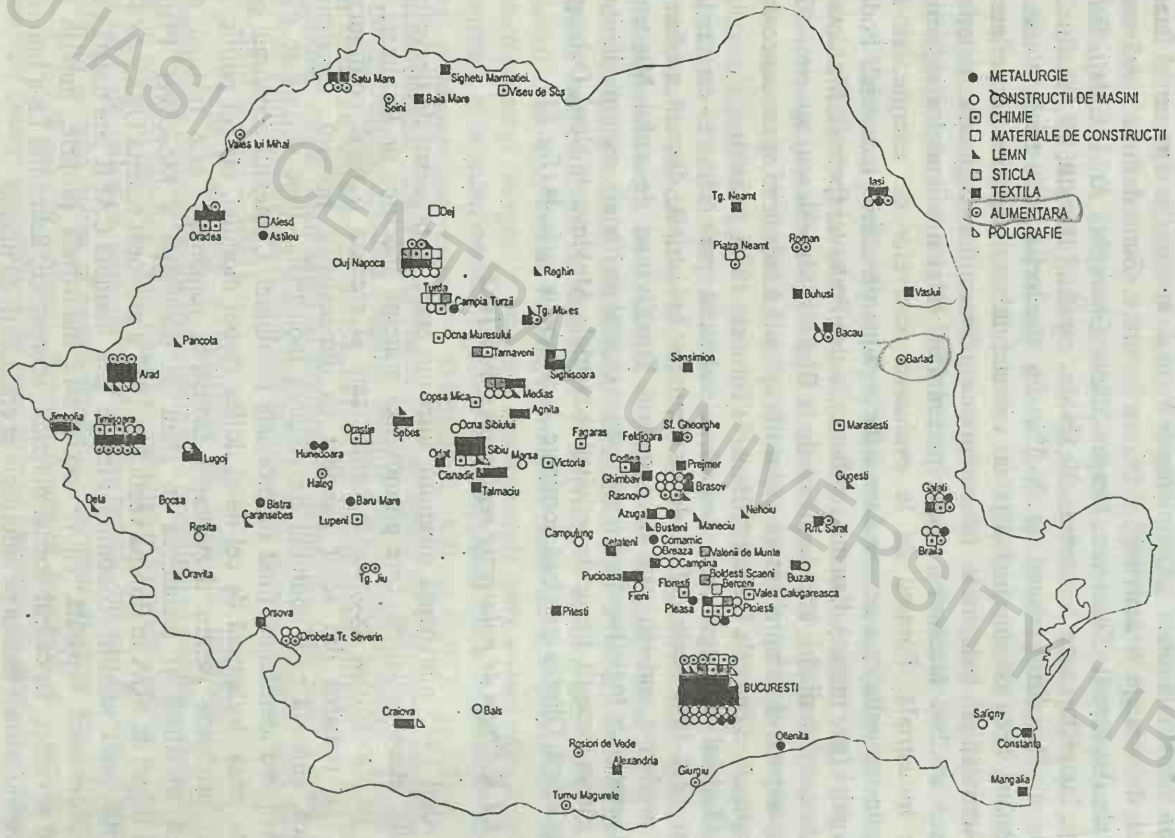

Fig. 8. Localizări industriale între 1918-1945

Industria grea – dogmă a independenţei economice şi politice. După declararea Republicii (decembrie 1947) şi naţionalizarea economiei (iunie 1948) a fost conceput primul plan anual sub supravegherea CAER, care se distingea prin susţinerea autarhiei. Aceasta fusese preluată din politica sovietică interbelică care, datorită limitărilor în sistemul de transport, promovase o dezvoltare autarhică regională. Începând cu anul 1960 au apărut conflicte între obiectivele politicii naţionale şi integrarea şi specializarea în CAER. Deşi reacţia PCR din 1964 aducea aminte Moscovei de „respectul independenţei naţionale şi suveranităţii, de ajutorul reciproc şi avantajele reciproce", politica industrială naţională a fost în continuare centrată pe dezvoltarea industriei grele. Avantajele acestei opţiuni sunt sintetizate astfel: *„Industrializarea ţării, pe temelia unei puternice industrii grele, era pentru România singura cale prin care puteau fi folosite eficient resursele naturale şi de muncă de pe întreg teritoriul ţării, care oferea posibilităţi reale de îmbunătăţire trainică a nivelului de viaţă al populaţiei, care deschidea orizontul spre amplificarea schimburilor comerciale şi în general a relaţiilor economice cu alte state pe baze echitabile, reciproc avantajoase" (Repartizarea teritorială a industriei,* 1977, p. 14). Pe de altă parte, ignorarea industriei uşoare era accentuată nu numai datorită opţiunii declarate pentru industria grea, ci şi din cauza percepţiei industriei uşoare ca fiind o reflectare „a preferinţei de consum burgheze", considerată responsabilă pentru puterea redusă a regiunilor slab dezvoltate şi care subordona interesele naţionale celor locale. Cronologic, cele mai importante investiţii s-au îndreptat spre industria metalurgică în anii '50 şi spre construcţiile de maşini în deceniul al şaselea, determinând modificări structurale semnificative. Transformarea industriei declanşată în 1945 a fost favorizată de faptul că încă din perioada interbelică, structura industriei româneşti începuse să fie marcată de ponderea industriei metalurgice şi a prelucrării metalelor în defavoarea industriei alimentare şi textile, dominante în faza iniţială a dezvoltării industriale.

Cele două ramuri industriale înregistrau cele mai mari ponderi şi în structura capitalului investit şi a forţei motrice, luând amploare din cauza cererilor crescute din timpul războiului; ambele funcţionau ca industrii de apărare, fiind principalele furnizoare de combustibil şi echipamente militare. Ponderea acestora s-a accentuat în perioada posterioară anului 1945, „avântul întregii economii" fiind diferenţiat în funcţie de apartenenţa ramurilor industriale la grupa A (industria grea) faţă de grupa B (industria uşoară). Dinamica producţiei globale industriale a înregistrat creşteri de 10 ori pentru industria grea şi de numai 4 ori pentru industria uşoară între 1948 şi 1963. La fel, ritmul mediu anual de creştere a fost pentru aceeaşi perioadă de 15,1% în cazul industriei grele şi de 10,7% în cazul celei uşoare *(Industria României 1944-1964,* 1964, p. 45). Acelaşi sens de evoluţie a fost dovedit şi de ponderea celor două grupe de ramuri industriale în structura producţiei globale: grupa A reprezenta 53,0% în 1950 şi 64,5% în 1963, iar grupa B trecuse de la 47% la 35,5% *(Breviarul statistic R.P.R.,* 1964, p. 78) (tabelul 1).

Tabelul 1

Structura industriei mari în 1945

Ramura	Întreprinderi (număr)	Întreprinderi (%)	Personal (număr)	Personal (%)
Alimentară	648	20,1	33738	11,3
Textilă	677	21,0	57383	19,2
Metalurgie, prelucrarea metalelor	339	10,5	75486	25,3
Hârtie	172	5,3	13822	4,6
Chimică	362	11,2	62813	21,2
Sticlă	31	1,0	4644	1,6
Ceramică	31	1,0	999	0,3
Materiale de construcţii	310	9,6	11399	3,8
Prelucrarea lemnului	507	15,7	24785	8,3
Pielărie	146	4,6	13108	4,4
Total	**3223**	**100,0**	**298177**	**100,0**

Sursa: Situaţia statistică din octombrie 1945

Criteriile de localizare între aliniere şi individualism. Obiectivele socialiste ale dezvoltării industriale au pornit de la formularea imperativelor energetice, a imperativelor de calificare a forţei de muncă, a celor legate de alinierea dezvoltării naţionale la evoluţia internaţională. Criteriile de localizare a industriei au fost folosite pentru realizarea acestor obiective. Au fost preluate din „opera leninistă" 10 principii care stabileau că activităţile industriale trebuie localizate: *1.* aproape de sursele de materii prime pe care le utilizează; *2.* aproape de pieţele de desfacere pe care le aprovizionează; *3.* în interiorul regiunilor, pentru a dezvolta specializarea maximă a producţiei; *4.* între regiuni, pentru a asigura auto-suficienţa regională maximă; *5.* cât de uniform posibil, pentru a exploata regional şi local resursele subutilizate şi pentru a soluţiona deficienţele regionale; *6.* dispersate în cadrul ţării, pentru a crea „bastioanele proletare ale socialismului"; *7.* în mod preferenţial în regiunile rămase în urmă, cu minorităţi naţionale sau subdezvoltate, pentru a realiza o egalitate inter-regională; *8.* să asigure eliminarea diferenţierilor culturale, economice şi sociale dintre sat şi oraş; *9.* în mod strategic, pentru a răspunde nevoilor de apărare; *10.* pentru a realiza diviziunea internaţională a muncii şi fluxurilor comerciale optime în cadrul CAER.

Deciziile asupra localizării industriei sunt subordonate argumentelor ideologice mai mult decât în cazul altor activităţi economice, având în vedere că industria joacă rolul cheie în dezvoltarea economică, specializare şi apărare. După 1950 impactul ideologic asupra deciziilor de localizare a industriei a fost maxim, cel puţin din patru motive: nevoia de a demonstra superioritatea socialismului asupra capitalismului; credinţa în acţiunea liberă a omului asupra mediului; concentrarea puterii de decizie şi management în mâinile unei elite centrale restrânse numeric; sprijinul economic şi influenţa politică sovietică. După 1960 se

remarcă o relativă detaşare a politicii economice româneşti de „indicaţiile" sovietice, rezultând o anumită originalitate în selectarea şi aplicarea principiilor de localizare. Oricum, era nevoie de flexibilitate în abordarea localizărilor industriale, deoarece aplicarea principiilor putea genera conflicte: de exemplu, principiul 6 cerea dispersia largă a industriei în spaţiul naţional, în timp ce principiul 7 milita pentru localizarea preferenţială în regiunile rămase în urmă. Analiza comparativă a principiilor de localizare generează câteva întrebări: *Cum se realizează selecţia principiului sau principiilor pertinente pentru o anumită localizare? Cum se face compromisul între cerinţele politicii socialiste şi cele economice şi tehnice ale fiecărei industrii? Cum sunt rezolvate conflictele dintre principiile esenţial economice şi cele ne-economice, dar cu implicaţii politice şi sociale?* Pe scurt, *care este gradul de obiectivitate a deciziilor de localizare industrială?* Obiectivitatea declarată teoretic, a fost frecvent înlocuită de subiectivism, datorită faptului că deciziile au fost rezultatul interdependenţei conflictuale dintre indivizi şi grupuri a căror poziţie de putere a fost instituţionalizată ca parte a mecanismelor de administraţie şi planificare. S-a adăugat dorinţa de industrializare rapidă care a cauzat uneori ignorarea principiilor de localizare, ca, de exemplu, graba cu care se dorea valorificarea şisturilor bituminoase de la Anina sau construirea Combinatului Petrochimic Năvodari, dependent în mare parte de surse externe. O altă sursă de subiectivism a fost identitatea spaţială a înalţilor reprezentanţi politici, prelevantă în alegerea unei localizări atunci când exista o egalitate între succesul personal şi progresul economic şi social al regiunilor natale. Reprezentativ este Scorniceşti, care s-a transformat în scurt timp dintr-o obscură localitate rurală într-un centru industrial dinamic. Modelele de localizare conturate în această perioadă au fost influenţate şi de predominarea industriei grele care a impus aplicarea frecventă a principiilor 1 şi 3, legate de apropierea de sursele de materii prime şi realizarea specializării regionale, după exemplul complexelor teritoriale de producţie sovietice şi a „ciclurilor resurselor energetice Kolossovsky" (Hamilton, 1970). În procesul de decizie, costurile comparative ale localizărilor industriale nu au fost relevante până în 1960, când au fost introduse criterii de eficienţă economică. Neconsiderarea costurilor de transport a permis aplicarea principiilor socialiste „per se" şi folosirea în baza de calcul a costurilor doar a indicatorilor productivi. De asemenea, costul forţei de muncă nu a influenţat deciziile de localizare, deoarece volumul şi salariile forţei de muncă au fost fixate la nivel naţional pentru a reflecta unitatea şi echitatea socială a economiei socialiste. Se adaugă percepţia minimă a spaţiului, înţeles doar ca suprafaţă plană, liberă aproape de orice constrângeri, fără intercondiţionări sau efecte secundare. De fapt, dezvoltarea industriei a fost concepută şi controlată astfel încât să asigure o uniformizare spaţială („îmbunătăţirea continuă a repartizării teritoriale a forţelor de producţie"), economică („eliminarea decalajelor economice între regiuni şi între sat şi oraş"), socială („omogenizare socială în care rolul industriei ca activitate umană creşte") *(Repartizarea teritorială a industriei,* 1977, p. 16). Subcap. 1.2.2. a inserat un model teoretic cuprinzând elementele şi relaţiile relevante pentru procesul decizional al localizării industriei. Cazuistica „capitalistă" a susţinut modelul ca

fiind „încercat" frecvent şi preferat prin corespondenţă faţă de exigenţele de eficienţă. *Se poate formula în paralel un model socialist?* Desigur, mecanismele decizionale promovate de statele comuniste au fluctuat mai mult sau mai puţin pe lângă noţiunea de eficienţă economică, alterată însă destul de des de alţi factori mai puţin obiectivi. Ceea ce însă particularizează procesul de decizie a localizării industriei este „traseul" complicat - şi de cele mai multe ori obligatoriu de parcurs - între diferitele nivele ale reprezentanţilor puterii: de la liderii politicişi executivii partidului comunist, la ministere, la oficialităţile regionale, la şefi ai asociaţiilor economice, responsabili de întreprinderi şi reprezentanţi locali.

Evoluţia spaţială a industriei, ca paradox major: mijloc de dezvoltare uniformă şi echilibrată, deşi industrializarea prin natura sa este o creştere inegală. În acest context conceptual şi faptic contradictoriu s-a desfăşurat în timp şi spaţiu dezvoltarea industriei româneşti din a doua jumătate a secolului XX. La originea acestui raţionament au stat limitele conducerii centralizate. De la centru, percepţia spaţiului naţional a produs comprimarea acestuia prin eliminarea nivelelor intermediare, prezente doar prin corespondenţele lor administrativ-politice. Cu toate acestea, teoretic fusese stabilită o metodologie unitară „de fundamentare a amplasării raţionale a obiectivelor industriale pentru toate ramurile", care parcurgea trei nivele spaţiale: „stabilirea judeţului pentru amplasarea unei întreprinderi industriale; stabilirea localităţii celei mai corespunzătoare în cadrul judeţului – punctul geografic; alegerea terenului care să asigure condiţiile optime pentru construirea şi exploatarea noilor întreprinderi industriale" (Repartizarea teritorială a industriei, 1977, p. 19). Ceea ce frapează nu este doar simplitatea acestui demers, dar mai ales caracterul subiectiv al selecţiei şi ignoranţa economico-geografică. Alegerea judeţului se face, de pildă, prin prioritatea acordată celor cu valori minime ale producţiei industriale sau, mai târziu a activităţilor economice globale, ceea ce distanţează procesul decizional de realitatea economică şi socială şi infirmă respectarea principiilor de localizare. Considerarea unei localităţi doar ca „punct geografic" este o eroare care îşi va pune amprenta asupra funcţionalităţii industriei şi viabilităţii centrelor industriale.

Configuraţia spaţială a industriei definită în această perioadă a rezultat din preferinţa pentru extinderea uzinelor existente şi localizarea noilor fabrici în regiunile deja industrializate datorită investiţiilor şi costurilor de operare mai reduse în comparaţie cu cele asociate noilor implantări în regiuni preponderent agricole. Deşi justificat din punct de vedere economic, acest model de dezvoltare spaţială contravenea principiului de localizare care privilegia regiunile rămase în urmă. Discrepanţele dintre enunţul declarativ şi acţiune sunt sintetic inventariate de evoluţia contrastantă a regiunilor dezvoltate şi a celor sub-dezvoltate: în 1950 vechile regiuni industriale (Banat, Braşov, Bucureşti, Hunedoara, Ploieşti) contribuiau cu 62,7% din producţia industrială totală, ponderea lor scăzând foarte puţin în următorii ani: 60,8% în 1955, 60,9% în 1960 şi 58,3% în 1965; la polul opus regiunile subdezvoltate au înregistrat creşteri foarte lente: Oltenia şi-a mărit ponderea în producţia industrială naţională de la 20,7% în 1950, 21,9% în 1955,

23,2% în 1960 şi 26,2% în 1965 (Turnock, 1970). Mai mult decât atât, „Harta tipurilor funcţionale de oraşe" (Mihăilescu, 1965) arată concentrarea centrelor industriale în regiunea Bucureşti-Braşov, Transilvania, SV Banatului, reamintind de axa centrală dezvoltată în perioadele anterioare. Se menţin disparităţile inter-regionale şi se accentuează cele intra-regionale prin concentrarea creşterii în anumite oraşe. Preferinţa s-a îndreptat spre oraşele mari (Iaşi, Craiova, Cluj Napoca, Timişoara, Oradea, Târgu Mureş) pentru consolidarea sistemelor industriale regionale şi sub-regionale (fig. 9).

3.1.4. Etapa de dispersie spaţială (1968-1989)

Înlocuirea celor 16 mari regiuni cu 39 de judeţe prin împărţirea administrativ-teritorială din 1968 este o încercare de egalizare a spaţiului de intervenţie şi de creare a unor contexte de referinţă care să atenueze decalajele economice mezo-spaţiale. A fost o recunoaştere indirectă a eşecului sau succesului parţial al politicii economice şi sociale promovate până în acel moment. Delimitarea noului decupaj teritorial pune în evidenţă rolul esenţial pe care dimensiunea spaţială o are în evaluarea rezultatelor economiei socialiste. Deşi repetată obsesiv, sintagma „dezvoltarea echilibrată în profil teritorial" avea o aplicabilitate limitată din cauza conţinutului prea vag şi perspectivei holistice şi superficiale asupra spaţiului. Ar fi interesant de investigat dacă nu tocmai simplificarea exagerată a spaţiului şi reducerea percepţiei la nivelul vizualului, a spaţiului naţional în două dimensiuni - suprafaţă şi puncte - sunt responsabile pentru situarea teoriei şi practicii într-un raport conflictual. Într-o ierarhie a dimensiunilor economice, sociale, culturale, spaţiale - după gradul de transformare prin acţiunea politică - cele spaţiale par a se fi „sustras" controlului intervenţionist, datorită inabilităţii înţelegerii în profunzime a conţinutului şi încărcăturii complexe a spaţiului, datorită ignorării mecanismelor de funcţionare a spaţiului şi etichetării reacţiilor spaţiale sub semnele inerţiei şi pasivităţii.

Industrializarea multilaterală. Crearea unei structuri industriale dominate de industria grea a permis orientarea opţiunilor politice la sfârşitul anilor '60 spre diversificarea alternativelor sectoriale. În lucrarea *Politica PCR de industrializare socialistă a ţării* sunt enumerate „legităţile generale ale industrializării" care reiterează „necesitatea formării ramurilor fundamentale ale industriei – industria metalurgică şi siderurgică, construcţiile de maşini, energetica, chimia" şi „transformarea industriei în ramura conducătoare a economiei naţionale şi realizarea creşterii cu precădere a producţiei mijloacelor de producţie faţă de producţia bunurilor de consum", dar adaugă ca obiectiv de etapă „necesitatea creării şi dezvoltării ramurilor purtătoare ale progresului tehnic neîntrerupt - electronica, electrotehnica, automatica, mecanica fină, producţia de calculatoare, petrochimia, firele şi fibrele sintetice" (*op. cit.*, 1978, p. 155). Alegerea acestor ramuri s-a realizat în funcţie de capacitatea acestora de a promova inovaţii de produs. Diversificarea produselor ca „cerinţă obiectivă a revoluţiei tehnico-ştiinţifice contemporane" a fost o dovadă de deschidere ideologică care s-a mate-

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

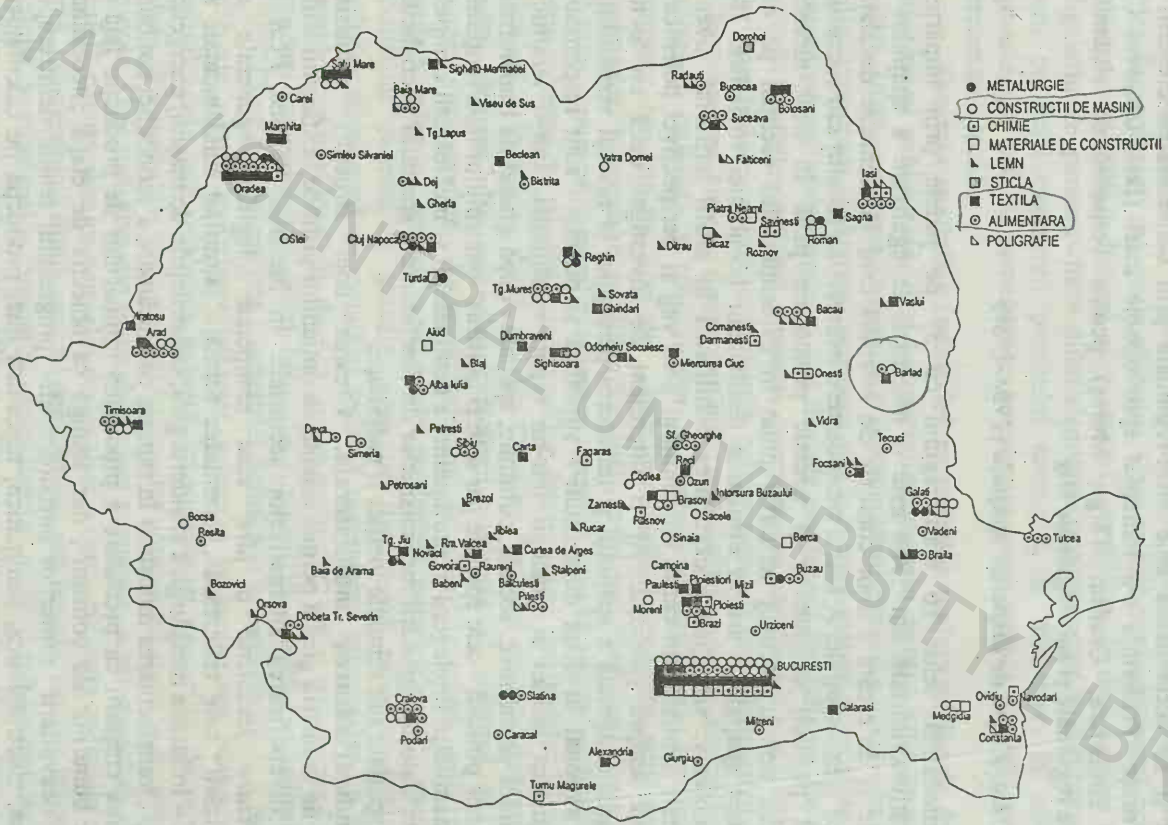

Fig. 9. Localizări industriale între 1945-1968

rializat prin acceptarea după 1968 a cooperărilor cu ţările industriale dezvoltate. Structura industriei româneşti evoluase după direcţiile stabilite la Conferinţa Naţională a PCR din 1945, *„care însă au cunoscut o dezvoltare creatoare, în funcţie de condiţiile specifice ale economiei româneşti, ţinându-se seama totodată de experienţa mondială înaintată"* (*op. cit.*, 1978, p. 162). Desigur, în structură investiţiile industriale arată dominanţa noilor opţiuni, iar dinamica sectorială delimitează prin ritmurile înalte de creştere ramurile industriale menţionate anterior. Aceste evoluţii trebuie interpretate cu prudenţă, deoarece aprecierea creşterii accentuate rezulta din raportarea la nivelul iniţial foarte redus care caracteriza ramurile industriale promovate după 1968. Statistica oficială oferea comparaţii ale valorilor producţiei industriale, interpretate cu abilitate. Astfel, una din ramurile industriale privilegiate de politica de dezvoltare economică, industria chimică, era menţionată prin creşterile de 2000 până la 8000 de ori în judeţele Sălaj, Vaslui, Botoşani, în 1989 faţă de 1970. În contrast cu acestea, judeţele Braşov, Bacău, Prahova, Timiş, Neamţ înregistraseră creşteri de 200 până la 400 de ori în acelaşi interval. Concluzia era evidentă: politica de localizare a industriei reducea diferenţele regionale. La o privire mai atentă a acestor date, se observă că atenuarea discrepanţelor spaţiale nu era atât de importantă. Comparând ponderea producţiei chimice faţă de cea naţională, rezultă că judeţele din primul grup aveau valori de sub 0,1%, iar celelalte între 6-10% în 1970. În 1989, judeţele care înregistrasseră cele mai mari creşteri ale producţiei chimice deţineau ponderi de sub 1,0%, iar judeţele cu creşteri moderate aveau ponderi de 5-7%. Aceeaşi eroare de interpretare distorsionase şi evaluarea dinamicii spaţiale a industriei care pusese în evidenţă ritmul alert de dezvoltare industrială a regiunilor sub-dezvoltate care, în realitate, era mult inferior celui înregistrat de regiunile industrializate. Ponderile ramurilor industriale în structura întreprinderilor şi a salariaţilor definesc o dinamică lentă a schimbărilor structurale între 1968 şi 1989, în care se remarcă doar evoluţia singulară a construcţiilor de maşini. Cu o structură verticală extrem de complexă şi o poziţie privilegiată în structura orizontală a industriei, construcţiile de maşini totalizau la sfârşitul perioadei socialiste 24,0% din numărul întreprinderilor „republicane" şi 38,0% din forţa de muncă industrială. Fiind organizată în uzine mari de montaj, cu o reţea densă de furnizori dispersaţi spaţial, industria construcţiilor de maşini exercita un impact puternic, prin crearea dependenţelor productive, în coeziunea spaţiului industrial. În acelaşi timp, super-specializarea şi relaţiile rigide cu marile uzine de asamblare au crescut gradul de vulnerabilitate al întreprinderilor mici, cu potenţial redus de adaptare la fluctuaţiile pe termen scurt. Deşi o ramură industrială cu exigenţe stricte de localizare, industria construcţiilor de maşini avea în 1989 cea mai dispersată distribuţie spaţială, marcând specializarea sectorială a industriei naţionale (tabelul 2).

Tabelul 2

Dinamica schimbărilor structurale ale industriei în 1968-1989

Ramura	1968		1989	
	Întreprinderi (%)	Salariaţi (%)	Întreprinderi (%)	Salariaţi (%)
Combustibil	4,9	6,3	6,0	7,0
Metalurgie feroasă	2,1	5,7	3,7	5,0
Metalurgie neferoasă	2,1	4,2	2,8	3,5
Construcţii de maşini	20,5	29,0	24,0	38,0
Chimie	6,2	8,0	6,6	7,0
Materiale de construcţie	6,8	3,8	4,9	3,5
Lemn	11,3	14,0	6,0	9,0
Celuloză – hârtie	1,9	2,1	1,5	1,5
Sticlă	2,1	2,1	3,5	2,5
Textilă	11,7	12,0	13,0	12,0
Pielărie	3,9	3,8	4,0	3,5
Alimentară	23,5	7,2	22,0	6,0
Poligrafie	3,0	0,8	2,0	1,5

Sursa: date prelucrate după *Anuarul statistic*, 1990.

Gigantismul industrial. Anul 1975 a consemnat începutul unei perioade de creştere lentă, cu o frecvenţă mai redusă a noilor localizări şi cu ritmuri de dezvoltare modeste. În acest context, evoluţia industriei a fost dominată de tendinţa de concentrare tehnică în mari întreprinderi industriale, care au transpus „megalomania" din sfera ideologică în cea productivă. Dimensiunea întreprinderilor rezulta din evaluarea factorilor „tehnico-economici", în aşa fel încât să asigure *„obţinerea unui volum de producţie cât mai mare şi de calitate superioară, la cel mai redus cost posibil" (Repartizarea teritorială a industriei,* 1978, p. 88), să permită acumulări maxime şi recuperarea rapidă a investiţiilor. Deci alegerea dimensiunii optime a unei întreprinderi era dependentă doar de criteriile de eficienţă economică, dar şi acestea doar parţial corecte. Nu existau praguri dincolo de care „economiile de proporţie" puteau deveni externalităţi negative. Mai mult decât atât, erau ignorate resursele de materii prime, potenţialul şi structurile demografice, caracteristicile organismului urban (în special) ales pentru implantare, gradul de accesibilitate, integrarea în sistemul local sau regional de relaţii industriale, poziţia geografică relativă faţă de întreprinderi susceptibile de a coopera în producţie, fără a mai menţiona şi diferenţierile impuse de apartenenţa sectorială. Chiar criteriile de eficienţă economică erau subordonate „realizării unui optim la nivel macroeconomic". Perspectiva spaţială globalizantă, redusă la percepţia teritoriului naţional, influenţează şi deciziile de dimensionare a întreprinderilor. Se aprecia că *„mărimea optimă a unei întreprinderi este un element al optimizării economiei naţionale. Rezultatele unei întreprinderi în*

condiţiile economiei noastre socialiste nu pot fi judecate separat de interesele întregii economii naţionale" (idem). Deşi teoretic se admitea că părerea conform căreia doar întreprinderile mari obţin cele mai bune rezultate este „doar o prejudecată" şi se considera justificată existenţa întreprinderilor *„de mărime mai mică, amplasate raţional în teritoriu şi specializate în fabricarea unui număr redus de produse"* (idem), totuşi mărimea medie a întreprinderilor a înregistrat o creştere continuă. Evident, au fost favorizate întreprinderile cu peste 3000 de salariaţi a căror pondere reprezenta 16,2% din numărul de unităţi industriale, 59,8% din populaţia activă industrială, 50,5% din producţia naţională în 1989 (tabelul 3). Gigantismul industrial s-a realizat prin două modalităţi: de extindere a capacităţilor de producţie existente (mai frecventă ca incidenţă) sau de creare a întreprinderilor mari, cu peste 5000 de salariaţi. Exemplele sunt multiple; mai importantă decât simpla lor inventariere este evaluarea impactului asupra dezvoltării urbane. Valurile succesive de concentrare tehnică au fost mai uşor de integrat în limitele de suportabilitate ale organismelor urbane. În schimb, apariţia unor întreprinderi gigantice a perturbat structura şi funcţionalitatea oraşelor, le-a schimbat traiectoriile evolutive, a determinat dezechilibre structurale, uneori insurmontabile, şi decalaje temporale între coordonata economică şi cea socială. Crearea întreprinderilor mari a generat „costuri tehnologice ale creşterii industriale" (Rey, 1975, p. 59), compromiţând rentabilitatea economică. De asemenea, pornind de la această super-industrializare, se năştea întrebarea dacă România va găsi o piaţă internă şi externă suficiente pentru producţia sa industrială sau îşi va asuma riscul unei supra-echipări şi sub-utilizări productive (*idem*, p. 60).

Tabelul 3

Evoluţia gigantismului industrial

Anul	3001-5000			>5000		
	întreprinderi (%)	salariaţi (%)	producţie industrială (%)	întreprinderi (%)	salariaţi (%)	producţie industrială (%)
1950	1,1	10,3	-	0,6	9,5	-
1955	0,7	8,4	-	0,4	9,2	-
1960	1,2	7,5	-	0,9	12,5	-
1965	2,9	11,9	-	1,4	14,3	-
1970	3,8	13,4	12,9	1,7	14,3	18,3
1975	6,9	18,1	18,7	3,5	21,1	26,6
1980	8,5	19,5	17,2	5,7	28,2	32,9
1985	9,9	20,1	17,1	7,0	32,7	36,8
1989	9,4	22,4	16,7	6,8	37,4	33,8

Sursa: *Anuare statistice* din perioada 1950-1989 (date prelucrate); datele de producţie industrială nu sunt disponibile pentru intervalul 1950-1965.

Evoluţia spaţială între uniformizare şi menţinerea decalajelor. Tendinţa de dezvoltare echilibrată şi uniformă a industriei a fost accentuată la sfârşitul perioadei socialiste. Eforturile au atins limitele absurdului, reducând din

nou realitatea geografică la spaţiul naţional şi complexitatea organizării spaţiale la distribuţia omogenă a activităţilor industriale. Se avertiza în acest sens: *„Chiar în judeţele care nu sunt favorizate prin bogăţie de resurse proprii, se are în vedere aducerea de materii prime sau de forţă de muncă din alte judeţe, în funcţie de necesităţile generale şi teritoriale ale societăţii pe baza unor criterii ştiinţifice de amplasare a noilor obiective"* (*Repartizarea teritorială a industriei,* 1977, p. 16). În acelaşi scop al uniformizării, perspectiva macrospaţială a făcut nerelevante diferenţierile de mărime, de structură, de funcţionalitate dintre nivelele predilecte de intervenţie, judeţele, ducând la sfârşitul deceniului şapte la stabilirea valorii producţiei industriale pentru fiecare judeţ. Reforma administrativ-teritorială şi apariţia reşedinţelor judeţene au determinat necesitatea consolidării sistemelor industriale polarizate de acestea. Cele mai importante implantări sunt destinate noilor capitale judeţene (Suceava, Zalău, Bistriţa, Miercurea Ciuc, Slatina, Alba Iulia). Urmărind o dispersie spaţială maximă, noile localizări industriale sunt direcţionate către nivelele ierarhice inferioare ale sistemului de aşezări: oraşele mici şi mijlocii afectate în special de marile întreprinderi, devenind dominate de structuri monosectoriale şi profile economice dezechilibrate; localităţile rurale situate în proximitatea unor mari oraşe, preferate pentru descentralizarea industriei urbane (fig. 10). Gradul de „saturaţie" în activităţi industriale a economiilor urbane este evident: oraşele mari nu au mai atras investiţii industriale semnificative.

Modelele de localizare au evoluat treptat spre multiplicarea axelor de concentrare. În anii '70 organizarea spaţiului românesc era structurată de două linii de forţă: mediul natural şi industrializarea pe un gradient nord-vest sud-est, detaşându-se concentrarea dinamică „cadrilaterul industrial" între Braşov, Ploieşti, Piteşti, Bucureşti (Rey, 1975, p. 80). Într-o viziune mai largă se distingeau trei axe de dezvoltare pe direcţia nord-sud care jalonau spaţiul naţional la periferiile vestică şi estică şi în partea mediană (Blanc, 1973). La sfârşitul anilor '80, dezvoltarea spaţială a industriei consemna apariţia unor insule de concentrare a activităţilor industriale în jurul marilor oraşe sau chiar în spaţiul profund rural, alături de „litoralizarea şi riveranitatea dunăreană a industriei" (Ianoş, 1987, p. 18). Organizarea spaţială actuală a industriei este rezultatul juxtapunerii mai multor modele succesive de dezvoltare, individualizate prin coerenţe şi contradicţii, prin dinamici diferenţiate, prin finalităţi specifice.

3.2. CONSTRUCŢIA STRUCTURILOR SPAŢIALE PRIN INDUSTRIE

Trecerea în revistă a istoriei organizării spaţiale a industriei româneşti de-a lungul secolului XX a pus în evidenţă mecanismele prin care s-au realizat localizarea, difuzia şi creşterea industrială, configuraţiile spaţiale succesive dominate de concentrări sau dispersii de activităţi industriale, de axe de dezvoltare şi periferii, rezultate prin suprapuneri şi alternanţe. Prima parte a acestui capitol reprezintă un preambul pentru analiza modului în care au fost construite structurile spaţiale, fie direct, prin localizarea activităţilor industriale, fie indirect, prin redistribuirea populaţiei. Mai precis, scopul este identificarea, definirea şi deli-

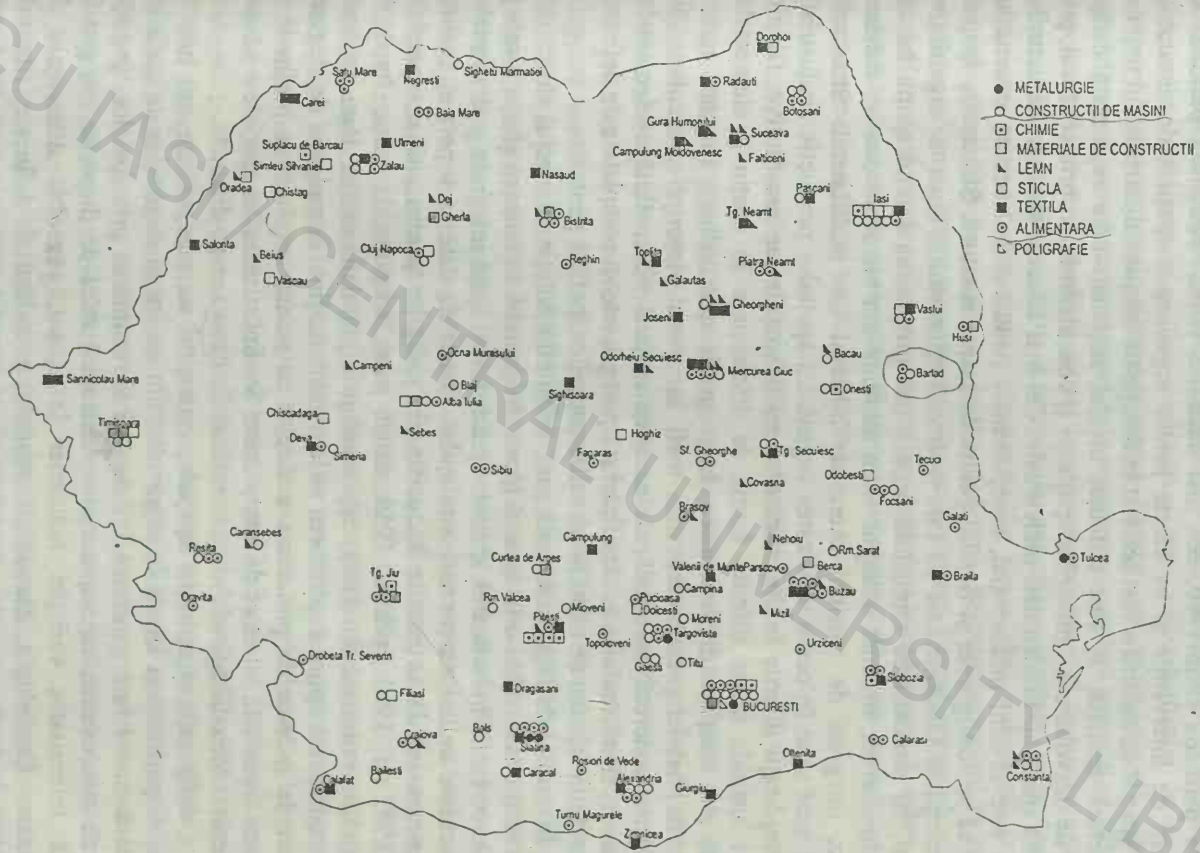

Fig. 10. Localizări industriale între 1968-1989

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

mitarea structurilor industriale specializate, analiza modului în care au evoluat, a conţinutului diferenţiat pe care l-au integrat, a efectelor pe care le-au implicat în organizarea spaţiului naţional.

Intervalul temporal ales se referă la a doua jumătate a secolului XX, mai precis la perioada 1966-1990, cea mai dinamică şi mai complexă perioadă ca modalităţi de intervenţie şi ca efecte pentru organizarea spaţială de ansamblu. Nivelul spaţial de analiză a fost selectat în funcţie de conţinutul intrinsec al noţiunii de structură spaţială. A fost eliminat nivelul naţional - care reprezintă cadrul general de dezvoltare a structurilor spaţiale - şi considerat impropriu cel local, prin reducerea spaţiului la identităţi individuale. Cel mai adecvat studiului structurilor spaţiale este nivelul mezospaţial, comprehensiv pentru a da libertate structurilor spaţiale să se configureze şi flexibil pentru detaşarea acestora. Structurile spaţiale sunt conceptele fundamentale cu care operează orice studiu legat de organizarea spaţiului, iar structurarea reprezintă organizarea progresivă a unui spaţiu într-un ansamblu coerent, ordonat, integrat. Sunt alcătuite din elemente care se definesc reciproc, integrate de tensiuni exercitate bilateral sau multilateral. Structurile spaţiale sunt utile în conceptualizarea organizării spaţiului productiv (industrial), având implicaţii diferite în dinamica creşterii în spaţiile lor constitutive. Diferite structuri spaţiale induc diferite forme de diferenţiere în spaţiu a elementelor integrate şi a relaţiilor dintre acestea. În geografie sunt utilizate structuri agrare, sociale, de habitat, economice mai mult în sensul descriptiv, rezultate din dimensiunea concretă, materială, de aranjare spaţială observabilă a elementelor constituente, finalizându-se în clasificări şi tipologii, uneori completate de definirea relaţiilor dintre ele sau de identificarea diferenţierilor spaţiale generate.

În studiul de faţă, structurile sunt definite în funcţie de efectul structurant al industriei, considerând-o în această ipostază deoarece antrenează efecte locale şi regionale cu rol în modificarea spaţiului printr-o mai bună integrare a elementelor şi o articulare multidimensională a relaţiilor. Banca de date ca suport al analizei este reprezentată de structurile sectoriale ale judeţelor pentru anii comparabili, 1966, 1977 şi 1990 (pentru 1966 datele sunt adaptate la noua împărţire administrativ-teritorială din 1968) exprimate prin populaţia activă. Baza modestă de date statistice a impus exploatarea sa la maximum, fiind completată de alegerea unor metode rafinate de prelucrare a datelor cu valenţe explicative profunde şi stimularea capacităţii intuitive de interpretare. Studiul structurilor spaţiale s-a bazat pe un demers metodologic elaborat, constituit din câteva etape distincte.

Configuraţia distribuţiei spaţiale, caracterul de omogenitate sau heterogenitate, disparităţile şi ierarhiile au rezultat din utilizarea metodelor de statistică descriptivă cu rol în organizarea informaţiei şi rezumarea principalelor tendinţe. Indicii de concentrare, ca noţiune complementară celei de dispersie, au pus în evidenţă intensitatea variaţiei industriei în spaţiu, sugerând diferenţele de specializare. Cronologia dezvoltării spaţiale a industriei defineşte ritmurile diferenţiate, ciclurile evolutive rigide sau suple, evenimentele aleatorii, tendinţele conforme sau deviante faţă de model. Dependenţele şi cauzalităţile au fost sugerate de evaluarea intensităţii relaţiilor dintre variabilele relevante pentru evoluţia

industrială. Corelaţia şi regresia lineară au pus în evidenţă totodată discontinuităţile din distribuţia valorilor şi extremele care perturbă calitatea şi semnificaţia relaţiilor reciproce dintre caractere.

Creşterea industrială rezultă din intercondiţionarea complexă a unui set de factori, de aceea analiza evolutivă impune descompunerea creşterii pe componente structurale, conjuncturale, de localizare. Sunt individualizate în acest fel comportamente regionale distincte pentru fiecare ramură industrială sau pentru tipuri de spaţii, care împreună conduc la descrierea completă a evoluţiei industriale. Raportarea la profilul mediu naţional indică, prin ecartul faţă de tendinţa generală, specificităţi şi individualizări. Acumulările euristice, integrate în acelaşi cadru explicativ, permit compararea particularităţilor dezvoltării industriale în spaţiu, asigură completări de sensuri evolutive, definirea elementelor cu rol în relaxarea sau intensificarea interdependenţelor, individualizarea comportamentelor spaţiale, ducând în final la identificarea structurilor spaţiale ale industriei. Acestea nu sunt realităţi univariate, de aceea rezultă dintr-o succesiune de etape metodologice şi o suprapunere de achiziţii cognitive parţiale.

3.2.1. Localizarea activităţilor industriale

Clasic, structuralist, radical, comportamentalist, indiferent de geneză şi orientare, toate curentele teoretice care au conturat geografia industriei s-au concentrat asupra localizării activităţilor industriale în spaţiu. Interesul ştiinţific a fost justificat de faptul că în mare parte performanţele economice depind de alegerea localizării. Materiile prime strict localizate, incidenţa şi combinarea factorilor de producţie – forţă de muncă, capital, tehnologie, tradiţie – fiecare cu o geografie proprie, accesibilitatea prin morfologia şi frecvenţa căilor de transport au conturat conjuncturi spaţiale favorabile localizării industriei. Eliminarea riscurilor investiţionale, plasarea economiilor într-un cadru competiţional dificil, atitudinea antreprenorială dominată de ideea de profit şi eficacitate, au fost elemente care au făcut şi mai complexă localizarea industriei. S-au adăugat efectele de antrenare locală şi regională ale activităţilor industriale, impactul acestora asupra sensului de dezvoltare economică, capacitatea lor de modelare a spaţiului geografic prin influenţa directă asupra celorlalte componente, alternanţa implicaţiilor pozitive şi negative asupra mediului care au mărit incertitudinea în controlul activităţilor industriale. Fluctuaţiile majore în ritmul şi sensul dezvoltării industriale, trecerea uneori abruptă de la creştere la declin, conturarea unor exigenţe stricte de localizare la nivelul ramurilor industriale, au bulversat conceptele teoretice, au reierarhizat factorii de localizare, au impus noi morfologii spaţiale. Localizarea industriei este însoţită în prezent de relocalizări şi delocalizări care structurează spaţiul economic, de la nivelul local la cel global.

În studiul de faţă, abordarea localizării industriei abandonează această perspectivă, cu valenţe exhaustive, reiterată în majoritatea lucrărilor de specialitate, înlocuind-o cu o viziune strict concentrată pe identificarea şi explicarea structurilor spaţiale industriale. Localizarea activităţilor industriale, ca mecanism de

metamorfozare a spaţiului naţional este înscrisă într-un orizont de timp bine delimitat cu o secvenţialitate precisă, care urmăreşte corespondenţa dintre tipologia industriilor şi tipologia manifestărilor spaţiale, definirea cauzală a localizărilor preferenţiale, evaluarea ritmurilor diferenţiate de creştere ale industriilor şi spaţiilor, analiza segregării calitative a spaţiului şi a divergenţelor dintre tendinţele medii şi particularităţile locale, coordonate care dimensionează impactul industriei asupra organizării spaţiului.

Tipuri de industrii – tipuri de spaţii. În funcţie de apartenenţa sectorială, industriile sunt localizate diferenţiat: unele sunt repartizate relativ uniform, altele inegal. Primele sunt considerate aprioric ca având efecte structurante reduse, în timp ce celelalte modelează spaţiul dacă acceptăm că acesta prinde sens prin diferenţieri (vezi modul în care specializarea industrială implică interdependenţe). Definirea industriilor ca fiind ubicviste sau discriminante se bazează pe evaluări cantitative ale distribuţiilor spaţiale reflectate de *coeficientul de localizare (Location Quotient)*. Menţionat frecvent în literatură (Alexandersson, 1967; Dezert, Verlaque, 1978; Merenne-Schoumaker, 1991), indicele de localizare este calculat pentru fiecare industrie şi unitate de referinţă, descompunând sectorial şi spaţial tendinţele de distribuţie. Rezultând din dubla relativizare a activilor industriali din judeţ la cei din ţară şi a totalului activilor din judeţ la cel naţional, indicele de localizare arată ecartul regional faţă de distribuţia medie a activităţilor, sugerează orientările industriale regionale. Din punct de vedere sectorial, defineşte industriile ubicviste sau discriminante, diferenţiindu-le după rolul pe care îl au în determinarea identităţilor spaţiale. Indică importanţa relativă a unei industrii într-o anumită regiune prin raport cu poziţia industriei în crearea profilului mediu naţional. Caracterizează regiunile prin comportamentele de localizare ale industriilor din interiorul lor. Ecartul dintre minima şi maxima coeficientului de localizare arată heterogenitatea sau omogenitatea distribuţiilor spaţiale ale fiecărei ramuri industriale, iar ecartul faţă de media naţională pune în evidenţă rolul industriilor în diluarea sau consolidarea specializărilor regionale. Valenţele comparative ale coeficientului de localizare sunt semnificative: permite comparaţia interregională, sau pe cea interindustrii, favorizând ierarhii sau clasificări.

Evoluţia coeficienţilor de localizare ai celor 14 ramuri industriale incluse în înregistrările statistice este analizată la intervale de timp relativ egale -1966, 1977, 1990 – şi, la nivelul celor 39, respectiv 41 de judeţe care compuneau spaţiul industrial naţional. Graficele realizate pentru fiecare moment temporal reflectă variaţia sectorială şi regională a distribuţiei spaţiale a industriei, păstrând aceeaşi magnitudine a coeficientului de localizare pentru a permite analiza comparativă.

În 1966, industriile cu mari variaţii de localizare erau, în general, cele dependente de sursele de materii prime: celuloza şi hârtia, metalurgia şi industria extractivă. Cu cele mai mari fluctuaţii se distinge celuloza şi hârtia care diferenţia regional, prin intensitatea coeficientului de localizare, judeţele Brăila (datorită fabricii din Chiscani-Brăila, care prelucra lemnul de foioase din Carpaţii şi Subcarpaţii de Curbură şi stuful din Delta Dunării), Ialomiţa (fabrica din Călăraşi care valorifica paiele din estul Câmpiei Române), şi Tulcea (datorită exploatării

stufului). Metalurgia diferenţia spaţial, prin valorile mari de localizare în judeţele Caraş Severin (concentrarea siderurgică dominată de Reşiţa), Hunedoara (Hunedoara, Călan), Maramureş (prin metalurgia neferoasă din Baia Mare). Industria extractivă era concentrată în Dâmboviţa şi Prahova, prin exploatările de petrol şi gaze, şi în Gorj prin cele de lignit. Deşi dependente ca localizare de sursele de materii prime, prelucrarea lemnului şi materialele de construcţie au distribuţii echilibrate imprimate de dispersia resurselor. La fel se explică şi variaţiile mici de localizare înregistrate de energia electrică şi termică, prin complementaritatea spaţială a resurselor energetice (gaz metan, cărbune, potenţial hidrografic). Nu diferenţiază spaţiul industria alimentară, textilă, confecţiile, pielăria, datorită localizării preferenţiale în centrele de consum. Uniformitate de distribuţie în spaţiu se remarcă şi în cazul chimiei şi a construcţiilor de maşini, explicabilă prin dezvoltarea incipientă a celor două ramuri în 1966. Din punct de vedere spaţial, se detaşează - prin ecartul faţă de distribuţia medie a industriilor - judeţele Brăila, Ialomiţa, Tulcea din sud-estul ţării, Maramureş în nord şi Caraş Severin în vest.

În intervalul următor, numărul industriilor discriminante se multiplică, în 1977 celor trei menţionate anterior adăugându-se industria chimică datorită marilor investiţii concentrate spaţial după 1966. Rolul de diferenţiere spaţială al industriei de celuloză şi hârtie se amplifică, prin localizarea noilor fabrici cu greutate specifică mare în industria de referinţă la Drobeta Turnu Severin (Mehedinţi), Piatra Neamţ (Neamţ), Suceava (Suceava). În acelaşi sens evoluează şi metalurgia prin intensificarea discriminării spaţiale în Galaţi (prin extinderea Combinatului Siderurgic Galaţi şi intrarea în funcţiune a primului furnal în 1968) şi Olt (prin dezvoltarea industriei aluminiului la Slatina intensificată după 1968). Localizarea exploatărilor miniere accentuează decalajele spaţiale, deviind de la distribuţia medie naţională în judeţele Bacău (petrol), Hunedoara (huilă), Mehedinţi (huilă necocsificabilă), Sălaj (cărbune brun) şi menţinându-se în cele detaşate anterior (Dâmboviţa, Prahova – petrol, Gorj – lignit). Dezvoltarea spaţială a chimiei are loc prin concentrarea activităţilor în anumite localizări, distingând judeţele Iaşi prin producerea de mase plastice, fire şi fibre sintetice şi medicamente (Iaşi), Neamţ prin extinderea combinatului de fire şi fibre sintetice şi a celui de îngrăşăminte azotoase (Săvineşti, Roznov) şi Vâlcea prin produsele cloro-sodice (Govora). Se adaugă fluctuaţii semnificative de localizare spaţială înregistrate de industria lemnului cu coeficienţi ridicaţi în judeţele Bistriţa (fabrici de cherestea în centrele rurale şi de mobilă la Bistriţa), Covasna (mobilă şi cherestea la Covasna şi Breţcu), Harghita (cherestea la Topliţa, Gălăuţaş şi Ditrău). Cu o capacitate de diferenţiere spaţială crescută se remarcă industria confecţiilor cu noi localizări în judeţele Vaslui (Vaslui, Bârlad) şi Ialomiţa (Călăraşi) şi industria pielăriei şi încălţămintei cu o pondere importantă în Bihor (fabrici de încălţăminte, blănărie, confecţii din piele la Oradea, Marghita) şi Sibiu (marochinărie, tăbăcărie, confecţii din piele la Sibiu, Mediaş şi Agnita). Celelalte ramuri industriale îşi păstrează caracterul de uniformitate relativă, având o contribuţie redusă la diferenţierea spaţială. În general, coeficientul de localizare a evoluat spre accentuarea ecartului de variaţie,

cu fluctuaţii mari faţă de distribuţia medie caracteristice mai multor spaţii regionale. Discriminarea spaţială se extinde fără a implica efecte de contiguitate, diferenţierile de localizare rezultând din cauze endogene strict localizate în contextele regionale.

În 1990, ca tendinţă generală de evoluţie se remarcă reducerea de amplitudine a variaţiilor coeficientului de localizare, determinată de dispersia activităţilor industriale particulară perioadei ulterioare anului 1975. Ca cea mai discriminantă ramură industrială se menţine celuloza şi hârtia, care continuă să diferenţieze judeţele Brăila şi Călăraşi, dar se extinde şi la spaţiul regional sucevean (Molid, Suceava), şi vrâncean (Adjud). Se atenuează impactul spaţial de diferenţiere al metalurgiei - care se reduce în cazul judeţelor Galaţi, Hunedoara, Maramureş, Caraş Severin - şi al industriei extractive, proprie doar judeţelor Gorj şi Hunedoara. Industria chimică rămâne concentrată în Neamţ şi Vâlcea, industria pielăriei şi încălţămintei detaşează spaţial judeţul Bihor, iar confecţiile îşi mută centrul de greutate în judeţul Botoşani (prin noile localizări din Botoşani, Dorohoi, Săveni). Ca grupări regionale de spaţii discriminate industrial se individualizează Vrancea, Brăila, Călăraşi în sud-estul ţării, Gorj, Mehedinţi, Hunedoara în sud-vest şi Maramureş în nord.

Evoluţia coeficienţilor de localizare a industriei prezintă câteva particularităţi: discriminarea spaţială este realizată de un număr redus de ramuri industriale; dintre acestea metalurgia şi industria extractivă sunt dependente de sursele de materii prime cu localizare restrictivă, în timp ce industria celulozei şi hârtiei deşi dispune de aceleaşi resurse forestiere dispersate ca şi prelucrarea lemnului conturată ca industrie ubicvistă, îşi datorează caracterul discriminant adresabilităţii pieţei interne care a impus concentrarea în diverse localizări, acoperind spaţiul economic naţional; în contradicţie cu tendinţele de dezvoltare definite pe plan mondial, industria construcţiilor de maşini nu implică diferenţieri spaţiale datorită centrării politicii de localizare pe „dezvoltarea echilibrată în teritoriu" şi poziţiei privilegiate acordate acestei ramuri în scopul omogenizării spaţiale a dezvoltării industriale. Tipurilor diferite de industrii le corespund tipuri diferite de spaţii. Dominanţa industriilor discriminante sau ubicviste generează spaţii industriale specializate sau diversificate, cu caracteristici structurale şi traiectorii evolutive diferenţiate.

Distribuţii preferenţiale. Incidenţa industriei este condiţionată de simultaneitatea temporală şi spaţială a factorilor de localizare. Fiecare dintre aceştia are o geografie proprie rezultată din modele diferite de distribuţie spaţială. Oportunităţile iniţiale ale spaţiului sunt completate în mod diferenţiat de efectele multiplicative ale industriei, conturând contexte de creştere sau declin. Inegalităţile de dinamică industrială se reflectă în spaţiu prin distribuţii preferenţiale care opun concentrările, spaţiilor de difuzie. Într-un spaţiu naţional modelat de dezvoltarea industrială subordonată criteriilor de omogenizare, evoluţia spaţială a industriei a fost dominată de mobilitatea polilor de creştere şi de diluarea concentrărilor regionale. Testarea acestei ipoteze este asigurată de lectura globală a curbei de concentrare a industriei (curba lui Lorenzo). Aceasta este reprezentarea grafică în

repere carteziene a gradului în care industria deviază de la o distribuţie egală. Calculul indicelui de concentrare cuprinde paşi succesivi: se calculează procentul activilor industriali din fiecare unitate spaţială faţă de totalul naţional, se ierarhizează în ordine descrescătoare şi se acumulează procentajele. Curba de concentrare permite vizualizarea grafică a diferenţelor dintre frecvenţa teoretică a unităţilor spaţiale şi frecvenţa lor observată (în termeni de efective), adică a gradului de concentrare. Linia care uneşte pe diagonală extremităţile graficului reprezintă dreapta de echirepartiţie a industriei. Această linie ar rezulta în cazul în care fiecare unitate spaţială ar avea acelaşi număr de activi industriali. La rândul ei, curba de concentrare distanţată de dreapta de egalitate exprimă o puternică concentrare: o pondere importantă a activilor industriali este deţinută de un număr redus de unităţi spaţiale. Din contră, o curbă aplatizată arată o distribuţie apropiată de cea omogenă. Semnificaţiile deduse din morfologia curbei de concentrare sunt multiple: în primul rând, se poate contura ierarhia spaţiilor regionale în funcţie de „încărcătura" lor industrială, clasificându-le ca regiuni industrializate sau subdezvoltate industrial, apoi se poate evalua contribuţia fiecăreia dintre aceste categorii la formarea potenţialului industrial naţional şi opoziţia concentrări industriale – zone de difuzie. Realizarea în succesiune temporală a curbelor de concentrare pune în evidenţă heterogenitatea sau omogenitatea dezvoltării industriale în spaţiu, mobilitatea sa spaţială, ciclurile de evoluţie, impactul inerţiei geografice sau al noilor dinamici în conturarea traiectoriilor de ansamblu.

Configuraţia curbei de concentrare exprima în 1966 o accentuată preferinţă de localizare a industriei în anumite spaţii regionale (fig. 11). Activii industriali erau concentraţi în pondere de 50,51% în doar 9 judeţe situate de-a lungul axei industriale sud-est nord-vest, care unea centrul Munteniei (Bucureşti, Prahova) de sudul şi centrul Transilvaniei (Braşov, Sibiu, Hunedoara, Cluj) şi de Banat (Timiş, Bihor), la care se adaugă concentrarea industrială izolată a Bacăului. Gradul de concentrare se relaxează în partea mediană a curbei, dar rămâne totuşi semnificativ deoarece primele 20 de judeţe, adică 50% din numărul lor total, concentrau 74,71% din forţa de muncă industrială naţională. În contradicţie, ultimele 12 judeţe situate la baza ierarhiei totalizau doar 8,86% din numărul total al activilor industriali. Discrepanţele spaţiale în localizarea activităţilor industriale sunt marcante, subdezvoltarea industrială fiind suprapusă nordului Transilvaniei (Bistriţa Năsăud, Sălaj), estului ţării (Botoşani, Vaslui, Vrancea) şi sudului (Mehedinţi, Olt, Vâlcea, **Teleorman, Ialomiţa). Heterogenitatea spaţială este reflectată şi de ponderea** extrem de mare a ocupantelor primelor trei locuri (municipiul Bucureşti, judeţele Prahova şi Braşov), care însumau 26,86% din populaţia activă în industrie.

Gradul de concentrare a activităţilor industriale este menţinut şi în 1977, cu o uşoară relaxare. Un număr de 11 judeţe concentrau peste jumătate din activi (51,07%), fiind reprezentate de aceleaşi judeţe situate în topul ierarhiei la momentul de referinţă anterior la care s-au mai adăugat Argeş şi Mureş. Ca distribuţie spaţială se consolidează axa de dezvoltare industrială, prin extinderea către cele două judeţe, Argeş şi Mureş, situate în imediata sa proximitate geografică. Relativa relaxare a concentrării industriei este poziţionată în partea

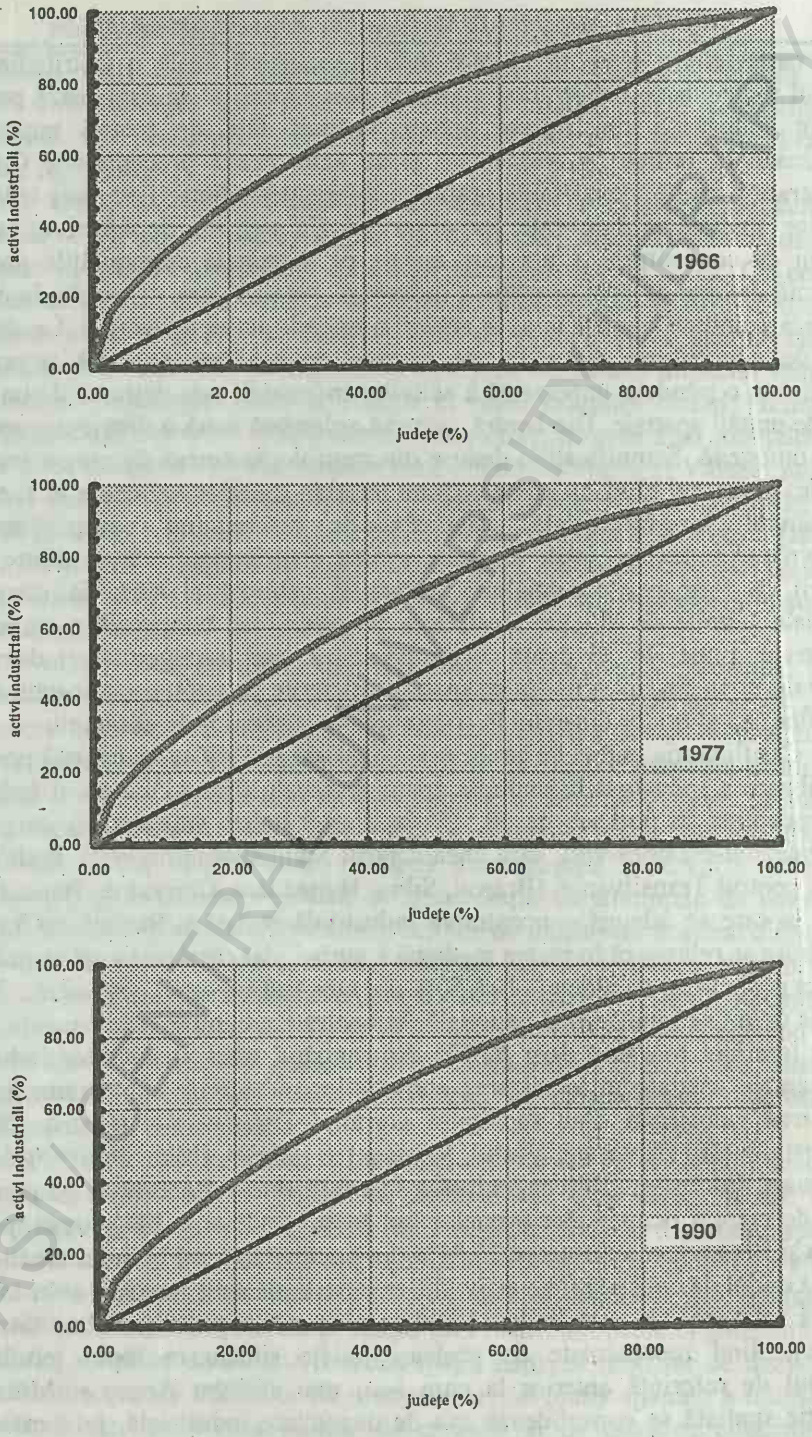

Fig. 11. Indicele de concentrare a industriei

mediană a ierarhiei, fiind exprimată de ponderea mai mică a primelor 20 de judeţe în totalul forţei de muncă industriale, de 69,21% faţă de 74,71% în 1966. Aceeaşi tendinţă se remarcă şi în evoluţia judeţe din topul ierarhiei (Bucureşti, Prahova, Braşov) cu o contribuţie de 23,5% (cu aproximativ 3% mai puţin decât în 1966), remarcându-se însă constanţa acestora. Ultimele 10 judeţe asigură 8,69% din populaţia activă totală din industrie, menţinându-se la baza ierarhiei aceleaşi judeţe ca în 1966 (Vâlcea, Mehedinţi, Vaslui, Covasna, Ialomiţa, Botoşani, Vrancea, Tulcea, Sălaj, Bistriţa Năsăud).

Anul 1990 se caracterizează din punct de vedere al concentrării industriale prin intensităţi comparabile cu anii anteriori. Peste jumătate din activii industriali (51,58%) sunt concentraţi în 12 judeţe. Ierarhia reproduce configuraţiile anterioare, incluzând aceleaşi judeţe ca în 1966 şi 1977, cărora li se adaugă judeţul Iaşi. Stabilitatea se menţine şi în cazul primelor trei locuri, Bucureşti, Prahova, Braşov totalizând 22,40% din populaţia activă industrială. Din nou, partea mediană a ierarhiei este cea care înregistrează uşoare modificări de ponderi, reducând contribuţia primelor 20 de judeţe la 66,74% din forţa de muncă implicată în activităţi industriale. La cealaltă extremă a ierarhiei se situează 12 judeţe cu o pondere de 8,58%. Sunt aceleaşi judeţe ca şi în 1966 şi 1977, însoţite de Giurgiu şi Călăraşi (delimitate spaţial prin măsurile administrative din 1981).

Curba lui Lorenzo pentru anii 1966, 1977, 1990 prezintă configuraţii aproape identice. Perioada analizată, de un sfert de secol, cea mai dinamică ca ritmuri de dezvoltare industrială se remarcă printr-o inerţie geografică extremă. Gradul mare de concentrare este relaxat nesemnificativ: mai multe judeţe concentrează 50% din numărul de activi industriali în partea superioară a ierarhiei (de la 9 în 1966 la 12 în 1990) şi mai puţine judeţe totalizează 10% (de la 12 la 10). Rezultă o mare stabilitate a tramei industriale cu cantonarea spaţială a dinamismului şi stagnării în aceleaşi contexte geografice. Structurile dinamice se menţin pe direcţia axei de dezvoltare sud-est nord-vest şi a concentrării regionale Bacău-Iaşi. Sudul, estul ţării şi nordul Transilvaniei prezintă aceeaşi stabilitate, ca regiuni deprimate din punct de vedere industrial. Rigiditatea structurilor spaţiale şi mobilitatea redusă a activităţilor industriale sunt rezultate neaşteptate în conjunctura unei industrii controlate ca spaţializare şi subordonate ca localizare criteriilor de uniformizare şi echilibru. Care este aportul inerţiei geografice, al acumulării de „moşteniri", al noilor dinamici în procesul de structurare a spaţiului prin industrie? Răspunsul este sugerat de dubla stabilitate: a distribuţiilor spaţiale şi a intensităţii dezvoltării industriale. Contextul de creştere moştenit de regiunile industrializate a fost perpetuat conform principiului „industria generează industrie", contribuind la consolidarea dinamismului industrial. A contat şi structura sectorială iniţială a acestor regiuni, dominată de ramurile industriei grele cu efecte structurante majore, capabile să creeze concentrări spaţiale. La polul opus se situează regiunile subdezvoltate industrial, caracterizate prin localizări punctuale şi evoluţii lente. Noile dinamici impuse acestor regiuni au promovat diversificarea industrială, concretizată în activităţi sectoriale incapabile să creeze dependenţe relaţionale şi coeziuni structurale interne.

Segregarea calitativă a spațiului. Accentuarea decalajelor de dezvoltare între regiunile industrializate și cele sub-dezvoltate, prin conservarea diferențierilor structurale și experimentarea unor dinamici variate ca ritm și amploare, a condus la consolidarea concentrărilor industriale. Definite ierarhic de curba lui Lorenzo în funcție de intensitatea nivelului de industrializare, concentrările industriale au implicații diferențiate în organizarea spațiului prin structurile sectoriale interne. Specializarea sau diversificarea industrială generează funcționalitate specifică, capacitate relațională diferențiată, impact diferențiat de polarizare a spațiului. Creează tipuri de spații particularizate prin modul de externalizare a funcției industriale. Un spațiu specializat este definit de concentrarea unei industrii care printr-o evoluție intensă și rapidă devine dominantă în funcționalitatea de ansamblu. Se creează o structură industrială bine integrată bazată pe cooperări și dependențe. Relațiile industriale pe care un spațiu specializat le dezvoltă cu exteriorul sunt direcționate pe traiectorii bine conturate, punându-și amprenta asupra naturii și intensității raporturilor reciproce cu celelalte spații. Caracterul specializat situează spațiul respectiv într-o poziție privilegiată din punct de vedere al stabilirii relațiilor industriale și îi conferă un rol mai eficient în structurarea mezo- și macrospațială. Un spațiu diversificat rezultă din competiția echilibrată a mai multor industrii generate fie de complementarități productive, fie de exigențe sociale. Dezvoltarea excesivă și dispersată a construcțiilor de mașini este rezultatul celui mai tipic raport de complementaritate. Diverse industrii - extractivă, rafinarea petrolului, chimică, textilă, prelucrarea lemnului - au generat prin dezvoltarea lor cereri de utilaje și echipamente de profil. Dezechilibrele în utilizarea forței de muncă, determinate de industriile dominante, au impulsionat apariția unor industrii cu rol de ponderare. Din punct de vedere al evoluției sectoriale, spațiile diversificate s-au conturat prin replică la specializarea industrială. De obicei, industriile dintr-un spațiu diversificat se adresează pieței interne, de aceea relațiile exterioare sunt diluate spațial și lipsite de forță de structurare.

Tendința care a marcat evoluția industrială din ultimul sfert de veac este cea de diversificare. Crearea unor sisteme industriale regionale autosuficiente a eliminat specializarea industrială ca alternativă de dezvoltare. Localizarea activităților industriale a fost orientată spre spațiile specializate, atenuându-le identitatea industrială. Alterarea structurală este bine sesizată la nivelul centrelor industriale specializate care s-au redus numeric la jumătate după 1968 (Popescu și alții, 1989).

Cum este perceput însă raportul specializare-diversificare la nivelul spațiilor regionale? Cum au evoluat acestea între cele două opțiuni extreme? Care este relația dintre nivelul de industrializare și specializarea sectorială? Există un efect de masă care influențează incidența specializării industriale? Pentru a răspunde la aceste întrebări este necesară o evaluare cantitativă a evoluției structurilor sectoriale și spațiale ale industriei. În acest sens a fost utilizat indicele de specializare (indicele Gini), care sintetizează dispersia relativă a industriei, punând în evidență deviațiile față de profilul mediu național. Sensibilitatea indicelui de specializare este diferențiată: mai mare față de industriile numeric mai

importante şi cu variaţii semnificative de distribuţie spaţială, mai mică faţă de industriile reduse ca efective şi cu repartiţie uniformă. Indicele exprimă, prin valorile sale situate pe un ecart între 0 şi 1, echi-repartiţia şi concentrarea industrială. Se obţine făcând suma - fără a se ţine cont de semn - a ecarturilor dintre procentajele fiecărei ramuri industriale raportate la totalul activilor industriali din fiecare regiune şi procentajele corespondente la nivel naţional, divizând suma prin numărul total de regiuni. Relativizează structurile sectoriale regionale faţă de cele medii naţionale, delimitând spaţiile specializate (distanţate de profilul mediu) de cele diversificate (apropiate de acesta). Urmărit pe secvenţe cronologice, indicele Gini redă glisarea spaţiilor regionale între specializare şi diversificare. Semnificaţia indicelui Gini este dublă: la nivel de ramuri industriale ecartul valorilor arată concentrarea sau difuzia activităţilor, la nivel spaţial diferenţa valorilor maxime şi minime exprimă grade diferite de specializare.

În 1966, distribuţia ramurilor industriale era dominată de concentrări spaţiale. Ierarhia industriilor concentrate spaţial includea prelucrarea lemnului, industria extractivă, construcţiile de maşini, industria textilă şi metalurgia. Intensitatea concentrărilor era diferenţiată: metalurgia şi prelucrarea lemnului înregistrau cele mai marcate fluctuaţii faţă de distribuţia medie, în timp ce celelalte ramuri industriale se remarcau prin amplitudini mai mici ale variaţiilor, dar prin frecvenţe semnificative. Cu cât valorile indicelui sunt mai mari, cu atât specializarea este mai bine conturată. Cea mai mare heterogenitate spaţială este înregistrată de prelucrarea lemnului care generează concentrări în zona montană şi subcarpatică, conferind specializare judeţelor Bistriţa Năsăud, Suceava, Vrancea, Harghita, Covasna, Neamţ, Argeş. Metalurgia domină funcţional industria judeţelor Caraş Severin, Hunedoara şi Maramureş. Industria extractivă generează concentrări industriale legate direct de repartiţia resurselor în Hunedoara (prin exploatările din Valea Jiului), Dâmboviţa, Prahova (extracţia petrolului din Subcarpaţii sudici), Gorj (exploatarea lignitului în bazinul Motru-Rovinari), Bacău şi Sălaj (valorificarea zăcămintelor de ţiţei din Subcarpaţii Moldovei şi Dealurile Banato-Crişene). Două ramuri industriale se remarcă prin capacitatea de a defini concentrări spaţiale în contexte economice diferite. Cele mai numeroase concentrări spaţiale sunt cele cauzate de construcţiile de maşini (Braşov, Hunedoara, Maramureş, Bacău, Dolj) şi industria textilă (Botoşani, Sibiu, Timiş, Iaşi, Arad). Cu efecte de concentrare modeste se distinge industria celulozei şi hârtiei (Brăila, Ialomiţa, Tulcea), confecţiile (Botoşani), chimia (Neamţ). Celelalte ramuri industriale, energetica, materialele de construcţie, pielărie-încălţăminte, alimentară, poligrafie sunt dispersate spaţial, contribuind la formarea structurilor diversificate.

Din punct de vedere spaţial, cei mai mari indici de specializare detaşează judeţele: Maramureş, Hunedoara - dominate de industria extractivă, construcţiile de maşini şi metalurgie; Suceava, Vâlcea şi Bistriţa centrate pe prelucrarea lemnului şi construcţiile de maşini, Ialomiţa - industria celulozei şi hârtiei şi confecţii; Tulcea - industria de exploatare a stufului şi alimentară; Vrancea - prelucrarea lemnului şi confecţii; Sălaj - cu industrie extractivă şi construcţii de maşini. Se

remarcă nivelul redus de industrializare al judeţelor specializate (cu excepţia Hunedoarei), ceea ce conduce la concluzia că intensitatea dezvoltării industriale nu este direct corelată de specializare. Dimpotrivă, cele mai mici valori ale indicelui de specializare sunt proprii judeţelor dezvoltate din punct de vedere industrial.

La momentul intermediar al analizei (1977), distribuţia spaţială a industriei se remarcă prin fluctuaţii mai reduse ca intensitate, dar mai frecvente faţă de 1966. Din punct de vedere sectorial se menţin aceleaşi ramuri industriale care conferă specializare. Prelucrarea lemnului generează concentrări în Bistriţa Năsăud, Suceava, Harghita, Maramureş, Covasna. Metalurgia este stabilă ca ponderi în Caraş Severin, Hunedoara, Maramureş, dar se extinde şi în Galaţi. Construcţiile de maşini determină cele mai numeroase concentrări în Braşov, Hunedoara, Maramureş, Prahova, Neamţ, Suceava, Tulcea, Vâlcea. Evoluţia mai intensă a industriei prelucrătoare reduce impactul exploatărilor miniere asupra formării de concentrări industriale. Doar două judeţe mai sunt caracterizate de concentrări ale industriei extractive (Gorj şi Hunedoara). Industriile care în perioada anterioară aveau o contribuţie redusă la definirea specializării demonstrează o capacitate mai mare de polarizare spaţială. Concentrări ale industriei chimice sunt prezente în Vâlcea, Neamţ şi Iaşi, ale industriei confecţiilor în Vaslui, Botoşani, Ialomiţa, Vrancea. Aceste modificări sectoriale se reflectă şi în configuraţia spaţială a industriei. Spaţiile regionale specializate se reduc numeric; în această categorie sunt incluse doar judeţul Hunedoara prin dominanţa industriei extractive, metalurgiei şi construcţiilor de maşini şi trei judeţe în care construcţiile de maşini şi confecţiile (Ialomiţa), industria alimentară (Tulcea), chimia şi prelucrarea lemnului (Vâlcea) imprimă un grad ridicat de specializare. Este confirmată relaţia directă dintre dezvoltarea industrială şi diversificare, dintre subdezvoltare industrială şi specializare.

Intensitatea concentrării industriei se reduce şi în intervalul 1977-1990. Comportamentul industriilor se diferenţiază în mod marcant: industria extractivă se remarcă prin singularitate în conturarea de concentrări intense de activităţi (în judeţele Gorj şi Hunedoara), celelalte ramuri industriale sunt caracterizate de atenuarea capacităţii de concentrare spaţială (metalurgia, prelucrarea lemnului, chimia, industria alimentară, textilă şi confecţiile), iar construcţiile de maşini îşi menţin frecvenţa în determinarea specializării industriale (Braşov, Prahova, Maramureş, Suceava, Neamţ, Bacău). Reducerea intensităţii concentrării industriale este însoţită de stabilitate spaţială. Aceleaşi spaţii regionale polarizate sectorial în perioada anterioară se menţin şi în 1990. Valori mari ale indicelui de specializare sunt înregistrate doar de trei judeţe: Gorj (industrie extractivă, construcţii de maşini), Hunedoara (industrie extractivă, metalurgie, construcţii de maşini), Ialomiţa (construcţii de maşini). La polul opus, judeţele cu cele mai importante efective de salariaţi industriali sunt individualizate de cele mai mici valori ale indicelui de specializare (Arad, Argeş, Bihor, Timiş, Bucureşti).

Evoluţia de ansamblu a specializării industriale în perioada 1966-1990 este marcată de tendinţa de diversificare, manifestată prin frecvenţa mai mare a structurilor industriale heterogene şi prin atenuarea celor specializate. Componenţa

fiecărei categorii este diferenţiată. Spaţiile regionale specializate sunt variate ca talie: forţa de muncă industrială are valori de la 30 de mii la 130 de mii de salariaţi. Incidenţa mai mare apare la cele situate la baza ierarhiei ca număr de activi industriali (Tulcea, Bistriţa Năsăud, Sălaj, Ialomiţa, Botoşani). *Care este relaţia dintre performanţele modeste şi dinamica lentă pe care au înregistrat-o aceste judeţe în ultimele decenii (vezi concluziile curbei de concentrare) şi persistenţa specializării industriale? Care va fi evoluţia industriilor care conferă specializare acestor spaţii faţă de tendinţa generală? Ce contribuţie vor avea aceste industrii la determinarea traiectoriilor evolutive viitoare?* Sunt întrebări ale căror răspunsuri se vor contura în capitolele următoare; pentru moment este cert că promovarea specializării sectoriale - mai ales pe profiluri pentru care nu există argumente valabile (de exemplu dominanţa construcţiilor de maşini la Bistriţa Năsăud, Sălaj, Suceava) - este o limitare a oportunităţilor de evoluţie. Excepţie fac judeţele a căror specializare industrială este legată genetic şi funcţional de potenţialităţile spaţiului geografic (Hunedoara şi Gorj dominate de industria extractivă), în cazul în care valorificarea acestora se menţine eficientă din punct de vedere economic. Apare clar definită şi consolidată în timp relaţia directă dintre volumul forţei de muncă şi gradul de specializare.

Cele mai importante judeţe ca număr de salariaţi înregistrează în mod constant cei mai reduşi indici de specializare, diversificarea industrială fiind menţinută pe parcursul intervalului analizat. Reprezentative sunt Bucureşti, Argeş, Bihor, Cluj, Sibiu, Timiş. Prin antinomie apare întrebarea: care este rolul diversificării industriale în susţinerea dinamicilor pozitive? Şi din punct de vedere al dezvoltării mono- sau plurisectoriale se observă o anumită inerţie geografică: judeţele specializate sau diversificate în 1966 îşi menţin aceleaşi caracteristici - de specializare sau diversificare - şi în 1990.

Contextele economice în care se inserează evoluţiile industriale nu sunt simple. Nu se pot stabili corespondenţe stricte între specializare şi stagnare, între diversificare şi dinamică. Intervin numeroase variabile care influenţează în mod diferenţiat traiectoriile de evoluţie. În acelaşi sens este dificil de parametrizat relaţia activi industriali – grad de specializare. Desigur, intuitiv se poate presupune că cele două variabile se găsesc într-o relaţie inversă: creşterea numărului de activi industriali este însoţită de reducerea specializării. Evaluarea dependenţelor dintre cele două elemente este realizată prin corelaţia lineară. Coeficientul de determinare rezumă prin valorile minime (0,006 în 1966, 0,058 în 1977 şi 0,029 în 1990) corelaţii nerelevante. Semnificaţia taliei (ca număr de salariaţi industriali) în explicarea variaţiei coeficientului de specializare este minimă. Elementele care perturbă corelaţia sunt valorile extreme reprezentate de judeţele cu grad ridicat de specializare a căror mărime ar fi reclamat diversificarea industriei (Braşov, Prahova, Hunedoara). Eliminarea acestora îmbunătăţeşte calitatea corelaţiei la valori de 0,12 în 1966, 0,26 în 1977 şi 0,16 în 1990, dar nu îndeajuns pentru a putea fi semnificativă. Aceste valori avertizează că modelul relaţional construit nu este reprezentativ, existând numeroase alte variabile neluate în calcul cu potenţial explicativ mai mare pentru variaţia coeficientului de specializare. Mediul economic

general, resursele locale, dependenţele sau complementarităţile, integrarea sau izolarea faţă de alte spaţii industriale îşi pun amprenta asupra caracterului specializat sau diversificat. Dar specializarea, are în primul rând, o conotaţie sectorială.

În funcţie de incidenţa specializării/diversificării în comportamentul industriilor, acestea se pot defini ca industrii exclusiviste (industria extractivă, metalurgia, chimia - care conturează spaţii specializate „pure"), industrii tolerante (construcţiile de maşini, prelucrarea lemnului, industria textilă - care configurează spaţii cu structuri sectoriale mai echilibrate) şi industrii indiferente (industria alimentară, confecţiile, poligrafia - care apar în spaţiile diversificate industrial).

Creşterea diferenţiată a spaţiilor şi industriilor. Dezvoltarea industrială este prin caracteristicile sale intrinseci o creştere inegală cu impact în diferenţierea structurală şi funcţională a spaţiului. Segregarea calitativă a spaţiului se concretizează, printre altele, prin imprimarea unor dinamici selective. Mobilitatea spaţială redusă a dezvoltării industriale, stabilitatea ierarhiilor, limitarea alternativelor şi închistarea evoluţiei în scheme rigide şi constante, dominanţa unor anumite tipuri de industrii în structurile sectoriale regionale, conturate în analizele anterioare, sugerează dinamici diferenţiate la nivelul ramurilor industriale şi al spaţiilor geografice. Tendinţa de evoluţie rezultă din variaţia ratelor de creştere pe întreaga perioadă analizată, 1966-1990, dar şi pe intervale intermediare, caracterizate prin schimbări esenţiale de ritmuri evolutive. A fost invocat deja anul 1975 ca moment de modificare a intensităţii creşterii industriale, prin înlocuirea dezvoltării rapide cu cea lentă (evaluată pe baza creşterilor absolute). Pe ansamblu, diferenţele de dinamică sunt marcante, creşterea relativă a populaţiei active industriale trece de la valori de 71,61% în primul interval la 12,44% în al doilea. Dimensiunea reală a începutului ritmului de dezvoltare industrială este sintetizată de rata medie anuală care exprimă de fapt creşteri modeste, de 5,03% între 1966 şi 1977 şi minime, de 0,91% între 1977 şi 1990, schimbând imaginea generală asupra magnitudinii evoluţiei industriale (tabelul 4).

Tabelul 4

Creşterea populaţiei active industriale

	1966		1977		1990	1966-1990
Durata (ani)		11		13		24
Populaţie activă industrială	1.969.063		3.379.155		3.799.583	
Creştere absolută		1.410.092		420.428		1.830.520
Creştere relativă (%)		71,61		12,44		92,96
Rata medie anuală (%)		**5,03**		**0,91**		**2,57**

Sursa: *Anuarul statistic,* 1990, date prelucrate C.N.S.

Cum s-a reflectat această schimbare de ritm în comportamentul industriilor şi cum au reacţionat spaţiile regionale la dinamica diferenţiată? Pentru a răspunde, este necesară o dublă nuanţare a evoluţiilor industriale, sectorială şi spaţială. Pentru a sesiza cât mai corect variaţiile de dezvoltare, interpretarea valorilor se bazează pe disocierea tendinţelor de evoluţie în două

categorii: inferioare şi superioare faţă de media naţională. Se obţin astfel imagini paralele ale industriilor dinamice în opoziţie cu cele lente, ale spaţiilor active în comparaţie cu cele pasive. La rândul ei, analiza cronologică are două dimensiuni: viziune de ansamblu (1966-1990) şi secvenţe caracteristice (1966-1977; 1977-1990).

Evoluţia sectorială a primului interval (1966-1977) se caracterizează printr-o rată medie anuală de 5,03%. În ordine crescătoare industriile dinamice ale căror ritmuri de dezvoltare au înregistrat valori peste medie sunt: energia electrică şi termică (5,20%), industria textilă (6,33%), construcţiile de maşini (7,48%), chimia (8,04%) şi confecţiile (8,95%). Celelalte industrii au avut ritmuri de creştere cu mult inferioare mediei, remarcându-se prelucrarea lemnului cu doar 0,15%. O cu totul altă conjunctură economică este reliefată de ratele medii anuale înregistrate în intervalul 1977-1990. La nivelul industriei totale valoarea era de 0,91%. Se menţin cu creşteri peste medie construcţiile de maşini şi industria textilă, cărora li se adaugă industria extractivă şi pielărie-încălţăminte. Ceea ce este caracteristic acestei perioade este regresul unor ramuri industriale, caracterizate de rate negative: energia electrică şi termică (-3,05%), poligrafia (-2,77%), confecţiile (-0,73%), industria alimentară (-0,62%), prelucrarea lemnului (-0,48%). Pe ansamblu, întreaga perioadă analizată se distinge printr-o rată medie anuală de 2,57%. Doar patru industrii pot fi considerate dinamice: construcţiile de maşini, confecţiile, chimia şi industria textilă. Celelalte ramuri nu au contribuit la creşterea industriei. Mai mult decât atât, prelucrarea lemnului şi poligrafia au involuat, înregistrând în 1990 un număr mai redus de activi industriali decât în 1966 (fig. 12). Diferenţele în traiectoriile evolutive sectoriale au [illegible]t ca opţiunile de dezvoltare a industriilor dinamice sau a celor pasive să îşi pună amprenta asupra evoluţiei spaţiilor regionale.

Din punct de vedere al variaţiei ratelor medii anuale de creştere, intervalul 1966-1977 este particularizat de două tipuri de comportamente spaţiale. În general, spaţiile regionale caracterizate prin efectivele cele mai importante de salariaţi industriali în 1966 au înregistrat evoluţii sub medie (Arad, Bacău, Bihor, Braşov, Cluj, Hunedoara, Maramureş, Prahova, Sibiu, Timiş). Prin creşteri semnificative se remarcă judeţele subdezvoltate industrial la începutul intervalului şi dintre acestea în special cele situate în sudul ţării (Ialomiţa, Olt, Vâlcea, Teleorman). Perioada următoare, 1977-1990, se impune prin mărirea decalajelor ca ritmuri de dezvoltare a judeţelor care se menţin sub medie, excepţie făcând Hunedoara şi Maramureş care şi-au redresat ratele de creştere. Ritmuri de dezvoltare peste medie înregistrează în continuare judeţele care au pornit de la nivele minime de dezvoltare a industriei, remarcându-se prin compactitate spaţială creşterile din estul ţării (Botoşani, Neamţ, Vaslui, Vrancea). Într-o lectură globală, perioada 1966-1990 consemnează o rată medie anuală de creştere a populaţiei active industriale de 2,57%. Se păstrează discrepanţele de evoluţie dintre judeţele industrializate ale căror ritmuri de dezvoltare se situează sub medie în comparaţie cu cele slab industrializate impulsionate de rate de creştere peste medie.

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

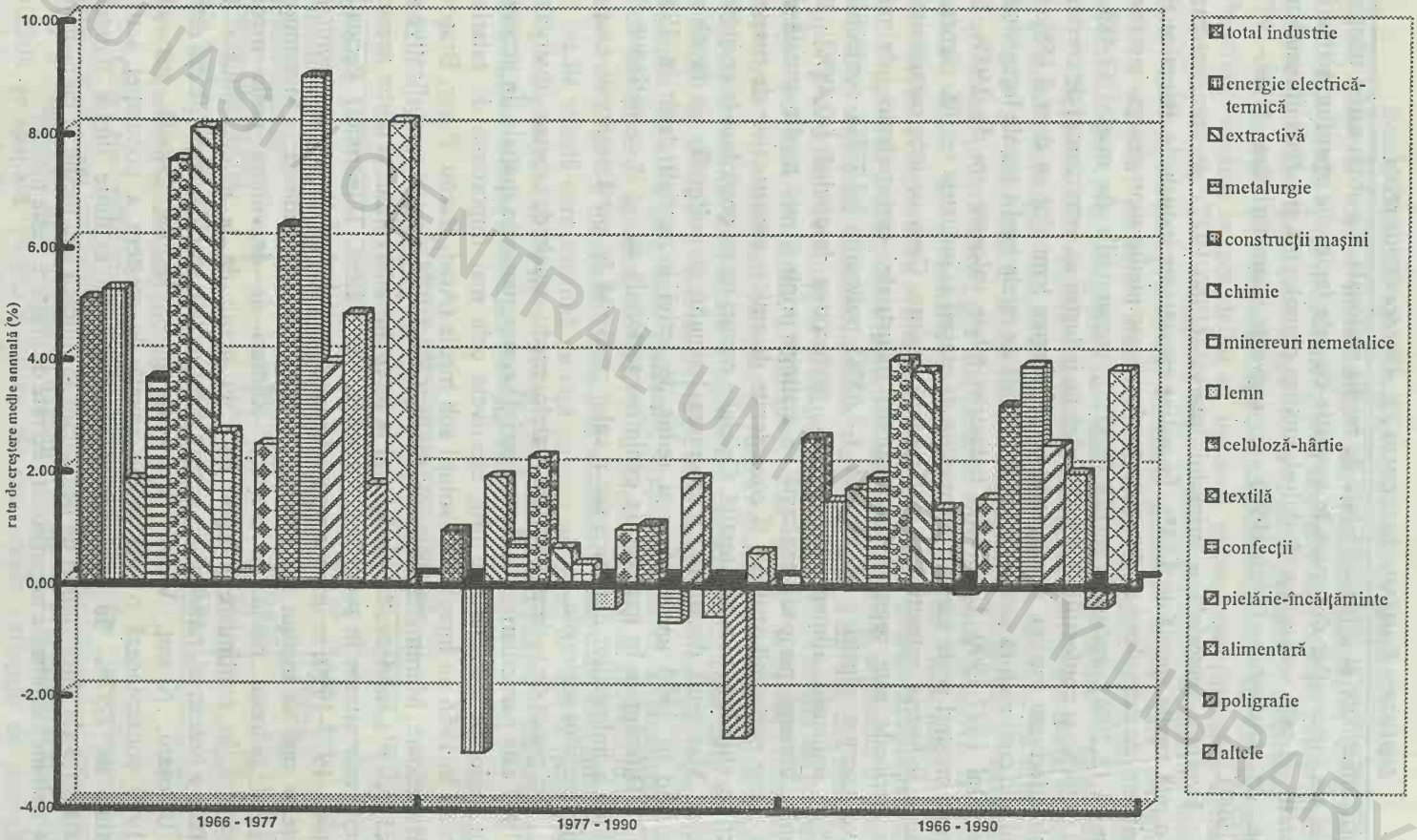

Fig. 12. Rata de creştere medie anuală a ramurilor industriale, 1966-1990

Intensitatea creşterii industriale a fost influenţată mai mult de nivelul iniţial de dezvoltare industrială a spaţiilor regionale (având în vedere logica de uniformizare), decât de promovarea industriilor dinamice. Explicaţia constă în faptul că cel puţin trei dintre industriile cu potenţial de creştere - construcţiile de maşini, industria textilă şi confecţiile (excepţie face doar chimia) - au fost dispersate spaţial, stimulând în egală măsură judeţele dezvoltate şi cele subdezvoltate industrial.

Tendinţe medii – particularităţi locale. Localizarea activităţilor industriale, ca proces de structurare a spaţiului prin crearea de morfologii şi funcţionalităţi corespondente, a fost relevată de raportul antitetic industrii ubicviste-industrii discriminante, de stabilitatea-mobilitatea distribuţiilor preferenţiale ale industriei, de segregarea calitativă a spaţiului prin transferul de la specializare la diversificare, de dinamica diferenţiată a spaţiilor şi industriilor. Pentru nuanţarea dinamicilor diferenţiate este necesară descompunerea evoluţiilor industriale în două componente: tendinţe medii şi particularităţi locale. Se încearcă astfel evaluarea ponderii regularităţilor şi a evenimentelor aleatorii în explicarea comportamentelor spaţiale. În acelaşi sens, este importantă delimitarea spaţiilor care se conformează tendinţelor medii ca şi a acelora care se distanţează de la trendul general.

Analiza dinamicilor diferenţiate se bazează pe o tehnică de evaluare compusă din mai multe paşi metodologici. În primul rând, dimensionarea schimbărilor impune alegerea perioadei de referinţă. Alegerea este determinantă, fiind evident că analizele pe perioade scurte ajută la detectarea evenimentelor noi, evoluţia pe perioade lungi este aceea care permite degajarea tendinţelor esenţiale şi integrarea acestora în fazele dezvoltării economice. În al doilea rând, este nevoie de organizarea informaţiei statistice în aşa fel încât să permită detalierea pe componente a dinamicii evolutive. În al treilea rând, este necesară alegerea metodei celei mai adecvate de analiză a schimbărilor comparative (denumită „shift and share analysis" în literatura anglofonă şi „structure-residu" în cea francofonă), menţionată în numeroase lucrări (Fischer, 1973; Merenne-Schoumaker, 1991).

Metoda stabileşte - plecând de la numărul activilor pe ramuri la două date diferite - creşterea relativă a fiecărei regiuni prin raport cu creşterea naţională şi determină în cadrul acestei creşteri partea datorată existenţei unei structuri iniţiale favorabile şi cea datorată avantajelor de localizare existente în regiune. Creşterea reală dintr-o regiune este considerată ca rezultând din suma: identitate regională, structură iniţială favorabilă, localizare atractivă. Componenta regională reprezintă variaţia activilor care ar fi trebuit înregistrată într-o regiune dacă în intervalul $T_0 - T_1$ activii industriali regionali ar fi avut o rată identică de creştere cu cea naţională. Creşterea efectiv obţinută în regiune şi cea prognozată dau prin diferenţă Net Employment Shift. Diferenţa (zero pentru ţară) permite măsurarea ecartului între comportamentul regional şi cel naţional şi punerea în evidenţă a creşterilor mai rapide (NES > 0) sau mai lente (NES < 0) decât media. În acest fel se evaluează pentru fiecare unitate geografică şi fiecare ramură industrială ecartul dintre creşterea locală şi creşterea medie pe plan naţional în perioada de observaţie. Se disociază ceea ce în creşterea locală poate fi interpretat ca o componentă de structură (rezumând similarităţile faţă de tendinţa medie naţională) şi ca o

componentă de localizare (sintetizând disimilaritățile față de tendința medie națională). Disociază creșterea medie de creșterea diferențială, contribuind la caracterizarea profilului individual de evoluție industrială. Componenta de structură semnifică influența unei structuri bune în T_0, adică prezența în regiune a unei ponderi importante a activilor în industriile dinamice. Componenta de localizare compară comportamentul diferitelor ramuri la nivel regional pentru perioada $T_0 - T_1$ cu comportamentul respectiv la nivel național, evidențiind influența altor factori de localizare decât structura inițială, cum ar fi atractivitatea regiunii. Metoda este comprehensivă ca semnificații: definirea identității regionale și relativizarea ei față de evoluția generală (tendința medie) este urmată de explicarea reacțiilor regionale prin localizarea preferențială a industriilor care induc creștere sau prin existența unor elemente de atractivitate pentru polarizarea activităților industriale. Fiecare din cele două intervale caracteristice delimitate în acest studiu (1966-1977, 1977-1990) este subiectul unei analize detaliate, centrată pe reliefarea componentei regionale, a dinamicii nete, a componentei de structură și a celei de localizare. Toate cele patru componente sunt integrate într-un demers analitic capabil să explice schimbările comparative pe termen lung.

Identitatea regională, materializată de ecartul care diferențiază comportamentul regional de cel național, relevă pentru intervalul 1966-1977 existența a două categorii distincte de spații regionale. Se remarcă județele care prin evoluția activilor industriali se apropie foarte mult de tendința medie națională. Acestea sunt reprezentate de județele cu un grad de industrializare redus în 1966 și cu o structură sectorială asemănătoare celei naționale. Reprezentative sunt județele: Bistrița Năsăud, Botoșani, Ialomița, Mehedinți, Olt, Sălaj, Teleorman, Tulcea, Vaslui, Vâlcea, Vrancea, localizate în regiunile tradiționale de subdezvoltare industrială (Câmpia Română, Podișul Moldovei, Dealurile Silvano-Someșene). Ecartul cel mai mare față de tendința medie de evoluție a activilor industriali particularizează județele cele mai dezvoltate din punct de vedere industrial, cu structuri sectoriale dominate de industria extractivă, metalurgie sau construcții de mașini (București, Brașov, Cluj, Hunedoara, Prahova, Sibiu, Timiș). Concentrarea acestor tipuri de industrii le diferențiază față de configurația medie a industriei naționale, specializarea determinând reacții diferențiate. Din punct de vedere spațial, se suprapun axei de dezvoltare nord-vest sud-est. Creșterea netă a forței de muncă industriale confirmă opoziția județelor sub-dezvoltate față de cele dezvoltate. Dinamici accentuate au înregistrat județele cu dezvoltare industrială modestă și apropiate structural de medie (Bistrița Năsăud, Botoșani, Ialomița, Olt, Suceava, Teleorman, Vaslui). Creșterile mai lente decât cele medii sunt proprii județelor industrializate la nivelul anului 1966 (București, Brașov, Caraș Severin, Cluj, Hunedoara, Maramureș, Prahova, Sibiu, Timiș). Variațiile de creștere pot fi explicate fie prin prezența unei structuri inițiale favorabile, dominată de industrii dinamice care prin traiectoriile de evoluție în intervalul analizat au depășit media națională, fie prin acțiunea altor factori de localizare atractivă, în afara celor structurali.

Componenta de structură menține dihotomia spații regionale industrializate - regiuni subdezvoltate. Județele cu nivel de industrializare redus sunt

dezavantajate de structurile iniţiale. În cazul judeţelor dezvoltate industrial, componenta de structură le nuanţează sectorial. Sunt avantajate judeţele care erau dominate de construcţiile de maşini, industria cea mai dinamică din perioada 1966-1977, peste media naţională situându-se Bucureşti, Braşov, Sibiu, Timiş. Structuri dezavantajoase prezintă judeţele în care industria extractivă, metalurgia şi prelucrarea lemnului deţin ponderi importante din numărul total de activi industriali, industriile cele mai lente din intervalul analizat. Componenta de structură este negativă în Caraş Severin, Hunedoara, Maramureş (din cauza metalurgiei şi industriei extractive), Prahova, Gorj (industrie extractivă), Suceava, Neamţ (prelucrarea lemnului).

Componenta de localizare care exprimă gradul de atractivitate regională situează peste medie judeţele subdezvoltate (Bistriţa Năsăud, Botoşani, Ialomiţa, Teleorman, Vaslui, Vrancea) care, deşi nu au avut structuri iniţiale favorabile, au înregistrat ritmuri de evoluţie peste medie. Neatractive s-au conturat judeţele dezvoltate industrial, avantajate de structurile originale dar cu rate lente de creştere (Bucureşti, Braşov, Caraş Severin, Cluj, Hunedoara, Prahova, Sibiu, Timiş). Intervalul 1977-1990 reproduce în linii mari modelul de evoluţie conturat anterior. Ar fi fost de aşteptat modificări semnificative datorită faptului că perioada 1966-1977 a fost cea mai dinamică şi a produs mutaţii structurale prin preferinţele selective de localizare. Rămâne constantă asimetria traiectoriei de evoluţie asemănătoare cu media, proprie judeţelor Bistriţa Năsăud, Botoşani, Sălaj, Tulcea, Vaslui, Vrancea, la care se adaugă Călăraşi şi Giurgiu, în comparaţie cu ecartul menţinut de judeţele dezvoltate (aceleaşi ca în perioada anterioară cărora li se adaugă Argeş, Bihor şi Iaşi). Creşterea netă pune în continuare în opoziţie judeţele subdezvoltate cu ritmuri de evoluţie mai rapide decât media (Botoşani, Călăraşi, Giurgiu, Sălaj, Vâlcea, Vrancea) cu judeţele dezvoltate cu creşteri lente (Bucureşti, Arad, Bihor, Braşov, Caraş Severin, Prahova, Sibiu, Timiş). Componenta de structură arată persistenţa handicapului iniţial al judeţelor subdezvoltate în comparaţie cu cele a căror dezvoltare industrială debutase în perioada antesocialistă. Puţine judeţe au reuşit după 1966 să elimine decalajele de dezvoltare industrială şi să promoveze în categoria judeţelor industrializate (Arad, Bihor, Dâmboviţa, Mureş, Iaşi). Gradul de atractivitate (exprimat prin variaţia componentei de localizare) situează din nou peste medie judeţele subdezvoltate datorită evoluţiilor dinamice ale numărului de salariaţi industriali (Bistriţa Năsăud, Botoşani, Călăraşi, Giurgiu, Sălaj, Suceava, Vaslui, Vâlcea, Vrancea). Sub medie se menţin aceleaşi judeţe avansate din punct de vedere al dezvoltării industriale.

Mai nuanţată şi mai profundă prin semnificaţii, analiza care descompune tendinţele medii de particularităţile locale subliniază noi dimensiuni ale evoluţiei industriale din ultimele decenii. Concluziile se pot organiza în două enunţuri de logică formală valabile pentru ambele perioade analizate: *1.* spaţiile regionale cu comportamente apropiate de medie au o dinamică mai rapidă pentru că, deşi nu au structuri iniţiale favorabile, prezintă atractivitate; *2.* spaţiile regionale cu comportamente distincte faţă de medie au o dinamică mai lentă pentru că, deşi au structuri iniţiale favorabile, nu prezintă atractivitate. Deci evoluţia industriei

românești înregistrează deviații de la logica normală datorate altor factori de localizare decât cei legați de eficiența economică.

Clivajul logică politică – logică economică explică, prin promovarea echilibrului și omogenizării spațiale în defavoarea argumentelor de rentabilitate corespondențele inverse dintre structură, ritm de evoluție, atractivitate. Este demonstrată în acest fel alterarea modelelor de dezvoltare industrială, în special, și economică, în general, prin impactul ideologiei. Deși dinamica industrială este concentrată de extremele ierarhiei, de județele dezvoltate în opoziție cu cele subdezvoltate (vezi județele care apar în mod constant ca exemple reprezentative), totuși creșterile sau descreșterile sunt relative. Dinamica absolută este caracteristică segmentului median al ierarhiei, în timp ce extremele sunt stabile (stabilitate sugerată și de curba lui Lorenzo). Singurul efect cumulativ al evoluției industriale este atenuarea decalajelor dintre ele. Semnificația acestei stabilități nu este reflectată doar de menținerea pe poziții ierarhice identice, ci și de constanța în spațiu a acelorași poli de creștere industrială.

Deși în secvențialitate cronologică evoluția industrială a experimentat dinamici diferite cu fluctuații de comportamente regionale și modificări structurale, organizarea spațială este centrată pe același model. Se menține „diagonala industrială" ca axă de concentrare a activităților dinamice care segmentează spațiul național. De o parte și de alta, spații industriale doar punctual active. Într-un raționament de filozofie comună se naște întrebarea: cât de viabilă este creșterea indusă pe principii non-economice, cât de rezistente sunt spațiile industriale generate în acest mod la schimbări de conjunctură, cât de diferită este configurația spațială a industriei față de cea care ar fi rezultat dintr-o evoluție nesusținută ideologic ?

3.2.2. Accentuarea proceselor de redistribuire a populației

Dezechilibre spațiale în dezvoltarea industrială, localizări preferențiale, ritmuri diferențiate de creștere – acestea au fost caracteristicile evoluției recente a industriei. Disparitățile majore în perioada inițială, atenuate în cea finală au menținut și consolidat spații de polarizare a activităților industriale și de atracție a forței de muncă în contradicție cu cele a căror creștere industrială deși impulsionată nu a reușit să elimine divergența demografică. În acest context, redistribuirea populației este procesul indirect prin care industria determină structurarea spațiului. *Care este rolul creșterii industriale în imprimarea unor ritmuri diferențiate de evoluție a populației, în orientarea fluxurilor de migrație a forței de muncă? Este redistribuirea populației un mecanism de reechilibrare a unui sistem spațial dezechilibrat industrial sau de dezechilibru cumulativ?* Impactul spațial al redistribuirii populației induse de creșterea inegală a industriei poate fi interpretat în două ipostaze opuse. Prima consideră redistribuirea populației ca pe o componentă a unui echilibru global dinamizat, cu efecte în armonizarea ratelor de creștere a diferitelor spații regionale sau locale. Cea de-a doua se referă la redistribuirea populației ca o componentă a creșterii cu rol în deformarea structurală, datorită acumulărilor efectele acesteia nu sunt compatibile cu constituirea noilor echilibre spațiale. Este necesară mai întâi stabilirea gradului de

corelaţie dintre dinamica industrială şi dinamica demografică, dintre intensitatea dezvoltării industriale şi sensurile fluxurilor definitive de populaţie. Analiza comparativă a ritmurilor de evoluţie a populaţiei active totale şi a celei industriale pune în evidenţă conturarea unor noi profile economice, a creării dependenţelor funcţionale prin complementarităţi şi specializări, a conturării solidarităţilor spaţiale prin accentuarea divergenţelor sau convergenţelor geografice. Impactul major al dezvoltării selective a industriei în mobilitatea populaţiei este de necontestat analiza empirică propusă în acest studiu nu are rol decât de susţinere pragmatică. Scopul final este integrarea redistribuirii populaţiei în contextul contradictoriu al creşterii industriale. Avem, pe de o parte regiuni industrializate cu ritmuri lente de evoluţie industrială şi, pe de altă parte, regiuni subdezvoltate favorizate de rate dinamice de creştere. *Ce va influenţa mai mult redistribuirea populaţiei: dinamica evoluţiei recente sau nivelul iniţial de dezvoltare industrială?* Concluziile vor fi centrate pe evaluarea rolului redistribuirii populaţiei ca efect al dezvoltării industriei în organizarea spaţiului.

Cauze. Fluxurile de populaţie au fost generate în principal de două cauze complementare: decalajele iniţiale în dezvoltarea industrială, pe de o parte, şi conturarea diferenţiată a comportamentelor nataliste, pe de altă parte. Concentrarea activităţilor industriale s-a suprapus pe regiuni cu rate ale natalităţii situate sub media naţională, în timp ce subdezvoltarea industrială a marcat în general regiunile pro-nataliste. La aceste diferenţieri se adaugă contextul economic caracterizat prin declinul accentuat al activităţilor agricole şi prin intensificarea decalajelor dintre volumul şi certitudinea veniturilor obţinute în agricultură faţă de cele oferite de industrie. Cu rol dinamizator s-a înscris şi psihologia colectivă, care conferea valoare muncii industriale şi mediului urban. În linii structurante majore se poate defini transferul potenţialului demografic al periferiilor estică şi sudică spre axa sud-est nord-vest.

Gradul de industrializare caracteristic anului 1966 indică ponderi de peste 20% ale activilor industriali din populaţia activă totală în partea centrală şi vestică a ţării - Bucureşti, Prahova, Braşov, Sibiu, Hunedoara, Timiş, Arad, Caraş Severin, cu prelungiri spre Cluj şi Maramureş. Cu ponderi de sub 20% se remarcă judeţele din Moldova (Botoşani, Suceava, Iaşi, Neamţ, Vaslui, Vrancea, Galaţi), judeţele sudice (Mehedinţi, Dolj, Olt, Gorj, Teleorman, Vâlcea, Ialomiţa, Constanţa, Tulcea), şi cele din nordul Transilvaniei (Sălaj, Bistriţa Năsăud). Diviziunea spaţiului naţional în două „domenii" cu diferenţieri tranşante de intensitate a dezvoltării industriale sugerează regiunile spre care se vor îndrepta fluxurile de forţă de muncă, ca şi regiunile din care provine acest potenţial demografic, indicând şi direcţiile de mobilitate a populaţiei.

Conturarea spaţială a unor regiuni care în timp au devenit tradiţionale ca nuclee de convergenţă sau divergenţă demografică a fost favorizată de asimetria comportamentelor nataliste centrată pe acelaşi model spaţial. Efectele de antrenare ale industriei care conduc la diversificarea activităţilor secundare şi amplificarea celor terţiare au crescut atractivitatea judeţelor industrializate cu atât mai mult cu cât acestea sunt în general caracterizate de rate ale natalităţii sub media pe ţară.

Judeţele cu dezvoltare industrială modestă se remarcă prin excedent demografic care neavând oportunităţi de valorificare „in situ" configurează mobilitatea spaţială. Comparaţia devenită deja clasică opune judeţele vestice cu rate de natalitate sub medie (în 1966 judeţele din vest – Bihor, Arad, Timiş, Caraş Severin, Hunedoara – înregistrau o medie de 11,02 la mia de locuitori) şi judeţele estice cu valori mult peste medie (judeţele din Moldova – Botoşani, Suceava, Iaşi, Neamţ, Bacău, Vaslui, Galaţi, Vrancea – aveau în medie o rată de natalitate de 18,0 la mia de locuitori). Acelaşi model spaţial de dezvoltare industrială şi de comportament demografic se menţine şi în 1977, contribuind la stabilitatea sensurilor de deplasare a populaţiei.

Efecte. Procesul de redistribuire a populaţiei, generat de dezvoltarea selectivă a industriei, contribuie la definirea unor noi profile economice la nivel regional sau local. Coeficientul de corelaţie dintre evoluţia populaţiei active totale şi a celei industriale exprimă o strânsă dependenţă între cele două variabile (r = 0,83) în intervalul 1966-1977. Sensul pozitiv al corelaţiei este consolidat de coeficientul de determinare r^2 = 0,68 care arată calitatea modelului de regresie (fig. 13). Semnificaţia acestuia este concludentă: 68% din variaţia populaţiei active totale este explicată de fluctuaţiile activilor industriali. Ritmul dinamicii industriale este mult superior celui de evoluţie a populaţiei active în general. Creşterile de forţă de muncă industrială sunt în mai multe judeţe aproape duble faţă de cele înregistrate de totalul activilor (Argeş, Cluj, Iaşi, Satu Mare, Suceava, Vâlcea). Discrepanţele ating cote maxime în cazul judeţelor a căror populaţie activă scade, dar creşte cu valori considerabile populaţia activă din industrie (Teleorman, Vaslui, Bistriţa Năsăud, Botoşani, Ialomiţa, Olt, Sălaj, Vrancea). Traiectoriile evolutive mult mai selective ale populaţiei active totale care integrează o componentă în dinamică - activităţile de servicii - şi ritmurile mai lente de creştere ale populaţiei industriale determină deprecierea calitativă a regresiei liniare în intervalul 1977-1990.

Corelaţia dinamică demografică – dinamică industrială este cea care pune în evidenţă rolul dinamizator al industrializării pentru expansiunea populaţiei. Comparaţia este dublă: evoluţia activilor industriali are ca termene de referinţă tendinţa de creştere a populaţiei totale şi migraţiile nete. Indiferent de perioada analizată creşterea industrială a fost suportul pentru dinamica pozitivă demografică regională. Dacă evoluţia activilor industriali nu a fost influenţată de expansiunea demografică din perioadele anterioare, creşterea industrială a avut efecte pozitive de lungă durată pentru traiectoria ascendentă a populaţiei. În general, judeţele care au fost favorizate de creşterea industrială au conservat o dinamică demografică evidentă. Corelaţia dintre evoluţia populaţiei totale şi a celei industriale în intervalul 1966-1977 arată dependenţe semnificative (r = 0,88). Deviaţiile de la tendinţa generală exprimată de dreapta de regresie sunt minime (fig. 14). Coeficientul de determinare (r^2 = 0,78) confirmă calitatea corelaţiei: 78% din variaţia populaţiei totale este explicată de fluctuaţiile activilor industriali. Evoluţia industrială este foarte intensă în judeţele sub-dezvoltate, fiind definită de creşteri egale cu cele înregistrate de populaţia totală (Alba, Bistriţa Năsăud, Olt, Tulcea, Vrancea). Creşteri importante de activi industriali însoţite de evoluţii foarte lente

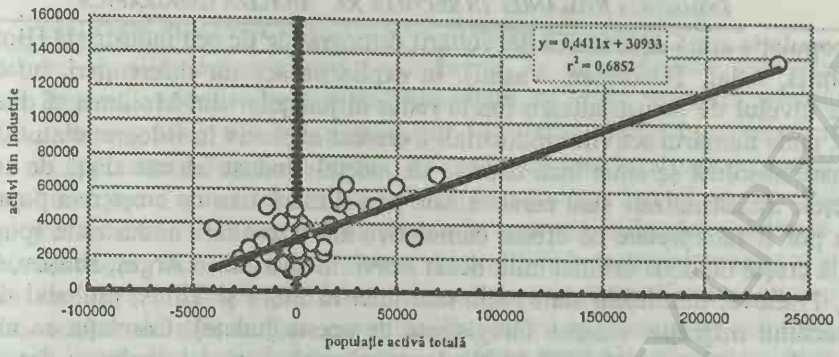

Fig. 13. Corelația dintre evoluția populației active totale și a activilor din industrie (1966-1977)

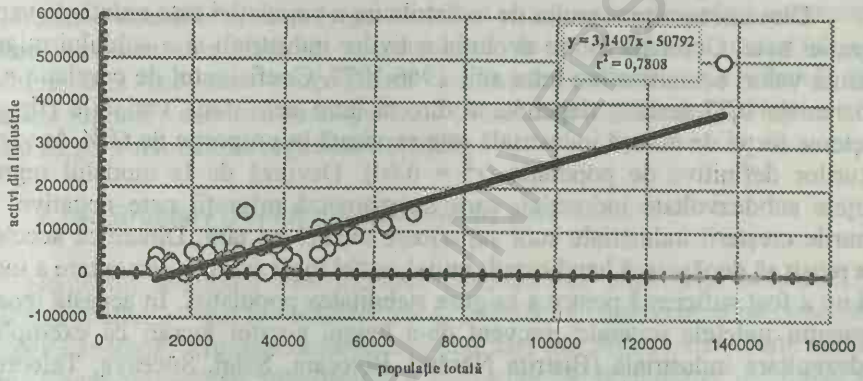

Fig. 14. Corelația dintre evoluția populației totale și a activilor din industrie (1966-1977)

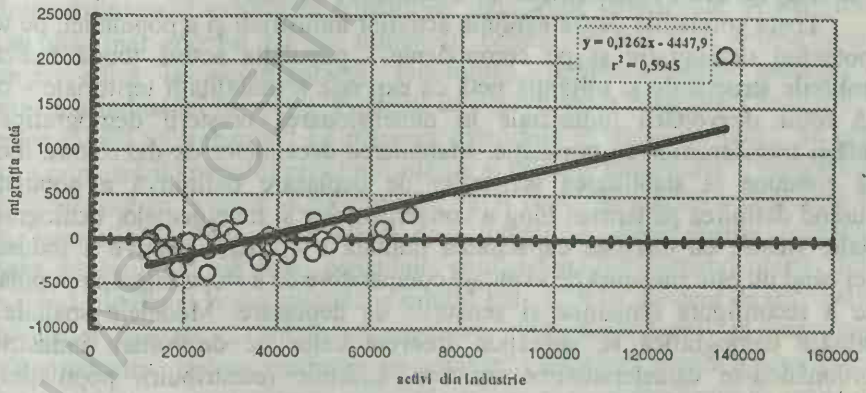

Fig. 15. Corelația dintre evoluția migrației nete și a populației active din industrie (1966-1977)

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

de populaţie arată devansarea dezvoltării demografice de cea industrială (Botoşani, Ialomiţa, Sălaj, Teleorman, Vaslui). În explicaţia acestor diferenţieri, nu trebuie omis nivelul de industrializare foarte redus al judeţelor din Moldova şi din sudul ţării, unde numărul activilor industriali a crescut exploziv în valoare relativă, dar în valoare absolută se situa încă departe de judeţele industrializate. Faţă de acestea, judeţele industrializate sunt caracterizate prin ritmuri mari de creştere a populaţiei, care pot fi interpretate ca efecte cumulative ale dezvoltării industriale (populaţia totală creşte de două ori mai mult decât activii industriali în Argeş, Braşov, Galaţi, Iaşi, Prahova; decalajele sunt puţin mai mici în Sibiu şi Timiş, probabil datorită impactului migraţiei externe înregistrate de aceste judeţe). Corelaţia se menţine pozitivă şi în intervalul 1977-1990, descriind acelaşi model evolutiv: dependenţe solide în cazul judeţelor cu ritmuri de dezvoltare industrială peste medie şi mai atenuate în cazul judeţelor cu rate de creştere moderată.

Dimensiunea procesului de redistribuire a populaţiei este redată de variaţia migraţiei nete. Corelaţia dintre evoluţia activilor industriali şi a soldului migrator prezintă valori semnificative între anii 1966-1977. Coeficientul de corelaţie r prin valoarea de 0,77 arată o dependenţă directă între cele două variabile (fig. 15). Creşterea forţei de muncă industrială este explicată în proporţie de 60% de variaţia fluxurilor definitive de populaţie ($r^2 = 0,60$). Deviază de la modelul regresiei judeţele subdezvoltate industrial, care înregistrează migraţii nete negative, deşi ritmurile creşterii industriale sunt superioare mediei pe ţară. Dinamica accelerată nu a reuşit să depăşească handicapul iniţial, astfel încât recenta dezvoltare a industriei nu a fost suficientă pentru a asigura stabilitatea populaţiei. În această ipostază se menţin judeţele reiterate frecvent de-a lungul acestei lucrări ca exemple de subdezvoltare industrială (Bistriţa Năsăud, Botoşani, Sălaj, Suceava, Teleorman. Vaslui, Vrancea). Eliminarea acestor elemente reziduale din modelul de regresie îmbunătăţeşte semnificativ calitatea corelaţiei. Valoarea coeficientului de corelaţie devine 0,89, iar cea a coeficientului de determinare de 0,79.

Toate corelaţiile dintre evoluţia activilor industriali şi a populaţiei, pe total ca potenţial demografic şi pe componente - populaţia activă totală indicând schimbările structurale şi migraţia netă ca expresie a mobilităţii teritoriale - confirmă rolul dezvoltării industriale în dimensionarea creşterii demografice şi orientării transferurilor de populaţie. Menţinerea decalajelor de dezvoltare industrială conduce la stabilitatea sensurilor de deplasare definitivă a populaţiei, conturând definirea pe termen lung a convergenţelor şi divergenţelor demografice spaţiale. Reiese cu claritate capacitatea limitată a creşterii relative a industriei atunci când nu este susţinută de avantaje comparative de a stopa migraţia populaţiei şi de a reconfigura dinamica şi sensurile de deplasare. Modelele spaţiale de mobilitate demografică se suprapun frecvent celor de dezvoltare industrială, subordonându-se caracteristicilor acestora. Efectele redistribuirii populaţiei în echilibrarea structurilor demografice sunt minime. Transferul populaţiei - deşi a antrenat segmente demografice fertile - nu a contribuit la ameliorarea ratelor de natalitate din regiunile de atracţie a populaţiei. În acelaşi timp, decalajele de dezvoltare industrială au fost menţinute şi chiar accentuate de redistribuirea populaţiei, pentru că efectele cumulative ale migraţiei forţei de muncă s-au resimţit

în special în spaţiile industrializate, contribuind la intensificarea dezvoltării industriale. Regiunile industrializate şi-au îmbunătăţit, pe grupe de vârstă, structura potenţialului demografic, datorită dominanţei populaţiei tinere în componenţa fluxurilor de deplasare a forţei de muncă. Efectele contrare localizate în judeţele care în mod tradiţional erau excedentare în forţă de muncă au limitat oportunităţile de dezvoltare industrială. Transferul de populaţie spre regiunile industrializate şi consolidarea acestora din punct de vedere al dezvoltării industriale au avut efecte secundare asupra echilibrării profilelor economice prin intensificarea evoluţiei activităţilor terţiare. În sens contrar, centrarea dezvoltării economice pe coordonata industrială în regiunile iniţial subdezvoltate a determinat specializarea relativă a acestora în activităţi secundare nu prin intensitatea dezvoltării acestora, ci prin raportarea la insuficienţa celorlalte tipuri de activităţi. Redistribuirea populaţiei, prin volumul şi direcţiile de transfer, a accentuat poziţionarea dinamicii industriale în sectorul median care deşi nu apare relevat de tendinţele contradictorii ale extremelor, este cel care concentrează tendinţele evolutive. La rândul lor, extremele - regiunile cele mai industrializate şi cele mai puţin industrializate - sunt cele care asigură stabilitatea organizării spaţiale.

3.2.3. Structuri spaţiale ale industriei în 1990

Demersul relaţional care încearcă cuantificarea impactului industriei în organizarea spaţiului - atât retrospectiv, cât şi prospectiv - este centrat pe conceptul de structură spaţială. Argumentarea acestei abordări este simplă, dar foarte solidă: structurile sunt formele de manifestare a modurilor de organizare, indiferent de geneza sau conţinutul acestora. Din acest punct de vedere, capitolul de faţă, dedicat dinamicii *organizării spaţiului* prin acţiunea structurantă a industriei, impune ca finalizare definirea şi explicarea structurilor industriale spaţializate. Acest „final" este cu atât mai adecvat cu cât următorul capitol se referă la *restructurarea* industriei, adică la reconfigurarea, redefinirea, redimensionarea modului de organizare a industriei în spaţiu. Procesul de restructurare comprimat temporal de dinamica rapidă a „tranziţiei" îşi plasează premisele în dinamica lentă, de lungă durată a organizării spaţiului prin implantările şi relaţiile industriale. Consideraţiile teoretice incluse în primele două capitole, ca şi dovezile empirice desprinse din analiza evoluţiei spaţiale a industriei de-a lungul secolului nostru, examinare cuprinsă în capitolul de faţă, constituie confirmarea interdependenţelor dintre organizarea industriei şi cea spaţială, a rolului industriei ca element de diferenţiere a structurilor spaţiale. „Achiziţiile" cognitive evidenţiază faptul că dezvoltarea inegală a industriei trebuie studiată prin organizarea spaţială pentru a avea valenţe explicative. Structurarea spaţiului prin industrie este conceptualizată ca rezultat al organizării relaţiilor de producţie. Devenirea treptată, progresivă a unui spaţiu ca entitate organizată se realizează prin relaţiile din interiorul acestuia şi prin cele stabilite între spaţiul respectiv şi celelalte spaţii. Structurile industriale desfăşurate în spaţiu constau din elemente care se definesc reciproc, astfel încât caracteristicile economice şi sociale ale unor spaţii reflectă particularităţile altora. Aceste

interacţiuni fac ca orice spaţiu să fie înţeles numai în contextul mai larg al relaţiilor de producţie care conectează mai multe spaţii. Diferitele structuri spaţiale implică diferite forme de diferenţiere geografică din punct de vedere al „conţinuturilor" regionale şi al relaţiilor inter-regionale.

Analizele structurilor industriale concretizate prin organizări spaţiale au relevat faptul că se pot obţine concluzii durabile prin concentrarea studiului asupra aranjamentelor spaţiale ale relaţiilor de producţie. În sens contrar, analizele care au urmărit producerea de clasificări sau tipologii s-au dovedit efemere datorită dinamicii proceselor industriale. Modul de organizare a industriei determină structuri spaţiale prin intermediul mai multor mecanisme: separarea geografică din interiorul firmelor multi-localizate (sediu şi filiale separate ca localizare) care generează desfăşurarea în spaţiu a relaţiilor economice, de proprietate şi posesiune, exprimate prin funcţiile de control asupra investiţiilor, de coordonare şi administrare, de gestionare a forţei de muncă. S-au conturat ierarhii manageriale a căror complexitate a crescut odată cu dezvoltarea modului de producţie şi extinderea sa geografică; disjuncţia funcţională a muncii de concepţie şi a celei de execuţie, concretizată prin exemplul clasic care delimitează cercetarea-dezvoltarea de procesul productiv, prin care fiecare firmă execută doar o parte din funcţiile productive. Aceste dependenţe fac ca relaţiile firmei cu celelalte să fie mai puţin determinate de piaţa externă; şi, în cazul în care aceasta intervine, relaţiile de piaţă sunt la rândul lor desfăşurate în spaţiu, implicând sisteme inegale de putere şi dominare reflectate, de exemplu, de relaţiile dintre firmele mici şi cele mari.

Structurile spaţiale modelate în mod diferenţiat de organizarea industrială au implicaţii inegale în dinamica creşterii lor globale. Separarea geografică a funcţiilor de control şi execuţie invocată anterior poate cauza orientarea fluxului de profituri pentru investiţii ulterioare dinspre spaţiile dominate de filiale spre cele privilegiate de sediile centrale. Acestea produc efecte multiplicative locale, în special, prin dezvoltarea serviciilor în cele din urmă în dezavantajul celor dintâi. Rezultatul constă în obţinerea unei mai mari coerenţe în structura economiei spaţiilor cu funcţii de control, decât în cele cu funcţii directe, productive. Efectele se răsfrâng şi în plan social, determinând multiplicatori de venituri în zonele de control cu nivele salariale mai mari decât în celelalte, contribuind la diferenţierea socială a celor două tipuri de regiuni industriale. Apartenenţa structurilor spaţiale la sistemele industriale de control sau de execuţie provoacă şi efecte locale diferenţiate: acestea sunt cu atât mai mici cu cât firmele din spaţiile „de execuţie" fac parte din sisteme productive mai largi, materia primă este adusă de la un furnizor extern, iar producţia este transferată altei verigi a lanţului industrial. Fără a exprima o ierarhizare, elementele industriale care modelează structurile spaţiale şi le schimbă efectele locale sunt înlănţuite într-o anumită ciclicitate: procesul de „concentrare descentralizată spaţial" promovat de cele mai noi şi performante moduri de organizare industrială, care bazat pe proximitatea geografică, transformă factorii de localizare în relaţii inter-industriale; tendinţa de sub-contractare, de renunţare la unele funcţii productive determină o diferenţiere a comportamentelor firmelor în funcţie de durata relaţiilor productive, unele funcţionând pe orizonturi

scurte de timp, iar altele planificându-şi „existenţa" pe termen lung; externalizarea unor funcţii productive cauzează înlocuirea relaţiilor stabile, planificate dintre firme cu relaţii de piaţă, care plasându-le într-un nou cadru competiţional, le obligă la un nou comportament spaţial, ca răspuns la noile exigenţe ale industriei; dependenţa diferenţiată de pieţele internaţionale, regionale sau locale este exprimată în mod variat de performanţele firmelor: firmele din regiunile cu funcţii de control sunt în competiţie internaţională şi integrate în sisteme financiare globale, în timp ce firmele din spaţiile productive sunt în competiţie cu firme similare pe plan regional, manifestându-se diferit; gradul de integrare verticală a firmelor, de la cele super-integrate la cele cvasi-integrate, se reflectă în variabilitatea capacităţii lor de dependenţă, de control, de flexibilitate. În consecinţă, se poate aprecia că structurile spaţiale iau forme diferite în timp, în funcţie de relaţiile schimbătoare ale economiei în raport cu diviziunea internaţională a muncii, de structura sectorială în continuă evoluţie a economiei, de modurile dominante de organizare tehnologică şi industrială.

Definirea şi explicarea structurilor spaţiale ale industriei au drept scop determinarea interacţiunii spaţiale în sistemul industrial, identificarea polilor macroregionali, delimitarea spaţiilor periferice, ataşarea caracteristicilor structurale şi funcţionale spaţiilor industriale. Analiza structurilor spaţiale determinate de industrie existente în 1990 pleacă de la formularea următoarelor ipoteze: spaţiul industrial este structurat de marile oraşe care prin stabilitatea lor relativă contribuie la conservarea structurilor anterioare; spaţiul industrial este echilibrat de oraşele mici şi mijlocii apărute ca centre industriale în dinamica recentă; spaţiul industrial este aparent lipsit de discontinuităţi tranşante datorită distribuţiilor omogene şi interacţiunilor spaţiale neconstrânse de distanţe. Structurile spaţiale ale industriei vor fi analizate în funcţie de durata industrializării care a inclus preferinţe variabile de talie şi specializare, de morfologia distribuţiilor spaţiale cu fluctuaţii marcante între concentrare şi dispersie, de caracteristicile structurale exprimate prin grade diferite de concentrare tehnică, de particularităţile funcţionale etalate pe ecartul dintre specializare şi diversificare industrială. Având în vedere că scopul formulat „a priori" este cel de explorare a construcţiilor spaţiale industriale ale teritoriului naţional, opţiunea metodologică s-a orientat spre utilizarea modelelor de interacţiune spaţială.

Conturarea structurilor spaţiale înseamnă dezagregarea teritoriului naţional în subspaţii a căror delimitare porneşte de la poziţionarea relativă a acestora unele faţă de altele şi în interiorul sistemului major de referinţă. Modelele de potenţial formulate anterior se bazează pe jocul dintre cerere şi ofertă de bunuri şi servicii guvernat atât de distanţa care separă producătorul de consumator, cât şi de probabilitatea întâlnirii efective a acestora. Explorarea simultană a acţiunii celor doi parametri este asigurată de modelul de interacţiune spaţială care evaluează potenţialul unui loc prin relativizarea la distanţe şi efective. În cazul nostru oferta este exprimată de activii industriali iar cererea este reprezentată de populaţia totală. Funcţia utilizată este de tip exponenţial de forma, $f(D) = \exp(-\alpha \times d_{ij}^{\beta})$ care descrie descreşterea gaussiană a interacţiunii în jurul unui loc considerat: creşterea este lentă, apoi rapidă şi din nou lentă în final. Exponentul β este un parametru care

aproximează impactul distanţei în reglarea interacţiunilor spaţiale. Pentru Europa cea mai utilizată valoare este cea de 1.9, dar în cazul României, valoarea de 2.0 (verificată de studii empirice) pare a fi cea mai adecvată. Parametrul α serveşte la stabilirea spaţiului mediu de interacţiune adică a distanţei la care probabilitatea de interacţiune este redusă la 0.5, la jumătate din probabilitatea maximă corespunzătoare unei distanţe egale cu zero. Zonele de influenţă economică şi polarizare a forţei de muncă la nivelul anului 1990 erau extinse până la distanţe maxime de 60-80 de km, dar frecvenţa cea mai mare o aveau distanţele de 20 de km. Funcţia utilizată pentru delimitarea structurilor potenţiale ale industriei în spaţiu a fost următoarea: $f(20 \text{ km}) = 0.5 \Rightarrow -0.00173287\ d_{ij}^2 = 0.5$. Calculele au fost efectuate cu ajutorul programului POTDISC3 (Claude Grasland, Equipe CNRS-P.A.R.I.S.) dezvoltat iniţial pentru studiul potenţialului demografic. Relativizarea activilor din industrie la populaţia totală are valenţe explicative multiple: gradaţia efectivelor de activi exprimă pe de o parte fluctuaţiile spaţializate dintre concentrare şi dispersie de activităţi industriale, iar pe de altă parte dependenţa economică şi socială a populaţiei de acest tip de activităţi. Populaţia existentă într-un spaţiu are 50% probabilitate de interacţiune spaţială în interiorul unui areal de 20 de kilometri cu un număr de activi în industrie care variază între 19 şi 28.834 de persoane. Acest raport arată incidenţa spaţială foarte largă a industriei (în interiorul unui spaţiu de 20 de km numărul activilor din industrie raportaţi la populaţie nu scade sub 19), dar şi diferenţierile spaţiale marcante dintre arealele de difuzie şi cele de polarizare industrială.

Structurile spaţiale ca forme de organizare a industriei sunt diferenţiate de mai multe elemente care le imprimă un conţinut funcţional particular, dar şi conjunctural. *Momentul industrializării* este responsabil pentru definirea variată a preferinţelor de talie şi apartenenţă sectorială ca şi a unui set de principii de localizare, rezultate dintr-o logică de echilibrare macro-spaţială. Implantarea întreprinderilor industriale mari, reprezentante ale industriei grele care să asigure performanţele economiei naţionale, sau a întreprinderilor de talie mijlocie în ramuri ale industriei uşoare menite să valorifice potenţialul forţei de muncă feminine, departajează structurile spaţiale vechi de cele noi industrializate. *Configuraţia geografică* opune structurile spaţiale concentrate în care activităţile industriale sunt polarizate de centrele mari în contrast cu cele în care activităţile industriale sunt dispersate în interiorul spaţiilor regionale. Cele mai frecvente tipuri de distribuţii spaţiale sunt cele bi sau multi-polarizate. *Concentrarea tehnică* exprimată prin ponderea întreprinderilor industriale cu peste 250 de salariaţi din total uniformizează sudul şi estul ţării prin frecvenţa valorilor maxime (de aproape 20%) faţă de nord-vestul dominat de ponderi de până la 9%. Talia mare a întreprinderilor este proprie spaţiilor regionale recent industrializate, dar rămase la un nivel scăzut de dezvoltare spre deosebire de cele puternic industrializate care aparţin primelor „valuri" de creştere datând din perioadele interbelice şi caracterizate prin valori medii de concentrare tehnică. *Specializarea industrială,* rezultată din clasificarea ascendent-ierarhică pe baza structurilor regionale ale salariaţilor pe ramuri industriale, distingea la nivelul anului 1990 rolul dominant al construcţiilor de

maşini în definirea profilului industrial. Din cele şapte tipuri funcţionale, unul se detaşa prin subreprezentarea tuturor ramurilor industriale şi identificarea spaţială în sudul ţării, celelalte şase fiind definite de construcţiile de maşini sau de acestea în combinaţie cu alte ramuri (cu industria extractivă şi metalurgia, cu metalurgia sau chimia). Prin rolul major în definirea structurilor spaţiale se impunea - ca o variabilă de coerenţă - industria construcţiilor de maşini, în contrast cu variabilele discriminante care confereau specializări funcţionale regionale (metalurgia, chimia, industria extractivă). Se remarcă absenţa ramurilor industriale tradiţionale (textilă, prelucrarea lemnului, alimentară) sau a celor dezvoltate intens în perioadele mai recente (confecţii, materiale de construcţii) din „schemele" de definire a specializărilor funcţionale, deşi din punct de vedere al corelaţiilor liniare, industria construcţiilor de maşini avea cei mai buni coeficienţi cu industriile textilă, alimentară, poligrafie şi altele. Aceştia se datorau distribuţiilor omogene comune rezultate în cazul construcţiilor de maşini din dispersia localizărilor şi în cazul celorlalte ramuri industriale din dependenţa de volumul populaţiei. Gradul de diversificare este bine marcat în cazul a peste jumătate din spaţiile regionale, o pătrime dintre acestea au profile apropiate de media naţională, iar cealaltă pătrime este reprezentată de profile diversificate dar cu sub-reprezentare faţă de medie. *Cum se suprapun aceste caracteristici peste structurile spaţiale sintetizate de organizarea spaţială a potenţialului industrial?* În primul rând, lectura generală a hărţii (fig. 16) ne confirmă ipotezele formulate „ab initio": structurile spaţiale sunt polarizate de marile oraşe, dar continuitatea si coeziunea spaţială sunt date de oraşele mici şi mijlocii; nu există hiatusuri spaţiale totale, ci doar spaţii de difuzie a industriei, care marchează mai tranşant spaţiile de concentrare. Analiza confirmă configuraţia macrospaţială axată pe diagonala sud-est nord-vest şi cele două periferii, estică şi vestică, definită de analizele parţiale anterioare, dar cu nuanţări mult mai clare. Diagonala este de fapt compusă din două structuri spaţiale diferenţiate: o axă încrucişată nord-sud est-vest care leagă Bucureştiul de Braşov şi Ploieştiul de Râmnicu Vâlcea, cea mai importantă ca grad de concentrare şi extindere spaţială, dominată funcţional de construcţiile de maşini (Braşov, Prahova) în combinaţie cu metalurgia (Dâmboviţa) sau chimia (Argeş, Vâlcea), cu ponderi importante ale întreprinderilor mari (cu excepţia Bucureştiului, care are concentrări tehnice medii), cu distribuţii dispersate datorate frecvenţei peste medie a centrelor industriale. Cea de a doua structură spaţială a diagonalei este trinucleară, polarizată de Cluj, Mureş şi Sibiu, cu specializări funcţionale apropiate de profilul naţional, avantajate de concentrări tehnice medii şi cu distribuţii mai echilibrate ale activităţilor industriale. Se disting două prelungiri ale diagonalei: una în sud-vest, Hunedoara-Gorj, specializată în industria grea (extractivă, metalurgie, construcţii de maşini), dar cu valori medii de concentrare tehnică şi grad accentuat de dispersie spaţială; cealaltă în est, la limita Subcarpaţilor de Curbură, Buzău-Vrancea, diversificată ca profil, dar cu subreprezentare sectorială faţă de medie cu concentrări semnificative de întreprinderi mari. Periferia vestică este de fapt segmentată în partea mediană de „pasivitatea" industrială a Munţilor Apuseni şi a culoarului Crişurilor. Extremitatea sudică este constituită din structura

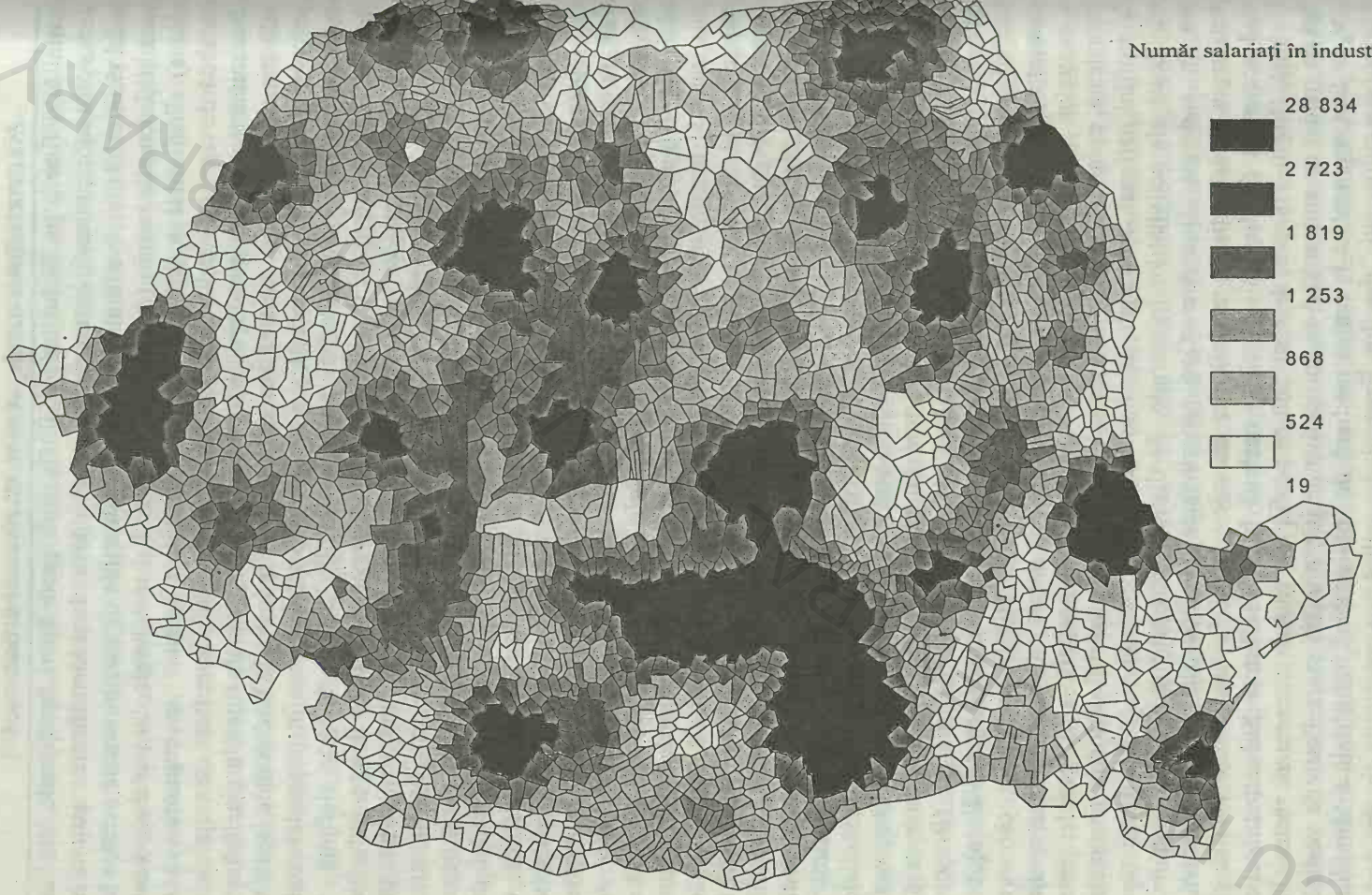

Fig. 16. Polarizare şi difuzie spaţială în distribuţia industriei, 1990

(Numărul de salariaţi în industrie aflaţi în interacţiunea probabilă cu populaţia, sub ipoteza ca interacţiunea spaţială scade la 50% la o distanţă de 20 Km)

spaţială bipolară Timiş-Arad cu modele de distribuţie spaţială extrem de concentrate (Timişoara totalizează 71,6% din salariaţii din industria judeţeană, iar Arad 75,0%), dar relativ bine echilibrate ca nivel de concentrare tehnică şi specializare funcţională. Cealaltă extremă a periferiei vestice grupează în aceeaşi structură spaţială Maramureş, Satu Mare şi Bihor extinsă spre sud până la Sălaj, heterogenă ca specializare industrială (construcţii de maşini, metalurgie) şi ca grad de concentrare tehnică (deşi în totalitate cu valori peste medie), dar omogenă prin distribuţia dispersată a activităţilor industriale. Periferia estică este o replică „în oglindă" a celei vestice, cu o structură bipolară în sud şi una multinucleară în extremitatea nordică. Structura spaţială Brăila-Galaţi se detaşează prin ponderea peste medie a întreprinderilor mari aparţinând în special construcţiilor de maşini şi metalurgiei şi concentrări accentuate ale activităţilor industriale în cei doi poli (Brăila 92,0% din salariaţii industriali ai judeţului, Galaţi 85,3%). Structura spaţială tripolară Suceava-Neamţ-Bacău, continuată cu nucleul excentric al Iaşului, combină distribuţii mai concentrate spaţial (Iaşi) sau mai dispersate (Neamţ, Suceava), generate de „valuri" diferenţiate de industrializare, cu profile dominate de construcţiile de maşini şi grade de concentrare tehnică peste medie. Structuri spaţiale izolate se remarcă în partea de sud a ţării, acolo unde şi prezenţa interspaţiilor industriale este mai pregnantă, iar diferenţierea concentrări-difuzii industriale este marcantă. Se distinge o structură spaţială dominată de Reşiţa care deşi ca specializare este similară cuplului Hunedoara-Gorj, din punct de vedere al contiguităţii spaţiale pare mai apropiată de Timiş-Arad. Structura spaţială dominată de Craiova are tendinţe de apropiere spaţială de „transversala subcarpatică" industrială Focşani-Râmnicu Vâlcea, prezentând caracteristici asemănătoare cu aceasta. Cea mai izolată structură spaţială este cea polarizată de Constanţa, cu un profil funcţional similar celui naţional, cu concentrări tehnice peste medie şi distribuţii echilibrate. Structurile industriale existente în 1990 reflectă în egală măsură inerţia spaţiului geografic, materializată în conservarea vechilor poli de creştere şi axe de dezvoltare, dar şi dinamica spaţială, prin conturarea noilor morfologii şi relativelor solidarităţi.

BCU IASI / CENTRU VECHI

CAPITOLUL 4

RESTRUCTURAREA INDUSTRIEI ROMÂNEŞTI ŞI IMPACTUL ACESTEIA ASUPRA MODULUI DE ORGANIZARE A SPAŢIULUI DUPĂ 1990

Restructurarea industriei este, în general, un subiect predilect al analizelor economice, fiind în acelaşi timp, şi un subiect „foarte" geografic prin efectele sale spaţiale. Un prim argument este susţinut de complexitatea procesului de restructurare a industriei, conferită de dimensiunile sale economice, sociale şi ecologice, care elimină de pe scena demersurilor analitice abordările punctuale, impunând viziuni integrative. Analiza geografică, de esenţă relaţională, este capabilă să surprindă în intimitate mecanismele de schimbare. Un al doilea argument este adus de faptul că activităţile industriale sunt părţi componente ale sistemelor naturale şi socio-economice localizate. Demersul geografic, focalizat pe interfaţa natură-societate, explică mutaţiile pe care restructurarea industriei le declanşează în comportamentul celorlalte componente şi în relaţiile dintre acestea.

Din punct de vedere semantic, termenul „restructurare" semnifică modificarea unei structuri în căutarea unei mai bune performanţe sau în încercarea de a preveni riscul unei destructurări (Brunet ş. a., 1992). Concepută şi experimentată iniţial de economiile capitaliste, restructurarea economică, în general, şi industrială, în special, a fost „adoptată" recent de economiile post-socialiste. Singularitatea procesului de restructurare postsocialistă a reînnoit dezbaterea teoretică, i-a conferit noi semnificaţii şi profunzimi, a îmbogăţit cazuistica internaţională prin experimente inedite, a creat noi contururi certitudinilor şi metaforelor dezvoltării. Unul din scopurile capitolului de faţă este de a plasa restructurarea industriei româneşti în contextul schimbărilor Europei de Est şi a scenei industriale mondiale. Evoluţia conceptuală a restructurării industriale, rolul său de cauză şi efect în reorganizarea spaţiului geografic sunt elementele introductive care vor ajuta înţelegerea teoretică a acestui proces şi configurarea cadrului analitic. Condiţionările şi conjuncturile specifice „tranziţiei" economice au rol explicativ în conturarea relaţiei restructurare industrială – recompunere spaţială. Disoluţia treptată a modului de producţie şi înlocuirea graduală cu altul, schimbarea mecanismelor de funcţionare, a contextelor politice, legislative şi financiare, a relaţiilor dintre nivelele de decizie au marcat din punct de vedere al conţinutului şi al formelor de manifestare restructurarea industrială „de tranziţie".

Convergenţa de dezvoltare bazată pe centralizarea economică şi decizională a fost înlocuită cu traiectorii haotice de evoluţie, generând accentuarea disparităţilor, nuanţarea conjuncturilor şi divergenţa sensurilor dinamice, improvizarea unor noi mecanisme de reglare şi control. Trecerea de la centralizare la descentralizare implică nu doar un simplu transfer de putere, ci o complicată geografie centrată pe instabilitatea relaţiilor spaţiale, pe tendinţele de dominare-subordonare alterate de interferenţe şi incoerenţe, de substituiri şi suprapuneri.

Restructurarea industriei afectează diferenţiat componentele spaţiului geografic. Componenta demografică arată noi sensuri de redistribuire a populaţiei, un nou raport între incidenţa şomajului şi involuţia industrială. Componenta economică reflectă evoluţiile sectoriale fluctuante ale industriei, tendinţele de reechilibrare a profilului economic. Se configurează în acest fel o nouă dinamică spaţială prin comportamente industriale specifice, care oferă oportunităţi privilegiate studiului geografic al restructurării de tranziţie.

4.1. CONCEPT ŞI FORME DE CONCRETIZARE

Termenul de restructurare a apărut deopotrivă în textele academice, evaluările financiare, analizele economice sau discursurile politice din ţările capitaliste la sfârşitul anilor '60. Dezvoltarea inegală fusese acceptată ca modalitate de evoluţie spaţială a modului de producţie capitalist, astfel încât restructurarea economică - şi, implicit cea industrială a fost cu uşurinţă adoptată ca o etapă normală de transformare a societăţii capitaliste. Conceptualizarea termenului a fost provocată de declanşarea recesiunii economice, care a bulversat sistemul de producţie industrială promovat până atunci de societăţile „de consum". În perspectiva istorică, dezvoltarea capitalistă s-a dovedit a fi o succesiune de etape de restructurare, fiecare etapă decurgând din cele anterioare.

În istoria economiilor postsocialiste, restructurarea reprezintă un element definitoriu al tranziţiei de la economia centralizată la cea de piaţă. De aceea, una dintre definiţiile valabile, şi într-un caz şi într-altul, afirmă că „restructurarea industrială este procesul de trecere de la o strategie de acumulare a capitalului la alta" (Jessop, 1990). Aceasta cuprinde schimbări implicate de interesele divergente ale grupurilor sociale, de competiţia dintre corporaţiile multinaţionale sau multilocalizate, de exigenţele pieţei, purtând amprenta experienţei trecute şi prezente ca şi a particularităţilor de finalitate ale viitorului. Restructurarea industrială este o schimbare a relaţiilor dintre elementele constituente ale modelelor de acumulare la nivel global, naţional sau local. Este un proces deliberat de redimensionare a acestor relaţii pentru o mai eficientă acumulare de capital. Economia spaţializată este o reflectare a ciclurilor de acumulare a capitalului. Nivelele spaţiale cu atributele lor sociale şi culturale influenţează alocarea capitalului prin oportunităţi şi constrângeri adoptate sau respinse în fazele ulterioare de dezvoltare. Ciclicitatea capitalului determină şi o ciclicitate spaţială:

noi localizări sunt incluse sau abandonate în procesul schimbării. Restructurarea unui sistem economic este concepută într-o perioadă de criză configurată la diverse nivele spaţiale (Clark, 1989). Crizele economice ridică întrebări legate de performanţele proceselor de producţie existente, de relaţiile dintre forţa de muncă şi capital, de menţinerea acordurilor instituţionale. Economiile sunt restructurate fie când o strategie de acumulare eşuează în asigurarea beneficiilor materiale suficiente să menţină alianţa care o susţine, fie când puterea economică oscilează între diferiţi deţinători de capital. Incidenţa restructurării industriale este diferenţiată în funcţie de entităţile restructurate, de rolul statului şi de natura pieţei forţei de muncă (Webber ş. a., 1991).

Pentru a defini restructurarea şi a înţelege dinamica ei este necesară alăturarea în acelaşi cadru explicativ a transformărilor înregistrate de modelele globale şi de cele de acumulare locală. Diversitatea modalităţilor de analiză a restructurării industriale la nivel local poate fi diferenţiată de scara spaţială şi de termenul de referinţă. Nivelele spaţiale variază între localitate, regiune, statul-naţiune. În mod uzual, trei unităţi de referinţă sunt în centrul discuţiei: capitalul (firme, corporaţii şi industrii), forţa de muncă (salariaţi şi organizaţii sindicale) şi statul (guverne, politici industriale, legi şi proceduri). Când se ia în discuţie capitalul, restructurarea industrială este concepută ca o adaptare comprehensivă la contexte în schimbare. Este concretizată prin mobilitatea firmelor industriale: unităţi de producţie închise, fuziuni, transferuri de funcţii experimentate de la nivelul local la cel internaţional pentru asigurarea competitivităţii. Restructurarea poate altera funcţiile exercitate de firme în cadrul corporaţiilor integrate vertical. Se pot schimba fluxurile de materii şi informaţii, afectând poziţia firmelor în controlul puterii. Prin tot ceea ce implică, restructurarea industrială este o schimbare de strategie a industrializării şi o trecere de la o perioadă istorică la alta. În planul dezbaterii ştiinţifice declanşate în geografia umană, conceptul de restructurare industrială este utilizat tridimensional. În primul rând, se referă la modul în care firmele răspund la cadrul competiţional în schimbare, prin modificarea produselor sau serviciilor, prin adaptarea modului de organizare a producţiei şi distribuţiei. În al doilea rând, se referă la modul în care aceste schimbări provoacă modificări în localizarea activităţilor economice în spaţiul geografic prin crearea sau deformarea diviziunii spaţiale a muncii (Massey, 1984). Structurile profesionale şi nivelul veniturilor sunt asociate cu alte componente ale vieţii sociale spaţializate. Activităţile industriale tind să fie corelate diferenţiat cu modelele de relaţii sociale: dintre sexe, dintre clase, dintre colectivităţi şi autorităţi politice. În al treilea rând, abordarea restructurării încearcă să explice relaţiile dintre diviziunea spaţială a muncii şi modelele geografice ale relaţiilor sociale (Lovering, 1989). Se încearcă delimitarea orizontului spaţial şi temporal în care apar combinaţii particulare de forme organizaţionale şi relaţii sociale (Hudson, 1989). Combinarea diferitelor forme de organizare a capitalului industrial este explicată în contexte spaţiale şi temporale „în mişcare". Faţă de această problematică abordată deopotrivă de analiştii restructurării industriei în economiile capitaliste şi din cele post-socialiste, în cazul acestora din urmă se remarcă includerea şi altor elemente complexe şi

variate, rezultate din concomitenţa procesului de ajustare structurală a industriei cu schimbările profunde ale economiei şi societăţii. Sfera conceptuală a noţiunii este foarte largă, implicând restructurări legislative, financiare, organizatorice, tehnologice, spaţiale, de proprietate şi sectoriale, reprezentând deci, prin conţinutul şi amploarea sa, una din problemele fundamentale ale dezvoltării contemporane pe plan mondial (Popescu, 1990). De exemplu, una dintre temele cele mai actuale ale dezbaterii teoretice o constituie conţinutul procesului de restructurare şi poziţionarea sa cronologică faţă de alte procese structurale ale economiei. Numai analiza procesului de restructurare şi de privatizare a ridicat o multitudine de întrebări la care, desigur, răspunsurile nu sunt de obicei definitive: *sunt cele două procese separate sau trebuie concepute împreună, sunt independente sau unul este o componentă a celuilalt? Care este temporalitatea cea mai adecvată: restructurare post-privatizare sau privatizare post-restructurare?* Nu este doar o problemă de ordine, ci una care implică modalităţi diferite de desfăşurare a celor două procese, o distribuţie diferită a responsabilităţilor şi efecte variate asupra eficienţei economice. Se adaugă dimensiunea spaţială a celor două procese care trebuie incorporată strategiilor de dezvoltare, având o influenţă puternică asupra succesului sau eşecului schimbărilor structurale.

Cauză şi efect în reorganizarea spaţiului geografic. Restructurarea iniţiată de ultima recesiune a anilor '70 în ţările dezvoltate a experimentat forme inedite de spaţializare a capitalului industrial, de concentrare sau difuzie a modului de organizare a producţiei, de ataşare a potenţialului uman la munca industrială, de inserţie a activităţilor industriale în spaţiu. Noile forme de organizare a industriei au promovat noi modele de localizare, noi dependenţe ale activităţilor industriale faţă de reţelele socio-economice locale şi mecanismele de internaţionalizare a producţiei.

Renunţarea la producţia în masă şi la corespondenţele sale spaţiale, complexele teritoriale de producţie, a condus la apariţia specializării flexibile ca alternativă la sistemul fordist. Schimbările organizaţionale, noile criterii de eficienţă şi competitivitate au condus la forme inedite de concentrare geografică a producţiei industriale. Clasicele regiuni industriale au fost înlocuite de *districtele flexibile* (Storper, Scott, 1989; Amin, Thrift, 1991) susţinute de adepţii strategiei de reducere a costurilor tranzacţionale sau *complexele de producţie vertical-dezintegrate* propuse de reprezentanţii „teoriei reglării"(Leborgne, Lipietz, 1989; Moulaert, Swyngedouw, 1989). În ambele cazuri, organizarea teritorială a sistemului de producţie rezultă din dinamica interacţiunilor funcţionale dintre firme şi contextele în care acestea operează. Aceasta implică o reconcentrare spaţială a diferiţilor actori implicaţi în aceeaşi filieră de producţie. Aglomerarea aduce o serie de beneficii în sens clasic marshallian: reducerea costurilor de tranzacţie şi transport, crearea unei experienţe şi „know-how" pe plan local, definirea unei culturi de cooperare şi flexibilitate a muncii fundamentată pe relaţii sociale de încredere şi interacţiuni sociale dens localizate, dezvoltarea unei infrastructuri locale de servicii specializate, reţele de distribuţie şi structuri de aprovizionare.

Din punct de vedere al funcţionalităţii, cele mai performante sunt firmele organizate în reţea. Aceasta concretizează relaţiile interactive dintre actori într-o

dinamică globală. Restructurarea industriei este pentru economiile capitaliste unul dintre mecanismele care modelează şi dinamizează dezvoltarea economică, care stimulează inovaţiile şi performanţele în interiorul unor organizări spaţiale definite de integrare, coeziune, solidaritate. Pentru economiile postsocialiste, restructurarea industriei înseamnă în primul rând ieşirea dintr-un sistem productiv şi intrarea într-altul cu totul diferit. Constrângerile sunt mult mai variate şi mai puternice, iar efectele pozitive ale adaptărilor structurale au nevoie de timp pentru a deveni evidente. Din punct de vedere al organizărilor spaţiale, restructurarea industriei dominată de tendinţa de declin absolut al activităţilor şi forţei de muncă, a determinat iniţial destructurarea sistemelor industriale prin reierarhizarea centrelor de producţie şi reconfigurarea relaţiilor dintre acestea. Reorganizările spaţiale, aflate în diferite etape de desfăşurare în prezent, arată preluarea unora dintre conceptele cheie ale evoluţiei industriale actuale: întreprinderi mici, flexibilitate, inovaţie, cooperare.

Condiţionări şi conjuncturi specifice „restructurării de tranziţie". Trecerea de la economia centralizată la cea liberă de piaţă - denumită în mod curent „tranziţie" - este un proces inedit, complex, multidimensional, cu evoluţii caracterizate de simultaneităţi temporale şi contradicţii structurale. Incoerenţele inevitabile, rezultate din înţelegerea procesului de schimbare în paralel cu derularea lui, sunt sugerate chiar de denumirea perioadei pe care o traversăm - de „tranziţie" termen ambiguu cu conotaţii temporale, fără a indica sensul evoluţiei. Deci tranziţia este o perioadă nedefinibilă prin conţinut sau semnificaţii, fiind un pasaj, probabil, de la modul de producţie socialist la cel capitalist. În acest context de transformări economice şi societale, este inclusă, ca o coordonată fundamentală, restructurarea industriei.

Un prim element care a contribuit la configurarea evolutivă a industriei se referă la elaborarea unui *nou cadru legislativ*. Debutul transformărilor instituţionale a fost făcut de promulgarea Legii nr. 15/1990 care reglementa formele de reorganizare juridică a întreprinderilor industriale ca regii autonome sau societăţi comerciale. Ramurile strategice ale economiei naţionale – industria de armament, energetică, exploatarea minelor şi a gazelor naturale – au fost organizate în regii autonome. Funcţionalitatea acestora a fost favorizată prin acordarea de subvenţii de la bugetul central sau de la cele locale pentru acoperirea eventualelor deficite financiare şi de garanţia statului în contractarea creditelor bancare interne sau externe. La polul opus, ca susţinere din partea statului, se află întreprinderile industriei prelucrătoare, organizate ca societăţi comerciale pe acţiuni sau cu răspundere limitată. Acestea sunt destinate privatizării şi nu beneficiază de asistenţă financiară din partea statului. Orientarea exclusivă a sprijinului guvernamental numai către industria energetică şi cea extractivă, în timp ce industria prelucrătoare era considerată „liberă" să se adapteze noii conjuncturi economice, a fost responsabilă pentru disocierea traiectoriilor evolutive ale celor trei componente sectoriale. În timp ce industria extractivă s-a caracterizat prin evoluţia uşor descendentă a numărului de salariaţi în perioada 1990-1997, iar cea energetică printr-o evoluţie ascendentă, industria prelucrătoare a înregistrat un declin

accentuat, imprimând sensul general de evoluţie al industriei naţionale (pierderile au totalizat 1,3 milioane locuri de muncă). În timp, protecţia asigurată prin subvenţia publică s-a extins şi asupra marilor giganţi ai industriei prelucrătoare, din siderurgie, petrochimie, construcţii de maşini, din cauza riscurilor sociale implicate de restructurarea acestora.

Din punct de vedere al formelor de organizare, industriile protejate s-au caracterizat prin stabilitate, în timp ce industriile obligate să reziste prin forţe proprii au experimentat diverse modalităţi de adaptare la noile conjuncturi de evoluţie. Unele au optat pentru descentralizarea productivă, concretizată în divizarea întreprinderilor în mai multe unităţi independente după profilul de activitate: producţie, desfacere, aprovizionare, transport, operaţiuni de import-export, activităţi de cercetare-proiectare. Scopul a fost asigurarea unei economii de proporţie - talia mai mică a întreprinderilor le face mai uşor gestionabile - şi a unei flexibilităţi în stabilirea relaţiilor de cooperare pentru depăşirea limitelor pe care le implica funcţionarea în cadrul marilor întreprinderi. Din contră, deschiderea spre exterior şi conturarea unui nou cadru competiţional au determinat fuziuni de întreprinderi pentru o mai mare capacitate de rezistenţă pe piaţa externă şi evitarea competiţiei neloiale pe cea internă. Grupuri, trusturi sau holdinguri au apărut ca o copie a vechilor centrale industriale, exprimând efortul de adaptare organizaţională, dar şi opţiunea spre continuarea centralizării activităţilor industriale. Din punct de vedere al evoluţiei instituţionale, dinamica a fost concentrată de industria prelucrătoare nevoită să se adapteze la economia de „tranziţie". Evoluţia pozitivă menţinută artificial a industriilor „protejate" a condus la dezechilibre financiare cumulative care au determinat promulgarea Legii falimentului nr. 64/1995 şi elaborarea procedurilor de lichidare, închidere sau conservare a întreprinderilor neprivatizabile datorită nerentabilităţii.

Reglementările de la sfârşitul anului 1997, care au promovat disponibilizările colective din industria minieră, au egalizat într-un anumit sens şansele dintre această ramură a industriei şi cea de prelucrare. În acelaşi timp, o parte a regiilor autonome din industria extractivă şi cea de apărare, concepute ca unităţi economice anterior neprivatizabile, au fost transformate în societăţi comerciale cu capital integral de stat, lărgindu-se astfel spectrul de aplicare a privatizării.

Declinul industriei prelucrătoare a fost accentuat şi de *pierderea competenţelor de putere şi control* ale marilor combinate, ca forme de organizare a producţiei socialiste. Combinatele industriale au fost caracterizate de polifuncţionalitate, manifestată prin activităţi productive, servicii sociale pentru salariaţi, control asupra forţei de muncă şi a colectivităţii locale (Hirschhausen, 1996). Acţionând ca cei mai importanţi actori locali, combinatele au exercitat presiuni asupra procesului de decizie, influenţând direcţiile generale de dezvoltare. În conjunctura „tranziţiei", ex-combinatele şi-au pierdut prerogativele de control: în primul rând, au fost eliminate funcţiile de control ideologic şi, în al doilea rând, rolul jucat în asigurarea asistenţei sociale. Şi-au pierdut parţial sau total funcţiile sociale, unele fiind preluate de instituţiile publice specializate (învăţământ, sănătate) sau servicii individuale (accesul la cultură), altele fiind abandonate (comercia-

lizarea bunurilor de consum şi a produselor alimentare, asigurarea locuinţelor). A avut loc o descompunere a funcţiilor, polifuncţionalitatea a dispărut fiind înlocuită de dominanţa activităţilor productive. Pierderea conotaţiilor politice ataşate combinatelor a contribuit la fragilizarea poziţiei lor economice, influenţându-le negativ evoluţia ulterioară şi minimalizându-le impactul de decizie pe plan local.

Concepută să corespundă în principal exigenţelor pieţei CAER, industria românească a fost defavorizată de deschiderea spre exterior şi *crearea unui nou cadru competiţional*. Investiţiile industriale, după 1975, au fost orientate spre înfiinţarea de noi întreprinderi şi foarte puţin spre modernizarea celor existente, astfel că infrastructura tehnologică era deja, în cea mai mare parte, depăşită la începutul tranziţiei. Din punct de vedere structural, industria naţională acumulase decalaje faţă de tendinţele manifestate pe plan mondial din cauza promovării strategiei de multilateralitate şi politicii de substituire, inserţia pe piaţa externă (vezi piaţa vestică) fiind dificilă. Impactul negativ al deschiderii spre exterior a fost resimţit cel mai dramatic de industria alimentară, industria textilă şi a de cea bunurilor de consum, datorită neglijării acestora în timpul dezvoltării socialiste. Produsele străine intrate în avalanşă pe piaţa românească, cu un raport bun calitate-preţ, au scos din competiţie mulţi producători interni. Concurenţa externă a dezavantajat poziţia industriei româneşti pe piaţa internă şi internaţională. Scăderea producţiei industriale în medie cu 50% în intervalul 1990-1998, decalajele de calitate, ofensiva minimă pe piaţa externă sunt reflectate în mod sugestiv de schimbările structurii comerţului exterior (tabelul 5).

Tabelul 5

Desfiinţarea CAER şi efectele în structura comerţului exterior (ponderea importului în export) (%)

	1990	1995	1990/1995	1998	1990/1998
Alimente şi animale vii	27	195	+ 168	298	+ 271
Materiale crude necomestibile, exclusiv combustibili	105	181	+ 76	98	– 7
Combustibili minerali, lubrifianţi, materiale derivate	140	349	+ 209	364	+ 224
Uleiuri, grăsimi şi ceruri de origine animală şi vegetală	247	22	– 225	66	– 181
Produse chimice şi produse derivate	47	127	+ 80	276	+ 229
Maşini şi echipamente pentru transport	80	245	+ 165	267	+ 187
Articole manufacturate diverse	15	37	+ 22	39	+ 24
Total	**79**	**129**	**+ 50**	**142**	**+ 63**

Sursa: *Anuarele statistice 1990, 1995, 1998,* CNS (date prelucrate)

Evoluţia structurii comerţului exterior are semnificaţii multiple: arată în primul rând necompetitivitatea industriei de bunuri de consum şi a construcţiilor de maşini, incapacitatea industriei alimentare de a acoperi piaţa internă, dependenţa industriei grele de resursele externe, ca şi supradimensionarea acesteia. Scăderea ponderii importului din exportul uleiurilor, grăsimilor şi cerurilor de origine animală şi vegetală este explicată de reducerea producţiei industriei alimentare pentru care aceste produse reprezintă materii prime. Structura actuală a comerţului

exterior - fundamental schimbată faţă de cea anterioară anului 1990, dar comparabilă cu cea existentă înaintea celui de al doilea război mondial - este tipică pentru o industrie puţin performantă şi competitivă, dominată de ramuri industriale cu productivitate şi valoare adăugată reduse.

Condiţionările specifice „tranziţiei" cu impact asupra evoluţiei recente a industriei au rezultat şi din promovarea unor *politici industriale unilaterale.* Centrarea strategiei de restructurare doar pe coordonata privatizării a impus limite în adaptarea industriei la noul mediu economic. Transferul de proprietate din domeniul public spre cel privat este un element necesar, dar insuficient pentru a determina schimbări la nivelul structurilor industriale. Mai mult decât atât, strategia privatizării a fost concepută „din mers", fiind gradual revăzută şi nuanţată, acumulând diferenţieri semnificative faţă de programele iniţiale de reformă. După reuşita relativă a „micii privatizări", modestă ca pondere în spaţiul productiv, privatizarea marii industrii a devenit factorul cel mai important de blocare a reformelor. Eşecul relativ al „restructurării prin privatizare" este reflectat de conţinutul frecvent modificat al reglementărilor legislative. Privatizarea a fost configurată juridic de Legea privatizării societăţilor comerciale nr. 58/1991, care stipula transferul proprietăţii de stat către sectorul privat prin distribuirea echivalentului a 30% din capitalul social al întreprinderilor industriale către cetăţenii români. Certificatele de proprietate distribuite gratuit reprezintă acţiuni la societăţi de natură financiară, Fondurile Proprietăţii Private. Gestionarea şi vânzarea acţiunilor sau părţilor sociale deţinute de stat se realizează printr-o instituţie publică, Fondul Proprietăţii de Stat. Distribuirea a 30% din capitalul social al societăţilor comerciale între cele cinci fonduri private a fost efectuată de Agenţia Naţională pentru Privatizare.

Ritmul lent de privatizare, procedurile complicate, interferenţa mai multor instituţii guvernamentale cu competenţe neclarificate foarte strict au determinat formularea unei noi legi, de această dată de accelerare a privatizării „în masă", în 1995 (Legea nr. 55/1995). Pe lângă eliberarea cupoanelor nominative, legea permite accesul la privatizare şi persoanelor juridice sau fizice străine. Legea conţine referiri la restructurarea propriu-zisă a întreprinderilor, stabilind utilizarea unei anumite sume pentru realizarea de investiţii productive. Performanţele modeste ale întreprinderilor privatizate (prin transferul „pe hârtie" al proprietăţii unor persoane în mare parte lipsite de putere economică) au determinat diversificarea metodelor de privatizare prin piaţa secundară de capital (bursa de valori şi Rasdaq), prin bănci de investiţii, prin oferte publice de vânzare, prin negociere directă, prin organizarea de licitaţii, la care se adaugă, în ponderi reduse faţă de perioada anterioară, metodele ESOP şi MEBO care se adresează salariaţilor. Deşi variabilă, relaţia dintre privatizare şi capitalizare a rămas deficitară, fiind una dintre cauzele rezultatelor modeste ale transferului proprietăţii dinspre domeniul public spre cel privat. Simptomatică pentru incoerenţa procesului de privatizare este elaborarea în 1997, deci după şapte ani de la iniţiere, a strategiilor sectoriale de privatizare care sugerează faptul că înaintea acestui moment procesul a avut un caracter absolut aleatoriu. Nu s-a ţinut seama de poziţia întreprinderilor privatizate

pe filiera industrială, de implicaţiile pe care privatizarea unei întreprinderi le poate avea asupra integrării verticale. Datoriile mari pe care le-au acumulat „giganţii" industriali determină acceptarea unor compromisuri de către FPS: se recurge la „licitaţia olandeză", care asigură epuizarea acţiunilor supuse vânzării prin acceptarea micşorării preţului până la nivelul la care oferta este subscrisă în totalitate. În mod paradoxal, restructurarea, înţeleasă în documentele oficiale ca modernizare a infrastructurii tehnologice, este o componentă secundară a politicii industriale. Sunt inserate episodic informaţii despre investiţiile de retehnologizare punctuală a sistemului productiv. Caracterului parţial de înţelegere a procesului de restructurare i se adaugă „mobilitatea" instituţională: departamentul de stat responsabil de implementarea restructurării a fost transferat treptat de la Ministerul Industriei, la Agenţia Naţională de Restructurare, apoi la Fondul Proprietăţii de Stat, explicându-se în acest fel incoerenţele şi deficienţele strategiei naţionale în domeniu. Cele două procese structurale au fost formulate separat iniţial, dar ulterior au fost abordate împreună prin adăugirile legislative recente. Privatizarea nu a beneficiat de o coordonare naţională bazată pe strategii sectoriale sau spaţiale, dar a fost reglementată printr-o serie de legi. Restructurarea în schimb nu a fost legiferată, ci doar afirmată prin strategia de restructurare elaborată de Ministerul Industriei în 1992, dar lăsată la opţiunea managerilor, principala sursă de finanţare constituind-o resursele interne ale întreprinderilor. Declararea restructurării ca program naţional a fost compromisă, pe de o parte, din cauza lipsei de resurse financiare la nivelul întreprinderilor şi, pe de altă parte, din cauza subiectivismului inclus în procesul decizional. S-a menţinut o confuzie cu privire la conţinutul şi desfăşurarea temporală a celor două procese. S-a vorbit pe rând despre restructurare post-privatizare sau privatizare ante-restructurare, responsabilitatea suportării costurilor restructurării trecând din sfera obligaţiilor noilor proprietari privaţi în primul caz în cea a statului în cel deal doilea. Şi într-un caz şi în celălalt, realizarea restructurării rămânea incertă, fiind doar o opţiune pentru investitorii particulari sau o povară financiară prea grea pentru stat. De asemenea, s-a vorbit despre restructurarea prin privatizare, ceea ce sugera limitarea conţinutului restructurării doar la cel derivat din transferul de proprietate.

Desfiinţarea CAER şi pierderea unor pieţe externe tradiţionale au fost elemente conjuncturale, însoţite şi de *reducerea cererii pe piaţa internă.* Generalizarea disfuncţionalităţilor industriale a rezultat din două cauze: în primul rând, întreprinderile industriale au funcţionat într-un anumit context economic a cărui dezagregare s-a reflectat diferenţiat în traiectoria evolutivă a fiecăreia dintre acestea; în al doilea rând, dezechilibrele înregistrate în interiorul unei ramuri industriale s-au transmis în cascadă şi asupra celorlalte. Se remarcă, din acest punct de vedere, industria construcţiilor de maşini, cea mai importantă ca pondere în structura salariaţilor industriali, dar şi industria cu cea mai mare capacitate de generare a relaţiilor de cooperare productivă. Evoluând într-un spaţiu izotropic din punct de vedere al distanţelor şi, implicit, al costurilor de transport, industria construcţiilor de maşini a generat în timp o reţea vastă de furnizori-beneficiari, situaţi pe diverse nivele ale sistemului productiv, ca şi pe diverse nivele ale

sistemului spaţial. Un alt caz „tipic" de declanşare a unor reacţii în lanţ, de această dată nu din cauza „moştenirilor" modului de funcţionare al industriei socialiste, ci conjuncturii specifice tranziţiei, este industria confecţiilor. Pentru a rezista pe pieţele vestice penetrate din perioada „ante-capitalistă", industria confecţiilor a fost nevoită să adopte sistemul de funcţionare „lohn". Acesta presupune furnizarea materiei prime, a accesoriilor, a documentaţiei know-how de către partenerul străin, utilizarea forţei de muncă (ieftine, dar bine calificată) din ţară şi exportul produselor către alte pieţe. În acest mod, industria confecţiilor a fost în cea mai mare parte izolată de industria textilă, al cărei principal beneficiar era în perioada

Tabelul 6

Gradul de utilizare a capacităţilor de producţie în 1995

Ramura	Gradul de utilizare a capacităţilor (%)	Ramura	Gradul de utilizare a capacităţilor (%)
Total	**50,3**	Industria alimentară şi a băuturilor	49,4
Extracţia şi prepararea minereurilor metalifere	83,0	Industria textilă şi a produselor textile	48,4
Extracţia şi prepararea cărbunelui	74,3%	Energia electrică	47,9
Producţia de mobilier	73,9	Industria construcţiilor metalice	46,2
Industria tutunului	68,3	Industria celulozei şi hârtiei	44,9
Industria mijloacelor de transport rutier	65,2	Industria altor mijloace de transport	43,3
Industria de echipamente, aparate radio şi televiziune	57,4	Industria de aparatură, instrumente medicale, optice, ceasornicărie	42,6
Alte activităţi extractive	55,3	Industria cauciucului şi a maselor plastice	40,7
Industria altor produse din mineral nemetalice	49,8	Industria chimică, a fibrelor şi firelor sintetice	38,3

Sursa: *Informaţii statistice operative,* seria *Industrie,* 1, 1996, CNS

socialistă. Cererea internă pentru industria textilă s-a redus considerabil, explicându-se astfel declinul accentuat al acestei industrii (în perioada 1990-1995 industria prelucrătoare a pierdut 36,5% din forţa de muncă, în timp ce industria textilă şi-a redus efectivele cu 55,3%). Producţia industriei textile a înregistrat scăderi dramatice, în 1996 faţă de 1989 reprezentând 18,7% la ţesături tip in-cânepă, 35% la cele din bumbac, iar la total ţesături doar 37%. Efectele lohn-ului se resimt şi în structura balanţei comerciale: în 1995 importurile de ţesături au fost de 10 ori mai mari decât exporturile. De asemenea, valoarea exportului care se obţinea prin „lohn" era de 2-3 ori mai mică decât dacă produsele exportate ar fi fost realizate cu ţesături produse în ţară. Reducerea cererii interne ca şi a celei externe a determinat

diminuarea gradului de utilizare a capacităţilor de producţie pe lângă evident, declinul accentuat al forţei de muncă. Reacţia a fost diferenţiată la nivel sectorial, deşi pe total 23% din capacităţi erau utilizate sub 30%, iar cele utilizate peste 60% reprezentau doar 29% (tabelul 6).

Un element conjunctural specific tranziţiei îl constituie *blocajele financiare*. Expresie a modului de funcţionare a industriei socialiste (în care ciclul de producţie era secondat de „ciclul contabil"), sistemul de întârziere în efectuarea plăţilor a generat lipsa lichidităţilor care, la rândul lor, au accentuat întârzierile şi au condus la acumularea unor datorii importante, în special între marii producători. S-a recurs - atunci când a fost posibil - la „plăţi compensatorii" ca mod de legalizare a tranzacţiilor comerciale, dar fără efecte în performanţele financiare ale întreprinderilor. Rolul acestora a fost doar de menţinere artificială în funcţiune a „giganţilor" industriali, în scopul evitării riscurilor sociale. În plan funcţional, au cauzat dezechilibre cumulative care s-au răsfrânt asupra contextului macro-economic. Marile întreprinderi au intrat într-o reţea de debitori cu datorii reciproce, fiind atrase în circuitul blocajelor financiare unităţi situate în amonte şi în aval pe filiera industrială. Lipsa lichidităţilor a accentuat nerentabilitatea întreprinderilor, incapabile să deruleze procese investiţionale, a redus credibilitatea şi deci posibilitatea de obţinere a creditelor interne sau externe necesare îmbunătăţirii calităţii performanţelor productive, a exclus formularea unei alternative de restructurare. Un alt efect al blocajelor financiare, devenite cronice în comportamentul financiar al marilor întreprinderi şi al implicaţiilor multiple pe care le-au generat, este reducerea cooperării dintre întreprinderile din proprietate publică şi cele private. Micile întreprinderi private, a căror existenţă este condiţionată doar de profitabilitate, nu îşi pot permite funcţionarea într-un fals sistem financiar, lipsit de circuit monetar care împiedică procesul de capitalizare. Se creează astfel un decalaj de atitudine dintre firmele private, care funcţionează după legile foarte stricte ale economiei de piaţă, şi marile întreprinderi publice, închise într-un sistem de fetişizare a contabilităţii „pe hârtie", care goleşte de conţinut real conceptele de monedă, capital, marfă, tranzacţie (Hirschhausen, 1996). Aceste diferenţieri stau la baza configurării unei industrii duale caracterizate prin absenţa interacţiunilor dintre sectorul privat, dinamic şi cel public angrenat în vechiul sistem, una din cauzele depresiunii economice post-socialiste.

Toate elementele care au conturat noul mediu economic şi au condiţionat evoluţia recentă a industriei s-au combinat printr-o alchimie proprie, generând contexte diferenţiate pentru fiecare întreprindere în parte. Aceste elemente împreună cu multe altele foarte particulare, rezultate din caracteristicile structurale şi funcţionale ale întreprinderilor, au determinat simultaneitatea proceselor divergente şi diferenţierea traiectoriilor de evoluţie. Deşi nu se pot structura ierarhii, totuşi cele mai influente cauze ale actualei tranziţii industriale sunt cele care condiţionează inserţia industriei pe piaţa internaţională, resimţindu-se impactul mult mai important al factorilor externi decât în perioada anterioară.

4.2. RELAŢIA RECIPROCĂ DINTRE RESTRUCTURARE INDUSTRIALĂ – REORGANIZARE SPAŢIALĂ

Impactul restructurării industriale în configurarea organizării spaţiale se manifestă în două moduri: în primul rând, adaptarea la noile conjuncturi economice şi sociale conduce la reconfigurarea structurilor spaţiale prin apariţia unor noi localizări şi abandonul multora dintre cele vechi, prin dinamici diferenţiate spaţial, prin integrări selective ale tramei industriale trecute şi prezente; în al doilea rând, reacţia la criză determină apariţia unor noi forme de organizare spaţială a industriei, rezultate din recombinarea şi reierarhizarea factorilor de localizare, din noi moduri de inserţie a activităţilor industriale în spaţiul geografic. În acest proces evolutiv cu implicaţii multi-direcţionate rolul cel mai important îl joacă structura sectorială „moştenită" a industriei, prin sensibilitatea variată a ramurilor industriale la schimbare, prin capacitatea diferită de adaptare, prin convergenţa sau divergenţa la tendinţele de evoluţie manifestate pe plan mondial.

Analiza relaţiei restructurare industrială – reorganizare spaţială este condiţionată în profunzimea reflecţiilor şi detalierea consecinţelor de limitările impuse de noul sistem statistic adoptat după 1990. Se remarcă utilizarea alternativă a datelor centrate pe numărul mediu de salariaţi în anuarele statistice şi pe populaţia activă la recensământul din 1992, care reduce comparabilitatea proceselor evolutive şi continuitatea analizei acestora în timp. Pentru a evita deformările structurale este necesară o ajustare a datelor prin utilizarea în special a valorilor relative care, prin ponderare, conţin mai multă informaţie statistică reală. Practica statistică se distinge totodată prin eşantionări insuficiente, reflectate de lipsa datelor la nivele spaţiale detaliate. Începând cu 1993, în anuarele statistice nu mai sunt inserate datele de evoluţie a industriei la nivel judeţean. Statistica teritorială cuprinde la capitolul *Industrie* doar date referitoare la lungimea reţelelor de canalizare şi de distribuţie a gazului. Începând cu anul 1997 au fost incluse date de statistică industrială pe cele opt regiuni de dezvoltare, fără a se diversifica indicatorii utilizaţi şi anterior. În afară de faptul că se elimină perspectiva geografică, există deficienţe şi din punct de vedere statistic cauzate de depăşirea unui anumit grad rezonabil de agregare a datelor. Cu un impact negativ se impune renunţarea la indicatori semnificativi, cum sunt structurile sectoriale ale forţei de muncă industrială. Nu mai sunt disponibile date asupra distribuţiei salariaţilor pe ramuri industriale, ceea ce elimină posibilitatea studierii specializării industriale, a corelării acesteia cu tendinţele generale de evoluţie a industriei, a accentuării sau atenuării gradului de specializare sectorială. Interpretarea datelor de statistică industrială pentru perioada de dinainte şi după 1990 trebuie făcută cu multă precauţie, comparând conţinutul indicatorilor statistici. În 1992 a fost adoptată Clasificarea Activităţilor din Economia Naţională (CAEN) în vederea alinierii la standardele internaţionale ISIC/CITI (clasificarea standard internaţională a tuturor activităţilor economice utilizată de ONU) şi NACE (Nomenclatorul Activităţilor din Comunitatea Europeană). Pentru a asigura comparabilitatea datelor a fost necesară stabilirea corespondenţei ramurilor industriale înainte şi după anul 1992 (tabelul 7).

Tabelul 7

Corespondenţa ramurilor industriale înainte şi după anul 1992

Ramura industrială (înainte de 1992)	Ramura industrială (după 1992)
Industria energiei electrice şi termice	Energia electrică şi termică, gaze şi apă
Industria combustibilului Extracţia şi prepararea minereurilor neferoase Industria extractivă a minereurilor nemetalifere	Industria extractivă
Industria metalurgiei feroase Industria metalurgiei neferoase	Industria metalurgică
Industria construcţiilor de maşini şi prelucrarea metalelor	Industria produselor metalice şi a produselor din metal Industria de maşini şi echipamente Industria de echipamente electrice şi optice Industria mijloacelor de transport
Industria chimică Industria săpunurilor şi cosmeticelor	Prelucrarea ţiţeiului şi cocsificarea cărbunelui Industria chimică şi a fibrelor sintetice Prelucrarea cauciucului şi a maselor plastice
Industria de exploatare şi de prelucrare a lemnului	Prelucrarea lemnului Producţia de mobilier şi alte activităţi industriale neclasificate
Industria celulozei şi hârtiei	Industria celulozei, hârtiei şi cartonului
Industria textilă şi a tricotajelor	Industria textilă şi a produselor textile
Industria confecţiilor	Confecţii din textile, blănuri şi piele
Industria pielăriei, blănăriei şi încălţămintei	Pielărie şi încălţăminte
Industria alimentară	Industria alimentară, a băuturilor şi tutunului
Industria poligrafică	Edituri, poligrafie
Industria materialelor de construcţie	Industria altor produse din minerale nemetalice
Alte ramuri	
	Recuperarea deşeurilor

Sursa: *Anuarele statistice 1990, 1993,* CNS

Noii actori ai spaţiului orientează restructurarea industriei. Definirea traiectoriilor de evoluţie în perioada de „tranziţie" economică are drept scop într-o primă etapă detalierea reacţiilor faţă de contextul de dezvoltare industrială în schimbare pentru a ajunge în final la spaţializarea procesului de restructurare. Baza de date a fost reprezentată de fişele demografice ale celor 2948 de localităţi, dintre care 263 de oraşe şi 2685 de comune, delimitate spaţial în prezent din punct de vedere administrativ în teritoriul naţional. Ca momente temporale de referinţă au fost alese anul 1990, ca punct de debut al restructurării industriale, şi 1998, ca cel mai recent moment în timp pentru care este disponibil un set de date comparabile cu cele ale anului 1990. Indicatorul statistic considerat cel mai sugestiv, care incorporează în evoluţia sa tendinţele generale de dezvoltare industrială, este numărul mediu de salariaţi industriali. Utilizat în valori absolute sau relativizat la populaţia ocupată totală, acest indicator rezumă prin variaţiile sale simptomatologia schimbării. Având drept scop studiul heterogenităţii dinamicii industriale în

contextul restructurării, analiza a fost centrată pe sublinierea caracteristicilor de dispersie ale variabilei alese ca reprezentativă. Distribuţia pe ecartul de variaţie a impus o interpretare care să redea cât mai corect spaţializarea evoluţiei industriale fără a pierde din conţinut amploarea schimbărilor. Din punct de vedere metodologic opţiunea s-a orientat către ecartul tip (σ) ca rădăcină pătrată pozitivă a varianţei. Varianţa este una din noţiunile fundamentale ale statisticii, definită ca media aritmetică a pătratelor ecarturilor valorilor faţă de media lor aritmetică (σ^2). Ecartul tip, ca expresie descriptivă a varianţei, este caracteristica de dispersie absolută cea mai frecvent utilizată în analiza variabilelor cantitative. Exprimă dispersia unei distribuţii statistice în jurul mediei, fiind unul dintre parametrii fundamentali utilizaţi în statistica analitică. Într-o distribuţie gaussiană aproape toate valorile sunt cuprinse în intervalul $\chi - 3\sigma$ şi $\chi + 3\sigma$, în interiorul acestuia fiind delimitate clasele de variaţie. În acelaşi sens, dispersia relativă a valorilor a fost studiată prin ecartul faţă de medie. Media este expresia cea mai reală a tendinţelor generale de evoluţie, iar departajarea variaţiilor peste şi sub medie sugerează dinamica diferenţiată şi localizează particularităţile locale care distanţează traiectoriile particulare de trendul general. Indicatorul statistic pe care se centrează analiza (numărul mediu de salariaţi din industrie) este utilizat în valori absolute pentru a reda configuraţia spaţială de ansamblu şi în valori relative pentru a sugera ierarhii şi funcţionalităţi.

Anul 1990 este momentul de debut al perioadei de „tranziţie" şi, cel puţin teoretic, al procesului de restructurare. Înţelegerea evoluţiei recente a industriei din punct de vedere al impactului asupra definirii structurilor spaţiale şi a profilelor funcţionale impune o diagnosticare cât mai exactă a distribuţiei spaţiale a industriei, a spaţiilor de concentrare în comparaţie cu cele de difuzie a activităţilor industriale, a rolului industriei în definirea funcţională a aşezărilor umane, a dependenţelor economiilor locale de activităţile industriale. În 1990, numărul mediu de salariaţi din industrie înregistra un ecart de variaţie între 0 şi 428.299 de salariaţi. Distribuţia valorilor arată o disimetrie accentuată care la nivel spaţial se traduce prin concentrarea industriei într-un număr restrâns de localităţi (în special oraşe). Doar 323 de aşezări umane, adică 10,9% din numărul lor total, înregistrau peste 1000 de salariaţi; dintre aceste localităţi 81 (2,74%) aveau peste 10 mii, 14 (0,47%) concentrau peste 50 de mii de salariaţi. Localităţile cu peste 1000 de salariaţi care reprezentau doar o zecime din numărul total de aşezări umane, totalizează 94,03% din totalul forţei de muncă industriale la nivel naţional. Această corespondenţă asimetrică schimbă totalmente imaginea industriei româneşti care nicidecum nu este „echilibrată spaţial", ci excesiv de concentrată în câteva nuclee spaţiale. La polul opus se situează cele 2625 de localităţi cu mai puţin de 1000 de salariaţi fiecare, care deşi reprezintă 89,04% din numărul de localităţi deţin doar 5,97% din populaţia ocupată în industrie. Discrepanţele de repartiţie spaţială a activităţilor industriale sunt foarte clar sugerate de faptul că 30,52% din localităţi au sub 10 salariaţi în industrie, ceea ce face practic nulă contribuţia unei treimi din sistemul naţional de aşezări la configurarea spaţială a celui industrial.

Concentrarea excesivă a industriei poartă semnificaţii deosebite pentru localizarea procesului de restructurare, susceptibile de a se adapta la noul context al schimbării fiind deci un număr restrâns de localităţi. Nu este sugerată doar o localizare punctuală a „nucleelor" de restructurare, ci şi o anumită gradaţie a intensităţii procesului, dinamica accentuată a ajustării structurale va caracteriza evoluţia acestui segment de localităţi. În topul ierarhiei, se situează oraşele mari ale ţării cu peste 50 mii de salariaţi (Târgu Mureş, Sibiu, Bacău, Brăila, Arad, Oradea, Ploieşti, Craiova, Iaşi, Galaţi, Cluj Napoca, Timişoara) şi cele cu peste 100 de mii, (Braşov şi Bucureşti), ceea ce înseamnă că potenţial aceste centre urbane mari vor reprezenta localizări preferenţiale pentru procesul de restructurare, dar nu sugerează intensitatea procesului şi mai ales impactul asupra evoluţiei economiilor locale. Interpretarea corectă a acestor dimensiuni va fi dată de ponderea salariaţilor industriali din total, care nu semnifică doar o repartiţie a forţei de muncă pe tipuri de activităţi şi prezenţa sau absenţa unei dominanţe a industriei, ci indică gradul de dependenţă a mediului economic şi social de evoluţia activităţilor industriale, impactul restructurării asupra traiectoriilor locale.

Prima impresie vizuală pe care ne-o oferă distribuţia industriei, prin prisma numărului de salariaţi, este aceea a concentrării punctuale în centrele urbane dispersate în spaţiu şi a celei areale aproape suprapuse spaţial pe Carpaţi şi Subcarpaţi (fig. 17). Din punct de vedere sectorial, se evidenţiază concentrarea punctuală a industriei de prelucrare, în timp ce concentrarea areolară este tipică industriei extractive. Urmărind arcul Carpaţilor, pot fi identificate uşor zonele rurale de extracţie a manganului (Vatra Dornei, Iacobeni, Cârlibaba), a minereurilor complexe din zona vulcanică (Baia Sprie, Herja, Cavnic, Băiuţ) şi cristalino-mezozoică (Baia Borşa, Burloaia, Fundu Moldovei) la care se adaugă prelucrarea primară a lemnului (Falcău, Moldoviţa, Molid, Vama) din grupa nordică a Carpaţilor Orientali. Exploatările de minereu de cupru (Bălan) şi fabricile de cherestea (Topliţa, Gălăuţaş, Ditrău) determină concentrarea industriei în sectorul median al Carpaţilor Orientali. Carpaţii Meridionali sunt dominaţi de aglomeraţii urban-industriale: în extremitatea estică se află concentrarea industrială a Braşovului (Codlea, Zărneşti, Râşnov, Săcele, Ghimbav) şi în cea vestică Valea Jiului cu oraşele miniere (Petroşani, Lupeni, Petrila, Lonea, Vulcan, Uricani). Este de asemenea clar conturată concentrarea siderurgică a Hunedoarei (Călan, Cugir). În Subcarpaţi se remarcă exploatările petroliere din Moldova (Comăneşti, Dărmăneşti, Zemeş, Pârjol) şi cele carbonifere din Oltenia (Motru, Rovinari, Berbeşti, Alunu). Contactul Subcarpaţii sudici-Câmpia Română apare cel mai bine marcat prin alternanţa activităţilor industriale de prelucrare şi de extracţie. Spre deosebire de acestea, apar slab conturate exploatările de gaze naturale din centrul Câmpiei Transilvaniei şi cele de minereuri complexe din Munţii Apuseni. Estul şi sudul ţării se disting prin concentrări punctuale de activităţi industriale suprapuse centrelor urbane, izolate spaţial, înconjurate de zone rurale aproape în totalitate agricole. În zonele de câmpie, centrele industriale reproduc configuraţia spaţială a sistemului urban. Spaţiile rurale învecinate sunt dominate de oraşele Moldovei, de la cele mai modeste până la cele mai importante (Darabani, Dorohoi, Săveni,

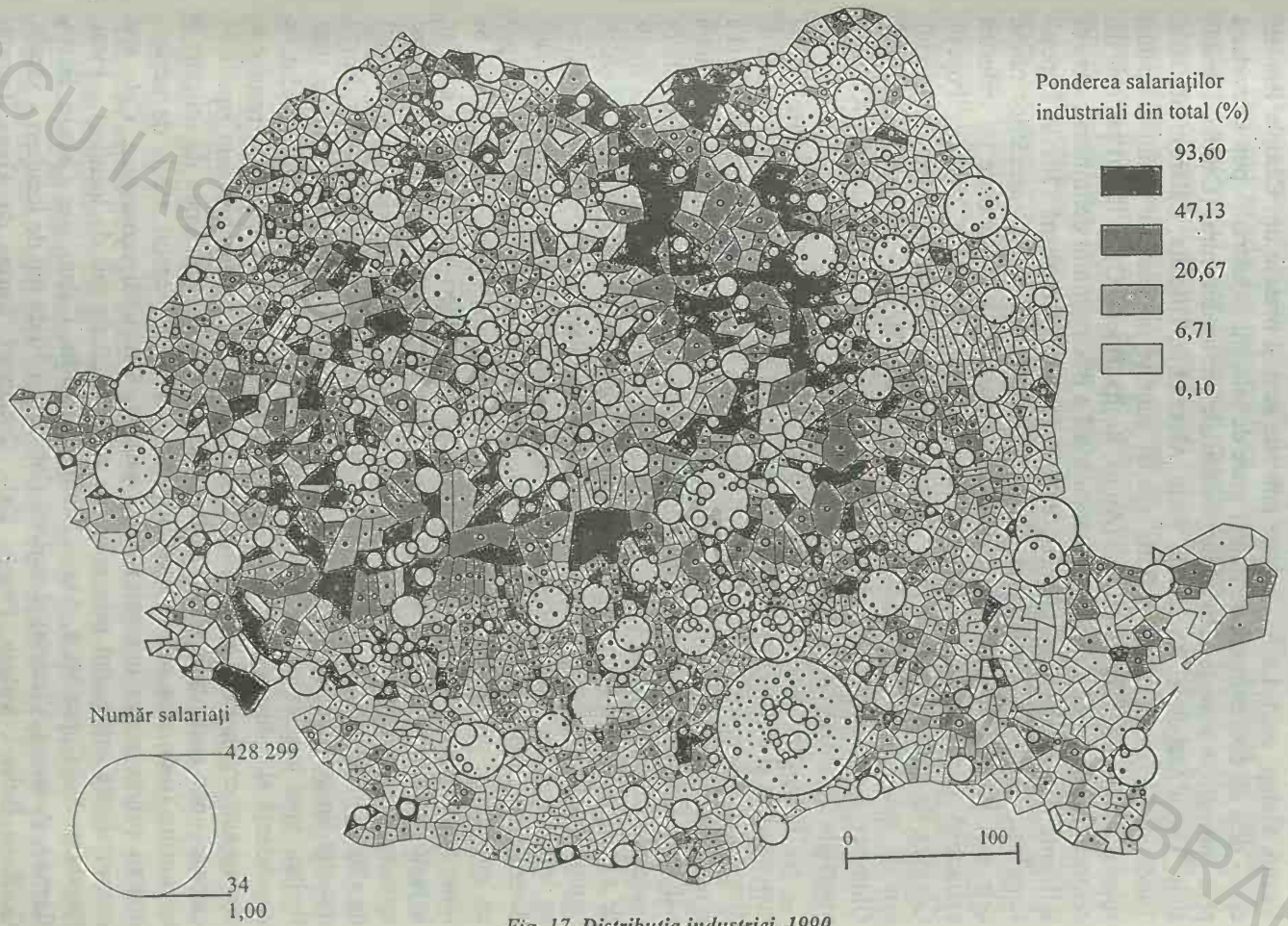

Fig. 17. Distribuţia industriei, 1990

BCU IAŞI
LIBRARY

Botoşani, Suceava, Rădăuţi, Iaşi, Paşcani, Buhuşi, Piatra Neamţ, Bacău, Bârlad, Vaslui, Galaţi, etc.). La fel de bine punctate sunt şi oraşele din Câmpia Română care - deşi nu concentrează un număr mare de salariaţi industriali - pun în evidenţă prin comparaţie absenţa activităţilor industriale din mediul rural (Calafat, Caracal, Balş, Turnu Măgurele, Roşiori de Vede, Alexandria, Oltenita, Călăraşi, Slobozia, Ţăndărei, Urziceni). Bine definite spaţial sunt şi oraşele din sudul Banatului specializate în activităţi industriale (Anina, Reşiţa, Bocşa, Oţelu Roşu) sau cele din centrul Transilvaniei. Concentrarea industrială a Bucureştiului delimitează sfera de influenţă economică a metropolei, extinsă în zona periurbană (Jilava, Popeşti-Leordeni, Voluntari, Pantelimon, Chitila, Otopeni). La nivelul aşezărilor rurale, cele mai importante concentrări de activi industriali sunt generate de industria extractivă (Crişcior, Filipeştii de Pădure, Ostra, Fărcăşeşti, Zemeş, Popeşti, Cavnic), de producerea de energie electrică şi termică (Işalniţa, Doiceşti, Turceni), sau de unele ramuri ale industriei prelucrătoare (Brazi - rafinarea petrolului; Ghimbav - construcţii de avioane; Floreşti - prelucrarea cauciucului; Aştileu - materiale de construcţie; Vânători Neamţ - cherestea).

Imaginea generală a repartiţiei salariaţilor industriali, care evocă concentrarea şi difuzia procesului de industrializare, este completată şi nuanţată de distribuţia ponderilor acestora din forţa de muncă totală. Gradul de dependenţă a economiilor locale de activităţile industriale redă mai bine intensitatea dezvoltării industriale, configurează structurile funcţionale şi explică modurile diferenţiate de reacţie la „tranziţie". Cele mai mari valori, de până la 93,60% apar în zonele rurale de extracţie sau de prelucrare a lemnului la egalitate cu cele urbane, de obicei monospecializate, faţă de distribuţia numărului de salariaţi în care valorile maxime se înregistrau în marile oraşe. Cele mai exclusiviste profile economice sunt determinate de industria extractivă şi prelucrarea lemnului din Carpaţi şi Subcarpaţi cu numeroase concentrări de peste 46,30% din numărul total de salariaţi. Se observă că mult mai multe localităţi rurale au ponderi mai mari de salariaţi industriali decât lasă să se înţeleagă numărul acestora, deci mult mai multe depind economic şi social de activităţile industriale. Aceasta pune în evidenţă lipsa acută de alte tipuri de activităţi şi sugerează localizarea spaţială a restructurărilor dificile datorită lipsei alternativelor de dezvoltare. Cel puţin pentru un orizont de timp limitat, apar mai favorizate spaţiile montane şi subcarpatice, unde gradul de dependenţă al industriei faţă de resursele locale şi varietatea celorlalte resurse le pot asigura continuitate de dezvoltare industrială. Mai vulnerabile sunt zonele de câmpie, unde agricultura de subzistenţă şi schimbările structurale de utilizare a terenurilor (reducerea suprafeţelor cultivate cu floarea soarelui, sfeclă de zahăr – materii prime pentru industrie) reduc şansele dezvoltării economice. Cele mai industrializate oraşe sunt cele mici (de până la 20 de mii de locuitori - Fieni, Bumbeşti Jiu, Copşa Mică, Avrig, Vlăhiţa, Cisnădie, Călan, Stei, Cavnic, Bălan, Râşnov, Pucioasa, Victoria) şi mijlocii (între 20 şi 50 de mii de locuitori - Săcele, Colibaşi, Buhuşi, Vulcan, Petrila, Balş, Comăneşti, Curtea de Argeş, Lupeni, Paşcani). Desigur, restructurarea industrială va afecta în mod diferenţiat evoluţia

acestora, cu implicaţii severe în cazul celor monospecializate în care activitatea industrială este concentrată într-o singură mare întreprindere.

Declinul salariaţilor industriali cu aproximativ 1,5 milioane de persoane înregistrat în intervalul 1990-1998 este repartizat diferenţiat în spaţiu. Din punct de vedere al concentrării spaţiale, pierderile sunt localizate în aşezările rurale, iar ca intensitate particularizează centrele urbane. În orice caz, industria a „dispărut" din numeroase localităţi rurale: 622 de comune nu înregistrau nici un salariat în activităţi industriale (faţă de doar 150 în 1990), 130 aveau 1 salariat (faţă de 79), iar 186 „concentrau" câte 2 salariaţi în industrie (faţă de 99 la începutul intervalului de studiu). Aceste pierderi sunt frecvente ca incidenţă dar minime ca ponderi, astfel încât, pe ansamblu, distribuţia salariaţilor industriali are o configuraţie comparabilă cu cea din 1990. Un număr de 2708 de localităţi, reprezentând 91,92% din numărul lor total, deţineau doar 8,72% din totalul forţei de muncă industrială existentă la nivel naţional. La cealaltă extremă a ierarhiei, s-au redus numeric centrele industriale cu peste 10 mii de salariaţi (48 faţă de 81) şi cele cu peste 50 de mii de salariaţi (doar 6 faţă de 14). În cazul acestora, pierderile acţionează în sens invers: au ponderi importante, dar frecvenţe minime raportate la numărul total de localităţi, astfel încât rezultatele sunt similare celor din 1990. Localităţile cu peste 1000 de salariaţi, în număr de 237, reprezintă 8,04% din total şi concentrează 91,27% din populaţia ocupată la nivelul industriei naţionale. Deci gradul de concentrare a industriei pare practic neschimbat. Dacă însă comparăm ponderea localităţilor cu şi fără activităţi industriale, sesizăm o accentuare a decalajelor de localizare spaţială. Astfel, ponderea comunelor cu sub 10 salariaţi industriali a crescut de la 30,52% în 1990 la 47,52% în 1998, semnificând de fapt intensificarea concentrării spaţiale a industriei. Se remarcă generalizarea declinului industriei la toate nivelele de aşezări, fiind în mod normal direct corelat ca intensitate cu volumul forţei de muncă industriale iniţiale.

Din punct de vedere al repartiţiei numărului de salariaţi industriali se remarcă două efecte ale evoluţiei industriale din perioada 1990-1998: în primul rând, distribuţia activităţilor industriale în Carpaţi şi Subcarpaţi îşi pierde coeziunea spaţială, în locul zonei cvasi-continue apărând nuclee de concentrare alternate de zone de dispersie; în al doilea rând, centrele urbane conturate de concentrarea numărului de salariaţi industriali devin din ce în ce mai izolate spaţial în mijlocul unor mai mult sau mai puţin extinse zone rurale lipsite de activităţi industriale, în interiorul regiunilor de câmpie (fig. 18).

Declinul numărului salariaţilor industriali este nuanţat spaţial şi sectorial. În cadrul Carpaţilor Orientali şi Meridionali s-au diminuat activităţile de prelucrare a lemnului, ca şi cele extractive. Este mult mai puţin conturată concentrarea de exploatări carbonifere din bazinul huilifer Petroşani, dar cu diferenţieri de evoluţie la nivelul exploatărilor miniere componente. Concentrările urban-industriale Braşov şi Hunedoara îşi menţin contururile spaţiale, deşi au tendinţe de pierdere pe limita nordică şi, respectiv, estică. În Subcarpaţi rămân evidente concentrările petrolifere din Moldova (Dărmăneşti, Comăneşti), dar apar estompate cele carbonifere din Oltenia (Motru-Rovinari, continuată spre est de Berbeşti-Alunu). În periferiile

BCU IAȘI

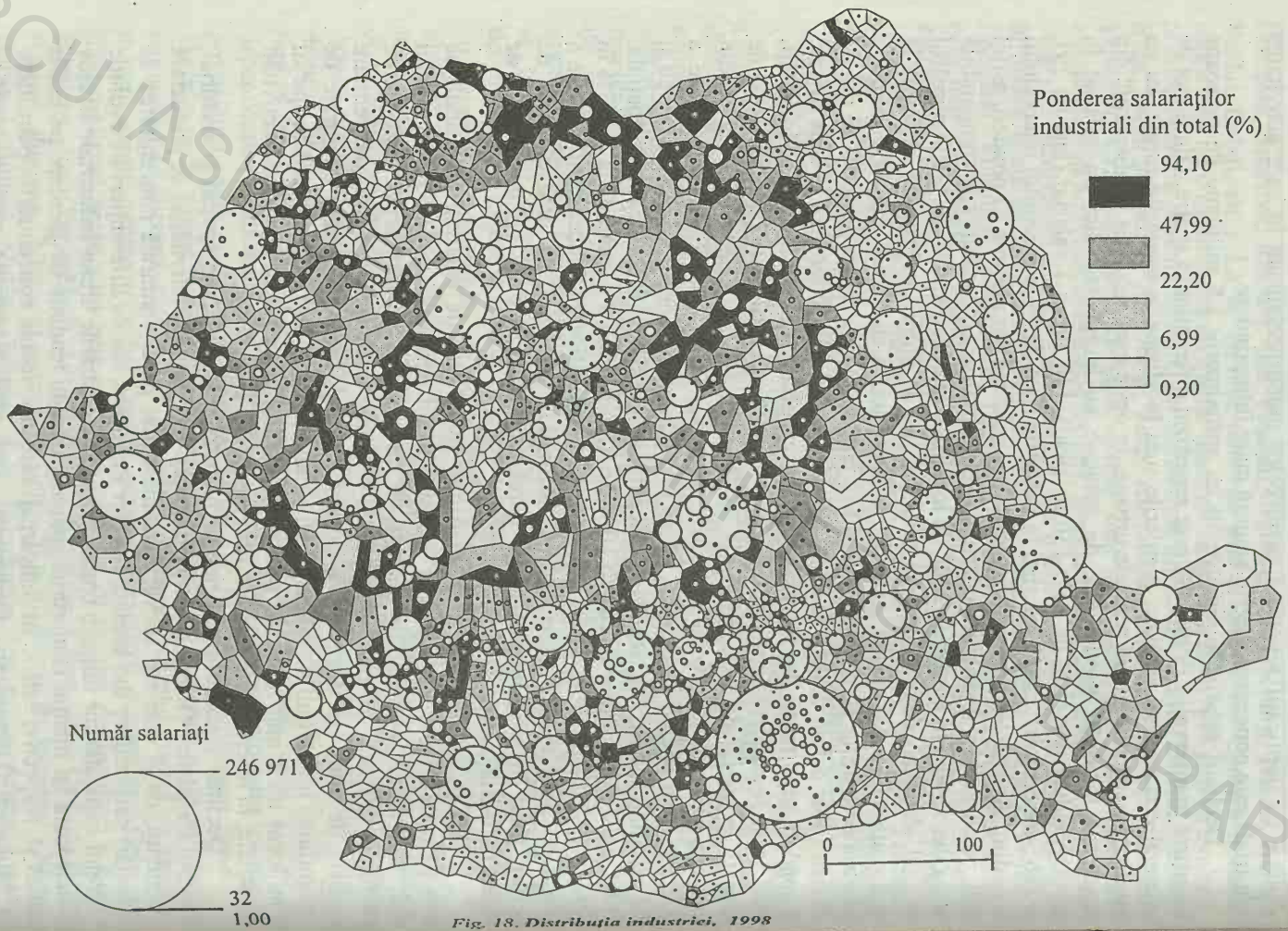

Fig. 18. Distribuția industriei, 1998

LIBRARY

estică şi sudică, oraşele industriale devin din ce în ce mai izolate şi mai bine conturate ca centre industriale „de compensaţie" faţă de spaţiul rural non-industrial din jur, distingându-se Oltenița, Giurgiu, Urziceni, Vaslui, Paşcani. În Moldova, reducerea numărului de salariaţi industriali a condus la dispariţia axelor de dezvoltare Roman-Negreşti-Vaslui-Bârlad şi Roman-Piatra Neamţ-Târgu Neamţ, care dinamizau dezvoltarea regională anterioară. De asemenea, se delimitează, ca regiune predominant agricolă, Vrancea, bordată pe limita estică de centrele urbane care mai păstrează încă o anumită specializare industrială (Focşani, Mărăşeşti, Adjud). În sudul ţării pe lângă dezintegrarea „spaţiului industrial subcarpatic" se remarcă extinderea arealelor lipsite de activităţi industriale din Dobrogea nordică, Muntenia centrală şi estică, Oltenia sudică. Axele de dezvoltare Bucureşti-Oltenița şi Bucureşti-Constanţa îşi pierd coeziunea spaţială, fragmentând dinamica industrială pe segmente localizate. Diminuarea numărului de salariaţi din centrul Transilvaniei are ca rezultat conturarea mai precisă a concentrării exploatărilor de gaze naturale, delimitată de oraşele Mediaş, Sighişoara, Blaj, Târnăveni, Târgu Mureş. „Nucleele" de concentrare a industriei sunt bine echilibrate spaţial – Galaţi, Braşov, Timişoara, Cluj Napoca şi Iaşi au între 50 şi 100 de mii de salariaţi industriali fiecare, Bucureştiul menţinându-şi hipertrofia (246.971 de persoane).

Evoluţia ponderilor salariaţilor industriali din totalul populaţiei ocupate confirmă aceeaşi tendinţă de concentrare a activităţilor industriale prin dispersarea declinului forţei de muncă industriale. Cele 622 de localităţi fără activităţi industriale reprezintă 21,11% din reţeaua naţională de aşezări. La acestea se adaugă alte 1684 de comune, reprezentând 57,16% din numărul total de localităţi în care salariaţii industriali constituie sub 10% din forţa de muncă. Intensificarea dependenţei aşezărilor rurale de activităţile industriale a fost temporară, fiind înregistrată în prima parte a intervalului analizat, între 1990-1995, dar s-a atenuat în a doua parte a perioadei, după 1995. La momentul intermediar al analizei, 1995, evoluţia ponderilor dinamiza extremele: tot mai multe localităţi deveneau non-industriale, în timp ce altele erau structurate funcţional numai de activităţile industriale. A avut loc în acest mod o „radicalizare" a dezvoltării industriale care accentua disparităţile de intensitate a fenomenului. Intervalul 1995-1998 a fost marcat de continuarea tendinţelor de dezindustrializare, dar şi de stagnarea intensificării dependenţelor de activităţile industriale a economiilor locale. Distribuţia ponderilor reflectă aceleaşi alternanţe de creşteri şi descreşteri ca şi valorile absolute, punând în evidenţă „dezintegrarea" spaţiului carpatic şi subcarpatic în spaţii industriale şi, cel mai probabil, agricole şi forestiere. Marile oraşe apar estompate pe scara valorilor relative, din cauza intensificării procesului de terţiarizare (Bucureşti, Timişoara, Cluj Napoca, Craiova). Faţă de acestea, rămân super-specializate industrial multe din oraşele mici şi mijlocii în care ponderile salariaţilor industriali continuă să depăşească 70% din totalul forţei de muncă (Fieni, Bălan, Zărneşti, Ţicleni, Breaza, Copşa Mică, Moreni, Cugir, Oţelu Roşu). În paralel cu descompunerea spaţiului industrial pe segmente cu dinamici variabile are loc o uniformizare a spaţiului non-industrial. Este evidentă deja extinderea ponderilor mici de sub 2% pe areale compacte în Podişul Moldovei, Câmpia

Română, nord-vestul Transilvaniei, care vor căpăta treptat o anumită coeziune spaţială prin posibila menţinere a aceloraşi tendinţe de evoluţie. Dualitatea spaţiu industrial - spaţiu non-industrial îmbracă două morfologii opuse: primul este dominat de concentrări punctuale, iar cel de al doilea de dezvoltări areale.

Evoluţia recentă a activităţilor industriale şi destructurarea spaţiului. Analiza comparativă a evoluţiei numărului de salariaţi industriali şi a ponderii acestora din populaţia ocupată totală a pus în evidenţă opoziţia dintre traiectoriile centrelor industriale rurale şi urbane în funcţie de: „efectul de talie", gradul de specializare, apartenenţa sectorială. De asemenea, s-au conturat spaţial arealele de creştere şi de descreştere, diferenţiate de intensitatea restructurării industriale. Abordarea evoluţiei industriei din perspectiva variaţiilor absolute şi a celor relative s-a dovedit benefică, generând complementaritatea detalierilor şi confirmarea tendinţelor generale.

Într-o viziune de ansamblu, dinamica evoluţiei numărului de salariaţi sintetizează informaţiile desprinse deja din analiza comparativă a distribuţiei industriei în 1990-1998. De această dată, analiza se va concentra pe divizarea variaţiilor negative de cele pozitive, pentru a localiza mai clar evoluţiile ascendente de cele descendente. Declinul numărului de salariaţi industriali înregistrează cele mai mari valori în centrele urbane, dar şi în localităţi rurale cu diverse specializări industriale. Sunt conturate concentrări spaţiale ale declinului industrial în Moldova nordică, Câmpia Română, centrul Transilvaniei, Subcarpaţii sudici şi în Câmpia de Vest. Se remarcă o mare heterogenitate a dinamicii care combină în acelaşi spaţiu tendinţe de evoluţie opuse. Astfel, în Subcarpaţi sau în centrul Transilvaniei, de exemplu, se observă o mare diversitate evolutivă, care pune în evidenţă rolul potenţialului local asupra dezvoltării generale. Aproape trei pătrimi din numărul total de localităţi au înregistrat declinul forţei de muncă industriale; dintre acestea, în mai mult de jumătate descreşterea salariaţilor industriali a totalizat peste 50%, iar în restul pierderile s-au situat între 90 şi 100%. Cele 550 de localităţi care din 1990 până în 1998 au pierdut în totalitate forţa de muncă industrială sunt rurale şi totalizau 16.212 salariaţi industriali în 1990, deci declinul înregistrat de acestea reprezintă doar 1,04% din pierderile totale. Efectele negative mai importante au un caracter local, înregistrându-se în localităţile în care salariaţii industriali reprezentau în 1990 între 50 şi 82% din forţa de muncă totală: Oteşani (Vâlcea), Chieşd (Sălaj), Ocna de Fier (Caraş Severin), Subcetate (Harghita), Malovăţ (Mehedinţi), Apoldu de Jos (Sibiu). La polul opus se situează un număr de 692 de localităţi care au înregistrat creşteri de forţă de muncă industrială, totalizând 103.816 salariaţi în 1990 şi 169.512 în 1998, deci o creştere absolută nesemnificativă, care reprezenta 4,05% faţă de pierderile totale (declinul absolut fiind de 1.621.191 salariaţi din industrie).

Din punct de vedere al dinamicii ponderilor salariaţilor industriali în forţa de muncă totală, cele mai importante diferenţe se suprapun spaţiului rural, în timp ce spaţiul urban rămâne estompat. Scăderile relative sunt concentrate spaţial de-a lungul Carpaţilor şi Subcarpaţilor, în Munţii Apuseni, nord-vestul Transilvaniei. În general, centrele urbane se caracterizează prin dinamici moderate; indiferent de sensul evoluţiei forţei de muncă industriale, dacă aceasta scade sau creşte, valoarea

ponderilor nu se modifică semnificativ. Se sugerează în acest fel o similitudine evolutivă între salariaţii industriali şi cei totali, ceea ce înseamnă că tendinţa de evoluţie a populaţiei ocupate este în mare parte imprimată de cea a forţei de muncă industriale. Aceste asemănări evolutive deduse intuitiv au semnificaţii profunde pentru funcţionalitatea aşezărilor, sugerând lipsa altor tipuri de activităţi economice dinamice care să compenseze declinul industrial. Efectele devin negative în cazul localităţilor mono-specializate industrial (fig. 19).

Analiza dinamicii industriale poate fi îmbunătăţită ca abordare metodologică prin punerea în evidenţă a deviaţiilor traiectoriilor evolutive faţă de medie. Media naţională a declinului salariaţilor industriali este de –528 de persoane pentru intervalul 1990-1998 (fiind în creştere faţă de intervalul 1990-1995, când înregistrase valoarea de –329 de persoane). Relativizând fiecare valoare faţă de medie, se obţine o dimensionare mai reală a declinului industrial şi o localizare mai precisă a evoluţiilor extreme. Din această perspectivă, spaţiul carpatic se caracterizează prin descreşteri moderate, în timp ce ies în evidenţă valorile negative accentuate ale oraşelor. Declinul acestora este însă diferenţiat din cauza „efectului de talie": cele mai mari centre urbane înregistrează cele mai importante decalaje faţă de evoluţia medie. Acestora li se adaugă oraşe de mărime mai mică specializate industrial (Paşcani, Reghin) şi aproape toate oraşele industrializate după 1968 (în urma conferirii statutului de reşedinţe judeţene): Suceava, Botoşani, Vaslui, Focşani, Tulcea, Târgovişte, Bistriţa. Gradaţia pierderilor industriei urbane se continuă cu oraşe reprezentând toate categoriile de talie, situate în contexte economice şi spaţiale diferenţiate, specializate sau diversificate industrial (Piteşti, Alba Iulia, Braşov, Hunedoara, Petroşani, Caracal, Alexandria, Adjud, Dorohoi).

Cele mai reduse scăderi raportate la medie caracterizează în general oraşele mici (fig. 20). Avantajate de evoluţia iniţial pozitivă a industriei carbonifere şi continuu pozitivă a celei petroliere, oraşele cu activităţi extractive sunt singurele care beneficiază de creşteri ale numărului salariaţilor industriali (Ţicleni, Videle, Moineşti, Rovinari, Băicoi, Iernut, Basarabi). Tendinţa ascendentă se reflectă şi în evoluţia spaţiilor rurale dominate de aceeaşi specializare, concentrate spaţial în Subcarpaţii estici şi sudici (cu exploatări carbonifere şi petroliere) şi centrul Câmpiei Transilvaniei (cu exploatări de gaze naturale). Dinamica industrială recentă prin gradaţia declinului în funcţie de talie, demonstrează o dependenţă relativă între intensitatea descreşterii şi mărimea centrelor industriale. Mai puţin conturată este existenţa unei relaţii directe între specializarea industrială şi sensul de evoluţie a forţei de muncă, făcând abstracţie de conjunctura specială a centrelor extractive a căror dezvoltare a fost susţinută de intervenţia factorilor exogeni. Industria prelucrătoare nu conduce la delimitarea unor traiectorii evolutive particulare. Este de pus în discuţie dacă această lipsă a capacităţii de definire tipologică rezultă din comportamente sectoriale comparabile sau din discretizarea prea fină a evoluţiilor individuale.

Restructurarea industrială experimentată de vechile regiuni tradiţionale din vestul Europei a stabilit o relaţie directă între gradul de industrializare (exprimat prin ponderea salariaţilor industriali) la un moment dat şi evoluţia ulterioară. S-a constatat că declinul cel mai accentuat era înregistrat de structurile economice

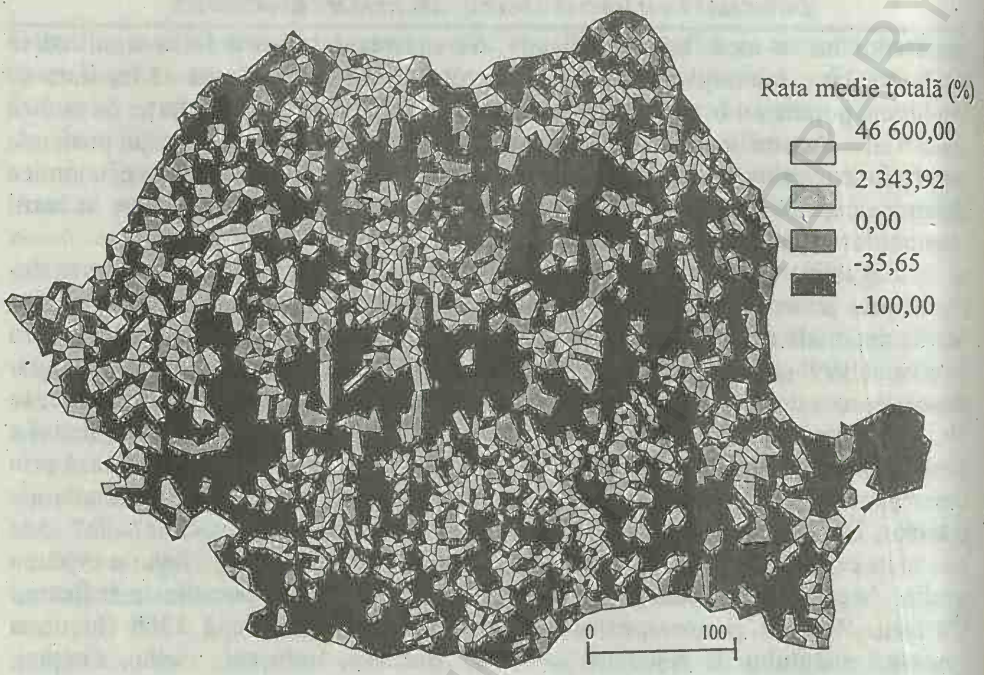

Fig. 19. Variaţia numărului de salariaţi din industrie, 1990-1998

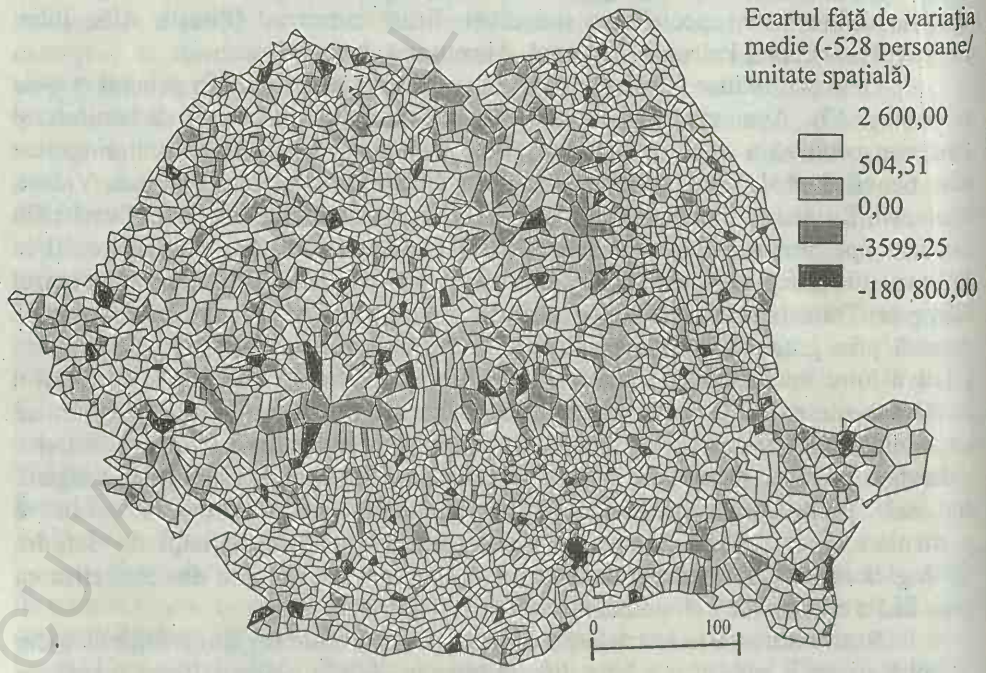

Fig.20. Ecartul faţă de variaţia medie

dominate de activităţile industriale. Contextul definit de criza industriei este unul special în care factorii de recesiune converg, ducând la descreşteri cumulative. Unul dintre efectele negative ale declinului industriei este apariţia rapidă a şomajului şi conturarea unui mediu economic deprimat care reduce atractivitatea altor tipuri de activităţi. Soluţia crizei constă în echilibrarea raportului dintre potenţialul local şi performanţele economice.

În cazul evoluţiei recente a industriei româneşti, în general, se confirmă relaţia directă dintre ponderea activilor industriali şi intensitatea dinamicii. Ponderile mici sunt însoţite de scăderi minime ale salariaţilor industriali în sudul şi estul ţării şi cea mai mare parte a Banatului. Cu acelaşi grad de generalizare se poate aprecia că ponderile mari ale forţei de muncă industriale sunt responsabile pentru descreşterile considerabile înregistrate de economiile locale. Există însă şi excepţii de la această regulă, remarcându-se, în primul rând, regiunile miniere de extracţie a petrolului şi gazelor naturale care, deşi au un grad ridicat de specializare industrială, au înregistrat creşteri ale numărului salariaţilor industriali. Tot în categoria excepţiilor pot fi incluse şi oraşele mari care, deşi aveau ponderi ale activilor industriali de peste 40%, au înregistrat evoluţii descendente mult mai moderate decât ar fi fost de aşteptat după gradul lor iniţial de industrializare. Astfel, Bucureşti, Braşov, Iaşi, Craiova, Timişoara, Galaţi, Sibiu, Brăila şi-au diminuat ponderile salariaţilor industriali din total cu până la 10%. Nici chiar centrele urbane specializate industrial nu confirmă în totalitate handicapul pe care teoretic îl reprezintă gradul de industrializare pentru performanţele ulterioare ale activităţilor industriale (oraşe ca Săcele, Zărneşti, Cugir, Comăneşti, Cavnic, Petrila, Câmpia Turzii au înregistrat descreşteri de ponderi de până la 5%, deşi salariaţii industriali reprezentau iniţial peste 65% din total). Este reconfirmată ambiguitatea dependenţelor consacrate de evoluţia industrială care condiţionează creşterile sau descreşterile activilor industriali de talie şi specializare. Apare mai bine conturat, în schimb, impactul oportunităţilor şi constrângerilor locale asupra tendinţei de evoluţie a centrelor industriale.

Se pune în mod legitim întrebarea: *Care sunt efectele acestui tip de evoluţie industrială care se sustrage regulilor generale, modelându-se după mecanisme specifice?* Pornind de la concluziile parţiale definite anterior - care se referă la accentuarea concentrării spaţiale a industriei într-un număr restrâns de centre, la relativa autonomie a evoluţiei industriale faţă de condiţionările clasice legate de mărime şi specializare - analiza va fi centrată pe studierea corelaţiei dintre traiectoriile evolutive ale forţei de muncă totale şi a celei industriale.

Ce efect a avut declinul industriei asupra ratei de activitate? Tendinţa evoluţiei industriei a fost determinantă pentru orientarea traiectoriei populaţiei ocupate totale sau a avut doar un rol secundar? Cum au evoluat structurile economice dominate de industrie? Declinul activităţilor industriale a jucat ca factor de favorabilitate pentru dezvoltarea altor tipuri de activităţi economice? Acestea sunt întrebările la care îşi propune să răspundă analiza de faţă.

Statistica ne oferă o primă confirmare a rolului evoluţiei industriale asupra celei economice de ansamblu: în perioada 1990-1998, populaţia ocupată totală a

scăzut cu 34,16%, iar cea industrială cu 40,65%. Impactul evoluţiei industriale este de necontestat: toate celelalte activităţi economice nu au reuşit să imprime un alt sens de evoluţie, ci au atenuat doar implicaţiile negative ale declinului industrial. Suportul empiric pentru această afirmaţie îl constituie coeficientul de corelaţie liniară Bravais-Pearson care prin valoarea de 0,97 exprimă intensitatea maximă a condiţionărilor dintre cele două variabile (modelul regresiei a fost centrat pe evoluţia ponderilor salariaţilor industriali din total în 1990 şi 1998). Variaţia populaţiei ocupate în industrie explică în proporţie de 94,18% (coeficientul de determinare $r^2 = 0,9418$) fluctuaţiile înregistrate de cea totală. Deci într-un procent foarte redus, de 5,82%, evoluţia forţei de muncă totale este explicată de alte variabile neintroduse în modelul regresiei. Calitatea unei regresii se apreciază prin evaluarea informaţiei reziduale. Analizând configuraţia norului de puncte de o parte şi de alta a dreptei de regresie au fost consideraţi, ca elemente reziduale, indivizii statistici plasaţi la valori de peste minus şi plus 1000.

Reziduurile pozitive subestimează caracterul explicativ, iar cele negative supraestimează, avertizând asupra existenţei altor variabile neintroduse în model, dar care pot nuanţa tendinţele de evoluţie. Examenul reziduurilor (extrase în prealabil din model) şi analiza distribuţiei acestora arată ecartul fiecărei unităţi spaţiale faţă de model, specificul său faţă de medie. Sunt relevate în acest mod particularităţile locale, rolul acestora în definirea comportamentelor particulare în comparaţie cu cele care se suprapun tendinţei medii. Corelaţia dintre populaţia ocupată totală şi cea industrială relevă faptul că în 95,36% dintre unităţile spaţiale (comune şi oraşe) cele două variabile au evoluat interdependent. Doar în cazul a 137 de localităţi (4,64% din numărul lor total), traiectoria ratei de activitate a fost influenţată şi de alţi factori decât evoluţia activilor industriali. Cele 137 de elemente reziduale sunt în majoritate centre urbane de diferite dimensiuni şi specializări şi doar aproximativ 10% sunt localităţi rurale a căror funcţionalitate este dominată de activităţile industriale. Oraşele sunt cele care prin reacţia faţă de contextul general al restructurării se abat de la tendinţa medie de evoluţie care presupune că declinul forţei de muncă industriale este mai intens decât reducerea populaţiei ocupate totale. Reziduurile pozitive caracterizează centrele industriale a căror forţă de muncă totală scade în proporţii comparabile cu cea industrială, cuprinzând ca tipologie o gamă variată de la oraşele mari la cele mici, de la cele specializate la cele diversificate (Cluj Napoca, Timişoara, Braşov, Oradea, Carei, Găeşti). Reziduurile negative traduc în cea mai mare parte două tipuri de reacţii: cea mai frecventă este aceea în care diminuarea populaţiei ocupate totale depăşeşte cu mult pe cea industrială (Ploieşti, Galaţi, Reşiţa, Bacău, Arad, Brăila, Turnu Măgurele, Oltenita) şi cu o incidenţă mult mai redusă oraşe miniere în care, deşi numărul salariaţilor industriali creşte moderat, forţa de muncă totală scade (Plopeni, Moineşti, Videle). Analiza informaţiei reziduale comprimate de modelul de regresie se dovedeşte a avea semnificaţii profunde pentru evaluarea impactului evoluţiei industriale asupra celei economice de ansamblu. Reiese clar că declinul industriei instaurează o stare de recesiune pentru economiile locale. Descreşterea populaţiei ocupate totale în proporţii comparabile sau cel mai adesea cu mult

superioare faţă de declinul industriei demonstrează lipsa unor activităţi dinamice, de substituire. Din acest punct de vedere, oraşele mari se caracterizează prin anormalitate: rata de activitate scade cu mult mai mult decât ar fi sugerat declinul industriei, arătând nu numai că celelalte activităţi economice sunt lipsite de dinamism, dar şi că în cele mai multe cazuri acestea înregistrează evoluţii negative. Tendinţa de terţiarizare a economiilor urbane este relativă, serviciile având în general o traiectorie ascendentă care se dovedeşte a avea un caracter compensatoriu faţă de involuţia industriei.

Această analiză are o dublă semnificaţie, remarcându-se, în primul rând, impactul evoluţiei industriale asupra celei economice de ansamblu. Deşi şi-a schimbat sensul de evoluţie, rolul industriei se menţine constant: în perioada de dezvoltare industrială a determinat creşterea ratei de activitate, în cea de declin generează descreşterea populaţiei ocupate. În al doilea rând, fundamental pentru analiza noastră este delimitarea rolului pe care specializarea industrială îl are în imprimarea unei anumite tendinţe de evoluţie. Din analizele anterioare au fost intuite limitele acestor influenţe, analiza de faţă confirmă că apartenenţa sectorială nu este suficientă pentru explicarea tendinţelor evolutive. Numai în cazul în care acţionează combinat cu alte elemente structurale (talia întreprinderilor) sau conjuncturale (distanţa, poziţia în interiorul filierei industriale), gradul de specializare poate deveni o componentă explicativă a evoluţiei industriale.

Un prim efect: noua ierarhie industrială. Dinamica diferenţiată a evoluţiei recente industriale îşi pune amprenta asupra organizării spaţiale a industriei, relocalizând în spaţiu tendinţele evolutive de creştere şi regres, redimensionând şi reconfigurând polii dinamici în comparaţie cu cei de declin. Efectele adaptărilor structurale asupra ierarhizării „locurilor" industriale au fost analizate pornind de la ponderea medie a forţei de muncă industriale din cea totală a anului 1990. Centrele industriale au fost ierarhizate în ordinea descrescătoare a ponderilor până la valoarea de 19,63% care reprezenta media naţională. Celor 998 de localităţi rămase li s-au ataşat ranguri în funcţie de poziţia acestora în ierarhie. Aceleaşi localităţi au fost ierarhizate şi în 1998, calculându-se diferenţa pozitivă sau negativă a rangurilor. De fapt, modificarea poziţiei ierarhice exprimă evoluţia structurilor funcţionale ale centrelor industriale. Pierderile de ranguri arată descreşterile ponderilor salariaţilor industriali din total, ceea ce înseamnă o reducere a dependenţei funcţionalităţilor locale de activităţile industriale. În sens invers, creşterile de ranguri reflectă o intensificare a ponderii industriei în definirea structurilor funcţionale, o accentuare a dependenţelor mediului economic de performanţele activităţilor industriale. Indiferent de sens, dinamica rangurilor are un rol esenţial în explicarea traiectoriilor de evoluţie ale centrelor industriale. În comparaţie cu analiza întreprinsă anterior pe baza corelaţiei dintre evoluţia salariaţilor totali şi a celor industriali care marca dependenţele dintre mediul economic şi activităţile industriale, schimbările de rang punctează gradul de relaxare sau de rigidizare a structurilor funcţionale în raport cu dinamica industrială. Cele mai importante schimbări de rang particularizează localităţile rurale, în comparaţie cu centrele urbane a căror evoluţie a fost înscrisă în limite

moderate. Spaţiul rural industrial a fost modelat cu precădere de dinamica industriei extractive sau de prelucrare primară a lemnului. În linii majore, se constată un transfer al „greutăţii specifice" a activităţilor industriale dinspre Carpaţii Orientali (exploatarea neferoaselor, producţia de cherestea) şi Subcarpaţii sudici (extracţii petroliere şi exploatări carbonifere) spre Câmpia Transilvaniei (extracţia gazelor naturale) şi Câmpia Română (exploatări petroliere). Desigur acestea sunt tendinţele macrospaţiale; detalierea la nivele spaţiale mai fine arată coexistenţa celor două tipuri opuse de evoluţie. La nivelul oraşelor, pierderile de ranguri au afectat în special centrele aparţinând industriei prelucrătoare (Paşcani, Suceava, Vaslui, Agnita, Bocşa, Copşa Mică, Zărneşti, Săcele, Reghin, Oţelu Roşu). Consolidarea ponderilor salariaţilor industriali din total materializată prin ascensiunea pe scara ierarhică este caracteristică oraşelor miniere (Băicoi, Uricani, Vulcan), a celor specializate în industria alimentară (Slobozia, Făurei, Feteşti, Urziceni, Ianca, Salonta) sau marilor oraşe ale ţării (Iaşi, Braşov, Sibiu, Galaţi, Oradea, Satu Mare).

4.3. COMPONENTELE GEOGRAFICE ALE SPAŢIULUI AFECTATE DE RESTRUCTURAREA INDUSTRIEI

Evoluţia selectivă a industriei determină ritmuri şi sensuri diferenţiate ale procesului general de schimbare, reconfigurează spaţial structurile industriale, le conferă noi dimensiuni şi particularităţi. Reacţiile complexe şi nuanţate pe care le implică restructurarea industriei, generează noi dinamici spaţiale, noi poli de convergenţă sau divergenţă a creşterii. Efectele declinului industrial sunt multiple: se reflectă în modificările structurilor funcţionale ale centrelor industriale, în conturarea unui mediu economic deprimat care reduce gradul de atractivitate pentru alte tipuri de activităţi, în restructurarea relaţiilor dintre aşezări în funcţie de noile dependenţe şi complementarităţi generate de evoluţia industriei. Schimbările structurale industriale se repercutează asupra componentei demografice prin impactul asupra mobilităţii populaţiei şi creării decalajelor în ocuparea forţei de muncă şi asupra componentei economice prin evoluţiile sectoriale fluctuante ale industriei şi implicaţiile în echilibrarea sau dezechilibrarea profilelor economice.

4.3.1. Componenta demografică

Populaţia, prin componenta sa forţă de muncă, resimte în plan economic şi social cele mai acute efecte ale restructurării industriale. Experienţa economiilor industriale care au experimentat faze succesive de ajustări structurale demonstrează corespondenţa dintre declinul activităţilor şi reducerea oportunităţilor de muncă. Indiferent dacă recesiunea economică este soluţionată prin continuitatea dezvoltării industriale, prin bifurcaţia traiectoriilor evolutive sau prin reconversii şi respecializări, tranziţia de la o structură industrială la alta este însoţită de dimi-

nuarea - uneori dramatică - numărului salariaţilor industriali. În contextul restructurării, evoluţia recentă a industriei este responsabilă de apariţia şomajului, ca fenomen cu implicaţii sociale şi economice marcante. De asemenea, declinul generalizat al industriei a determinat schimbări în mobilitatea spaţială a forţei de muncă, prin relocalizarea proceselor de creştere şi declin.

Noi sensuri de redistribuire a populaţiei. În a doua jumătate a secolului XX, dinamica spaţială a populaţiei s-a datorat nivelelor diferenţiate de dezvoltare industrială. Decalajele de dezvoltare industrială au delimitat arealele de atracţie a forţei de muncă de cele de divergenţă demografică, stabilind direcţiile de deplasare. Intensitatea fluxurilor de mobilitate a populaţiei a fost direct proporţională cu accentuarea decalajelor de dezvoltare dintre spaţiile industriale şi cele dominant agricole. S-a permanentizat în timp transferul populaţiei dinspre regiunile estice şi sudice, subdezvoltate industrial, spre cele vestice şi centrale care polarizau activităţile industriale. S-au menţinut şi consolidat polii de atracţie a forţei de muncă (Bucureşti, Timiş, Braşov, Arad, Constanţa, Sibiu), ca şi regiunile devenite în mod tradiţional „perdante" (Botoşani, Suceava, Vaslui, Bacău, Iaşi în estul ţării şi Călăraşi, Ialomiţa, Teleorman, Giurgiu în sud). Geografia regională a mobilităţii spaţiale a populaţiei a fost bazată pe deplasările la mare distanţă şi pe relaţiile disimetrice: fluxurile de migraţie dinspre Moldova se îndreptau spre Transilvania, în timp ce sudul ţării rămânea tributar Bucureştiului. Astfel se explică de ce capitala ţării este considerată unul dintre cele mai reprezentative exemple de „oraş-insulă" („island-like city", Grimm, Taege, 1994) care, de-a lungul timpului, a creat în jurul său o regiune rămasă în urmă din punct de vedere economic şi deficitară din punct de vedere al capitalului uman. Contextul de creştere industrială, desigur diferenţiat ca dinamică, a generat prin mobilitatea teritorială a forţei de muncă accentuarea disparităţilor de dezvoltare industrială. Acţionând printr-o ciclicitate cumulativă, regiunile industriale prin concentrări succesive de activităţi şi-au sporit atractivitatea pentru forţa de muncă, în timp ce regiunile sub-dezvoltate au resimţit decalajul dintre potenţialul demografic şi intensitatea dezvoltării industriale. După anul 1975, investiţiile industriale s-au îndreptat, conform obiectivelor de echilibrare a dezvoltării teritoriale, spre judeţele cele mai puţin industrializate. Cu toate acestea, judeţele din est şi sud - care au înregistrat cele mai înalte ritmuri de creştere industrială - au fost în continuare afectate de emigraţie. În mod corespunzător, judeţele cu ritmuri mai reduse de industrializare, s-au caracterizat printr-o imigraţie constantă. Este interesant de urmărit care este impactul declinului industrial asupra mobilităţii populaţiei. Analiza cantitativă a migraţiei nete din perioada 1990-1998 conduce la concluzia că generalizarea evoluţiilor descendente a determinat uniformizarea contextelor economice şi a oportunităţilor de muncă. Se remarcă reducerea cantitativă a fluxurilor de populaţie antrenate de ritmurile diferenţiate de evoluţie industrială. Mobilitatea teritorială a populaţiei s-a redus considerabil, mai puţin în prima parte a intervalului şi mai accentuat în cea de-a doua, sugerând nu numai o egalizare a oportunităţilor de muncă, dar pentru prima oară în istoria postbelică a României o diminuare drastică a capacităţii de atracţie a oraşelor şi o revitalizare a satelor (tabelul 8).

Tabelul 8

Reducerea mobilităţii teritoriale a populaţiei, 1990-1998

	1990-1992	1993-1998
Mobilitate totală*	1,7	1,2
Mobilitate inter-judeţeană*	0,8	0,5
Mobilitate rural – urban**	2,2	0,7
Mobilitate rural – rural**	0,5	0,7
Mobilitate rural total**	2,7	1,4
Mobilitate urban – urban**	0,6	0,6
Mobilitate urban – rural**	0,2	0,4
Mobilitate urban total**	0,8	1,0

* ca pondere din populaţia totală;
** ca pondere din populaţia din zonele de origine.

Sursa: *Anuarele statistice, 1990, 1999* (date prelucrate) INSSE

Egalizarea şanselor se reflectă şi în dominarea mobilităţii teritoriale a populaţiei de fluxurile intra-regionale (peste 60% din total) spre deosebire de perioada anterioară anului 1990 când dominantă era migraţia la distanţă, inter-regională (Emsellem, 2000). În acelaşi timp, devine evidentă tendinţa de atenuare a extremelor, de apropiere a profilelor regionale din punct de vedere a intensităţii migraţiilor. În 1995 migraţia netă, pozitivă sau negativă, sugerează indirect intensitatea efectelor pe care restructurarea industriei le produce asupra atractivităţii economiilor locale şi regionale. Avantajele comparative, deşi reduse, menţin aceleaşi arii de plecare şi de primire a forţei de muncă. Transferul populaţiei se realizează în continuare pe direcţia sud-est către centru-vest. Judeţele care atrag forţă de muncă sunt aceleaşi: Arad, Sibiu, Timiş, Bucureşti, Constanţa, iar cele care pierd sunt constante (Botoşani, Bacău, Iaşi, Neamţ, Vaslui, Suceava, Vrancea în periferia estică şi Giurgiu, Olt, Teleorman în cea sudică). Evoluţiile selective care au afectat în proporţii comparabile regiunile puternic şi slab industrializate arată că procesul de dezindustrializare nu este strict legat de nivelul iniţial de dezvoltare. O consecinţă a acestei pseudo-dependenţe este menţinerea regiunilor cu un grad ridicat de dezvoltare industrială ca areale de atracţie a forţei de muncă şi consolidarea celor cu un nivel redus de dezvoltare industrială ca zone de divergenţă demografică. Anul 1998 marchează, prin prisma valorilor migraţiei nete, efectele pe care restructurarea industriei extractive le are asupra mobilităţii populaţiei. Se remarcă prin migraţia netă negativă judeţele Hunedoara, Alba, Maramureş, Bistriţa Năsăud, spre deosebire de judeţele moldovene care îşi reduc decalajele din balanţa mişcărilor de populaţie. Reducerea mobilităţii spaţiale a populaţiei prin generalizarea declinului industrial este un element potenţial de echilibrare structurală. Este un mecanism de adaptare la contextul de criză economică, de cantonare „in situ" a potenţialului demografic ca răspuns la accentuarea riscurilor economice. Poate contribui la atenuarea decalajelor de dezvoltare industrială prin diminuarea relaţiilor inter-spaţiale, datorită faptului că transferul de populaţie este unul dintre mecanismele susceptibile de diferenţiere a

nivelelor relative ale procesului de creştere. Dar, pentru moment, reducerea fluxurilor de migraţie nu rezultă dintr-o echilibrare a spaţiului industrial, ci dintr-o atenuare a avantajelor comparative şi o omogenizare relativă a contextelor de evoluţie. Este în mod cert o manifestare temporară inclusă procesului de restructurare a spaţiului industrial, un element care evocă fidel dinamica spaţială. Este, în acelaşi timp, un mecanism prin care evoluţia industrială generează restructurări-destructurări spaţiale, noi morfologii ale raportului dezechilibre-echilibre spaţiale în dinamică. Reducerea mobilităţii spaţiale a forţei de muncă nu atrage după sine diminuarea capacităţii sistemelor spaţiale de adaptare structurală; aceasta poate fi compensată prin mecanisme alternative care ţin de raportul potenţialităţi endogene-intervenţii externe. Declinul industriei a însemnat pentru economia urbană compromiterea principalei surse de creştere, ceea ce a direcţionat fluxurile de populaţie spre regiunile rurale. Un factor care a mărit gradul de atractivitate al acestora din urmă îl constituie reforma agrară din 1991, care a oferit o alternativă de muncă pentru cei disponibilizaţi din industria urbană. Instabilitatea şi mediocritatea veniturilor obţinute prin munca agricolă au redus efectele pozitive ale imigraţiei pozitive spre regiunile rurale. În consecinţă, populaţia ocupată în agricultură a crescut până în 1994, după care a scăzut până la valori comparabile în 1998 cu cele din 1991. Mai mult decât atât, populaţia rurală a crescut nesemnificativ între 1990 şi 1991 şi apoi s-a redus cu peste 400 de mii de persoane până în 1998. În consecinţă, ponderea acesteia din populaţia totală a ţării reprezenta 45,7% în 1990 şi 45,1% în 1998 (*Anuarul statistic 1999*, p. 57). Deşi unele regiuni rurale s-au transformat din negative în pozitive din punct de vedere al mobilităţii teritoriale, migraţia de reîntoarcere înregistrează valori modeste (fig. 21).

Incidenţa şomajului şi involuţia industriei. Declinul industrial a antrenat, în general, o reducere semnificativă a ratei de activitate. Analiza comparativă a evoluţiei populaţiei ocupate totale şi industriale a pus în evidenţă o corelaţie maximă pozitivă ($r = 0,97$) care explică interdependenţa dintre cele două variabile. Scăderea ratei de activitate are o relevanţă deosebită, fiind o evaluare indirectă a performanţelor economice (coeficientul de corelaţie dintre PIB/locuitor în 1995 şi numărul salariaţilor din 1994 este de 0,92 pentru cele 40 de judeţe ale ţării – Bucureştiul a fost exclus datorită caracterului perturbant al valorilor sale extreme; *Disparităţi regionale în România*, 1996, p. 17). Convergenţa celor două tendinţe a generat apariţia şomajului înregistrat din 1990, iniţial la cote scăzute, dar ulterior cu o traiectorie constantă de creştere. Acesta exprimă corect dificultăţile generale induse de procesul de restructurare industrială şi implicaţiile sale pe piaţa muncii. Specificul spaţial al reacţiilor industriale se reflectă în variaţiile regionale ale şomajului. Rata şomajului reflectă intensitatea declinului industriei: judeţele cu structuri industriale consolidate dar şi cu capacitate de diversificare economică sunt caracterizate prin rate ale şomajului sub media pe ţară (10,4% în 1998) – Arad, Argeş, Bihor, Braşov, Satu Mare, Timiş. Judeţele cele mai recent industrializate, în special cele din estul ţării, şi cu un nivel redus de dezvoltare economică înregistrează cele mai ridicate rate ale şomajului aflate în continuă creştere în intervalul analizat: Botoşani, Neamţ, Suceava, Vaslui. Această disjuncţie evolutivă

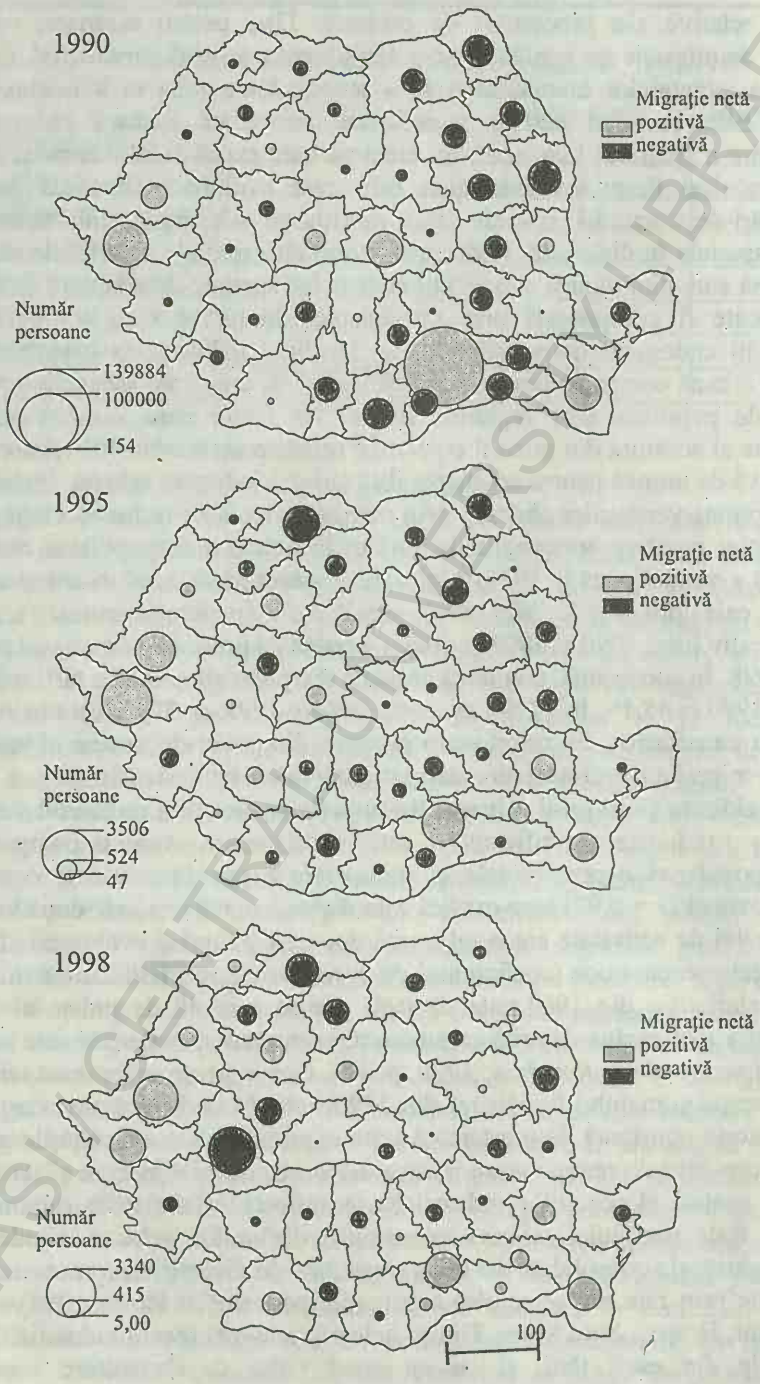

Fig. 21. Evoluţia migraţiei nete, 1990-1995-1998

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

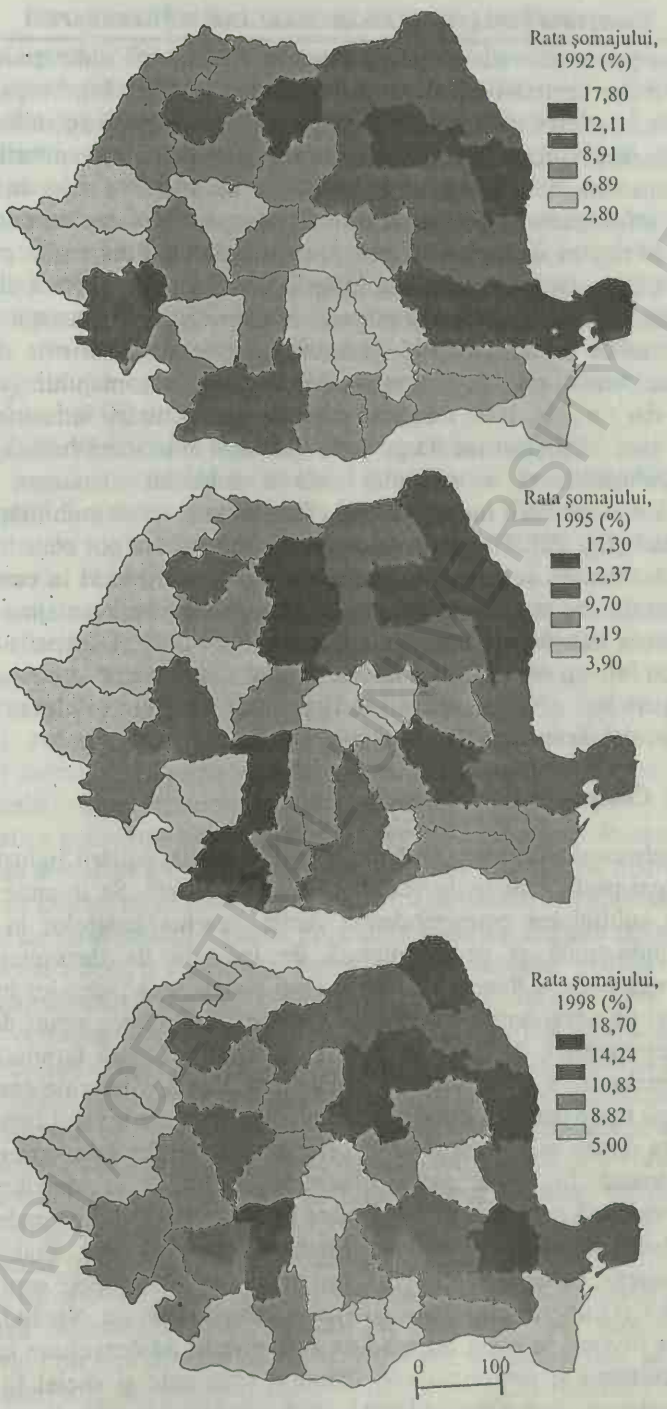

Fig. 22. Evoluţia ratei şomajului

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

reproduce din punct de vedere spaţial modelul dezvoltării industriale centrat pe opoziţia regiunilor central-vestice şi a celor estice şi sudice. Implicaţiile sociale şi economice ale nivelelor diferenţiate de dezvoltare industrială se reflectă în decalajele dintre caracteristicile potenţialului demografic, volumul veniturilor şi gradul de sărăcie, structura heterogenă educaţională şi pe vârste a migranţilor, nivelul diferenţiat al infrastructurii, ponderea economiei agricole, caracterul echilibrat sau dezechilibrat al reţelei aşezărilor urbane, proximitatea unui mare oraş cu capacitate de absorbţie a activităţilor şi forţei de muncă. Corelaţia foarte bună dintre performanţele industriale şi intensitatea şomajului este justificată de variaţia acesteia din urmă în funcţie de prima. În 1995, judeţele a căror industrie este dominată de minerit aveau unele din cele mai reduse rate ale şomajului (Alba, Gorj, Maramureş), dar care în 1998 reflectau efectele restructurării industriei extractive prin valorile care depăşeau media pe ţară. Corelaţia anterioară bazată pe evoluţia salariaţilor industriali şi a migraţiei nete a subliniat atenuarea avantajelor comparative ale dezvoltării industriale cu efecte în reducerea mobilităţii spaţiale a forţei de muncă (fig. 22). Fluxurile de migraţie mult reduse pot constitui elemente relevante în explicarea decalajelor ratei şomajului, contribuind la cantonarea „in situ" a surplusului de potenţial demografic în regiunile dezavantajate. Pe de altă parte, menţinerea transferului de populaţie pe aceleaşi direcţii devenite tradiţionale indică plasarea într-un cerc închis a interacţiunilor dintre social şi economic, dintre declinul industrial şi nivelul general de dezvoltare care consolidează prin efecte cumulative decalajele structurale.

4.3.2. Componenta economică

Efectele cumulative pozitive sau negative ale dezvoltării industriei au fost relevate din mai multe puncte de vedere în analiza de faţă. Se impune o sinteză a acestora prin sublinierea corespondenţei dintre ierarhia judeţelor în funcţie de dezvoltarea industrială şi cea conturată de indicele de dezvoltare generală *(Disparităţi regionale în România,* 1996). Deşi clasificarea judeţelor în funcţie de indicele global de dezvoltare rezultă din agregarea mai multor seturi de indicatori economici, demografici, de infrastructură şi standard de viaţă familial, oferind o imagine comprehensivă a mediului de dezvoltare, evocă o ierarhie care se suprapune în cea mai mare parte cu cea definită unilateral doar de nivelul industrializării. Corespondenţa dintre cele două ierarhii este aproape perfectă la extreme care, de fapt, concentrează în mare parte dinamica evolutivă a tranziţiei. Analiza comparativă realizată pentru anul 1995 pune în evidenţă că din primele 10 judeţe, şapte se regăsesc în ambele ierarhii (Bucureşti, Braşov, Cluj, Prahova, Timiş, Argeş, Hunedoara). La cealaltă extremă, opt din ultimele 10 judeţe sunt identice în ambele ierarhii (Giurgiu, Ialomiţa, Tulcea, Călăraşi, Bistriţa Năsăud, Botoşani, Vrancea). Este invocat în acest fel rolul pe care nivelul de dezvoltare industrială îl joacă în structurarea şi performanţele spaţiului economic şi social în ansamblu. Conturarea aceloraşi disparităţi judeţene arată corelaţia directă dintre nivelul de dezvoltare industrială şi dimensiunea economică (PIB/locuitor, rata şomajului), a celei legate de infrastructură (densitatea căilor de comunicaţie, dotările culturale şi

educaţionale, gradul de confort, asistenţa socială), a dimensiunii demografice (presiunea umană, rata migraţiei nete, indicele de vitalitate demografică, ponderea populaţiei urbane) şi a standardului de viaţă familial (nivelul de educaţie, migraţia la mare distanţă, rata mortalităţii infantile). Ca o concluzie, se remarcă rolul determinant al industriei asupra evoluţiei economice şi sociale.

Analiza efectelor restructurării industriei asupra componentei economice, din punct de vedere al organizării sale spaţiale, se va canaliza pe două direcţii: Prin definirea selectivităţii sectoriale a industriei se caută răspunsul la întrebarea: *Există o relaţie între tendinţa de evoluţie a unei activităţi industriale şi sensul general de transformare a tramei spaţiale?* Prin reluarea corelaţiei dintre evoluţia industriei şi rata de ocupare se urmăreşte stabilirea prezenţei sau absenţei activităţilor economice de substituire.

Evoluţii sectoriale diferenţiate. Perioada 1990-1998 se impune prin schimbarea severă a sensului de evoluţie a industriei concretizată prin declinul forţei de muncă. La nivelul întregii ţări, pierderile în valoare relativă ale forţei de muncă industriale reprezintă 40,21% din cea a anului 1990. În interiorul acestei tendinţe generale, ramurile industriale au evoluat în mod diferenţiat. Acestea se pot clasifica în două categorii: prima se referă la industriile care au pierdut mai puţin faţă de media naţională (industria extractivă, industria alimentară, confecţiile). Prin evoluţii negative accentuate se particularizează industria textilă (–68,9%), construcţiile de maşini (–59,0%), celuloză şi hârtie (–48,7%), metalurgie (–45,2%). Cu evoluţii comparabile mediei naţionale se înscriu industriile chimică, a minereurilor nemetalice, prelucrării lemnului. Se remarcă creşterea cu 70,8% în intervalul analizat a industriei poligrafice.

Analiza comparativă a dinamicilor sectoriale diferenţiate este sugerată de caracterizarea statistică a evoluţiilor prin implicarea valorilor de dispersie absolută şi relativă; se utilizează ponderea medie pentru obţinerea imaginii de ansamblu a caracteristicilor de distribuţie, media ponderată pentru a elimina „efectul de talie", deviaţia standard pentru a delimita abaterile de la tendinţa evolutivă medie şi a marca comportamentele specifice şi coeficientul de variaţie care relativizează abaterea la o valoare centrală (în cazul nostru media) pentru comparabilitatea tipurilor de evoluţie. Lectura valorilor statistice diferenţiază evoluţia industrială pe criterii sectoriale, definind ramurile dinamice (energia electrică, confecţiile, industria alimentară) sau în declin (construcţii de maşini, industria textilă).

Ipoteza stabilirii unei relaţii potenţiale între tendinţa de evoluţie a unei ramuri industriale şi sensul general de transformare a tramei spaţiale repune în discuţie rolul specializării sectoriale în spaţializarea procesului de restructurare. Descompunerea tendinţelor medii pe componente sectoriale delimitează ramurile industriale a căror evoluţie îşi pune amprenta asupra oganizării spaţiale de cele care nu generează delocalizări şi relocalizări de activităţi. Din această perspectivă devine relevant un nou decupaj sectorial. Patru ramuri industriale, grupate în două categorii, contribuie la restructurarea spaţiului productiv: industria confecţiilor şi alimentară, prin abaterile mari de la comportamentul mediu şi prin distribuţia largă, exprimată de valorile modeste ale coeficientului de variaţie; construcţiile de maşini

- prin menţinerea unui efect de talie, prin declinul cu mult peste medie şi, mai ales prin distribuţia cea mai uniformă - prezentând cel mai mic coeficient de variaţie şi industria textilă cu evoluţii negative accentuate care generează abateri faţă de medie, conducând deja la accentuarea inegalităţilor de distribuţie spaţială, exprimată prin creşterea coeficientului de variaţie. Se clarifică în acest mod rolul specializării sectoriale în imprimarea unei anumite tendinţe de evoluţie sau în temporizarea adaptărilor structurale. Dacă la nivelul centrelor industriale această corelaţie era doar intuitiv definită, din cauza suprapunerii temporale şi spaţiale a mai multor reacţii la noul mediu economic, descompunerea comportamentelor sectoriale la nivel global asigură coerenţa formulării teoretice.

Evoluţia diferenţiată a ramurilor industriale modifică considerabil distribuţia spaţială a acestora. Reflectările spaţiale sunt variate, fiind caracteristice fiecărei ramuri industriale în parte. Schimbările spaţiale sunt exemplificate prin două ramuri industriale reprezentative pentru evoluţia industriei grele şi două tipice pentru cea a industriei uşoare. Astfel, în 1990 metalurgia era concentrată în două axe: una care lega Baia Mare de Hunedoara şi Reşiţa şi cea dea doua desfăşurată între Galaţi-Buzău-Târgovişte şi Bucureşti. După opt ani de declin, Galaţi a rămas singurul centru de concentrare a industriei metalurgice, toate celelalte diminuându-şi importanţa (fig. 23). În cazul industriei construcţiilor de maşini se menţine acelaşi nucleu de concentrare Bucureşti-Ploieşti-Braşov, dar se adaugă alţi doi poli, Piteşti şi Iaşi, deşi ecartul de variaţie a numărului de salariaţi s-a redus la jumătate faţă de 1990 (fig. 24). Industria textilă, marcată de un declin accentuat, se distingea printr-o distribuţie echilibrată în 1990, fiind bine reprezentată într-un număr mare de judeţe. În 1998 repartiţia sa a devenit neuniformă, fiind concentrată doar în câteva nuclee (Bucureşti, Timiş, Sibiu, Iaşi). Spre deosebire de aceasta, industria alimentară cu o evoluţie pozitivă nu şi-a schimbat configuraţia spaţială, ci a înregistrat doar variaţii de intensitate a dezvoltării (fig. 25, 26).

Structuri economice în schimbare. Reluând problematica corelativă a impactului economic şi social al restructurării industriei (vezi declinul activităţilor şi forţei de muncă industriale) asupra structurilor funcţionale, încercăm să definim activităţile economice care prin dinamism pot avea efecte de substituire. În general, în perioade de criză noţiunea de „dinamism" poate avea o conotaţie relativă. Caracterul dinamic exprimat prin evoluţii ascendente poate reflecta doar un dinamism „de compensaţie" faţă de descendenţa celorlalte traiectorii. Abordarea problematicii din acest punct de vedere a fost sugerată de poziţia oraşelor mari ca elemente reziduale în corelaţia forţă de muncă industrială - forţă de muncă totală. Deviaţiile faţă de trendul general semnalau lipsa dinamicii absolute a activităţilor de servicii, deşi în termeni relativi comparaţia cu declinul industriei poartă semnificaţia unei intensificări a procesului de terţiarizare. S-a adăugat tendinţa de „radicalizare" a structurilor funcţionale, prin creşterea dependenţei de activităţile industriale a centrelor specializate, sugerând accentuarea dezechilibrelor profilelor economice şi creşterea riscului de evoluţie în contextul restructurării.

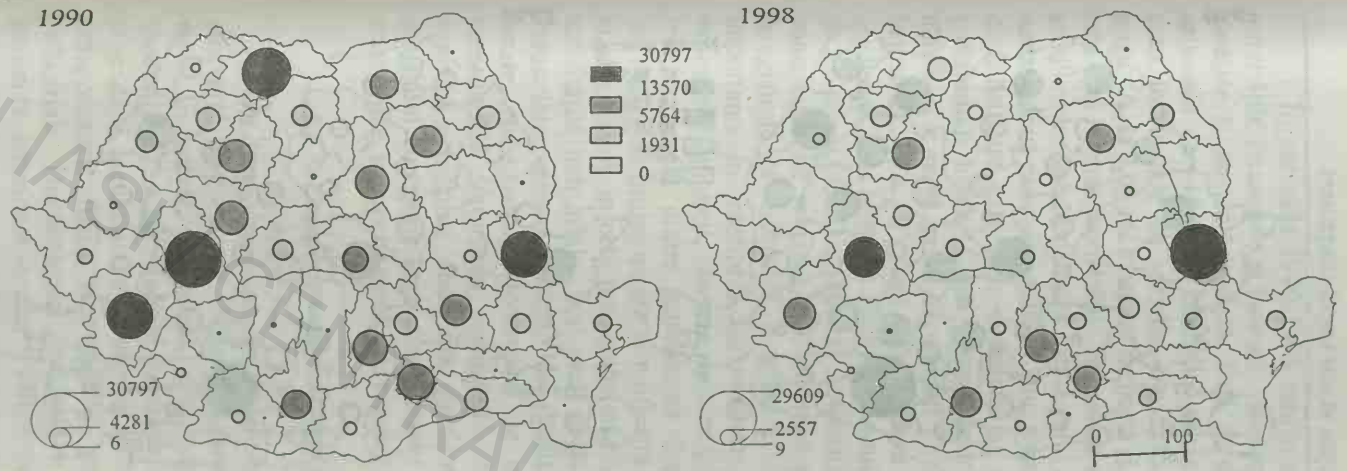

Fig. 23. Evoluţia numărului de salariaţi din industria metalurgică

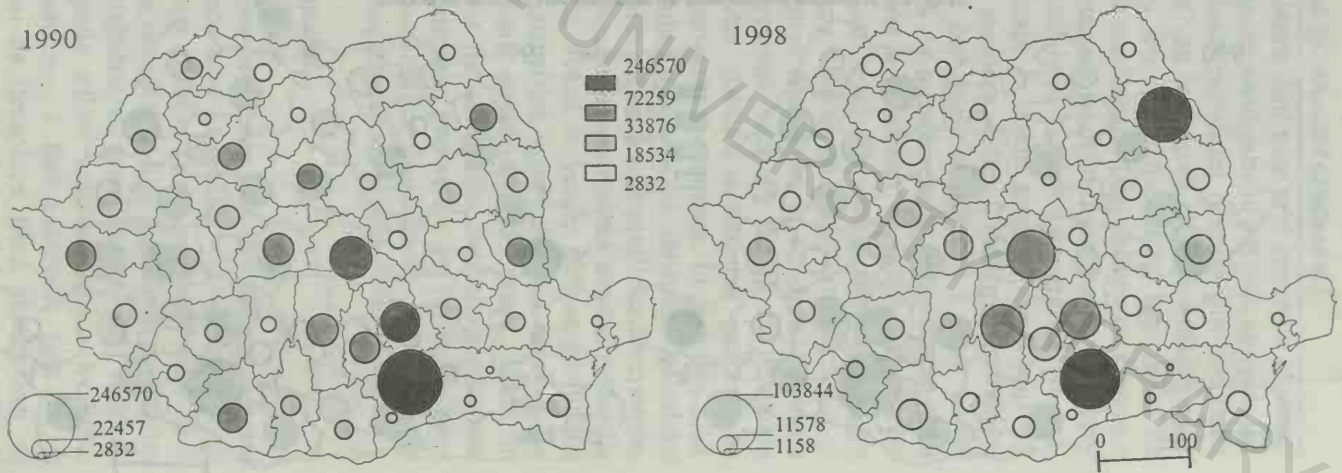

Fig. 24. Evoluţia numărului de salariaţi din industria construcţiilor de maşini

BCU IAŞI - CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

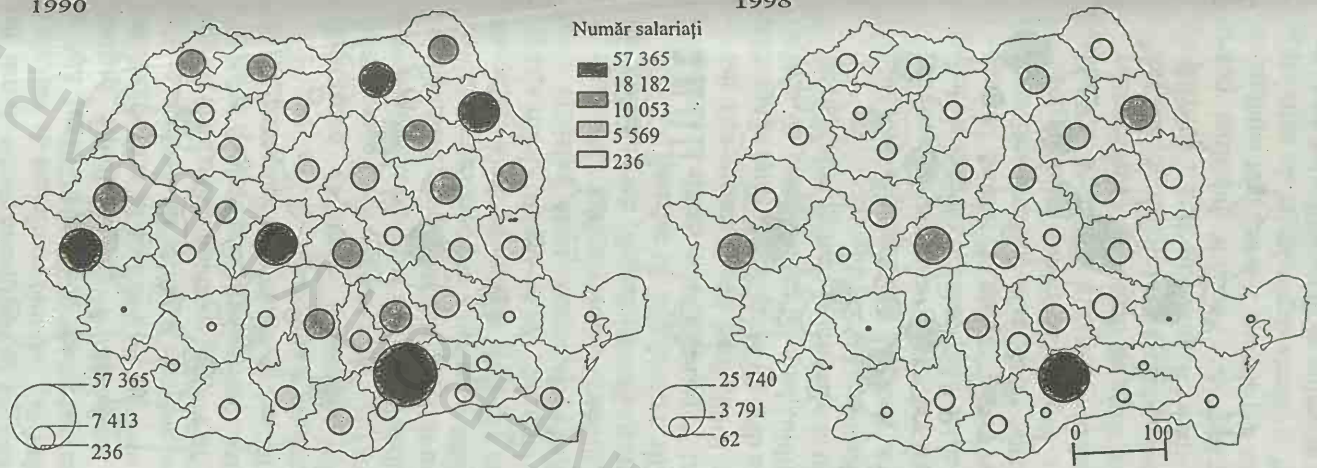

Fig. 25. Evoluţia numărului de salariaţi din industria textilă

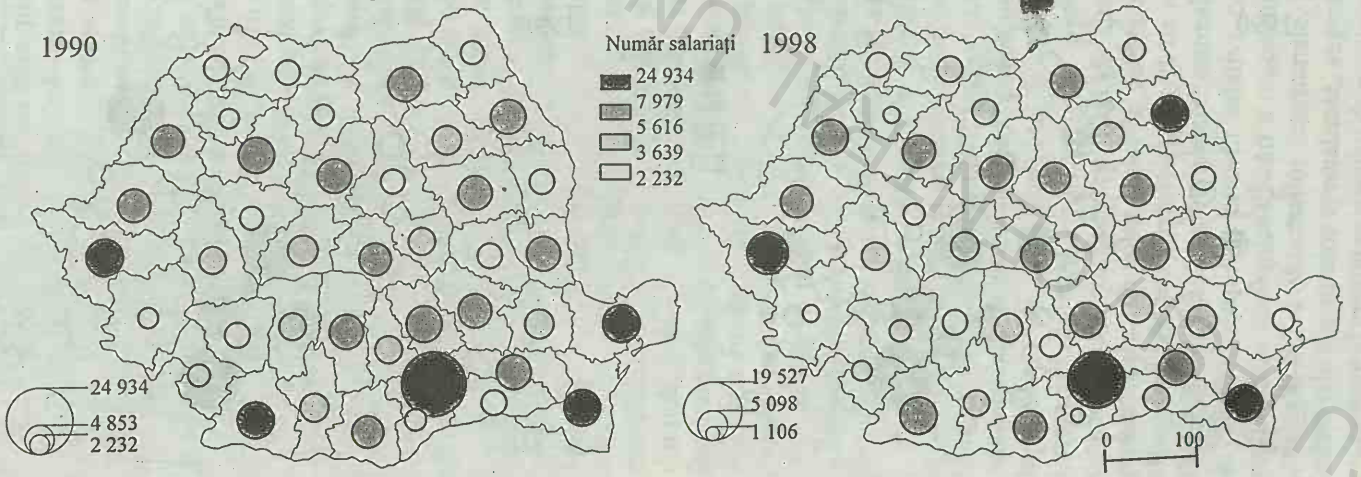

Fig. 26. Evoluţia numrului de salariaţi din industria alimentară

BCU CLUJ / UNIVERSITATEA BABEŞ-BOLYAI LIBRARY

În perioada 1990-1998 sunt considerate dinamice prin creşterile absolute activităţile financiare şi bancare, comerciale, de administraţie publică, agricole, de sănătate şi asistenţă socială. Faţă de declinul populaţiei ocupate din economia naţională de –18,69%, ramurile „dinamice" au înregistrat creşteri situate pe un ecart foarte larg de variaţie: de la 33,3% activităţile financiare, bancare şi de asigurări, la 3,0% activităţile de poştă şi telecomunicaţii. Deşi definite de creşterile cele mai intense, activităţile financiare şi bancare au doar efecte punctuale asupra economiilor locale datorită caracterului restrictiv al localizării geografice. Se conturează două concluzii corelate prin semnificaţii. În primul rând, nu există activităţi de substituire care prin dinamica lor să atenueze declinul industriei la nivelul economiilor locale. Lipsa alternativelor de dezvoltare economică, a unor ramuri dinamice care să preia excedentul de forţă de muncă rezultat din restructurarea industriei, este reflectată de ponderea mare a şomajului de lungă durată care depăşeşte 1 an (46% în 1998) (Raportul *Piaţa forţei de muncă şi politicile sociale în România,* OCDE, 2000). Activităţile cu valenţe de substituire, agricole şi comerciale, se remarcă prin dinamici pozitive dacă luăm în consideraţie valorile înregistrate la începutul şi sfârşitul intervalului analizat, dar şi cu fluctuaţii importante în interiorul acestuia care reduc stabilitatea tendinţei generale de evoluţie şi, implicit, efectele reale asupra dezvoltării economice. În al doilea rând, relaţia inegală dintre intensitatea declinului industrial şi dinamica celorlalte activităţi economice nu are semnificaţia unei reechilibrări ale profilelor funcţionale, ci, din contră, în cele mai multe cazuri conduce la accentuarea dependenţelor de activităţile industriale. Mai mult decât atât, având în vedere disfuncţionalităţile industriale, această tendinţă de evoluţie intensifică vulnerabilitatea economiilor locale, reducându-le potenţialul de adaptare structurală. De aceea, luând în consideraţie dominarea economiilor locale de activităţile industriale, declinul acestora reprezintă doar una din componentele procesului de reechilibrare a profilului economic care, însă, trebuie completat de dinamizarea altor activităţi economice, în special a celor cu valoare adăugată ridicată şi conţinut inovativ.

4.3.3. Componentele fizice ale spaţiului

Industria este una din sursele majore de poluare prin intensitatea, dar mai ales prin diversitatea substanţelor poluante care afectează toate componentele mediului natural. Apa, aerul, solul, vegetaţia şi fauna sunt agresate de emisiile şi deşeurile industriale, ducând la dezechilibre întotdeauna dificil de eliminat. Analiza degradării mediului ca urmare a industrializării va pune în evidenţă, indirect, componentele fizice ale spaţiului geografic aflate sub impactul activităţilor industriale. Dimensiunea ecologică a industriei a fost sistematic ignorată în perioada anterioară anului 1990, modelul de dezvoltare fiind ghidat doar de criteriile economice, cărora li s-a adăugat la mijlocul deceniului al şaptelea o politică formală de protecţie a mediului. Impactul negativ al dezvoltării industriale asupra mediului a rezultat din caracteristicile procesului de industrializare. Într-o evaluare rezumativă, se poate aprecia că evoluţia economică a fost centrată în

perioada 1970-1989 pe dezvoltarea industriei, căreia i s-au alocat în medie 40-50% din volumul total al investiţiilor. Industriile chimică, metalurgică, construcţii de maşini, materiale de construcţie realizau 50-60% din producţia naţională, utilizând 2/3 din consumul total de energie. Lipsa resurselor energetice a condus la efectuarea de importuri (34,5% din balanţa energetică în 1989). Producţia de energie electrică s-a dublat în ultimele două decenii, bazându-se în special pe arderea combustibililor fosili. Implicaţiile activităţilor industriale asupra mediului au început să fie evaluate din1990, arătând că nivelul poluării este comparabil cu media ţărilor europene, cu accentuări până la situaţii critice în unele areale industrializate. A rezultat din studiile întreprinse că 4-4,5 milioane de locuitori se află sub incidenţa poluării, din care sub impactul permanent 1,2-1,5 milioane, corespunzând unei arii locuite de aproximativ 10% din suprafaţa ţării. Industria contribuia la poluarea mediului cu 82% în cazul apei, 93% al aerului şi cu 95% la poluarea solului în 1989 (Manea, 1994). Principalele cauze care situau industria ca agent de poluare major se referă la: structura energointensivă a industriei care consumă de circa trei ori mai multă energie pe unitatea de PIB decât în ţările dezvoltate *(Human Development Report,* UNEP, 1992, p. 204); utilizarea predominantă a cărbunelui (41,9% din total), a păcurii şi a gazelor naturale (30,6%) ca surse de energie, problematică din cauza volumului deşeurilor şi a emisiilor în atmosferă; tehnologii extractive inadecvate care contribuie la poluarea apei cu azotiţi, a solului cu metale grele sau care conduc la degradarea rezervelor (de exemplu, tehnica extracţiei ţiţeiului prin metoda combustiei subterane, care depreciază până la 85% din ţiţeiul din strat); exploatarea extensivă a instalaţiilor tehnologice (prin neasigurarea materialelor necesare, a pieselor de schimb şi prin renunţarea la reparaţiile capitale sau reviziile periodice) a provocat uzura accentuată a acestora, amplificând prin disfuncţionalităţile proceselor de producţie gradul de poluare (aceasta este, de exemplu, cauza principală a poluării din Copşa Mică relevată de *Raportul Comisiei Guvernamentale* din 1991); ignorarea beneficiilor ecologice, şi în egală măsură, economice rezultate din reciclarea deşeurilor, din transformarea acestora în materii prime.

Descompunerea pe efecte a poluării industriale dimensionează şi nuanţează impactul activităţilor industriale asupra mediului, punctând spaţial ariile critice. În cazul poluării apei, totalul apelor uzate evacuate în râuri ajunsese în 1990 la peste 10 miliarde m^3/an, din care jumătate reprezenta apă de răcire poluată termic, iar restul apă poluată chimic, mineralier, biologic, bacteriologic. Din acest volum numai 10% era corect tratată, 60% parţial tratată, restul de 30% fiind descărcată în afluenţii naturali fără tratament. Consecinţele se reflectă în segmentarea reţelei hidrografice pe tronsoane de calitate, care cuprind în proporţie de 18% apă improprie pentru orice utilizare, 12% apă care prin procedee costisitoare poate fi utilizată şi 30% apă care prin tratare poate deveni potabilă. Din punct de vedere spaţial, poluarea apei este severă pe segmente importante de râuri (Ialomiţa, Olt, Siret, Argeş, Vedea), pe suprafeţe agricole din Câmpia Română prin utilizarea apelor poluate în sistemele de irigaţii (de exemplu, suprafeţe agricole situate de o parte şi de alta a Oltului în avale de Râmnicu Vâlcea din cauza platformei chimice

care deversează anual 1,4 milioane tone sare, în Delta Dunării şi râuri interioare care traversează bazine miniere sau cu industrii poluante prin reducerea activităţii piscicole.

În cazul poluării aerului, industria intervenea cu 127 milioane tone/an, din care circa 100 milioane tone reprezenta substanţe nocive. Dintre acestea, bioxidul de sulf este cel mai periculos: emis în atmosferă în special de centralele termoelectrice, provoacă ploile acide responsabile de uscarea pădurilor şi acidifierea solului. Desigur, gama poluanţilor atmosferici este foarte largă, fiind genetic legaţi de specializarea industrială. Iată, spre exemplu, energetica emite cele mai mari cantităţi de bioxid de sulf şi oxizi de azot, metalurgia de plumb, construcţiile de maşini şi materialele de construcţie de particule solide, chimia şi petrochimia de bioxid de sulf, plumb şi particule solide (conform evaluărilor făcute de Ministerul Mediului în 1992).

Poluarea solului este determinată de cele 260 milioane tone/an deşeuri solide produse de industrie, reprezentate în cea mai mare parte de sterilul provenit din exploatările miniere şi în mai mică măsură de deşeurile toxice. Suprafaţa ocupată de deşeurile industriale solide este de 300 mii hectare, din care 2/3 conţin substanţe ce au în compoziţia lor metale grele, toxice. Poluarea biosferei este reliefată de o componentă gravă, care se referă la sănătatea populaţiei. Concentrări maxime care le depăşesc cu mult pe cele admisibile determină reducerea speranţei de viaţă a locuitorilor unora din zonele critice cu 9-12 ani faţă de media pe ţară şi creşterea mortalităţii infantile.

Conştientizarea importanţei menţinerii unui echilibru ecologic, instituţionalizarea protecţiei mediului prin înfiinţarea în 1990 a Ministerului Mediului şi a agenţiilor regionale de supraveghere, elaborarea cadrului juridic prin promulgarea Legii Mediului în 1992 au coincis cu iniţierea procesului de restructurare industrială. Diminuarea producţiei industriale în medie cu 50% în perioada ulterioară anului 1990 a condus la ameliorarea stării mediului. De asemenea, s-a realizat un progres important în controlul şi monitorizarea stării mediului prin definirea zonelor critice. Rapoartele Băncii Mondiale din 1992 menţionau existenţa a 14 zone critice (Copşa Mică, Baia Mare, Zlatna, Ploieşti-Brazi, Borzeşti-Oneşti, Bacău, Suceava, Piteşti, Târgu Mureş, Turnu Măgurele, Tulcea, Işalniţa, Braşov, Govora), generate în exclusivitate de ramurile industriale poluante. Localizarea acestor zone critice indică ierarhizarea industriilor în funcţie de impactul asupra mediului; cele mai multe sunt generate de metalurgie, industria chimică, construcţiile de maşini şi energetica. Redimensionarea capacităţilor productive - deşi impusă de exigenţele de eficientizare economică, şi nu de criterii ecologice - a avut efecte benefice asupra protecţiei mediului. O parte din fondurile de investiţii au fost alocate modernizării instalaţiilor industriale poluante, orientate în special spre ameliorarea stării mediului din zonele critice. Există o mai bună corelare între regimul exploatării resurselor forestiere şi capacitatea acestora de regenerare naturală exprimată prin limitarea la cantităţi considerate optime (14-14,5 milioane m^3/an faţă de 20 în 1989). Declinul activităţilor industriale nu s-a reflectat doar în reducerea nivelului de poluare a atmosferei, ci şi în diminuarea solicitării resurselor

de apă (la aproximativ 10-11 milioane m^3/an). Toate aceste schimbări calitative din ultimii ani reflectă includerea în politica de restructurare industrială a criteriului ecologic, prin corelarea activităţii industriale de cea a protecţiei mediului. Schimbarea de atitudine a fost generată de necesitatea alinierii modelului de dezvoltare industrială la standardele ecologice promovate pe plan mondial şi de aderarea la noul concept de dezvoltare durabilă care defineşte climatul economic şi politic internaţional în prezent.

4.4. COMPORTAMENTE SPAŢIALE ÎN CONTEXTUL RESTRUCTURĂRII INDUSTRIEI

Restructurarea industriei este, din multe puncte de vedere, sinonimă cu noţiunile de criză, recesiune, declin. Creşterea industriei generează un context economic modelat de convergenţa traiectoriilor evolutive, deşi spaţial menţine sau accentuează disparităţile. Criza economică, dimpotrivă, se caracterizează prin divergenţa sensurilor de evoluţie, prin alternanţe de creşteri şi descreşteri, prin incidenţa traiectoriilor aleatorii ca reflex al combinării inedite dintre elementele restrictive şi cele de favorabilitate. În acelaşi timp, în perioadele de criză se impun - mai mult decât în cele de expansiune - evaluările menite să „ordoneze" evoluţiile selective, să le perceapă mecanismele de funcţionare, să le compare şi, eventual, să le structureze în tipologii evolutive. Valoarea euristică şi practică a analizei efectelor restructurării industriale asupra modului de organizare a spaţiului, întreprinsă în capitolul de faţă, constă în definirea principalelor morfologii rezultate din relaţia adaptare structurală - recompunere spaţială. În primul rând, s-a conturat dezintegrarea spaţiului industrial prin fragmentarea de spaţii cu dinamici variabile, situate pe ecartul dintre creştere şi declin. Concomitent cu acest proces de „descompunere" a spaţiului industrial, se conturează o tendinţă de integrare a spaţiului non-industrial care evoluează spre coeziune structurală. Cele două sensuri opuse de evoluţie rezultă din concentrarea activităţilor industriale într-un număr mai redus de localizări şi, în compensaţie, difuzia economiilor locale neindustriale. În acelaşi timp, regulile „clasice" ale dezvoltării industriale devin contestabile prin detaşarea evoluţiei recente de la dependenţele stricte faţă de specializarea industrială şi efectul de talie. Efectele acestora asupra traiectoriilor de evoluţie se dovedesc relative, nuanţate, selective.

O altă „lege" a restructurării industriale, cea a relaţiei directe dintre gradul iniţial de industrializare şi intensitatea declinului, este particularizată de cazuistica evolutivă foarte diferenţiată, care excelează mai mult prin excepţii decât prin respectarea „normelor". Evoluţia recentă a industriei româneşti oferă o singură confirmare a formalizărilor teoretice, aceea că recesiunea industrială creează un mediu economic deprimat care, funcţionând într-un cerc închis, nu stimulează dezvoltarea altor tipuri de activităţi. Consecinţa acestui mediu restrictiv de evoluţie este rigidizarea structurilor funcţionale şi limitarea oportunităţilor de ajustare structurală la contexte de criză. Această tendinţă nu este anihilată nici măcar de

„efectul de talie" care ar trebui să stimuleze dezvoltarea activităţilor cu impact social, integrate procesului de terţiarizare.

Resurgenţa „identităţilor locale" în conturarea tendinţelor de ansamblu face necesară diagnosticarea evoluţiilor la un nivel spaţial adecvat generalizărilor, cel regional. Definirea reacţiilor regionale faţă de criza economică are drept scop individualizarea unor posibile comportamente spaţiale care, acţionând diferenţiat, reconfigurează organizarea industriei. Ca suport statistic va fi utilizată una din tehnicile clasice ale analizei multivariate, respectiv analiza în componente principale, care permite extragerea unui maxim de informaţii formalizate simplu şi coerent plecând de la o serie de date presupuse a fi interdependente. Analiza pune în evidenţă inter-relaţiile dintre variabile concretizate prin similitudinile şi opoziţiile dintre unităţile geografice studiate. Rezultatele se prezintă sub forma combinărilor lineare de variabile cu rol în diferenţierea cât mai tranşantă a indivizilor statistici analizaţi, corespunzând în interpretarea geografică unei asocieri de variabile interconectate conceptual care clasează unităţile geografice într-o manieră comparabilă. Scopul analizei în componente principale este de a prezenta informaţia conţinută în fluctuaţiile diferenţiate ale variabilelor considerate aprioric ca fiind reprezentative într-o manieră cât mai coerentă şi mai precisă.

Variabilele incluse analizei relevă elemente structurale care constituie premise explicative pentru traiectoria industriei (indicele de industrializare, gradul de concentrare tehnică, ecartul structurilor regionale faţă de cea de referinţă naţională). Simptomatice pentru perioada de „tranziţie" sunt rata şomajului (determinată aproape în exclusivitate de declinul industriei) şi ritmul procesului de privatizare, ca mijloc principal de restructurare industrială. Se adaugă variaţia salariaţilor industriali din perioada 1990-1998 ca indicator sintetic al comportamentelor industriale regionale. Nivelul de dezvoltare industrială este exprimat de indicele de industrializare rezultat din raportul populaţiei ocupate din industrie şi cea totală. Gradul de concentrare tehnică este reflectat de talia medie a întreprinderilor care sugerează gradaţia între flexibilitate şi rigiditate ca măsură a adaptabilităţii structurale. Specificul structurilor regionale este redat prin indicele de disparitate care poziţionează particularităţile faţă de tendinţa generală şi care poate explica un comportament deviant în comparaţie cu unul conform modelului mediu. Rata şomajului indică dependenţa economiilor locale de performanţele industriale şi absenţa sau prezenţa alternativelor de dezvoltare. Intensitatea procesului de privatizare este relevantă pentru definirea altor factori induşi traiectoriilor de evoluţie în afara celor structurali, ca atractivitatea regiunii, ca şi existenţa unor mecanisme compensatorii. În sfârşit, dinamica industrială rezumă raportul dintre oportunităţi şi constrângeri, dintre avantaje şi dezavantaje în delimitarea sensului de evoluţie.

Un prim pas al analizei constă în interpretarea histogramei valorilor proprii ale matricei de corelaţii. Forma foarte concentrată a histogramei arată că valorile proprii sunt diferenţiate şi că inter-relaţiile dintre variabile sunt puternice. Se observă existenţa a două axe bine marcate de alungire a norului de puncte care sugerează o structură precisă şi tranşantă de diferenţiere a spaţiului.

Al doilea pas al analizei este reprezentat de evaluarea şi interpretarea informaţiilor conţinute pe axele factoriale. Prima axă rezumă 21% din varianţă. Opune judeţele cu talie medie mare, grad de industrializare şi dinamică accentuate şi cu structuri apropiate de medie de cele diferenţiate prin indicele mare de disparitate şi celelalte variabile cu valori medii. Din punct de vedere al decupajului spaţial se remarcă opoziţia dintre Argeş, Bacău, Braşov, Gorj, Galaţi, Hunedoara, Prahova, judeţe cu tradiţie industrială şi dominanţă a ramurilor industriei grele de judeţe subdezvoltate industrial şi structuri deviante faţă de medie (Călăraşi, Constanţa, Giurgiu, Ialomiţa, Tulcea).

A doua axă factorială concentrează 15% din varianţă. Grupează judeţele pe două corelaţii inverse: rate mari ale şomajului şi ponderi mici de privatizare, indice mare de disparitate şi dinamică medie. Configuraţia spaţială se schimbă, marcând opoziţia dintre judeţele estice, particularizate prin cele mai mari rate ale şomajului (Bistriţa Năsăud, Botoşani, Iaşi, Suceava, Vaslui), de judeţele care, deşi sunt structural diferenţiate, au comportamente comparabile (Braşov, Galaţi, Hunedoara, Gorj şi Călăraşi, Constanţa, Giurgiu).

A treia axă factorială aduce semnificaţii în plus, deşi rezumă doar 8% din informaţia statistică cuprinsă în dinamica varianţei. Opune doar două variabile, celelalte devenind nesemnificative pentru această etapă a analizei contribuind la definirea celorlalte două axe. Variabilele care diferenţiază comportamentele regionale în contextul restructurării industriale sunt rata şomajului şi ponderea privatizării aflate evident în relaţie inversă. Sunt marcate, pe de o parte, judeţele cu rate mici ale şomajului şi ritmuri relativ accentuate de privatizare şi pe de altă parte, cele în care ratele mari ale şomajului sunt explicate de dificultăţile procesului de privatizare. Spaţial, este marcată diferenţierea dintre judeţele situate în vestul ţării (Arad, Bihor, Satu Mare, Timiş, cărora li se adaugă Bucureştiul) şi cele din est şi sud (Botoşani, Neamţ, Vaslui, Galaţi, Tulcea, Giurgiu, Teleorman).

Analiza distinctă a axelor factoriale a permis identificarea principalelor componente de diferenţiere din punct de vedere al variabilelor incluse în corelaţia matricială. Ierarhia axelor a făcut perceptibilă o ierarhie a combinărilor de variabile care diferenţiază spaţiul regional. Aceasta este reflectată, la rândul său, printr-o ierarhie a configuraţiilor spaţiale corespondente. Lectura informaţiilor cuprinse în cele trei axe factoriale pune în evidenţă componentele cu impactul cel mai mare de diferenţiere spaţială: în primul rând, structurile puternic regionalizate care opun judeţele de veche şi intensă industrializare de cele recent şi slab dezvoltate industrial definesc rolul *componentei de structură*; în al doilea rând se distinge gradul de adaptabilitate care opune judeţele estice de judeţele puternic industrializate cu dinamici accentuate care se comportă asemănător cu cele slab industrializate dar cu specificitate structurală, delimitând *componenta de funcţionalitate*; în al treilea rând se remarcă existenţa unor activităţi economice dinamice, a ritmurilor mari de privatizare care atenuează şomajul cu conotaţii de poziţie geografică (Banat) şi de ta'ie (Bucureşti), conturând prin gradaţia atractivităţii *componenta de conjunctură*.

Decupajele spaţiale - deşi îşi păstrează o notă de originalitate - totuşi reiterează în cele trei clasificări numeroase judeţe, consolidându-le poziţia. Se con-

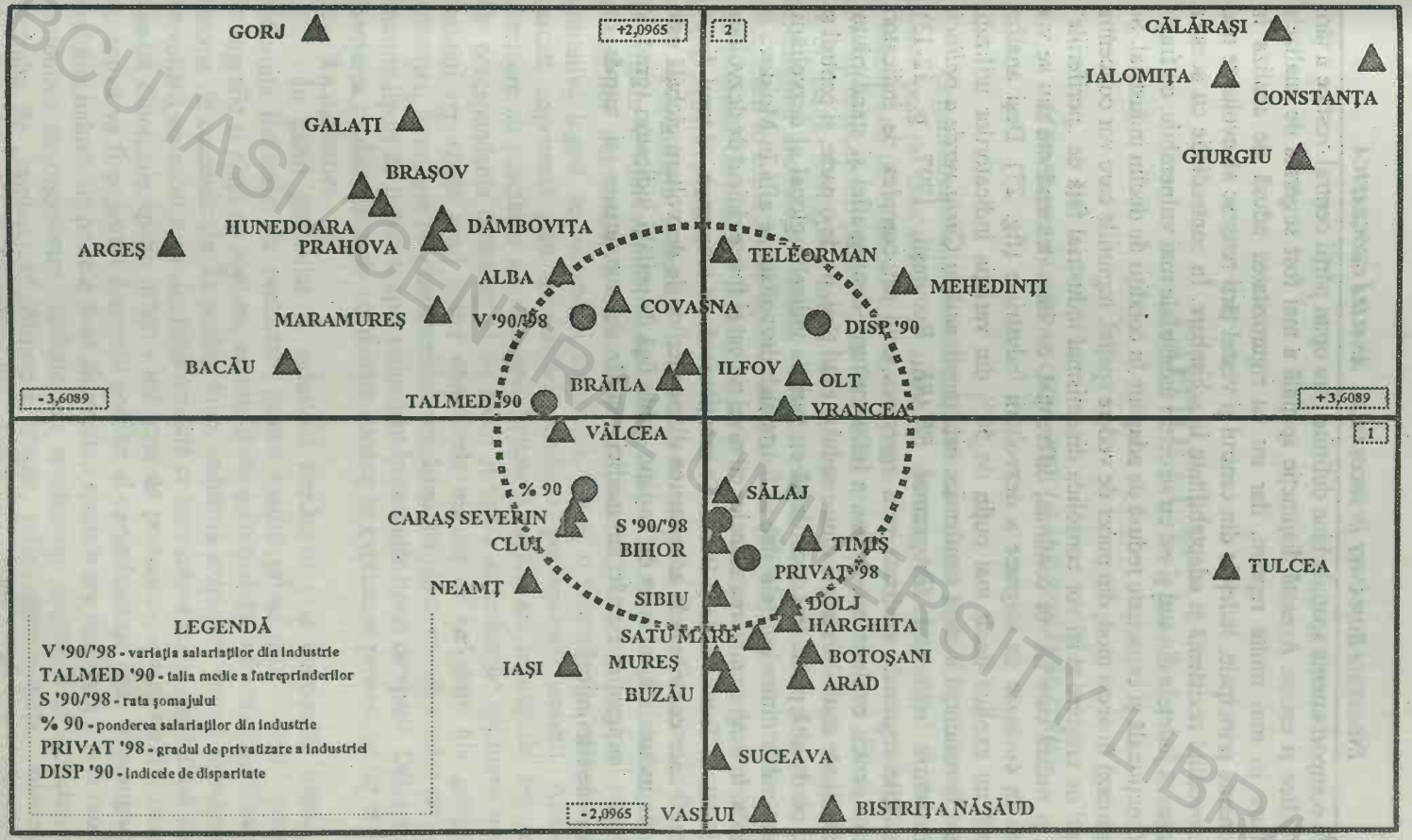

Fig. 27. Comportamente industriale regionale

BCU IASI CENTRU UNIVERSITY LIBRARY

turează comportamente spaţiale bine definite care opun părţii central-vestice a ţării celei sudice şi estice. Această disjuncţie spaţială a mai fost sugerată de analizele anterioare în mai multe reprize, dar nu cu rigurozitatea adusă de analiza în componente principale. Judeţele din centrul şi vestul ţării reuşesc să evolueze mai bine, dovedind rezistenţă şi adaptabilitate la schimbare. În contradicţie cu acestea se detaşează judeţele din sud şi est cu structuri industriale mai vulnerabile, cu fragilitate funcţională şi capacitate redusă de adaptare în condiţii de declin industrial. Se configurează în acest mod, din punct de vedere spaţial, regiunile care vor concentra procesul de creştere şi îşi vor consolida dinamismul industrial faţă de „periferiile" estică şi sudică care îşi vor continua, diferenţiat, evoluţia descendentă sau se vor cantona în contexte de stagnare a dezvoltării industriale (fig. 27). Deşi analiza realizată nu explică decât mai puţin de 50% din variaţia indicatorilor utilizaţi, conduce la concluzii a căror confirmare este menţionată în *Carta verde a politicii de dezvoltare regională (Programul PHARE,* Bucureşti, 1997, p. 12-13). Disparităţile regionale analizate prin agregarea unui set complex de indicatori relevanţi pentru evoluţia economiei, a infrastructurii, demografiei şi standardului vieţii familiale arată diferenţele dintre sudul şi estul ţării, pe de o parte, şi centrul şi vestul, pe de altă parte. În concordanţă cu variaţia indicelui global al dezvoltării, cele mai multe dintre judeţele slab şi foarte slab dezvoltate se află în Moldova şi Muntenia, în timp ce majoritatea celor cu nivel ridicat şi foarte ridicat de dezvoltare sunt situate în Transilvania şi Banat. Se menţionează, de asemenea, că unul dintre indicatorii care contribuie la accentuarea diferenţierilor de dezvoltare globală este producţia industrială, cu ecart de variaţie dublu faţă de ceilalţi indicatori (grad de urbanizare, emigraţie, număr de medici, număr de autoturisme şi număr de abonamente telefonice).

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CAPITOLUL 5

MODELAREA UNOR SPAŢII PARTICULARE PRIN INDUSTRIE

Organizarea spaţială a industriei este structurată în două tipuri morfologice majore: poli de concentrare şi areale de difuzie. Modelul spaţial al industriei româneşti este un exemplu tipic de organizare prin extreme, prin concentrări de activităţi în localizări preferenţiale (în special oraşe) şi prin dispersii „fluidizate" în spaţiul rural. Evoluţia recentă a industriei a pus în evidenţă accentuarea disparităţilor spaţiale, în special prin abandonul unor localizări şi intensificarea concentrării în cele rămase. Spaţiul industrial funcţionează prin nuclee de concentrare şi areale de relaxare interconectate prin mecanisme de complementaritate şi dependenţă funcţională.

Contribuţia industriei la modelarea spaţiului este sintetizată de rolul acesteia în definirea funcţională a sistemului de aşezări. Evaluarea ponderii activităţilor industriale la conturarea funcţionalităţii nu are doar o conotaţie cantitativă legată de volume şi distribuţii, dar şi o semnificaţie calitativă bine marcată exprimată prin specializări, echilibre, performanţe, ierarhii. Analizele anterioare au reliefat o anumită specificitate a organizării industriale, exprimată prin corespondenţa dintre tipuri de spaţii şi tipuri de industrii. Studierea acestei dualităţi reprezintă unul dintre obiectivele majore de cercetare ale geografiei industriei, formulate pe plan mondial, urmărind stabilirea mecanismelor prin care anumite tipuri de industrii apar redundant în anumite tipuri de spaţii. Detalierea şi nuanţarea modalităţilor de combinare conduc la explicarea procesului de creştere inegală a industriei.

În cazul particular al industriei româneşti este exprimată foarte clar preferinţa industriei de prelucrare pentru spaţiul urban care îi oferă potenţial demografic şi piaţă de consum, accesibilitate convenabilă, infrastructuri diverse şi sisteme de comunicaţie. În acelaşi timp, industria extractivă este o coordonată a dezvoltării economice rurale, fiind corelată cu localizarea resurselor industriale. Pe această dihotomie spaţiu urban - industrie de prelucrare, spaţiu rural - industrie extractivă va fi construit demersul analitic al capitolului de faţă. Descompunerea evoluţiei industriale pe cele două dimensiuni spaţiale are rolul de a marca modurile particulare de organizare rezultate din apartenenţa sectorială şi caracteristicile mediului de „implantare". Structuri interne, relaţii inter-spaţiale, polarizări şi divergenţe, praguri de dezvoltare sunt elementele tematice care vor fi abordate din

BABEŞ-BOLYAI UNIVERSITY LIBRARY

dubla perspectivă tipologie industrială - tipologie spaţială. Raportul dintre tendinţa generală de organizare spaţială şi traiectoriile aleatorii datorate diferenţierilor locale sintetizează modelul de dezvoltare industrială.

5.1. ROLUL ACTIVITĂŢILOR INDUSTRIALE ÎN DEFINIREA FUNCŢIONALĂ A AŞEZĂRILOR

Prin stabilirea unei relaţii de echivalenţă între dezvoltarea industrială şi creşterea economică, industria a avut un rol fundamental în structurarea teritoriului naţional. Localizarea activităţilor industriale guvernată de principiul echilibrării teritoriale a fost orientată spre obţinerea unei repartiţii spaţiale uniforme şi a atenuării decalajelor regionale. Pe fondul unei omogenităţi accentuate a mediului social şi a subvenţionării totale a transporturilor, dezvoltarea activităţilor industriale a condus la conturarea unei puternice interdependenţe spaţiale, concretizate prin relaţiile specifice stabilite tridimensional: între activităţile industriale, între acestea şi celelalte activităţi economice, între industrie şi ansamblul componentelor spaţiului geografic. În condiţiile declinului activităţilor agricole şi a rămânerii continue în urmă a serviciilor, rolul industriei în diferenţierea şi, implicit, în structurarea spaţiului a devenit din ce în ce mai pregnant în perioada dezvoltării centralizate.

În analiza geografică, în mod tradiţional, elaborarea tipologiei funcţionale a aşezărilor se bazează pe stabilirea sectorului dominant, în funcţie de structura populaţiei active, prin utilizarea nomogramelor. Ulterior, pentru a se atenua erorile de interpretare cauzate de uzanţa statistică (activii sunt înregistraţi după domiciliu, atenuând ponderile din centrele industriale şi mărindu-le în localităţi rurale furnizoare de forţă de muncă), s-a propus confruntarea rezultatelor nomogramei cu profilul economic dedus din analiza comparativă a valorii activităţilor economice. Considerând prima metodă ineficientă în cazul de faţă, din cauza gradului prea mare de generalizare, iar cea de-a doua inoperantă, datele valorice nemaifiind comparabile, definirea tipologiei funcţionale a aşezărilor s-a bazat pe o metodă de analiză multivariată, clasificarea ascendent-ierarhică utilizând principiul vecinilor reciproci. Baza de date a fost reprezentată de structura populaţiei active pe 15 categorii de activităţi economice înscrise în ultimul recensământ (agricultură, piscicultură, industrie extractivă, industrie prelucrătoare, energie electrică şi termică, construcţii, comerţ, transporturi, finanţe, cercetare-dezvoltare, administraţie publică, învăţământ, sănătate, cultură, altele). Analiza tipurilor funcţionale la nivelul totalităţii aşezărilor, cuprinzând 2948 de oraşe şi comune, prezintă inconvenientul unor generalizări prea largi şi deci nereprezentative. Pentru a depăşi diferenţele mari de volum a forţei de muncă dintre aşezările rurale şi urbane şi pentru a face comparabile structurile populaţiei active ale acestora, analiza s-a bazat pe valori relative. Ponderea forţei de muncă pe tipuri de activităţi conturează profilul economic al aşezărilor, ducând, pe de o parte, la identificarea

tipologiei funcţionale a aşezărilor şi, pe de altă parte, la ierarhizarea sectoarelor de activitate în funcţie de componenţa fiecărui tip funcţional în parte. Analiza se situează temporal la nivelul anului 1992, când a fost efectuat ultimul recensământ al populaţiei, având în vedere că doar acest tip de înregistrare statistică naţională oferă întreg setul de date necesare acestei analize. Deşi schimbările economice şi sociale au debutat, cel puţin teoretic, în 1990, primii doi ani sunt caracterizaţi printr-o mare inerţie, astfel încât situaţia de ansamblu nu a fost modificată esenţial. Clasificarea ascendent ierarhică grupează succesiv unităţile elementare pe baza similitudinilor dintre acestea. Se procedează la permutări succesive ale variabilelor pentru a minimiza diferenţele inter-clase şi a le maximiza pe cele intra-clase. Procedura implică alegerea a două criterii de analiză: unul - de similitudine între indivizii statistici bazat pe distanţa euclidiană, având în vedere că operăm cu date cantitative; celălalt - de agregare, folosind principiul vecinilor reciproci, adică stabilirea celei mai mici distanţe dintre indivizi şi integrarea lor în aceeaşi clasă. Se obţine un arbore ierarhic a cărui lectură este foarte simplă: cu cât punctul de pornire a ramurilor a două clase se situează mai aproape, cu atât mai mică este diferenţa dintre profilele acestora.

Clasificarea tipurilor funcţionale este definită prin individualizarea a şase clase al căror conţinut este relativizat la profilul mediu naţional. Acesta, prin structura particulară pe care o prezintă, conduce la următoarele concluzii: activităţile industriale au rolul dominant în structura populaţiei active şi, în egală măsură, în conturarea tipurilor funcţionale de aşezări; dintre toate activităţile economice, doar cele agricole se adaugă activităţilor industriale, determinând funcţionalitatea aşezărilor; activităţile de servicii, prin ponderile aproape nesemnifi- ve, demonstrează persistenţa „fazei industriale" în evoluţia economiei româneşti. Dendrograful tipurilor funcţionale confirmă aceleaşi concluzii: cele şase clase tipologice se regăsesc în ultimul nivel de generalizare doar în două tipuri, unul dominat de activităţile industriale, iar celălalt de activităţile agricole. De fapt, se poate aprecia că în afara celor două tipuri principale, celelalte patru sunt sub-tipuri ale acestora, definite de ponderea mai mare sau mai mică a activilor din industrie şi, respectiv, agricultură din totalul forţei de muncă. Tipurile funcţionale de aşezări au fost analizate în funcţie de variaţia structurilor lor faţă de profilul mediu naţional, pentru a se pune mai bine în evidenţă specificitatea fiecăruia dintre acestea. Fiecare activitate economică este caracterizată prin medie, deviaţie standard (minimă şi maximă), valori statistice care sugerează modul în care aceasta contribuie la definirea tipologiei funcţionale. Prima valoare statistică, media, pune în evidenţă frecvenţa cu care activităţile intră în componenţa economiilor locale, iar ecartul de variaţie, delimitat de valoarea minimă şi de cea maximă, arată intensitatea cu care activităţile economice se manifestă la nivelul aşezărilor. Deviaţia standard sugerează activităţile economice care participă la definirea tipologiei funcţionale a aşezărilor, distingându-le de cele care nu sunt importante pentru economiile locale (tabelul 9).

Tabelul 9

Profilul mediu național

Tip de activitate	Medie	Deviație standard	Minimă	Maximă
Agricultură	47,09	24,50	0,26	91,85
Piscicultură	0,15	1,20	0,00	33,84
Industrie extractivă	4,06	8,48	0,00	93,97
Industrie prelucrătoare	23,49	16,65	0,76	81,53
Energie electrică și termică	1,32	1,71	0,00	25,09
Construcții	4,53	3,69	0,00	46,09
Comerț	4,30	3,03	0,54	39,71
Transporturi	5,41	3,57	0,17	34,31
Finanțe	0,27	0,28	0,00	2,38
Cercetare-dezvoltare	0,63	1,18	0,00	18,97
Administrație publică	2,66	1,22	0,35	18,25
Învățământ	2,77	1,26	0,00	12,38
Sănătate	1,77	1,83	0,00	25,66
Cultură	0,53	0,48	0,00	7,67
Altele	0,95	1,05	0,00	15,11

Sursa: *Recensământul populației, 1992,* (date prelucrate) CNS

La conturarea primului tip funcțional contribuie în exclusivitate activitățile miniere. Industria extractivă este singura care înregistrează valori pozitive, peste media națională. Ponderea medie a activilor implicați în minerit este de 33,15%, variind de la 0% la 93,97%. Este evident deficitul pe care acest tip funcțional îl are în activități de industrie prelucrătoare, agricole, comerciale, de transporturi, în general toate celelalte activități economice, cu excepția celor extractive, caracterizându-se prin valori negative, inferioare mediei pe țară. Cele 164 de așezări care compun acest tip conturează foarte exact exploatările carbonifere din (Oltenia subcarpatică, depresiunea Petroșani, bazinul Comănești), ale minereurilor de mangan din (depresiunea Dornelor), ale minereurilor complexe (Munții Apuseni și depresiunea Maramureșului) și ale zăcămintelor de petrol (Subcarpații Prahovei și Dâmboviței, Dealurile Banato-Crișene).

Tipul al doilea este cel mai apropiat de profilul mediu. Acesta se caracterizează prin valori similare mediilor pe țară, în afară de activitățile agricole care înregistrează ponderi mai mari. Este semnificativă dominanța acestui tip funcțional, specific pentru 1312 așezări care reprezintă aproximativ 45% din numărul lor total. Pe lângă repartiția spațială largă, acestea se caracterizează prin echilibru structural relativ. La conturarea acestui tip funcțional participă predominant două categorii de activități: agricultura cu o medie de 46,85% și industria prelucrătoare cu 23,82% deși sunt bine reprezentate și celelalte ramuri economice.

Un alt tip funcţional - al treilea - slab reprezentat numeric este dominat de activităţile industriei prelucrătoare şi de cercetare-dezvoltare, care conturează cu precizie spaţiul metropolitan bucureştean. Structura acestui tip este relativ bine echilibrată, majoritatea activităţilor economice, cu excepţia celor agricole şi miniere, fiind caracterizate prin valori pozitive, remarcându-se în special ponderea comerţului (cu o medie de 8,37%, dublă faţă de media pe ţară), transporturilor, administraţiei publice. Activităţile de cercetare-dezvoltare sunt proprii tuturor marilor oraşe ale ţării, dar valorile înregistrate de acestea - relativizate la ponderea celorlalte activităţi economice - sunt modeste, explicând absenţa centrelor urbane mari din această categorie.

La detaşarea netă a următorului tip funcţional contribuie aproape în exclusivitate industria prelucrătoare. Un număr de 581 de aşezări sunt dominate de activităţile industriale, alături de care apar, în ponderi variabile, toate celelalte activităţi cu excepţia celor agricole. Este vorba în majoritate de oraşe, a căror poziţie este foarte clar delimitată, la care se adaugă numeroase aşezări rurale. Remarcăm cu uşurinţă marile centre industrial-urbane şi ariile de polarizare ale acestora: Timişoara, Arad, Oradea, Baia Mare, Cluj Napoca, Târgu Mureş, Sibiu, Braşov, Ploieşti, Târgovişte, Piteşti, Râmnicu Vâlcea, Craiova, Constanţa, Galaţi, Brăila, Iaşi. Interesant de urmărit sunt „insulele" industriale înconjurate de întinse zone agricole din sudul ţării (Turnu Măgurele, Alexandria, Giurgiu, Călăraşi, Oltenita) sau din est (Botoşani, Suceava, Paşcani, Roman, Vaslui, Bârlad, Focşani). Aşezările rurale caracterizate prin activităţi industriale dominante îşi justifică profilul economic în mod diferenţiat, în funcţie de localizarea spaţială a industriei. Astfel, unele deţin activităţi industriale în spaţiul lor administrativ, în timp ce altele - care gravitează în jurul centrelor industrial-urbane - reflectă de fapt aria de provenienţă a forţei de muncă industriale a oraşelor limitrofe. În structura acestui tip funcţional, activităţile industriale concentrează în medie 47% din totalul activilor, valorile maxime ajungând până la 80%.

Dominat de activităţile agricole, al cincilea tip funcţional de aşezări este caracteristic unor întinse zone rurale situate, în special, în regiunile de câmpie. Ponderea activităţilor agricole este în medie de 74,88%, remarcându-se valoarea minimă de 44,36%, maxima de 91,85% conturând unul dintre cele mai specializate tipuri funcţionale. În spaţiul funcţional al acestui tip sunt incluse şi unele oraşe mici a căror economie este predominant agrară (Târgu Bujor, Negru Vodă, Însurăţei, Ianca, Segarcea). Structura pe activităţi defineşte un tip funcţional foarte specializat, în care activităţile de servicii, de exemplu, se situează sub media naţională.

Decurgând din tipul agricol, cel de-al şaselea tip, al aşezărilor piscicole, este caracterizat prin ponderi semnificative ale activilor din piscicultură (în medie de 30%), agricultură (19%) şi transporturi (11%). Localizarea acestui tip în Delta Dunării este normală, anormală este însă structura foarte dezechilibrată a acestuia, toate activităţile economice cu impact social fiind slab reprezentate, cu mult sub media naţională. Deşi nu se impune prin singularitate, absenţa serviciilor este resimţită cu severitate în acest spaţiu restrictiv, cu accesibilitate limitată.

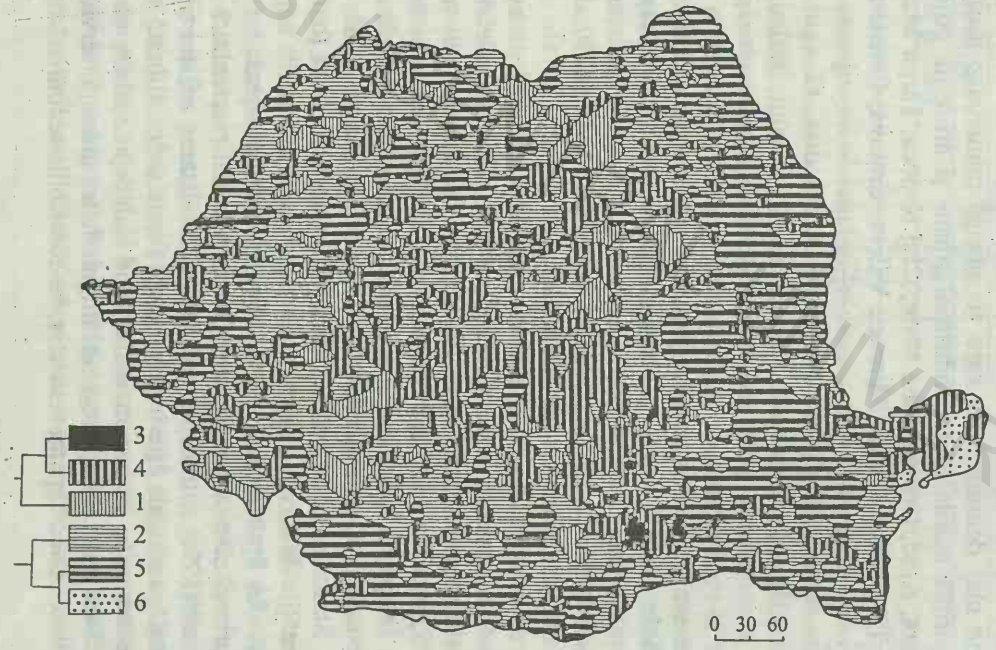

PROFILUL MEDIU NAŢIONAL

1-agricultură; 2-piscicultură; 3-industrie extractivă; 4-industrie prelucrătoare; 5-energie electrică; 6-construcţii; 7-comerţ; 8-transporturi; 9-finanţe; 10-cercetare-dezvoltare; 11-administraţie publică; 12-învăţământ; 13-sănătate; 14-cultură; 15-altele

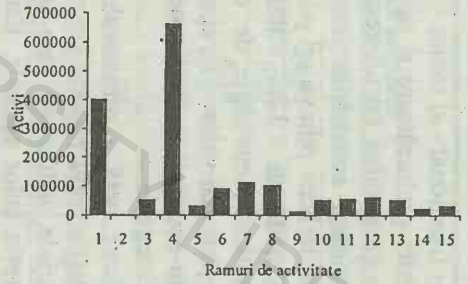

Fig.28. Clasificarea funcţională a aşezărilor, 1992

BCU IAŞI UNIVERSITY LIBRARY

Se constată că funcţionalitatea aşezărilor la începutul perioadei de „tranziţie" economică era determinată de activităţile industriale şi de cele agricole (fig. 28). Activităţile de finanţe, sănătate, cultură deţin ponderi mici în structura forţei de muncă. Acestea nu contribuie în mod decisiv la definirea tipurilor funcţionale (primele intervin doar punctual în marile oraşe, având un caracter special, iar celelalte sunt legate de repartiţia populaţiei, fiind distribuite relativ uniform). Se remarcă totuşi că marile centre urbane nu se disting prin activităţi comerciale, financiar-bancare sau culturale deosebite. La fel, aşezările situate în lungul Dunării nu se caracterizează, aşa cum ar fi de aşteptat, prin ponderi semnificative ale activilor din transporturi, ceea ce reflectă o subutilizare a potenţialului Dunării ca axă de comunicare. Doar tipurile dominate de industria prelucrătoare au profile mai echilibrate, în care şi activităţile terţiare sunt relativ bine reprezentate. Cele mai fragile structuri economice sunt caracteristice tipurilor agricol, piscicol şi minier, datorită gradului de specializare ridicat în activităţile respective. Problematica tipologiei funcţionale a fost abordată în analizele anterioare prin formularea ipotezelor asupra structurii funcţionale a aşezărilor şi sugerarea posibilelor traiectorii evolutive ale acestora, reluată şi detaliată prin clasificarea funcţională a sistemului de aşezări şi va fi nuanţată prin studiul corespondenţelor sectoriale şi spaţiale.

Rolul activităţilor industriale în definirea funcţională a aşezărilor este demonstrat şi de evoluţia distinctă pe care industria a înregistrat-o în comparaţie cu celelalte activităţi ale economiei naţionale nu numai în intervalul 1950-1990, dar şi în cel caracteristic perioadei de tranziţie. Se observă că trendul de evoluţie a industriei este cel care imprimă tendinţa generală de creştere a forţei de muncă din economia naţională în primul interval analizat şi de descreştere în cel de al doilea. Spre deosebire de industrie, toate celelalte sectoare economice au o evoluţie nediferenţiată, care nu influenţează tendinţa generală (fig. 29 a, b).

5.2. TIPURI DE SPAŢII – TIPURI DE INDUSTRII

Activităţile industriale au constituit, încă de la apariţia lor, o coordonată a economiei rurale. Fiind considerate fundamentale pentru dezvoltarea economică, acestea au exercitat, împreună cu formele specifice de organizare şi de proprietate din agricultură, o dublă influenţă asupra mediului rural: una indirectă şi dramatică prin consecinţe, din cauza concentrării industriei în spaţiul urban şi transferului masiv al populaţiei rurale spre oraşe; cea de a doua directă şi importantă ca efecte prin localizarea activităţilor industriale în mediul rural. Impactul industriei asupra aşezărilor rurale a fost contradictoriu: pe de o parte, dezvoltarea activităţilor industriale a reprezentat criteriul cel mai important de promovare a aşezărilor rurale în sistemul urban, organizându-le spaţiul intern şi conferindu-le funcţii externe; pe de altă parte, asupra celor mai multe impactul a fost negativ prin accen-

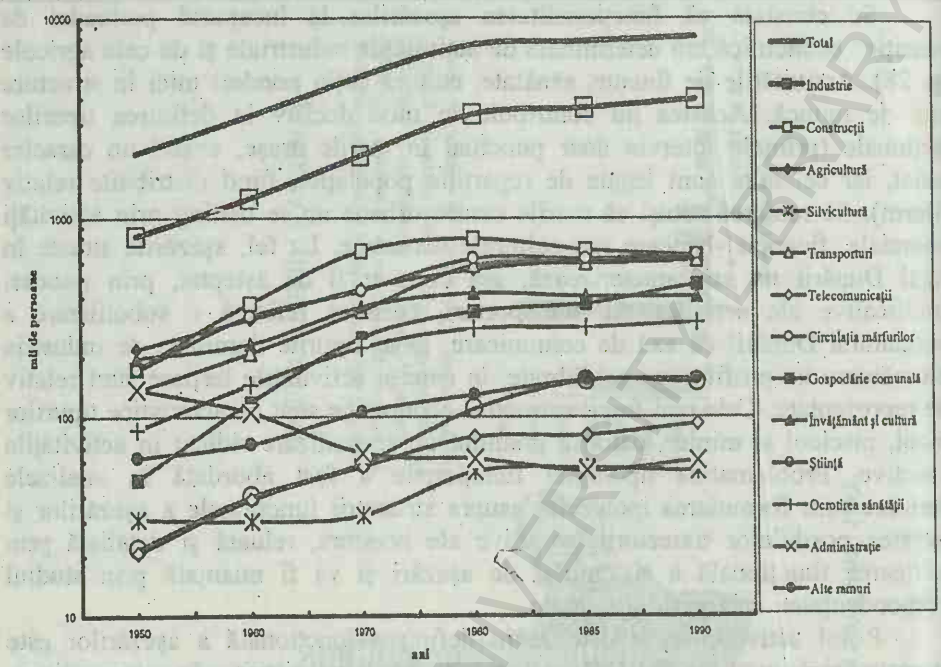

Fig. 29 a. Evoluţia populaţiei ocupate pe ramuri ale economiei naţionale, 1950 - 1990

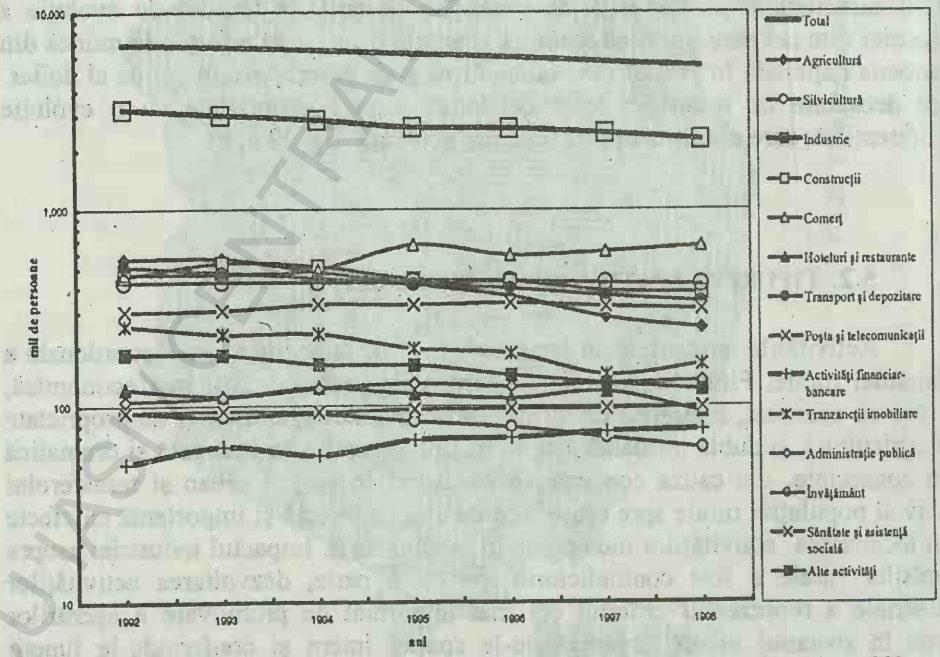

Fig. 29 b. Evoluţia populaţiei ocupate pe ramuri ale economiei naţionale, 1992 - 1998

BCU IAŞI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

tuarea mobilităţii teritoriale a forţei de muncă şi alterarea structurilor demografice. Impactul activităţilor industriale a fost diferenţiat în funcţie de apartenenţa sectorială. Ramurile industriei prelucrătoare reprezintă doar incidenţe punctuale în spaţiul economiei agrare, care din cauza capacităţii de polarizare reduse, nu au conturat concentrări industriale. Industria extractivă este singura ramură industrială care se remarcă prin intensitatea dezvoltării şi valenţele generatoare de concentrări industriale în mediul rural.

Din contră, oraşele se disting ca localizări preferenţiale ale industriei prelucrătoare. Mai sensibilă la potenţialul uman, la caracteristicile de accesibilitate, la infrastructurile de comunicare şi la apropierea de piaţa de desfacere industria prelucrătoare a imprimat dinamici variate centrelor urbane. Dezvoltarea industriei prelucrătoare a constituit mecanismul major de realizare a procesului de urbanizare, creşterea urbană fiind tributară celei industriale. Oraşele industriale au devenit sinonime cu cele dinamice, externalizându-şi funcţiile în areale de polarizare. Relaţiile industriale au determinat conturarea unei puternice interdependenţe spaţiale exprimată prin complementarităţi şi coeziuni. În cea mai mare parte sistemul urban funcţionează prin activităţile industriale, este ierarhizat în funcţie de amploarea acestora şi îşi defineşte identitatea prin specificitatea industrială.

Acestea sunt consideraţiile generale care au canalizat opţiunea abordării de faţă spre disocierea spaţiu rural - industrie extractivă, spaţiu urban - industrie prelucrătoare.

5.2.1. Spaţiul rural şi industria extractivă

Revoluţia industrială a fost generată de capacitatea comunităţii umane de a exploata şi valorifica resursele de materii prime. Primele regiuni industriale au apărut în jurul exploatărilor miniere, iar forţa motrice a dezvoltării acestora a fost reprezentată de industria extractivă. Aceasta a atras o gamă variată de industrii prelucrătoare (siderurgie, metalurgie neferoasă, mecanică, construcţii de maşini şi utilaje, industrie chimică), care au localizat procesul de creştere în spaţiul polarizat iniţial de industria extractivă. S-au conturat spaţial relaţii de dependenţă de natură tehnică (de exemplu, valorificarea subproduselor cocseriilor prin uzinele chimice), economică (industria mecanică, a utilajelor miniere şi echipamentelor de extracţie în zonele extractive), energetică (localizarea marilor termocentrale în bazinele carbonifere atrăgând în apropierea acestora industriile grele consumatoare de energie).

Din punct de vedere al efectelor industriei extractive asupra organizării spaţiului se remarcă rolul acesteia în distorsionarea uniformităţii spaţiale a modelului Lösch-Christaller bazat pe locurile centrale. Resursele localizate au alterat prin „fixismul" lor spaţial distribuţia centrelor urbane. Cantităţile mari de materii prime necesare prelucrării, necesitatea menţinerii la cote profitabile a costurilor de transport au creat o nouă generaţie de oraşe, bazate pe utilizarea resurselor. Consecinţa localizării stricte a resurselor a produs centrele industriale specializate care au alterat valabilitatea teoriilor clasice.

Materiile prime condiţionează localizarea activităţilor industriale prin repartiţia lor spaţială, dar şi prin caracteristicile lor. Acestea atrag industria direct prin localizarea activităţilor siderurgice, chimice în apropierea zăcămintelor de cărbune, fier, petrol sau, indirect, prin apariţia industriilor prelucrătoare datorită termoenergiei concentrate de centrele urbane (aşa a fost cazul localizării industriei în Hunedoara, Reşiţa şi, respectiv, Ploieşti). Prin caracteristicile lor, materiile prime determină relaţii spaţiale diferenţiate faţă de activităţile industriale. Se remarcă două categorii: materii prime al căror mare tonaj (fier, lemn, roci de construcţie) sau a căror perisabilitate (resursele agricole) impun apropierea de locul de extracţie sau de zona de cultură (numeroase fabrici de prelucrare a lemnului din zona carpatică sau subcarpatică, de conserve de legume şi fructe sau de zahăr din zona de câmpie sunt exemple reprezentative); materii prime a căror prelucrare este disociată din punct de vedere geografic (minereurile neferoase, bauxita), la care activităţile de extracţie, concentrare şi elaborare finală au localizări diferenţiate spaţial (spre exemplu, dezvoltarea industriei de aluminiu în Slatina, dar prelucrând bauxita şi alumina din Bihor).

Ciclicitate temporală - semnificaţie spaţială. Concentrarea materiilor prime în localizări particulare a determinat şi concentrarea activităţilor industriale. Intensitatea procesului de concentrare este generată de caracterul ciclic al exploatărilor miniere. Secvenţele temporale ale industriei extractive cu corespondenţe spaţiale bine marcate includ: *descoperirea, dezvoltarea, declinul* şi *abandonul*. Prima etapă coincide cu aceea de schimbări structurale şi funcţionale maxime, cu reflectare directă în organizarea spaţială. Deschiderea minelor atrage după sine conturarea unei infrastructuri complexe în domeniul transporturilor, activităţilor economice complementare celor de extracţie şi sociale. Evidente sunt şi modificările în tipurile de utilizare a terenurilor, reducând ponderea suprafeţelor agricole şi forestiere în favoarea celor legate direct sau indirect de exploatarea minieră, efectele fiind accentuate în cazul carierelor caracteristice, de exemplu, pentru bazinul minier al Olteniei subcarpatice. Etapa de dezvoltare se caracterizează prin expansiunea spaţială şi stabilitatea productivă a activităţilor industriale de extracţie. Iau amploare modificările în morfologia reliefului, concretizate prin apariţia unor forme pozitive în luncile râurilor sau aplatizarea unor masive deluroase. Aşezările umane suferă schimbări majore ale structurilor interne sau chiar strămutări parţiale ori totale ale vetrelor, în special în cazul exploatărilor în suprafaţă. Căile de comunicaţie în permanentă evoluţie - datorită translaţiei exploatărilor, a concentrării dinamicii de creştere în anumite perimetre - declanşează efecte spaţiale fundamentale. Rolul fixator al materiilor prime pentru activităţile industriale se consolidează prin apariţia relaţiilor de integrare spaţială dintre diferite tipuri de industrii. Tipică este, din acest punct de vedere, solidaritatea spaţială dintre extracţia cărbunelui, siderurgie şi chimie. Prin definiţie, orice depozit mineral are o magnitudine finită şi, indiferent de progresele tehnologice în exploatarea zăcămintelor nerentabile economic prin calitate, resursele vor fi în final epuizate. Declinul unui bazin minier se manifestă prin descreşterea producţiei, prin exploatări la limita rentabilităţii, prin costuri de

producţie şi sociale în creştere. Eventualul abandon al exploatărilor miniere apare odată cu închiderea unor mine, cu necesitatea conversiunilor industriale, cu schimbările în structura forţei de muncă şi cu acţiunea politicilor de protecţie a mediului. Abandonul poate fi temporar sau definitiv, depinzând de factori fizici, economici, tehnici sau politici. Fiecărei etape temporale din evoluţia unei regiuni miniere îi corespund structuri spaţiale specifice.

Între materiile prime şi activităţile industriale se stabilesc relaţii de dependenţă spaţială. Intensitatea şi forma acestor relaţii cu sens unic variază în funcţie de tipul materiilor prime şi al activităţilor industriale. Chiar şi în cazul unor regiuni care dispun de aceeaşi materie primă şi sunt structurate iniţial de aceleaşi relaţii de dependenţă spaţială dintre aceasta şi activităţile industriale, totuşi evoluţia ulterioară poate avea morfologii spaţiale diferenţiate. Din acest punct de vedere, organizarea unui bazin minier poate fi convergentă sau divergentă. Multe regiuni industriale îşi datorează existenţa relaţiilor de dependenţă spaţială dintre zăcămintele de huilă, minereu de fier, minereuri neferoase sau petrol şi activităţile industriale de extracţie. Aceste relaţii au declanşat o serie de procese industriale cu efecte spaţiale majore: extinderea exploatărilor miniere prin includerea a noi mine, concentrarea activităţilor de extracţie şi de prelucrare, integrarea verticală şi orizontală a activităţilor industriale prin apariţia de noi ramuri şi diversificarea celor existente. Evoluţia industrială, dinamică şi complexă, a condus la transformarea acestor regiuni în arii de convergenţă demografică şi economică. Dezvoltarea industrială a funcţionat ca premisă a urbanizării, generând concentrări de oraşe specializate. Sunt însă şi regiuni a căror evoluţie industrială s-a oprit la stadiul relaţiilor de dependenţă dintre materia primă şi activitatea industrială de extracţie. În cazul acestora, activităţile miniere nu au constituit premise pentru procesul de urbanizare, regiunile rămânând profund rurale, dar stimulând dezvoltarea oraşelor ale căror industrii sunt genetic legate de resursele miniere la periferii. Mai mult decât atât, infrastructura căilor de transport - rutier şi feroviar - nu a avut alt rol decât de conectare a acestor regiuni la cele limitrofe, accentuând caracterul de divergenţă demografică sau economică. La acest tip de organizare industrială a contribuit şi inexistenţa industriei prelucrătoare în interiorul acestor zone.

Efecte în organizarea spaţiului. Interacţiunile industrie extractivă - spaţiu geografic sunt complexe. Acestea pot fi evaluate prin trei dimensiuni: *etape, acţiuni* şi *relaţii*. Succesiunea etapelor pune în evidenţă un impact gradual al exploatărilor miniere asupra componentelor majore ale spaţiului. Primele implicaţii se resimt la nivelul dimensiunii fizice. Elementele naturale sunt afectate în mod diferenţiat de acţiunea directă a activităţilor miniere, deşi efectele se multiplică şi se complică datorită interdependenţelor de funcţionare dintre componentele fizice ale spaţiului. A doua dimensiune care intră sub incidenţa activităţilor extractive este cea economică. Intensificarea exploatărilor atrage industrii de prelucrare, diversifică activităţile de servicii, reduce alte tipuri de activităţi economice dominante iniţial, în special cele agricole, determinând alte structuri şi funcţionalităţi economice. Prin specializarea industrială pe care o conferă, se

creează complementarităţi şi dependenţe care stimulează efectele de antrenare şi capacitatea de polarizare spaţială. Dimensiunea socială a spaţiului geografic este fundamental transformată de activităţile extractive. În primul rând, acestea afectează componenta demografică prin asigurarea stabilităţii populaţiei, prin menţinerea unor structuri echilibrate pe grupe de vârstă şi pe sexe, capabile să contribuie la intensificarea şi diversificarea activităţilor economice. Din punct de vedere ocupaţional, se remarcă creşterea ratei de activitate, apariţia unor noi diviziuni ale forţei de muncă. Creşterea nivelului de calificare a forţei de muncă se realizează prin reprofilarea sistemului educaţional orientat spre categoriile profesionale necesare dezvoltării economice şi prin afluxul de specialişti pe care îl implică expansiunea activităţilor miniere. Toate aceste transformări fizice, economice sau sociale - fie pozitive, fie negative - persistă pe anumite orizonturi de timp şi după dispariţia activităţilor extractive care le-au generat. Punctul de climax economic acumulat în etapa de dezvoltare creează o inerţie de evoluţie care depăşeşte limitele temporale ale existenţei exploatărilor miniere.

Acţiunile se referă la implicaţiile mineritului asupra componentelor celor trei dimensiuni ale spaţiului geografic. Acţiunile asupra mediului natural se resimt la nivelul micro-reliefului prin schimbări topografice locale, prin inversiuni de forme de relief, prin secţionări sau fragmentări ale configuraţiilor geomorfologice, prin declanşarea sau accentuarea unor procese actuale de modelare. Se pot contura topoclimate specifice, caracterizate prin incidenţa inversărilor termice sau dereglări ale circulaţiei maselor de aer, grade diferite de poluare atmosferică. Ridicarea nivelului pânzelor freatice, canalizarea unor segmente de râuri, modificarea debitelor de aluviuni sunt efecte pe care mineritul le provoacă apelor de suprafaţă sau de adâncime. Vegetaţia şi învelişul de sol sunt cele mai sensibile componente fizice, ale căror reacţii la agresivitatea activităţilor extractive sunt dintre cele mai grave şi mai dificil de recuperat (diversitate, capacitate genetică de regenerare, performanţe). Acţiunile asupra mediului economic se concretizează în reconturarea profilului economic, prin reducerea unor activităţi (agricultură) sau stimularea altora (industrii de prelucrare, servicii). De asemenea, reconfigurează căile de comunicaţii şi dimensionează fluxurile de transport, generează o infrastructură diversă. Mediul social modelat de activităţile extractive se particularizează printr-o nouă diviziune a muncii, transferând forţa de muncă, de obicei, dinspre agricultură spre minerit. Noua structură a forţei de muncă este caracterizată de un nivel educaţional şi profesional specific. Gospodăriile trec de la tipul tradiţional, agrar, care îşi satisfăcea prin mijloace proprii cea mai mare parte a cerinţelor materiale, la cel dependent de surse exterioare. Comunitatea în ansamblu este radical transformată, contopind în tipare inedite reminiscenţe ale vieţii rurale şi expresii ale celei urbane, conturând un mediu social heterogen.

Relaţiile dintre activităţile extractive şi spaţiul geografic sunt cele care reglează echilibrele sau dezechilibrele funcţionale, care impun limite între externalităţile pozitive şi cele negative, care delimitează pragurile dintre evoluţie şi involuţie. Cele mai multe regiuni industriale „clasice" - dezvoltate pe baza exploatărilor carbonifere şi a industriilor grele corelate - au decăzut din cauze

economice (zăcăminte devenite nerentabile economic, schimbări structurale ale bazei energetice mondiale), deşi se aflau în impas ecologic. Dezechilibrul mediului nu a fost perceput la dimensiunile reale decât după declanşarea crizei economice, deşi se manifestase anterior, ceea ce duce la concluzia că, în general, problematica mediului este subordonată criteriilor economice. Această poziţionare defavorabilă este accentuată în condiţii de recesiune economică generalizată care face dificilă stabilirea de priorităţi. Relaţiile care privilegiază dezvoltarea industriei extractive, ritmurile de creştere, acumularea productivă conduc în final la dezechilibrul mediului. De obicei, aceste relaţii unilaterale îşi schimbă fundamental sensul; mineritul, din factor de presiune asupra spaţiului, devine o componentă economică, modelată evolutiv din perspectiva exigenţelor de recuperare şi protecţie a mediului. Conştientizată sau nu ca atare, reacţia spaţiului geografic la agresivitatea activităţilor umane este expresia depăşirii capacităţii de suportabilitate. Spaţiul geografic nu impune doar limite exploatării umane, ci orientează prin mecanismele logicii inverse acţiunile de refacere ecologică. Echilibrul mediului devine o coordonată importantă a restructurării economice, contribuind la creşterea gradului de atractivitate pentru activităţile dinamice, în general mai sensibile la starea potenţialului natural. Convergenţa temporală şi spaţială a acţiunilor de refacere a mediului - descompuse pe componente şi aplicate punctual - se poate finaliza prin reechilibrarea relaţiilor industrie extractivă - spaţiu geografic.

Difuzia spaţială a activităţilor extractive în spaţiul rural. Mineritul datează din timpuri istorice îndepărtate, exploatarea zăcămintelor aurifere din Munţii Apuseni, a celor de minereu de fier de la Teliuc şi a masivelor de sare de la Ocna Sibiului şi Turda fiind cunoscută din timpul ocupaţiei romane a Daciei. Dovezi scrise menţionează reluarea activităţii miniere în Munţii Apuseni în secolul XII şi extinderea exploatărilor de sare în secolele XIII-XVII la Ocna Dej, Târgu Ocna, Ocnele Mari şi Slănic. În cursul Evului Mediu încep să se facă remarcate exploatările din depresiunea Baia Mare. La începutul secolului XVIII, exploatarea minereului de fier se extinde şi la Ghelari, iar spre sfârşitul secolului, în 1790, la Anina începe să producă pe scară industrială prima mină de cărbune din ţară.

A doua jumătate a secolului XIX marchează două evenimente importante pentru industria extractivă: în 1857 intră în funcţiune prima distilerie de petrol la Râfov (lângă Ploieşti) care stimulează extracţia de petrol, iar în 1859 sunt deschise primele mine de huilă din principalul bazin carbonifer al ţării, Valea Jiului. Tot în decursul secolului XIX extracţia cărbunelui se extinde şi în alte bazine: Comăneşti, (1835), Codlea şi Baraolt (1830-1839), Schitu Goleşti (1891). Începutul secolului XX se distinge prin diversificarea resurselor exploatate şi prin difuzia către noi zone de extracţie. Gazul metan din partea centrală a Câmpiei Transilvaniei este exploatat din 1908 la Sărmăşel şi 1909 la Zau de Câmpie, Şincai, Copşa Mică. Exploatările petroliere din Subcarpaţii dintre Dâmboviţa şi Slănic şi Trotuş-Tazlău sunt intensificate, în special, sub presiunea capitalurilor străine. După 1950 iau amploare prospecţiunile geologice pentru descoperirea unor noi rezerve. Se pune accent pe extracţia minereurilor cuprifere, fiind repuse în funcţiune minele Bălan şi Nistru şi deschisă o nouă mină la Ruşchiţa (1948-1950). Exploatările petroliere

migrează spre Piemontul Getic (1950-1956), cuprinzând grupările Argeş-Vedea, Slatina şi Ţicleni, spre Subcarpaţii Curburii (1960), Câmpia Română după 1965 (în grupările Videle, Titu-Piteşti, Potcoava-Ciurăşti, Ianca-Oprişeneşti) şi în Câmpia Banato-Crişană. În 1955 se deschide bazinul Rovinari cu exploatări în carieră, urmat în 1961 de bazinul Motrului, extinse începând cu 1975 spre est prin exploatările Berbeşti-Alunu, conturându-se cel mai important bazin lignitifer al ţării. În Valea Jiului au fost extinse minele vechi (Lupeni, Lonea, Petrila, Aninoasa), redeschise minele Vulcan şi Dâlja şi deschise alte noi mine la Uricani şi Livezeni. Tot în anii '50 s-a intensificat exploatarea lignitului în Dealurile Banato-Crişene prin deschiderea a patru noi mine (Borumlaca, Voivozi I şi II, Vărzari), şi extinderea celei de la Sărmăşag. În Subcarpaţii Prahovei se deschid minele Ceptura, Şotânga, Mărgineanca, iar în Subcarpaţii Argeşului încep să funcţioneze minele Jugur, Berevoieşti, Godeni vest, Poenari III. În Munţii Baraolt se deschide cariera de lignit de la Vârghiş. Pe lângă exploatările de fier mai vechi din Munţii Poiana Ruscă intră în funcţiune minele din nord-vestul Podişului Transilvaniei, de la Vlaha-Săvădisla (1963) şi Băişoara (1972). Se descoperă noi zăcăminte de mangan în nordul Carpaţilor Orientali la (Leşu Ursului şi Burloaia). În Depresiunea Baia Mare, vechilor exploatări de la Baia Sprie, Cavnic, Herja, Nistru, Băiuţ li se adaugă cele de la Ilba, Baia Borşa, Şuior. Au fost puse în evidenţă şi exploatate zăcămintele de talc de la Lelese-Cerişor, Marga. Au fost prospectate rezervele de minereuri complexe de la Ocna de Fier-Dognecea şi cele de minereuri cuprifere la Moldova Nouă. În deceniul al şaselea a început exploatarea nisipului caolinos la Aghireş, bentonite la Orşova, Ocna Mureş şi Valea Chioarului, baritină la Somova şi Ostra, argile refractare la Şuncuiuş-Bratca, Anina şi Cristian, argile caolinoase la Medgidia şi Basarabi. Între 1950-1960 se experimentează exploatarea sării prin sonde la Ocna Mureş, Ocnele Mari şi Târgu Ocna şi racordarea prin saleoducte la combinatele chimice Târnăveni, Govora, Borzeşti-Oneşti. Alte exploatări de sare erau în funcţiune la Slănic, Ocna Dej, Praid şi Cacica. La începutul anilor '80 se intensifică exploatarea minereurilor cuprifere din Munţii Apuseni prin construirea combinatului de la Roşia Poeni şi încep exploatările de petrol pe platforma continentală a Mării Negre. Cu excepţia Podişului Moldovei, exploatările miniere au o repartiţie foarte largă în spaţiu. Cantonate iniţial în sudul Banatului, Valea Jiului şi Subcarpaţi, au migrat treptat spre Munţii Apuseni, Dealurile şi Câmpia Banato-Crişană, nordul Carpaţilor Orientali, Subcarpaţii sudici, Piemontul Getic şi Câmpia Română. Difuzia spaţială a activităţilor extractive accelerată în a doua jumătate a secolului XX a inclus în „sfera de influenţă" a mineritului în special spaţiul rural, generând prin localizarea exploatărilor şi creşterea demografică o presiune accentuată asupra componentelor geografice.

Distribuţia şi rolul industriei extractive în structurarea spaţiului rural. Industria extractivă are, prin concentrările spaţiale, prin dominarea economiilor locale şi transformarea spaţiului rural într-unul de polarizare a activităţilor şi forţei de muncă, efecte structurante la micro- şi mezoscară. Evaluarea detaliată a intensităţii activităţilor extractive prin prisma numărului de salariaţi este oportună din două puncte de vedere: în primul rând, pentru a pune în evidenţă schimbările de

distribuţii şi de ponderi implicate de tranziţia economică, chiar dacă industria minieră a fost protejată de politica de dezvoltare până la sfârşitul anului 1997; în al doilea rând, datorită faptului că statutul de industrie strategică, a început să fie subordonat celui de eficienţă economică, fapt ce a prefigurat debutul accelerat al restructurărilor industriale şi în minerit. Nu este vorba de o simplă inventariere a exploatărilor miniere, deşi nici aceasta nu este lipsită de semnificaţii, ci de o evaluare a incidenţei activităţilor miniere în spaţiul rural, a dependenţei economiilor şi comunităţilor locale de industria extractivă, a potenţialului demografic al regiunilor miniere care ar avea de suferit în eventualitatea unor restructurări majore. În acelaşi timp este vorba de faptul că restructurarea industriei îmbracă forme mult mai severe în spaţiul rural din cauza oportunităţilor limitate de diversificare economică, gradului mai redus de atractivitate pentru acţiuni investiţionale, specializării profesionale restrictive a forţei de muncă. În final este vorba şi de conturarea unei imagini spaţiale cât mai reale, descrisă în termeni cantitativi şi calitativi care să definească „punctele fierbinţi" ale restructurării industriei extractive.

Mineritul în spaţiul rural a înregistrat în ultimii 30 de ani o evoluţie ascendentă constantă. Forţa de muncă implicată în activităţi extractive aproape s-a triplat: în 1966 reprezenta 58.254 de persoane, iar în 1995, 147.913 de persoane. Acelaşi sens caracterizează şi evoluţia ponderii industriei extractive rurale din cea totală, reprezentând 47,1% în 1966 şi 53,5% în 1995, ţinând cont de faptul că ponderea a fost diminuată în această perioadă prin acordarea statutului urban unui număr semnificativ de centre miniere. Cea mai importantă creştere se observă în evoluţia ponderii industriei extractive din industria totală rurală, care a înregistrat un salt de la 9,27% în 1966 la 27,5% în 1995. Această evoluţie pozitivă este explicată prin tendinţa de ansamblu a industriei extractive, privilegiată de sprijinul guvernamental, dar şi prin declinul accentuat al industriei prelucrătoare din spaţiul rural, acesta resimţind din plin restructurarea industriei urbane. Multe din întreprinderile rurale rezultate în urma descentralizării industriei urbane din anii '70 sau dependente economic de marile întreprinderi, cantonate în scheme rigide de relaţii industriale, au fost afectate de dezechilibrele generate de tranziţia economică a industriei urbane.

Din 1990 şi până în 1997, industria extractivă a reprezentat componenta de stabilitate pentru evoluţia generală a industriei, deşi creşterea lentă a acesteia nu a reuşit să atenueze declinul accentuat manifestat pe ansamblul industriei. Privilegiată prin reglementările legislative adoptate la începutul perioadei de tranziţie, industria extractivă a continuat să-şi sporească forţa de muncă, graţie subvenţiilor bugetare, în condiţiile în care calitatea cărbunelui a scăzut, costurile de producţie au întrecut valoarea reală a preţurilor de vânzare, forţa de muncă a devenit excesivă, iar lipsa de rentabilitate a exploatărilor a devenit din ce în ce mai evidentă (Larionescu şi alţii, 1999). În 1997, subvenţiile pentru industria minieră au devenit prea costisitoare pentru noul guvern (format la sfârşitul anului 1996) care dispunea de un buget limitat şi, în plus, dorea să-şi sporească credibilitatea pe plan intern şi extern. Debutul restructurării industriei miniere a fost pregătit de

Ordonanţa nr. 9/15 aprilie 1997, care stabilea cuantumul şi aplicabilitatea plăţilor compensatorii, şi declanşat de Ordonanţa nr. 22/20 august 1997, care acorda posibilitatea disponibilizărilor voluntare.

Un bilanţ al Ministerului Industriei şi Comerţului, elaborat în 1998, menţiona că subvenţiile acordate mineritului între 1991 şi 1998 totalizau 4 miliarde dolari SUA, reprezentând 47% din datoria externă a României înregistrată în septembrie 1998. La începutul aceluiaşi an, experţii Băncii Mondiale estimaseră că 104 mine au o rată de profitabilitate atât de redusă încât costurile de producţie depăşeau de 2-3 ori preţul de vânzare a cărbunelui. Doar 54 de cariere din Oltenia puteau fi considerate viabile, deşi şi acestea erau situate la limita profitabilităţii. Plăţile compensatorii au constituit un factor de dinamizare a disponibilizărilor colective care a contribuit la creşterea de trei ori a numărului celor care au părăsit activitatea minieră până la sfârşitul anului şi de cinci ori până în 1999 (tabelul 10).

Tabelul 10

Reducerea numărului de salariaţi ca efect al disponibilzărilor voluntare

Perioada	Reducerea numărului de salariaţi
August – septembrie 1997	45.278
- Compania Naţională a Lignitului Oltenia Tg. Jiu	14.858 (33,5% din total)
- Compania Naţională a Huilei Petroşani	15.856 (33,5% din total)
- Compania Naţională a Cuprului, Aurului şi Fierului Deva	3.861 (8,7%)
- Compania Naţională a Metalelor Neferoase Baia Mare	9.746 (22%)
- Compania Naţională a Cărbunelui Ploieşti	957 (2,2%)
Septembrie – octombrie 1997	26.522
Total 1997	71.800
1998	13.060
1999	12.000
Total 1997-1999	**96.860**

Sursa: Ministerul Industriei şi Comerţului, 2000

Totalul de aproape 100 de mii de persoane este, desigur, aproape nesemnificativ faţă de pierderile de peste 1,3 milioane persoane din industria de prelucrare, dar reprezintă un risc economic şi social cel puţin din două motive: comprimarea pierderilor de forţă de muncă într-un orizont temporal de numai 3 ani faţă de restructurarea industriei de prelucrare derulată de-a lungul ultimilor 10 ani; incidenţa restructurării miniere în spaţiul rural, vulnerabil din punct de vedere economic şi social.

Declinul forţei de muncă din industria extractivă a afectat în mod diferenţiat subramurile acesteia, concentrându-se în extracţia şi prepararea cărbunelui care a pierdut mai mult de jumătate din totalul populaţiei ocupate, urmată de extracţia şi prepararea minereurilor metalice (–40%), alte activităţi extractive care şi-au redus efectivele cu o treime şi extracţia petrolului şi a gazelor naturale neafectată încă de declin (totaliza 79 de mii persoane în 1995 şi 78 de mii persoane în 1998). Desigur, industria carboniferă a resimţit diferenţiat efectele procesului de restructurare, deşi la majoritatea companiilor naţionale, pierderile au depăşit 50% din forţa de muncă a anului 1997 (tabelul 11).

Tabelul 11

Declinul forţei de muncă din industria extractivă, 1997-2000

Număr de salariaţi	1997	2000	Pierderi
Compania Naţională a Huilei Petroşani	45.141	19.914	25.227
Compania Naţională a Lignitului Tg. Jiu	51.044	20.266	30.778
Compania Naţională a Cărbunelui Ploieşti	16.184	7.656	8.528
Compania Naţională a Cuprului, Aurului şi Fierului Deva	25.633	13.316	12.317
Compania Naţională a Metalelor Neferoase Baia Mare	27.500	12.128	15.372
Compania Naţională a Uraniului Bucureşti	5.805	2.552	3.253
Compania Naţională a Sării Bucureşti	4.572	3.187	1.385
Total	**175.879**	**79.019**	**96.860**
%	**100**	**44,9**	**55,1**

Sursa: Ministerul Industriei şi Comerţului, 2000

Trecerea industriei miniere de la poziţia de privilegiată, strategică, la cea de „defavorizată" a afectat spaţiul rural pentru care reprezintă o componentă economică esenţială. Numărul salariaţilor implicaţi în industria extractivă din spaţiul rural era în 1998, de 90.223 persoane. Deşi în valori absolute, declinul a antrenat aproape 50 de mii de salariaţi din 1995 până în 1998, descreşterea în valori relative din industria extractivă totală nu reprezintă decât 3% (53,5% în 1995, şi 50,1% în 1998), ceea ce înseamnă că pierderile cele mai importante au fost concentrate de oraşele miniere. În comparaţie cu industria rurală totală, ponderea industriei extractive este în creştere (35,3% în 1998 faţă de 27,5% în 1995), sugerând că pierderile industriei de prelucrare din spaţiul rural au fost mai intense.

În 1998 existau 502 comune cu industrie extractivă, reprezentând 18,6% din numărul total (faţă de 820 în 1995, cu o pondere de 30,5% din total). Acestea concentrau o populaţie ocupată totală de 857.616 persoane şi o populaţie ocupată în industrie de 255.423 persoane. Distribuţia activităţilor extractive în spaţiul rural prezintă două tendinţe contradictorii: una de dispersie într-un număr mare de localităţi cu ponderi reduse ale salariaţilor din minerit (20,9% din localităţi au sub 10 salariaţi în activităţi extractive); a doua tendinţă este de concentrare, pentru că 10,5% din localităţi au peste 500 de salariaţi ajungând până la peste 5.000 de persoane, ceea ce raportat la spaţiul rural denotă amploarea activităţilor extractive.

Repartiţia industriei miniere nu se remarcă în comparaţie cu industria prelucrătoare prin punctualitatea localizărilor, ci prin concentrări spaţiale bine conturate. De dimensiuni diferite şi cu specific variat, acestea marchează spaţiul rural prin identităţi şi funcţionalităţi proprii. Concentrările industriei extractive existente la nivelul anului 1998 se suprapun în mare parte modelelor de localizare anterioare, dar pun în evidenţă noi ierarhii de centre miniere şi noi configuraţii spaţiale. Începând cu nordul Carpaţilor Orientali, se distinge concentrarea exploatărilor de mangan delimitată de centrele Iacobeni, Şaru Dornei, Poiana Stampei, Broşteni, Pipirig. În apropiere se remarcă concentrarea exploatărilor de minereuri neferoase complexe de la Fundu Moldovei, Pojorâta, Leşu Ursului,

Rodna, Sant, Săcelu, Măgura Ilvei. Continuând spre nord-vest, apare - mult atenuată ca importanţă - concentrarea maramureşeană de minereuri neferoase din zona vulcanică a Carpaţilor Orientali, definită de centrele Băiuţ, Cicârlău, Tăuţii Măgherăuş, Herja. În partea centrală a Câmpiei Transilvaniei se remarcă concentrarea de exploatări ale gazului metan, cu centre importante la Cetatea de Baltă, Şincai, Sărmaşu, Fântânele, Daneş, Bălăuşeri, Iclănzel, Nadeş, Zau de Câmpie, Loamneş, Slimnic, Sângeorgiu de Pădure (fig. 30). Ca şi în cazul concentrării maramureşene, şi în acesta unele centre au decăzut (Geaca, Puini, Adămuş, Delenii). De-a lungul Subcarpaţilor se plasează mai multe concentrări de exploatări petrolifere şi carbonifere. Din Subcarpaţii Moldovei se remarcă concentrarea dintre Trotuş şi Tazlău, cuprinzând centrele de extracţie a petrolului de la Oituz, Dofteana, Asău, Zemeş, Balcani, Tazlău, Pârjol, Solonţ, Berzunţi, Scorţeni. Continuând cu Subcarpaţii Sudici exploatările de petrol au continuitate spaţială, începând cu Merei, Pârscov, Tisău, Scorţoasa, apoi Bucov, Gura Vitioarei, Gura Ocniţei şi Măneşti, Bucşani, Hulubeşti, Poiana Lacului, Bascov, Merişani. Mult atenuate ca intensitate se disting exploatările subcarpatice de lignit, printre centrele mai importante numărându-se Ceptura, Berevoieşti, Filipeştii de Pădure, Poienarii de Argeş, Godeni, Aninoasa. În schimb, foarte bine conturate spaţial sunt bazinele lignitifere din Subcarpaţii şi Piemontul Getic. Concentrarea Berbeşti-Alunu este marcată de centrele Berbeşti, Alunu, Copăceni, Albeni, iar Motru-Rovinari de exploatările Câlnic, Floreşti, Mătăsari, Fărcăşeşti, Negomir, Bălteni. Extracţia petrolului din Câmpia Română delimitează mai multe concentrări care se înşiruie de la est la vest, detaşându-se centrele Bordei Verde, Ulmu, Ciocile, Grindu, Ileana, Clejani, Siliştea, Roata de Jos, Corbii Mari, Vişina, Tufani, Bârla, Cilieni, Iancu Jianu. Exploatările de minereuri complexe sunt numeroase pe rama vestică a Carpaţilor, începând din Munţii Banatului (Dubova, Berzasca, Sasca Montană, Bozovici), continuând cu Munţii Poiana Ruscă (Rusca Montană, Găvojdia, Răchitova) şi terminând cu Munţii Apuseni (Certeju de Sus, Criscior, Zam, Gurasada, Roşia Montană, Baia de Arieş). Tot în Munţii Apuseni se disting exploatările de bauxită şi argilă refractară de la Poieni, Bulz, Dobreşti, şuncuiuş, Borod, Vadu Crişului. Două concentrări de exploatări de materiale de construcţie sunt puse în evidenţă de volumul forţei de muncă: una pe valea Crişului Alb (andezite şi calcare la Hălmagiu, Biled, Felnac), iar a doua în nordul Dobrogei (granite la Greci, Turcoaia, Cerna, baritină la Somova şi dolomit la Mahmudia).

BCU IAŞI

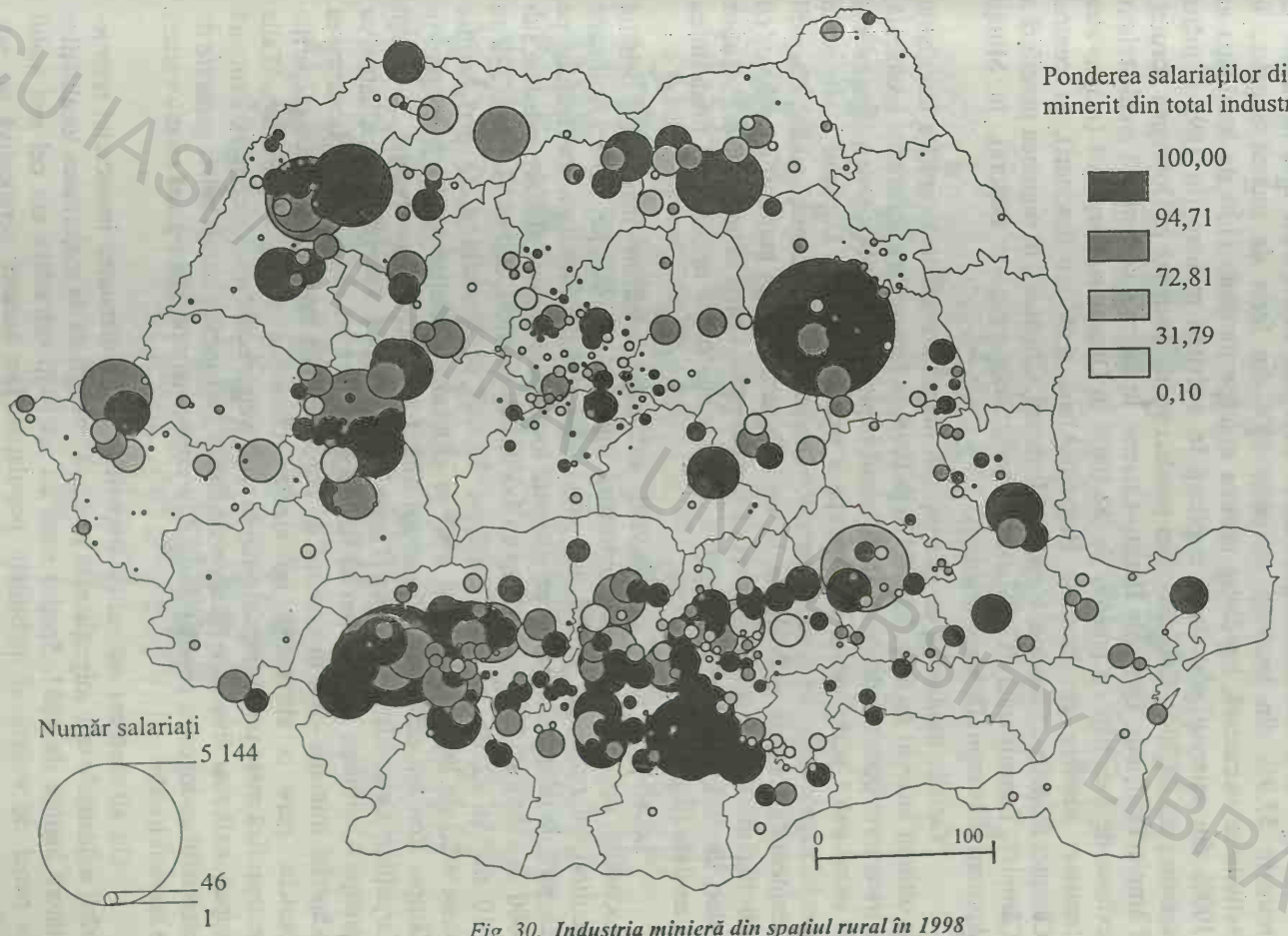

*Fig. 30. **Industria minieră din spaţiul rural în 1998***

BCU IASI "ALEXANDRU IOAN CUZA" UNIVERSITY LIBRARY

Activităţile extractive au un rol marcant în definirea profilului economic al aşezărilor. Salariaţii din industria minieră reprezintă sub 50% din forţa de muncă totală în 24,3% din localităţile rurale. Cele mai multe sunt însă dominate de minerit: 53,9% din localităţi au peste 85% din forţa de muncă angajată în activitatea extractivă, iar dintre acestea aproape jumătate (130 de localităţi) au 100% din salariaţii industriali implicaţi în activităţi miniere (în 1995 numărul acestora era de 234). Cele mai mici ponderi se înregistrează în Dobrogea nordică, Câmpia Timişului, Dealurile Banato-Crişene. În schimb, se remarcă areale relativ extinse de localităţi cu ponderi de 90-100% în Oltenia subcarpatică (majoritatea centrelor miniere din bazinele Berbeşti-Alunu şi Motru-Rovinari), în centrul Câmpiei Române (Slobozia, Negraşi, Mozăceni, Cătеasca), în regiunea gazeiferă a Câmpiei Transilvaniei (Ghindari, Corund, Sângeorgiu de Pădure), în Munţii Apuseni (Săvârşin, Dobra, Gurahonţ).

Variaţia numărului de salariaţi din industria extractivă rurală a înregistrat în ultimul interval de timp, între 1996 şi 1998, în funcţie de apartenenţa sectorială, o traiectorie puternic descendentă în cazul exploatărilor carbonifere şi ascendentă în cazul celor petroliere şi de extracţie a gazelor naturale. Declinul a afectat în special exploatările din nordul Carpaţilor Orientali, din Subcarpaţii sudici, Carpaţii Occidentali, Câmpia şi Dealurile de Vest. Două treimi din numărul comunelor cu activităţi miniere au suferit pierderi de forţă de muncă care, în unele cazuri, au atins valori de 100; o treime a înregistrat, de cele mai multe ori, creşteri modeste ca intensitate (fig. 31).

Localităţile rurale cu activităţi extractive totalizau - înainte de debutul procesului de restructurare a industriei miniere - o populaţie de 3,9 milioane locuitori, reprezentând 17,7% din populaţia naţională. Structura localităţilor pe categorii de talie demografică privilegiază localităţile mijlocii şi mari: patru au sub 1000 de locuitori, 236 de localităţi au 1-3 mii de locuitori, 320 au 3-5 mii, 238 au 5-10 mii şi 22 de localităţi depăşesc 10 mii de locuitori. Cele mai extinse concentrări de localităţi miniere mari se grupează în spaţiul rural subcarpatic, în Câmpia Română centrală, în partea mediană a Câmpiei Transilvaniei, în nordul Carpaţilor Orientali şi Câmpia Timişului. La prima vedere eventualitatea ca aproape 4 milioane de locuitori să fie afectaţi direct sau indirect de restructurarea industriei miniere, care în condiţii de nerentabilitate este sinonimă cu dispariţia acesteia, pare o alternativă cu efecte economice şi sociale severe. Talia demografică mare poate fi un avantaj în reconversia economică, oferind o structură ocupaţională mai diversă, o piaţă de desfacere pentru mici întreprinderi generate de potenţialul endogen, o populaţie cu rol de consumator pentru o gamă relativ variată de servicii locale.

Un alt element extrem de important pentru atenuarea impactului restructurării industriale este migraţia netă pozitivă înregistrată de majoritatea localităţilor miniere înainte de 1995. Spaţiul rural cu activităţi extractive era cel mai stabil din punct de vedere al mobilităţii populaţiei. Din această perspectivă nu este relevant rolul industriei miniere în menţinerea potenţialului demografic (care în

BCU IAȘI

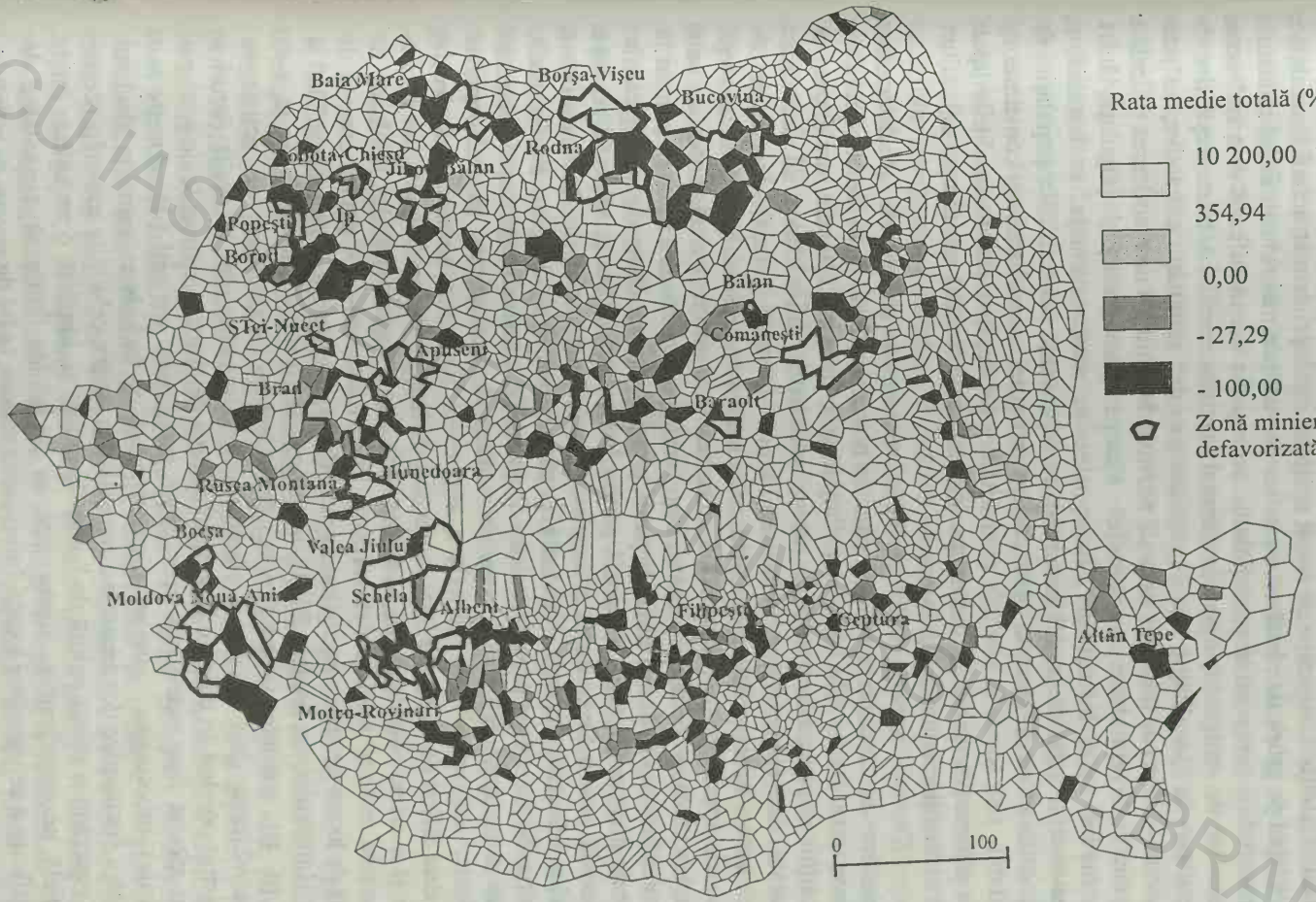

Fig. 31. Variaţia numărului de salariaţi din minerit, 1995 - 1998

LIBRARY

cazul restructurării nu mai este valabil), ci faptul că aceste localităţi rurale sunt caracterizate (în comparaţie cu restul spaţiului rural) printr-o structură favorabilă a populaţiei pe grupe de vârstă cu un indice de vitalitate mai ridicat. Rolul industriei extractive în conservarea potenţialului demografic s-a manifestat prin reducerea fluxurilor de emigranţi, tipice în general spaţiului rural. La baza creşterilor de populaţie în localităţile rurale, posesoare de activităţi extractive, a stat frecvent - alături de mişcarea naturală pozitivă determinată de menţinerea ridicată a capacităţii de reproducere demografică - atracţia unor segmente de populaţie tânără din mediul rural înconjurător. În opoziţie cu aceste avantaje, se remarcă şi dezavantajul legat de gradul accentuat de dependenţă economică a populaţiei de activitatea minieră. În cazul restructurării industriei, acest handicap constituie un veritabil risc social în evoluţia comunităţilor locale, mai ales în condiţiile lipsei unor alternative viabile de dezvoltare (arii montane izolate) sau al unei agriculturi care se menţine la limita subzistenţei.

Tocmai această vulnerabilitate economică şi socială a determinat declararea din decembrie 1998 şi până în noiembrie 2000 a 26 de zone miniere defavorizate. Dintre cele 141 de localităţi incluse acestora, 110 sunt rurale, ceea ce constituie un argument în plus pentru severitatea dificultăţilor de dezvoltare generate de restructurarea industriei miniere în spaţiul rural. Încercarea de ameliorare a oportunităţilor prin schimbări instituţionale şi elaborarea de strategii regionale specifice, sunt obiective a căror realizare este întârziată din cauza unui complex de cauze de naturi variate. Deşi reechilibrarea zonelor miniere a intrat în responsabilitatea a nu mai puţin de patru agenţii naţionale cu apartenenţe guvernamentale diverse (Agenţia Naţională pentru Întreprinderi Mici şi Mijlocii, Agenţia Naţională pentru Dezvoltarea şi Implementarea Programelor de Reconstrucţie a Zonelor Miniere, Agenţia Naţională pentru Formare şi Ocupare Profesională, Agenţia Naţională pentru Dezvoltare Regională), totuşi absenţa unor delimitări stricte a competenţelor şi a unor mecanisme de comunicare şi de cooperare eficiente, asigurarea doar parţială a suportului financiar, au creat un decalaj temporal dificil de recuperat între momentul declanşării disfuncţionalităţilor economice şi a crizei sociale şi cel al acţiunii efective a reglementărilor implicate de declararea zonelor miniere defavorizate. Primul program-pilot pentru crearea de locuri de locuri destinate minerilor disponibilizaţi a fost lansat în noiembrie 2000 la Gura Humorului, cu finaţare BIRD. Între timp, la nivelul economiilor locale, s-au resimţit cu acuitate: intensificarea dependenţelor economice de activitatea extractivă care, deşi şi-a redus efectivele în valori absolute, în multe cazuri a înregistrat ponderi în creştere în structura forţei de muncă; reducerile de personal nu au afectat doar activitatea productivă, ci şi unele servicii (de educaţie sau medicale) subordonate, care au dispărut odată cu închiderea minelor; declinul activităţii economice dominante s-a repercutat şi asupra celorlalte activităţi economice generând o ofertă redusă de locuri de muncă şi, implicit, o mobilitate intersectorială nesemnificativă, efecte care la rândul lor limitează capacitatea de diversificare a economiilor locale. Implicaţiile sociale, la fel de severe, se referă la: creşterea şomajului şi a ratei de neocupare a forţei de muncă care conduc la noi

dinamici pe piaţa forţei de muncă şi schimbări în structura ocupaţională; plăţile compensatorii au întârziat reinserţia pe piaţa forţei de muncă, constituindu-se pe termen lung într-o cauză în plus pentru degradarea standardului de viaţă şi cronicizarea sărăciei; veniturile reduse au limitat iniţiativele antreprenoriale care se adresează pieţei locale de consum, restricţionate pe de altă parte şi de disonanţa socială rezultată din decalajele dintre specializarea forţei de muncă şi oferta de noi slujbe.

În cazul spaţiului rural, migraţia de reîntoarcere nu acţionează ca un mecanism de reducere a efectelor sociale, aşa cum a fost considerată pentru oraşele miniere (ipoteză infirmată de realitate; spre exemplu, din Valea Jiului doar aproximativ 500 de persoane au plecat spre zonele de origine, în special spre Moldova – Larionescu şi alţii, 1999).

Suprapunerea spaţială a distribuţiei zonelor defavorizate peste cea a variaţiilor numărului salariaţilor industriei miniere arată o acoperire corectă a ariilor dominate de pierderi accentuate, deşi zona Olteniei subcarpatice ar fi trebuit să fie mai extinsă spre est, în sectorul Berbeşti-Alunu, zona Comăneşti prelungită în lungul văii Trotuşului (care cuprinde bazinul de forţă de muncă pentru exploatările miniere), iar cea din Subcarpaţii Argeşului extinsă la vest de Filipeşti. Evoluţia de până în prezent arată că declararea zonelor miniere ca fiind defavorizate este o condiţie obligatorie, dar nu şi suficientă, pentru revigorarea economico-socială a acestora. Este doar o primă etapă, care îşi găseşte utilitatea numai dacă va fi urmată de programe speciale de dezvoltare care să respecte individualitatea şi specificul fiecărei zone în parte. Elementele de favorabilitate sau restrictivitate ale potenţialului natural, caracteristicile structurilor demografice, gradul de accesibilitate, contextul regional apreciat prin apropierea de centre urbane cu valenţe de poli de atracţie sau prin existenţa unor activităţi economice dinamice cu posibile efecte de antrenare, constituie componentele obligatorii ale studiilor de caz care pot conduce la elaborarea strategiilor alternative şi a prognozelor de dezvoltare.

5.2.2. Industria de prelucrare – o industrie urbană!

În a doua jumătate a secolului XX, activităţile industriale au fost localizate în proporţie de 95% în oraşe, contribuind în mod substanţial la definirea economiei urbane. Forţa de muncă antrenată în activităţile industriale ale oraşului este, pe de o parte, rezultatul concentrării populaţiei în spaţiul urban şi, pe de altă parte, efectul mobilităţii intense a populaţiei dinspre sate spre oraşe. Urbanizarea s-a realizat pe baza dezvoltării industriei. Dependenţa dintre cele două procese - urbanizare şi industrializare - este dovedită de ritmurile comparabile de creştere înregistrate în timp. Între 1948 şi 1992 nivelul de urbanizare s-a dublat, acesta crescând de la 23,4% la 54,3%. În aceeaşi perioadă, nivelul industrializării (apreciat după ponderea populaţiei active din industrie) s-a triplat, trecând de la valoarea de 11,8% la 31,6%. Relaţiile spaţiale dintre industrie şi populaţie au fost foarte intense, reflectându-se în concentrarea geografică accentuată a activităţilor şi forţei de

muncă industriale în spaţiul urban. Ponderea oraşelor mari în structura urbană şi industrială naţională este semnificativă în acest sens: primele 25 de oraşe ale ţării concentrau 57,5% din populaţia urbană şi 56,1% din forţa de muncă industrială a oraşelor în 1992. Comparabilitatea acestor valori este expresia dependenţei genetice recente a procesului de urbanizare de cel al industrializării. Această relaţie unilaterală este dovedită din punct de vedere geografic de tipul funcţional, predominant industrial al oraşelor, indiferent de talia acestora. Structura urbană naţională este dominată de oraşele monofuncţionale, specializate în activităţi industriale. Oraşele mici şi mijlocii îşi datorează în mare parte existenţa activităţilor industriale. Concentrarea forţei de muncă industriale în mari întreprinderi le creează acestora un mediu economic şi social fragil, agravat de perioada actuală de declin. Deformarea structurilor funcţionale este prezentă chiar şi în cazul oraşelor mari care, prin poziţia lor ierarhică, prin potenţialul demografic şi structurile economice specifice marilor aglomeraţii urbane, ar trebui să fie polifuncţionale, cu o dominantă a terţiarului. Dominarea activităţilor industriale este însă evidentă şi în acest caz, generând corespondenţa dintre intensitatea acestora şi capacitatea de polarizare a marilor oraşe.

Industria a avut un rol fundamental în structurarea sistemului urban naţional. Acţiunea acesteia, cuprinzând mai multe etape distincte, s-a diferenţiat în funcţie de contextul istoric, de regimurile politice care s-au succedat, de obiectivele economice şi sociale proprii fiecărei etape. Dezvoltarea activităţilor industriale s-a exercitat pe rând asupra oraşelor mari, cu funcţii de centre regionale, apoi asupra celor mijlocii, reşedinţe judeţene după 1968 şi, ulterior, selectiv prin includerea în spaţiul industrial naţional, a unor oraşe mici. Ca premisă a urbanizării, industria a fost nu numai unul din factorii genetici ai sistemului urban naţional, dar şi elementul cel mai important în perturbarea ierarhiilor şi reierarhizarea oraşelor.

Raporturile industrie - oraş. Dezbaterea geografică iniţiată pe plan internaţional pe problematica relaţiilor dintre dezvoltare industrială şi dezvoltare urbană se caracterizează, din punct de vedere al conceptelor vehiculate şi al explicării interdependenţelor dintre acestea, prin câteva etape distincte. Astfel, anii '50–'60 au promovat teorii de dezvoltare în care industria era inclusă în categoria factorilor explicativi direcţi - exogeni sau endogeni - ai dezvoltării urbane, fiind considerată mecanismul esenţial al dinamicii urbane prin creşterea sa intrinsecă şi efectele de antrenare. Perspectiva s-a schimbat în decursul anilor '70 prin elaborarea modelului de dezvoltare endogenă, susţinută de economiile de aglomeraţie rezultate din procesul de concentrare geografică şi din inter-relaţiile cu activităţile terţiare dinamice. Recesiunea economică de la începutul anilor '70 a determinat un proces accentuat de dezindustrializare a marilor metropole, punând sub semnul întrebării coexistenţa activităţilor industriale în interiorul oraşelor, însoţită de accentuarea exurbanizării. Dezindustrializarea manifestată prin reducerea sensibilă a numărului de întreprinderi şi de activi industriali nu era un fenomen specific: se înscria într-un proces mai general de avansare a economiei în faza postindustrială. A fost însoţită de un alt proces de amploare pentru restructurarea spaţiului urban, şi anume exurbanizarea. La sfârşitul anilor '70, s-au

conturat diverse tentative de reinserţie a activităţilor de producţie în spaţiul urban, în special a industriilor de vârf bazate pe activităţile de cercetare-dezvoltare care promovează inovaţii tehnologice sau noi tipuri de produse.

Spre deosebire de relaţiile urbanizare - industrializare definite pe plan mondial, raporturile industrie - oraş în România au fost mult mai simple şi mai stabile. Enunţul central în jurul căruia s-a construit dezvoltarea oraşelor a declarat axiomatic industria ca premiză obligatorie a creşterii urbane. De-a lungul celor patru decenii de planificare socialistă nu s-au înregistrat abateri de la acest principiu fundamental. Într-o ordine cronologică - care a trecut pe „cale ierarhică" de la oraşele mari, la cele mijlocii şi, în final, la cele mici - activităţile industriale au fost dezvoltate cu consecvenţă. Iniţial au fost promovate marile întreprinderi din ramuri ale industriei grele, ca expresie a dorinţei de integrare în CAER. Concentrările de populaţie urbană, apărute prin exodul rural ca răspuns la investiţiile industriale de anvergură, au pus în evidenţă necesitatea dezvoltării ramurilor industriei uşoare care, preluând excedentul de forţă de muncă feminină, să echilibreze piaţa locală a muncii. Ulterior, anii 70 s-au caracterizat printr-o accentuare a rolului industriei în procesul de urbanizare, înregistrându-se cele mai ridicate de creştere a populaţiei oraşelor. Dinamica raportului industrie - oraş a fost marcată de accentuarea procesului de concentrare industrială şi a rolului urbigen al activităţilor productive. Aşa se explică salturile spectaculoase înregistrate, mai ales, de reşedinţele de judeţ apărute în 1968, care şi-au dublat, triplat sau cvadruplat populaţia în decursul unui deceniu şi jumătate (Zalău, Slobozia, Slatina, Vaslui, Miercurea Ciuc, etc.). Eforturile de industrializare extensivă au continuat în anii '80 prin difuzia marii industrii urbane în spaţiul rural în scopul creării premiselor de dezvoltare a centrelor de tip agro-industrial (exemple fiind oraşele declarate în 1989). Chiar din titulatură este evidentă ignorarea rolului serviciilor în dinamica urbană, deşi este interesantă de remarcat includerea activităţilor agricole în categoria factorilor urbigeni. Anul 1990 a constituit o ruptură în relaţia industrializare - urbanizare, ruptură care s-a accentuat pe măsura încercărilor de apropiere legislativă faţă de ţările dezvoltate şi de integrare economico-socială în tendinţele mondiale din acest domeniu. La nivelul spaţiului urban românesc, restructurarea industriei se impune, ca efecte spaţiale, prin abandonul localizărilor iniţiale sau reutilizarea parţială a acestora prin activităţile de servicii (în special de depozitare sau comerţ). Nu se conturează însă delocalizări de activităţi din nucleele urbane spre periferii; astfel, restructurarea spaţială prin industrie nu înseamnă transferul activităţilor, ci dispariţia acestora. Sunt evidente însă preferinţele de localizare a noilor firme private de-a lungul căilor de acces spre marile oraşe (de exemplu, frecvenţa noilor implantări productive şi de servicii pe arterele de penetrare spre Bucureşti care asigură o accesibilitate mai mare, preţuri funciare rezonabile şi evitarea aglomeraţiei din centrul capitalei în lipsa unei centuri exterioare de transport). Decalajul temporal dintre restructurarea industriei, în curs de desfăşurare în ultimii 10 ani, şi planurile de amenajare urbană, recent finalizate sau în fază de elaborare, a condus la disocierea procesului de adaptare structurală a industriei de cel de renovare urbană, accentuând efectele negative în plan spaţial ale restructurării industriei.

Impactul structurant al industriei asupra spațiului urban. Orașele au evoluat din punct de vedere funcțional, dar și al organizării spațiale, sub influența activităților industriale. Marile întreprinderi industriale au acționat ca nuclee de organizare spațială, în jurul cărora s-au distribuit zonele de transport, rezidențiale, comerciale. Orașele mici și mijlocii au fost reconfigurate spațial de localizarea activităților industriale. Industria a fost cauza expansiunii spațiului urban, orașele mărindu-și suprafețele prin dezvoltarea activităților industriale și înglobarea spațiilor peri-urbane. Relațiile de interdependență dintre tipul activităților industriale și particularitățile spațiului urban au generat configurații spațiale distincte. Se remarcă *coexistența spațială* caracteristică orașelor cu vechi nuclee industriale în jurul cărora s-a extins spațiul urban (Timișoara, București, Arad, Brașov), *alternanța spațială* proprie orașelor în care evoluția industrială și cea urbană a avut loc în mai multe etape succesive (Reșița, Iași, Cluj Napoca), *disocierea spațială* frecventă în cazul orașelor industriale noi în care activitățile industriale au fost concentrate pe platforme situate la periferia spațiului construit (Galați, Slatina, Vaslui), *flancarea spațială* definită în cazul orașelor de talie mijlocie în care dezvoltarea recentă a industriei a impus amplasarea activităților în două zone marginale opuse (Corabia, Rm. Vâlcea, Tulcea), *interdependența spațială* conturată de activitățile industriale poluante situate la distanțe variabile față de spațiul urban (Târgu Jiu, Câmpulung, Deva), *continuitatea spațială* care rezultă din dezvoltarea paralelă a zonelor industriale și a nucleului urban (Craiova). Efectele spațiale ale restructurării industriei conturează noi distribuții și morfologii în interiorul sau la periferia spațiilor urbane. Acestea tind să creeze noi modele de dezvoltare spațială, desigur legate într-un fel sau altul de vechile caracteristici structurale ale orașelor. Deși dezvoltate într-un context economic și politic cu totul particular, cu obiective specifice, orașele României reflectă, prin modelul de organizare internă, principiile general-valabile ale dezvoltării urbane: de exemplu, conturarea axelor de dezvoltare industrială de-a lungul căilor de comunicație amintește de teoria sectorială care enunța rolul dispunerii radiale a arterelor de transport în distribuția spațială a industriei sau abandonul unor spații și reintegrarea lor în structura urbană cu noi funcționalități reproduc ca principiu de acțiune teoria nucleelor multiple ori apariția noilor parcuri de activități în marile orașe, ca poli locali de creștere care generează dinamici diferențiate la nivelul spațiului urban se înscrie în sensul stimulării echilibrului spațial.

Configurația spațială a industriei urbane. Concentrarea industriei în orașe a fost frecvent invocată în studiile geografice, care au remarcat dominarea economiilor urbane de activitățile industriale. Ponderea industriei urbane din total a crescut constant de la 63,3% în 1966, la 89,7% în 1990 și, în ciuda declinului accentuat din ultimii ani, la 88,7% în 1998. Ceea ce ne interesează în analiza de față este însă rolul industriei prelucrătoare în definirea structurilor funcționale urbane. Opțiunea pentru acest tip de abordare se bazează pe două argumente: în primul rând, industria prelucrătoare are cea mai mare incidență în economia urbană, fiind cea care a determinat tendințele de evoluție ale organismelor urbane, le-a organizat spațiul intern și le-a conturat funcționalitatea; în al doilea rând,

industria prelucrătoare s-a caracterizat în ultimul interval de timp prin cel mai accentuat declin, generând dinamici negative selective la nivelul oraşelor, fiind revelator de analizat reacţia acestora la criză. Două evaluări cantitative pun în evidenţă rolul industriei prelucrătoare în economia urbană: ponderea industriei de prelucrare din industria urbană reprezenta 87,6% în 1998, arătând dependenţa economică şi socială a funcţionalităţii oraşelor de activităţile industriei prelucrătoare; forţa de muncă antrenată de industria prelucrătoare urbană concentra 92,6% din cea naţională, accentuând disparităţile dintre spaţiul urban şi cel rural prin prisma distribuţiei activităţilor industriale de prelucrare.

Deşi industria urbană a pierdut 1,3 milioane locuri de muncă, gradul de industrializare a oraşelor era, în 1998, încă foarte important (fig. 32). Specializarea industrială domina oraşele mici şi mijlocii, dar şi numeroase oraşe mari, ca Galaţi, Braşov, Sibiu, Baia Mare, Oradea, Târgu Mureş, Bacău. Cu excepţia acestora, oraşele mari erau caracterizate de ponderi ale salariaţilor din industrie în forţa de muncă totală care oscilau între 30 şi 45% (Bucureşti, Iaşi, Craiova, Timişoara, Cluj Napoca, Brăila, Arad). Două explicaţii pot fi valabile: în unele cazuri terţiarizarea a înregistrat ritmuri intense de dezvoltare în ultimul deceniu, în alte cazuri declinul accentuat al industriei a creat un avantaj „de compensaţie" al celorlalte activităţi specifice economie urbane, rezultat din modificări de ponderi ale acestora, şi nu dintr-o creştere absolută.

În 1998 industria de prelucrare din oraşe totaliza 1,7 milioane persoane, repartizate diferenţiat pe categorii de centre urbane în funcţie de talie, specializare, grad de industrializare. Cu cele mai mici valori ale salariaţilor implicaţi în industria de prelucrare se disting staţiunile balneoclimaterice (Sângeorz Băi, Borsec, Predeal, Băile Olăneşti, Călimăneşti), oraşele mici de câmpie dominate de economia agrară (Isaccea, Însurăţei, Bereşti, Târgu Bujor) sau oraşele miniere, a căror funcţionalitate este definită de activităţile extractive (Uricani, Borşa, Ţicleni, Cavnic). Dar cel mai compact grup reprezentativ pentru această categorie este format din oraşele rezultate din ultimele „valuri" de urbanizare (Budeşti, Lehliu Gară, Ianca, Pogoanele, Teiuş, Dumbrăveni, Bolintin Vale, Fundulea, Mihăileşti, Basarabi, Negru Vodă). Următoarea categorie are, în general, aceeaşi structură, fiind reprezentată de oraşe situate în spaţiile regionale cel mai puţin industrializate (din nord-vestul Transilvaniei – Şimleu Silvaniei, Jibou, Cehu Silvaniei, Năsăud, Beclean, Târgu Lăpuş; din Câmpia Română – Feteşti, Zimnicea, Ţăndărei, Calafat, Drăgăneşti-Olt; din sudul Moldovei – Panciu, Mărăşeşti) sau oraşe miniere (Vulcan, Motru, Moineşti, Baia Sprie). Categoria oraşelor cu până la 10.000 de salariaţi în ramurile industriei prelucrătoare grupează centre mono-specializate:

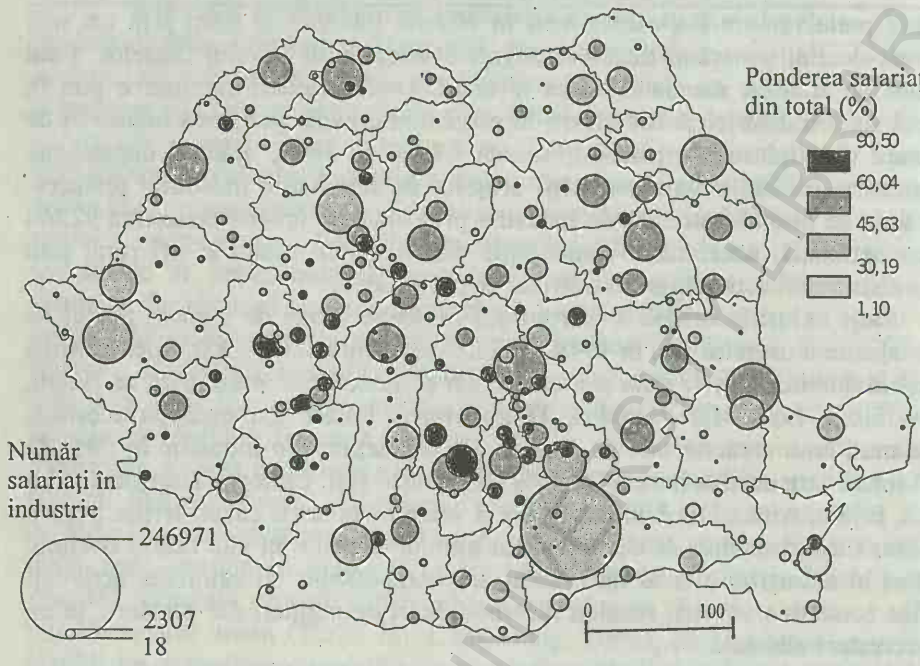

Fig. 32. Gradul de industrializare urbană în 1998

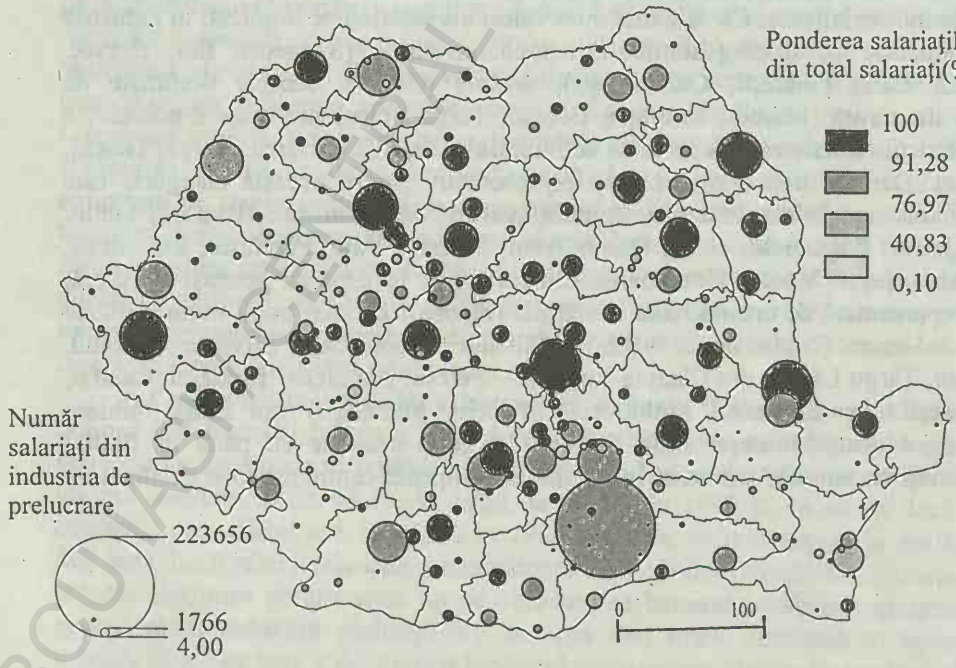

Fig. 33. Industria de prelucrare în oraşe (1998)

BCU IAŞI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Zlatna, Călan, Copşa Mică – metalurgie; Ocna Mureş, Codlea – chimie; Pucioasa, Cisnădie – textilă; Săcele, Scorniceşti – construcţii de maşini; Fieni – materiale de construcţie. Majoritatea oraşelor reşedinţe judeţene sunt incluse în aceeaşi categorie, a centrelor urbane în care numărul de salariaţi din industria de prelucrare variază între 15 şi 55 de mii. Peste această valoare se înscriu doar oraşele mari cu rol de polarizare regională (Timişoara, Iaşi) sau puternic industrializate (Galaţi, Braşov). Este interesant de remarcat că două dintre capitalele regionale nu mai aparţin categoriei marilor centre industriale, Craiova şi Cluj-Napoca înregistrând evoluţii descendente mai accentuate faţă de celelalte. Cauzele sunt diferite: prin dezvoltarea sectorului terţiar propriu unei foste capitale regionale pe fondul declinului industrial în cazul oraşului Cluj-Napoca şi prin diminuarea drastică a activităţilor industriale localizate în unităţi gigantice (uzina de locomotive, combinatul chimic, spre exemplu, în cazul oraşului Craiova). Desigur, Bucureştiul se situează încă detaşat în topul ierarhiei, deşi a pierdut în intervalul 1990-1998 aproximativ 180 de mii de salariaţi din industria de prelucrare (fig. 33).

Distribuţia spaţială a centrelor industriale defineşte o diagonală de concentrare a valorilor mari pe axa Muntenia centrală-Transilvania centrală unind oraşele Bucureşti-Ploieşti-Braşov cu ramificaţii spre vest la limita subcarpatică delimitate de Târgovişte-Piteşti-Râmnicu Vâlcea de cele din interiorul triunghiului Cluj Napoca-Târgu Mureş-Sibiu; de o parte şi de alta, două aliniamente periferice: în est la limita Subcarpaţilor cu Podişul Moldovei şi în vest în extremitatea Câmpiei de Vest. Cele mai multe sisteme urbane judeţene se caracterizează prin asimetrii spaţiale, prin concentrarea industriei de prelucrare doar în oraşul reşedinţă. Aceste dezechilibre de structuri spaţiale se remarcă pe bordura vestică (Timiş, Arad, Satu Mare, Bihor), în sudul ţării (Mehedinţi, Vâlcea, Giurgiu), în nord-vest (Sălaj, Bistriţa Năsăud) sau în est (Botoşani, Vrancea), punând în evidenţă gradul redus de coeziune a funcţionalităţii industriale. Un alt caz frecvent ca organizare spaţială a relaţiilor de dominare este cel al spaţiilor judeţene centrate pe centre industriale aflate permanent în competiţie, relativ uniformizate prin declinul generalizat din ultimii ani (Vaslui-Bârlad, Alexandria-Roşiori de Vede, Sfântu Gheorghe-Târgu Secuiesc) sau pe centre aflate în cooperare (Piteşti-Mioveni).

Ponderea salariaţilor din industria de prelucrare din totalul industriei urbane este mult mai relevantă decât valoarea absolută, oferind o evaluare mai exactă a impactului asupra funcţionalităţii urbane, a sensului de evoluţie şi a oportunităţilor de dezvoltare. Se configurează următoarea structură: 5,3% din numărul total de oraşe au sub 10% forţă de muncă industrială angajată în industria de prelucrare, acestea fiind în exclusivitate oraşe miniere (Petrila, Aninoasa, Uricani, Cavnic, Ţicleni, Bălan, Moldova Nouă, Ocnele Mari, Borşa); centrele urbane cu ponderi între 10-90% reprezintă 45,6% din sistemul urban, reprezentând categoria cu cea mai intensă creştere numerică prin includerea oraşelor care, în 1995, înregistrau ponderi de 100%; un număr de 127 de oraşe (48,2% din total) sunt caracterizate de ponderi care variază între 90-100%, conturând de fapt domi-

nanţa industriei de prelucrare în economia urbană. Declinul industriei de prelucrare din oraşe este ilustrat de dispariţia categoriei oraşelor cu ponderi de 100% care, în 1995, totaliza nu mai puţin de 160 de oraşe, reprezentând aproape 2/3 din sistemul urban naţional. Valorile cele mai ridicate sunt caracteristice în egală măsură oraşelor mici (Huşi, Salonta, Măcin, Bereşti, Teiuş, Hârlău), ca şi celor mari (Iaşi, Braşov, Galaţi, Bucureşti, Timişoara, Ploieşti). Cu toate acestea, într-un sistem urban în care aproape 50% din oraşe au ponderi de peste 90% din salariaţii industriali în activităţile de prelucrare este evidentă dependenţa excesivă a funcţionalităţii urbane de industrie, care explică corelaţiile directe dintre declinul industrial, recesiunea economică şi riscul social, coordonate caracteristice ale evoluţiei recente a oraşelor. Din nou, apare atenuat impactul taliei demografice şi al specializării sectoriale asupra dimensionării dezvoltării industriale. Sisteme judeţene dezvoltate industrial (Galaţi, Braşov) sau subdezvoltate (Bistriţa Năsăud, Botoşani, Călăraşi, Ialomiţa, Neamţ, Vaslui) sunt compuse în totalitate din centre industriale în care ponderea salariaţilor din industria de prelucrare este de peste 90%. Este de remarcat că aceste similitudini structurale nu conduc la traiectorii evolutive asemănătoare, ci din contră sunt materializate prin reacţii diferenţiate.

Dinamica industrială urbană. Industria urbană a concentrat cea mai mare parte a pierderilor de activităţi şi forţă de muncă, purtând semnificaţii individualizate la nivelul organismelor urbane, care prefigurează sensul evoluţiilor ulterioare: declinul absolut, stagnarea sau relansarea industrială. Dacă traiectoriile evolutive viitoare nu sunt încă bine conturate, sensul actual este foarte tranşant marcat: din cele 263 de oraşe, 248 au înregistrat o dinamică negativă şi numai 15 o dinamică pozitivă. Cele mai mari reduceri de forţă de muncă industrială (între 95 şi 55% din cea existentă în 1990) caracterizează oraşele mici a căror industrie era dependentă de marile întreprinderi din centrele polarizatoare, resimţind dezechilibrele funcţionale ale acestora (Rupea, Chişineu Criş, Lipova, Negreşti Oaş, Calafat) sau noile oraşe declarate în 1989 (Budeşti, Fundulea, Mihăileşti, Bolintin Vale). În general, oraşele mici şi mijlocii, mono-specializate au înregistrat evoluţii negative accentuate (55-35%) fiind caracterizate de o apartenenţă sectorială diversă şi o spaţializare aleatorie (Vlăhiţa - metalurgie; Paşcani, Balş, Băileşti, Rădăuţi - construcţii de maşini; Comarnic, Jimbolia - materiale de construcţie; Mărăşeşti, Făgăraş - chimie; Bereşti, Solca, Segarcea - industrie alimentară). Alte oraşe de talie comparabilă cu grad ridicat de specializare sunt particularizate de evoluţii negative moderate (sub 35%): Baraolt - metalurgie; Oneşti - chimie; Mioveni, Moreni, Cugir - construcţii de maşini). Cele 15 oraşe care înregistrează creşteri se împart din punct de vedere sectorial în trei grupe: oraşe cu activităţi extractive care au acumulat un plus de forţă de muncă până în 1997 (Videle, Rovinari, Moineşti, Ţicleni, Iernut, Basarabi), oraşe turistice cu noi investiţii de industrie alimentară (Borsec, Băile Tuşnad, Băile Govora) şi oraşe cu investiţii energetice în dezvoltare (Cernavodă) (fig. 34). Se detaşează prin apartenenţa la acelaşi tip de evoluţie oraşele mari cu reduceri modeste de forţă de muncă industrială, de cele mai multe ori sub media naţională, avantajate de diversi-

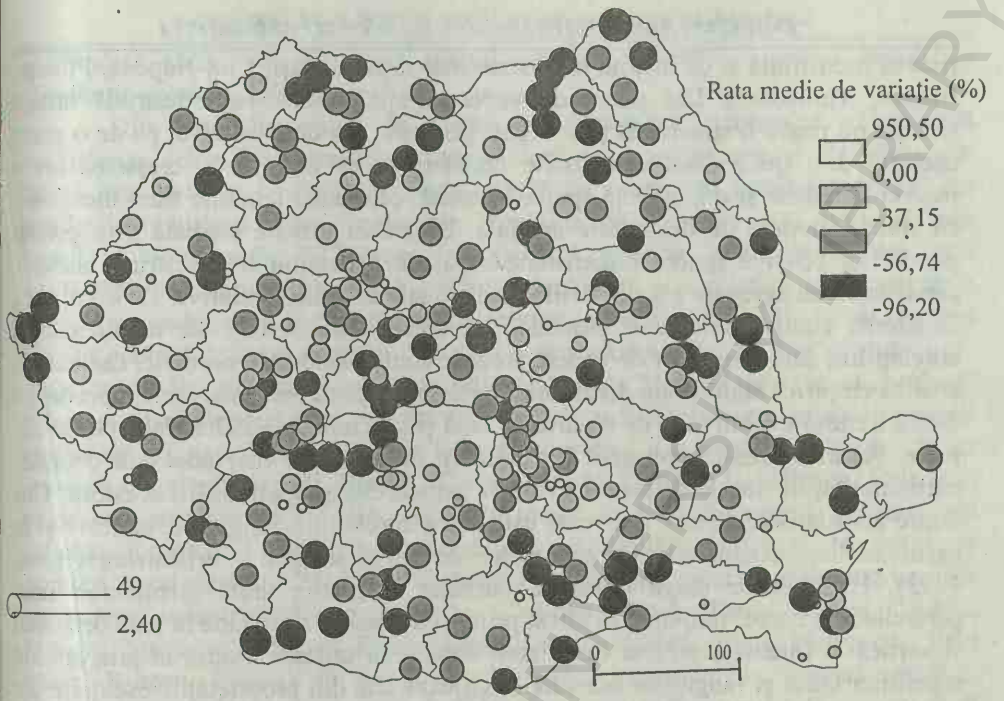

Fig. 34. Declinul industriei urbane, 1990-1998

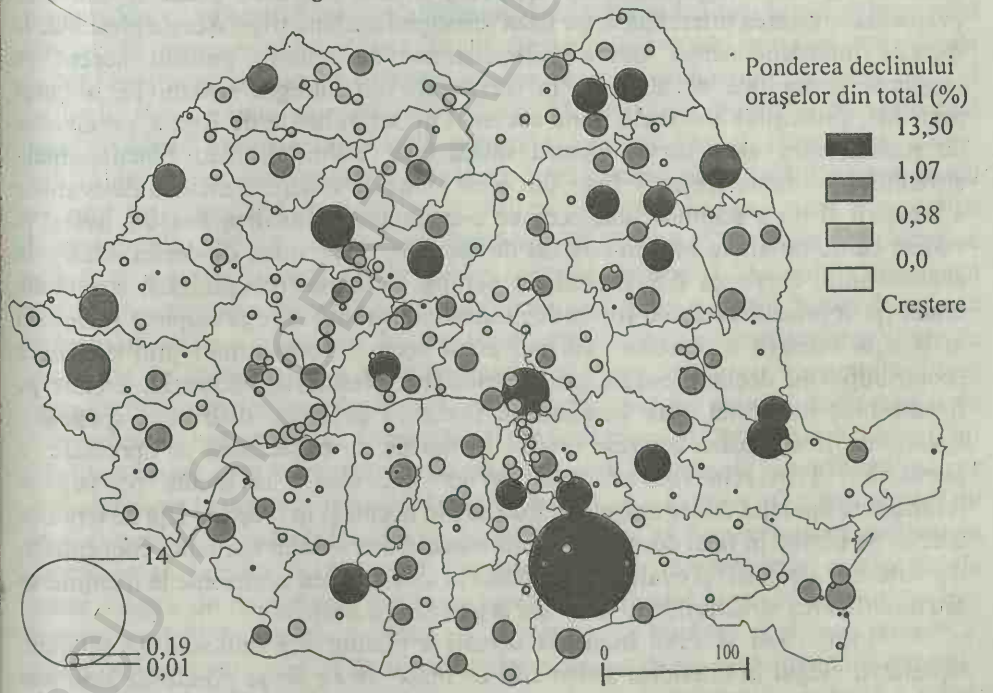

Fig. 35. Contribuţia oraşelor la declinul industriei urbane

BCU "LUCIAN BLAGA" UNIVERSITY LIBRARY

ficarea industrială şi de mediul economic mai atractiv (Iaşi, Cluj-Napoca, Ploieşti, Braşov, Timişoara). Din punct de vedere spaţial, dinamica industrială urbană recentă nu poate fi sintetizată prin reguli generale, din două motive, pe de o parte, declinul deşi generalizat este foarte nuanţat; pe de altă parte, creşterea are o frecvenţă redusă şi o incidenţă spaţială izolată, cele două tendinţe fiind incapabile că creeze modele de dezvoltare spaţială. Dinamica urbană studiată prin prisma pierderilor relative ignoră dimensiunea spaţială a declinului industrial, neavând capacitatea de agregare a traiectoriilor individuale în tipuri evolutive. De asemenea, detalierea comportamentelor punctuale conduce la incoerenţe de manifestare a corelaţiilor, care din punct de vedere teoretic sunt considerate normale, dar care în analiza empirică sunt haotic distribuite. Astfel se explică inconsecvenţa raporturilor dintre trendul evolutiv, pe de o parte, şi talia şi specializarea industrială, pe de altă parte. Apare necesară aplicarea unui alt tip de abordare mai adecvată detaşării particularităţilor locale de sensul evolutiv general dar şi spaţializării acestora. Una dintre abordările cele mai frecvente este cea a corelaţiilor rang-talie, aplicate şi în cazul analizei comparative a proceselor de industrializare - urbanizare (Ianoş, 1993). Evoluţia de lungă durată a curbelor rang-talie arată menţinerea unui paralelism în cursul timpului, explicat printr-o deplasare simultană în plan orizontal şi vertical a fluctuaţiilor. Dar descrierea sistemului urban - industrial prin studiul repartiţiei taliei şi rangurilor oraşelor neglijează una din proprietăţile esenţiale ale sistemului urban, organizarea sa spaţială. O altă abordare poate fi cea care evaluează creşterea diferenţială, pe baza principiului alometriei. Acesta pleacă de la ipoteza interdependenţei dintre componentele sistemului, punând accent pe creşterea unora faţă de altele şi în comparaţie cu întregul sistem. Pe o lungă perioadă, principiul alometric pune accentul pe schimbările de formă, pe efectele de redistribuire care survin pentru menţinerea viabilităţii sau funcţionalităţii sistemului în timpul creşterii. Este, din acest punct de vedere, o metodă de evaluare a creşterii şi nu a schimbărilor, ceea ce s-ar impune în analiza noastră, având în vedere că nu ne aflăm într-un context de creştere, ci într-unul de declin relativ. În acelaşi timp, creşterea diferenţială nu permite definirea reorganizării sistemului urban (prin prisma evoluţiei forţei de muncă industriale) care presupune schimbări în poziţia relativă a oraşelor. Tocmai acest scop îl vom urmări prin evaluarea „contribuţiei la declin", bazată pe fragmentarea pierderilor industriei urbane pe fiecare oraş industrial, care în afară de faptul că defineşte distribuţia spaţială a declinului, ierarhizează centrele urbane în funcţie de capacitatea de „preluare" a pierderilor. Prin relativizarea descreşterilor individuale la media pe ţară se localizează opoziţia dintre oraşele industriale în declin şi în creştere faţă de tendinţa medie. Se obţine în final conturarea unor modele de evoluţie spaţială - concentrate, regulate sau aleatorii şi evaluarea modului în care acestea contribuie la menţinerea sau modificarea structurilor spaţiale ale organizării industriei.

Între 1990 şi 1998 industria urbană a pierdut 1,3 milioane de salariaţi, repartizaţi inegal în interiorul sistemului de oraşe. *În ce oraşe ponderile sunt mai importante? Care sunt cauzele disparităţilor de evoluţie? Ce element structural, cel de talie sau de specializare, exercită cel mai pregnant impact în dimensionarea*

declinului? Cum este distribuit spaţial declinul industriei? Există reguli de distribuţie spaţială a declinului?

Din nou, din punct de vedere al distribuţiei declinului se observă coexistenţa celor două tendinţe contradictorii - de concentrare şi de dispersie. Prima este pusă în evidenţă de faptul că 21 de oraşe au acumulat 46,8% din pierderile industriei urbane naţionale. Tendinţa de dispersie este evidentă prin faptul că următoarele 227 oraşe înregistrează ponderi în declinul total între 1,0-0,01%, rezultând o puternică difuzie a declinului şi o relativă uniformizare a reacţiei centrelor urbane faţă de restructurarea industriei (fig. 35). Acest răspuns într-un context de criză înseamnă de fapt o accentuare a decalajelor evolutive ale oraşelor, o adâncire a diferenţierilor iniţiale. Primele 21 de oraşe care au „preluat" cele mai mari pierderi sunt reprezentate de cele mai importante centre urbane ca număr de salariaţi industriali şi ca talie demografică. Cu ponderi de peste 2% se remarcă oraşele Bucureşti, Braşov, Timişoara, Cluj Napoca, Iaşi, Brăila. Cele şase oraşe concentrează 25,3% din reducerile totale de forţă de muncă din industria urbană, accentuând caracterul concentrat al declinului. Urmează 15 oraşe cu ponderi cuprinse între 2,0 şi 1,0%, toate reprezentând centrele polarizatoare ale sistemelor industrial-urbane judeţene (Craiova, Arad, Târgu Mureş, Buzău, Ploieşti, Suceava, Botoşani, Piatra Neamţ, Oradea, Galaţi, Sibiu, Târgovişte, Satu Mare, Roman, Bacău). O primă concluzie se desprinde din această ierarhie: distribuţia spaţială a traiectoriilor de evoluţie nu poate fi interpretată corect decât prin analiza comparativă, prin relativizarea declinului individual la cel al întregului sistem. Să ne reamintim că analiza pierderilor relative ale oraşelor considerate izolat, ca studiu de caz, favorizase oraşele mari în comparaţie cu cele mici şi mijlocii, caracterizate prin declin moderat, şi deci performanţe industriale mai bune. Această abordare este utilă pentru a localiza spaţial efectele involuţiei industriale asupra economiilor locale dintr-o perspectivă punctuală. Inconvenientul pe care încercăm să-l depăşim prin analiza de faţă este lipsa unei perspective macrospaţiale care să „ordoneze" distribuţia declinului. O a doua concluzie se referă la rolul taliei iniţiale în dimensionarea declinului. Această dependenţă rezultă din corelaţia directă dintre talia demografică şi volumul forţei de muncă industriale care s-a consolidat în timp prin corespondenţa ritmurilor înregistrate de procesele de industrializare şi urbanizare. Talia este cauza cu impactul cel mai tranşant în dimensionarea declinului oraşelor mari, nefiind atenuat decât parţial de diversificarea industrială şi de oportunităţile mai mari de dezvoltare a serviciilor. Se ridică următoarea întrebare: *De ce diversificarea industrială particulară tuturor oraşelor mari listate în topul ierarhiei pierderilor nu a avut un efect mai important în reducerea declinului?* Teoretic se poate considera că fiecare ramură industrială funcţionează într-un context propriu, oferind prin diferenţierile conjuncturale şanse inegale de dezvoltare, dar care, agregate la nivelul organismului urban, pot contura evoluţii industriale pozitive. Convergenţa de tendinţe evolutive favorabile, posibil a fi conturate la nivel local, a avut efecte diminuate din cauza trendului general descendent al industriei prelucrătoare care domină economiile urbane. Astfel, dezechilibrele de la nivel macrospaţial se transmit la microscară. Transferul de

disfuncţionalităţi demonstrează interdependenţele dintre nivelele spaţiale, influenţând mecanismele de difuzie a declinului. Se conturează, în acelaşi timp, o relativă subordonare a posibilelor oportunităţi locale faţă de deficienţele transmise de la nivele spaţiale superioare. Prin analogie se poate explica în acelaşi mod lipsa de relevanţă a specializării industriale în dimensionarea declinului, întrucât aceasta este determinată, în primul rând, de conjunctura sectorială. În fond diferenţierile de conjunctură generală în care evoluează ramurile industriale sunt nesemnificative la nivel macrospaţial. Uniformizarea de evoluţie este diminuată de particularităţile locale. În cazul diversificării industriei, acestea erau anihilate de tendinţele generale, în cazul specializării industriale se inversează rolurile, particularităţile locale sunt capabile să creeze contexte favorabile care atenuează impactul negativ al tendinţelor generale.

Reargumentând corelaţia directă dintre talia demografică şi volumul forţei de muncă industriale, distribuţia pierderilor se pliază pe modelul ierarhiei urbane. Nu numai la nivel macrospaţial, dar şi în interiorul spaţiilor judeţene declinul se distribuie conform taliei. Pierderile de salariaţi industriali creează aceeaşi ierarhie ca şi mărimea demografică. De exemplu, în funcţie de ponderea pierderilor se clasează în ordine oraşul Buzău, urmat de Râmnicu Sărat, Nehoiu şi Pogoanele; sau Galaţi este urmat de Tecuci, Bereşti, Târgu Bujor; exprimând acelaşi principiu, Bistriţa este urmată de Beclean, Năsăud şi Sângeorz Băi. Există însă şi câteva excepţii, de „nerespectare" a ierarhiilor; de exemplu, Negreşti Oaş concentrează pierderi mai mari în comparaţie cu Carei, Oltenita faţă de Călăraşi, Topliţa şi Gheorgheni faţă de Odorheiu Secuiesc. Aceste inversări de ierarhie rezultă din combinarea caracteristicilor legate de apartenenţa sectorială, de gradul de specializare, de mărime care conferă unicitate fiecărui context local de evoluţie.

Exprimând tot „efectul de talie", cele mai mici pierderi sunt caracteristice oraşelor subdezvoltate industrial faţă de medie, remarcându-se Jibou, Cehu Silvaniei, Urziceni, Ţăndărei, Feteşti, Fundulea, Mihăileşti, Lehliu Gară.

Din punct de vedere al distribuţiei spaţiale a declinului industrial, se distinge plasarea pierderilor mici în jurul celor mari, tendinţă cu atât mai pregnantă cu cât sistemele regionale sunt mai asimetrice. Oraşul Arad care concentrează pierderi de 1,27% este înconjurat de cele şapte oraşe mici ale căror pierderi variază între 0,17% şi 0,03%, ordonate după talia demografică. Alte exemple sunt Oradea şi Botoşani, care concentrează cea mai mare pondere a declinului; restul oraşelor se plasează pe acelaşi ecart de variaţie ca şi în cazul precedent. Deşi prezintă diferenţieri de talie considerabile, oraşele mici sunt uniformizate ca reacţie la criză. Acestea preiau pierderile în ponderi comparabile, demonstrând că impactul „efectului de talie" în dimensionarea declinului se opreşte la o anumită limită de mărime. Aceasta este a treia concluzie care se detaşează din analiza de faţă: talia iniţială este relevantă în explicarea tendinţelor evolutive negative numai în cazul oraşelor mari, atenuându-şi efectele la nivelul centrelor urbane mici. În cazul în care „efectul de talie" nu este valabil, specializarea industrială ar fi trebuit să fie singurul element structural cu implicaţii în direcţionarea sensului de evoluţie, având în vedere că majoritatea oraşelor mici sunt monofuncţionale. Este reafirmată

în acest fel influenţa redusă, dar nuanţată contextual, a apartenenţei sectoriale a oraşelor.

Dinamica urbană recentă nu produce decât izolat reierarhizări ale centrelor industriale, dar prin descreşterile inegale determină uniformizări. Acestea au o dublă semnificaţie: în special, se repoziţionează reşedinţele judeţene care concentrează cea mai mare pondere a declinului faţă de celelalte oraşe componente ale sistemelor mezo-spaţiale, atenuându-se decalajele dintre extremele ierarhice; în al doilea rând, se egalizează şansele de evoluţie ale oraşelor mici care, deşi pornesc de la structuri şi mărimi diferenţiate, înregistrează evoluţii comparabile.

„Contribuţia" la declinul industrial se organizează spaţial reproducând modelul de distribuţie al numărului de salariaţi industriali, centrat pe diagonala care uneşte centrul Munteniei de centrul Transilvaniei flancată de două axe marginale, aliniate de-a lungul periferiei estice şi celei vestice. Se remarcă două necorespondenţe: una în Moldova, unde pierderile sunt mai mari decât talia, şi cealaltă în ramificaţia vestică a diagonalei centrale care leagă oraşele de la contactul Subcarpaţilor cu Câmpia Română, Târgovişte-Piteşti-Râmnicu Vâlcea cu descreşteri mai mici decât talia. Din punct de vedere al organizării regionale a declinului, se disting două modele spaţiale: unul concentrat, în care reşedinţele judeţene din centrul Transivaniei şi Banat acumulează cea mai mare parte a pierderilor, al doilea model dispersat în Moldova unde, deşi se respectă ierarhia taliei, pierderile sunt distribuite de o manieră mai uniformă în interiorul sistemelor regionale. Din punct de vedere al echilibrului spaţial, dihotomia est-vest este din nou pusă în evidenţă, opunând modele spaţiale dezechilibrate în Banat cu cele echilibrate, din această perspectivă, din Moldova.

Dinamica industrială se dovedeşte un factor de stabilitate a ierarhiei urbane. A fost deja demonstrat rolul industriei în menţinerea structurilor ierarhice urbane în condiţii de creştere diferenţială. Din analiza de faţă se desprinde acelaşi rol în contextul opus, de declin industrial. Fluctuaţiile descreşterii industriale au amplitudini temporale care nu se resimt la nivelul configuraţiei ierarhice naţionale, ci modifică poziţiile relative ale oraşelor în interiorul subansamblelor regionale. Singura diferenţiere care se impune menţionată este că în condiţii de creştere oraşele mari care oferă diversificare industrială şi o gamă variată de servicii au tendinţa de a „scurt-circuita" dezvoltarea unor oraşe mici; în condiţii de recesiune tot acestea preiau cea mai mare parte a declinului industriei, fiind defavorizate de talia iniţială. Această concluzie ne conduce analiza spre investigarea semnificaţiei contextului general de creştere sau de declin în determinarea traiectoriilor de evoluţie.

Reacţii opuse în contexte opuse. Foarte multe studii geografice au demonstrat rolul creşterii industriale în structurarea sistemului urban. Analiza fundamentelor structurale ale sistemelor urbane naţionale punea în evidenţă că baza economică este o dimensiune esenţială, deseori independentă de ansamblul celorlalte caracteristici urbane. Pentru evoluţia contemporană a sistemelor urbane, relaţii determinante sunt cele dependente de natura şi forţa fluxurilor de intrare şi ieşire care conectează oraşele unele de altele. Din această perspectivă, activitatea industrială apare ca una din componentele importante ale schimbării sistemelor

urbane. Implicaţiile sunt mult mai largi, concretizându-se prin tendinţele de schimbare a profilelor socio-profesionale ale oraşelor, liniile majore ale schimbării fiind creşterea nivelului tehnic al structurilor socio-profesionale şi diminuarea specializării funcţionale. În general, există anumite etape în evoluţia sistemelor urbane în care structura funcţională a acestora este influenţată de trama industrială. Sistemul urban românesc din perioada interbelică este unul din cele mai reprezentative exemple pentru această dependenţă genetică, invocată în numeroase studii geografice. În capitolul de faţă ne propunem analiza comparativă a dinamicii urbane pe termen lung, într-un context de creştere, şi pe termen scurt, în context de declin. Încercăm obţinerea unei imagini paralele a dinamicii lente şi a celei rapide în conjuncturi economice opuse prin studiul repartiţiei spaţiale a ratelor de variaţie ale forţei de muncă industriale urbane. Oraşele există în interiorul unei ţesături de relaţii economice: chiar dacă un oraş doar din cauza apartenenţei la sistem are şanse să crească după o rată identică cu cea a ansamblului de oraşe, acest lucru nu implică în mod obligatoriu o creştere similară a tuturor oraşelor. Oricare ar fi poziţia unui oraş în ierarhie, dinamica lui nu este determinată de un proces de creştere unică. Competiţia urbană a fost structurată de relaţiile inter-industriale dintre oraşe. Concurenţa se manifestă prin atragerea populaţiei şi a activităţilor, fiecare oraş încercând să câştige o poziţie mai bună în ierarhia urbană. Dinamica lentă pune în evidenţă modul în care procesul de creştere a alterat structura sistemului şi a tramei sale spaţiale. Dinamica rapidă subliniază fluctuaţiile pe termen scurt care reflectă interdependenţele multiple, concurenţele dar şi intervenţia unor factori conjuncturali care apar de-a lungul procesului de dezvoltare a sistemului de oraşe. Dinamica urbană studiată prin prisma repartiţiei spaţiale a ratelor de variaţie a salariaţilor industriali permite punerea în valoare a caracteristicilor procesului de creştere sau declin urban. Prin analiza comparativă a celor două perioade considerate reprezentative - 1966-1990 pentru procesul de creştere şi 1990-1998 pentru cel de descreştere - urmărim definirea organizării spaţiale a expansiunii şi recesiunii urbane, comportamentul spaţial al dinamicii urbane în contexte diferite, repartiţia în interiorul reţelei urbane a oraşelor cu creştere sau declin accentuat. Căutăm răspunsul la întrebări de tipul: *Există o dinamică regională care tinde să concentreze aceste rate? Cum se intercalează în modelul spaţial oraşele în declin sau stagnare - sunt repartizate regulat în jurul oraşelor în creştere sau sunt grupate în diverse poziţii periferice?* A doua problematică pe care o urmărim se referă la modificarea temporală şi spaţială a configuraţiei ratelor de creştere sau declin şi la implicaţiile acestor schimbări pentru definirea modelelor spaţiale de diverse tipuri, concentrate, regulate sau aleatorii, şi la modul în care acestea la rândul lor menţin sau alterează structurile organizării spaţiale.

O primă evaluare a dinamicii diferenţiate este oferită de ecartul ratelor de variaţie medie anuală pentru perioada 1966-1990 şi, respectiv, 1990-1998. În primul interval majoritatea ratelor de variaţie aveau valori pozitive, doar 17 oraşe înregistrând fluctuaţii negative. Acestea erau în totalitate oraşe mici, dintre care cele mai multe se încadrau în categoria staţiunilor turistice (Predeal, Buşteni,

Techirghiol, Băile Tuşnad, Băile Olăneşti), erau situate la periferia sistemelor urbane judeţene (Cernavodă, Brad, Dumbrăveni, Curtici) sau în contexte mezo-spaţiale în care creşterea era concentrată la nivelele superioare ale ierarhiei (Băicoi, Comarnic, Plopeni, Slănic)..Dinamica pozitivă era moderată, variind între 0,06% la Băile Govora şi 13,6% la Vaslui (fig. 36). În al doilea interval se produce „o imagine în oglindă", deoarece majoritatea ratelor de variaţie medie anuală sunt negative şi doar câteva sunt pozitive. Nu este vorba de o schimbare de sens al evoluţiei, ci de crearea unei „imagini în oglindă" perfecte: între 1966 şi 1990 243 de oraşe înregistrau rate pozitive de variaţie, iar 17 negative; între 1990 şi 1998 16 oraşe erau caracterizate prin rate pozitive şi 247 prin rate negative de variaţie a forţei de muncă industriale (fig. 37). Excepţiile de la tendinţa generală grupează din nou oraşe mici cu diverse specializări, dintre care cea mai bine conturată este cea minieră (Videle, Băicoi, Rovinari, Moineşti). Se observă că ecartul de variaţie este mult mai mare decât în perioada precedentă, dinamica negativă variind între 0,5% (Insurăţei) şi 33,4% (Fundulea).

Repartiţia spaţială a ratelor de variaţie conturează o organizare a creşterii, concentrată în regiunile care iniţial au avut un grad mai redus de dezvoltare industrială (Moldova, Muntenia, Oltenia, nord-vestul Transilvaniei). În interiorul sistemelor judeţene, creşterea se distribuie în avantajul reşedinţelor declarate în 1968 (Slatina, Bistriţa, Vaslui, Slobozia, Zalău, Râmnicu Vâlcea). O a doua caracteristică este localizarea ratelor mari de creştere în oraşe situate în vecinătatea celor dintâi în scopul creării sistemelor urbane regionale (Negreşti şi Huşi, Balş, Drăgăşani, Beclean). A treia particularitate a repartiţiei creşterii este incidenţa în cazul oraşelor de talie mijlocie pentru echilibrarea sistemelor regionale (Târgu Neamţ, Paşcani, Găeşti şi Titu). Se poate vorbi de o dinamică regională care concentrează ratele mari de creştere în est, sud şi nord-vest. În general, oraşele în declin (menţionate mai sus) sunt înconjurate de centre urbane cu creştere moderată. Se conturează un model spaţial regulat, care concentrează creşterea pe periferiile estică, sudică şi nord-vestică, generat ca reacţie la decalajele iniţiale de dezvoltare industrială. Având în vedere că structurile dinamice existente în primul moment de referinţă (1966) erau aliniate pe diagonala nord-vest sud-est, se poate aprecia că prin distribuţia creşterii se încearcă echilibrarea modelelor de dezvoltare, modificând organizarea spaţială a industriei.

În intervalul 1990-1998 ne aflăm într-un context cu totul diferit, dominat de rate de variaţie negativă. Declinul este cvasi-general, dar comportamentul urban este aleatoriu. Oraşele care înregistrează cele mai mari descreşteri sunt, în general, situate la baza ierarhiilor judeţene (Babadag, Isaccea, Vaşcău, Darabani, Nădlac, Năvodari, cărora li se adaugă noile oraşe din jurul Bucureştiului – Lehliu Gară, Bolintin Vale, Mihăileşti, Fundulea). În următoarea categorie a descreşterilor accentuate se includ oraşe mici şi mijlocii situate în contexte spaţiale şi sectoriale în declin (Săveni, Lipova, Dorohoi, Cugir, Copşa Mică, Vlăhiţa). În general, multe oraşe care anterior au înregistrat cele mai mari rate de variaţie pozitivă, în cel de al doilea interval acumulează ratele de variaţie negativă, fiind concentrate spaţial în Moldova şi Muntenia estică. Oraşele mari sunt caracterizate prin descreşteri

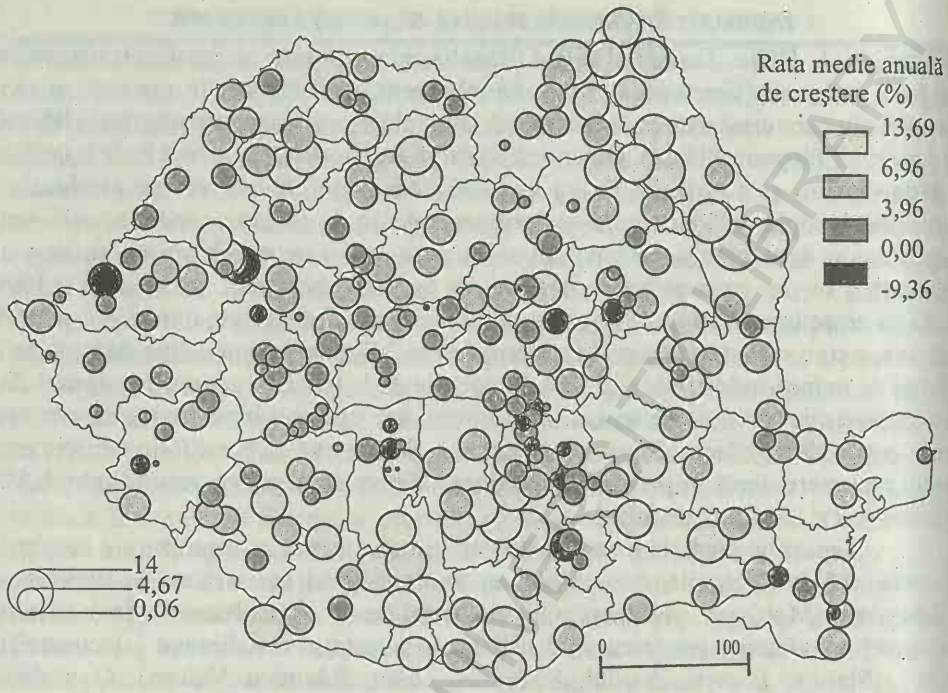

Fig. 36. Variaţia numărului de salariaţi din industria urbană, 1966-1990

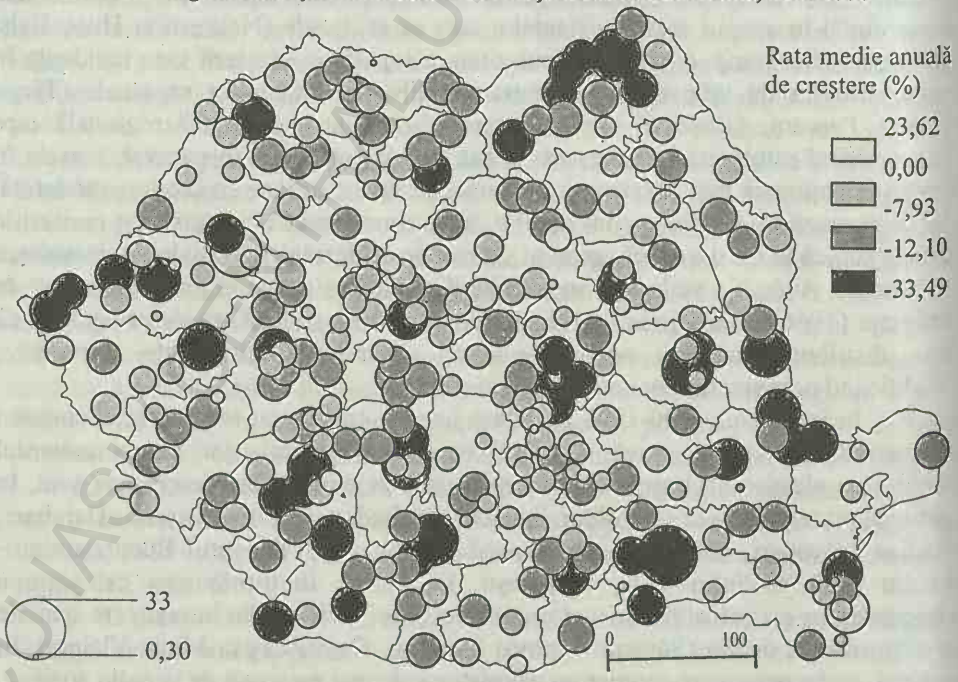

Fig. 37. Variaţia numărului de salariaţi din industria urbană, 1990-1998

BCU IAŞI

moderate (Iaşi, Cluj Napoca, Timişoara, Oradea, Piteşti, Brăila, Sibiu) tot aşa cum în primul interval concentraseră creşterile moderate. Se detaşează însă un grup de oraşe mari care au fost puternic afectate de declinul forţei de muncă industriale, funcţionalitatea acestora fiind dominată de dezechilibre structurale (specializare în ramuri industriale aflate în declin sau structuri ale întreprinderilor industriale pe categorii de mărime care le avantajează pe cele mari şi foarte mari) ca în cazul oraşelor Galaţi, Braşov, Slatina, Suceava. Modelul de dezvoltare la nivel macrospaţial este aleatoriu, declinul generează distribuţii spaţiale heterogene. Ratele de descreştere sunt repartizate neuniform, sugerând mecanisme nuanţate contextual, fără o regulă de propagare spaţială. Singura caracteristică relativ generalizată se referă la distribuţia ratelor de variaţie negativă în relaţie inversă cu mărimea centrelor urbane, poziţionându-le pe cele mici pe o gradaţie de vulnerabilitate mai accentuată decât cele mari. Relevanţa acestor evoluţii selective din punct de vedere al raporturilor relative oraşe mari - oraşe mici constă în conturarea unei anumite stabilităţi în comportamentul oraşelor mari care cresc şi descresc moderat în comparaţie cu instabilitatea oraşelor mici ale căror dinamici se situează la extreme. Nici oraşele care reprezintă excepţii de la tendinţa generală, cele care înregistrează rate pozitive de variaţie nu sunt grupate în această categorie datorită unei logici spaţiale, ci apartenenţei sectoriale.

Distribuţia spaţială a dinamicii urbane prin prisma ratelor de variaţie a salariaţilor industriali în cele două intervale prezintă diferenţieri majore generate de două cauze. Prima se referă la schimbarea fundamentală a sensului general de evoluţie, creşterea are o capacitate evidentă de a „se organiza" spaţial, în timp ce declinul alterează ordinea creată anterior după o logică proprie. A doua cauză rezultă din perspectiva temporală a analizei: creşterea este studiată pe termen lung, având caracteristicile unei dinamici lente, declinul este comprimat pe termen scurt, concentrând particularităţile unei dinamici rapide. Cele două tipuri de dinamică sunt corelate prin organizarea spaţială: dinamica rapidă a evoluţiilor diferenţiate se reflectă în final în dinamica spaţială lentă care înregistrează deformările progresive ale configuraţiei geografice ale sistemului urban şi le memorizează. Evoluţia temporală a sistemului urban se caracterizează printr-o succesiune de organizări spaţiale. Trama urbană se deformează indiferent de sensul evoluţiei în avantajul marilor oraşe, deşi spaţiul geografic nu păstrează aceeaşi dimensiune în cursul timpului, fluctuând între atributul său intrinsec genetic de inerţie, de tendinţă de menţinere a aceloraşi morfologii şi celălalt atribut, la fel de adânc înrădăcinat în originea sa, de dinamică, de schimbare a configuraţiilor spaţiale.

Concentrările industrial-urbane – forme de solidaritate spaţială. Capacitatea de coeziune spaţială a industriei a fost invocată de mai multe ori în studiul de faţă, începând cu consideraţiile teoretice care au demonstrat rolul integrator al activităţilor industriale asupra organizării spaţiului prin declanşarea efectelor de antrenare şi finalizând cu „cazul" special al industriei româneşti ca mecanism major de modelare a spaţiului economico-social naţional. Opţiunea pentru această problematică menită să sintetizeze relaţiile reciproce dintre sistemul urban şi cel industrial şi, implicit, impactul industriei în organizarea spaţiului este susţinută de

mai multe argumente: în primul rând, se remarcă concentrarea activităţilor industriale în oraşe, conferindu-le, evident diferenţiat, capacităţi de structurare, de presiune, de modelare a spaţiului; în al doilea rând, în lipsa altor activităţi economice dinamice, cele industriale au devenit, prin externalizarea funcţiilor, singurele forţe capabile să conecteze „locurile" în sisteme spaţiale, să coreleze componentele structurale bazate pe specializări şi complementarităţi în entităţi spaţiale coerente. În acest context, considerarea concentrărilor industrial-urbane ca forme de solidaritate spaţială depăşeşte pragul lingvistic al metaforelor, sintetizând de fapt cauzalitatea genetică a organizării spaţiului naţional rezultată din acţiunea activităţilor industriale prin intermediul organismelor urbane şi mai ales descoperirea de noi valenţe care să asigure dinamismul acestor entităţi. *Ce implică noţiunea de solidaritate privită din această perspectivă?* Conţinutul nu este diferit de cel ataşat în mod obişnuit: înseamnă soliditate (derivând dintr-o rădăcină comună cu aceasta), unitate, dependenţă reciprocă, funcţiuni şi finalităţi comune, constituire de „întreguri". În dicţionarele de termeni geografici este menţionată *solidaritatea teritorială* (Brunet şi alţii, 1992) ca fiind un ansamblu de acţiuni şi sentimente menite să asigure interdependenţa locurilor dintr-un spaţiu definit. Solidaritatea teritorială fundamentează în mare parte acţiunea umană în spaţiul geografic, modelându-l prin viaţa socială asociativă şi acţiunea grupurilor de presiune.

Revenind la rolul industriei în organizarea „solidară" a spaţiului, se impune explicarea modului în care activităţile industriale se transformă în forţe de coeziune spaţială. Acţiunea industriei se transferă în interiorul spaţiului prin intermediul relaţiilor inter-industriale. Pentru că acestea au fost pe larg analizate în primul capitol (subcapitolul 1.2.1., dedicat - în cadrul demersului metodologic - individualizării elementelor industriale cu rol structurant asupra spaţiului), acum vor fi reiterate doar efectele spaţiale ale acestora, transmise prin organismele urbane. La nivelul oraşelor se constituie două tipuri de relaţii inter-industriale, concretizate prin fluxuri de materiale şi fluxuri de informaţii. Întrebarea care se pune, în contextul analizei de faţă, este: *În ce măsură relaţiile inter-industriale generează concentrări spaţiale?* Solidarităţile inter-industriale şi sub-sistemele spaţiale corespondente rezultă din definirea *specializărilor* care accentuează unele relaţii în defavoarea altora, coordonând selectiv dependenţele productive, din conturarea *dominanţelor* care imprimă raporturi de control şi subordonare între firme, poziţionându-le diferenţiat în ceea ce priveşte capacitatea de creare a fluxurilor, din promovarea *diversităţii* formelor de organizare industrială şi a tipurilor de manifestare spaţială. Evocarea mecanismelor generale prin care oraşele devin purtătoare ale „forţei" structurante a industriei reprezintă cadrul analitic în care va fi inclus „studiul nostru de caz". Încercăm să demonstrăm cum s-au transformat concentrările industrial-urbane în forme de solidaritate spaţială. Procesul evolutiv, consolidat într-o dinamică de lungă durată, a rezultat din:

- *stratele succesive ale industrializării* ale căror efecte cumulative au condus la organizarea spaţiului naţional prin sistemul urban industrializat. Evoluţia industriei de-a lungul secolului XX (capitolul 3) a afectat diferenţiat segmentele

ierarhiei urbane, debutând cu dezvoltarea intensă a marilor oraşe, cărora le-a conferit capacitate de polarizare regională; peste modelul spaţial al acestora s-a suprapus o reţea de noi centre urbane devenite dinamice prin localizări industriale preferenţiale care au devenit poli de creştere inter-regională; includerea nivelelor inferioare ale ierarhiei urbane în „spaţiul industrial" a condus la multiplicarea şi difuzia relaţiilor inter-industriale şi la stabilitatea morfologiilor de solidaritate spaţială.

- *fragmentările productive şi destructurările-restructurările spaţiale* rezultate din conţinutul diferenţiat al „devenirii" industriale a teritoriului naţional prin includerea treptată a segmentelor ierarhice ale sistemului urban şi preferinţelor sectoriale ale localizării industriei. Alocarea anumitor specializări noilor centre industriale a „perturbat" sistemul vechilor relaţii inter-industriale, redirecţionând fluxurile materiale şi informaţionale spre noile puncte terminus ale spaţiului industrial. Descentralizarea funcţiilor industriale spre oraşele mici şi mijlocii au cauzat fragmentarea ciclurilor productive şi înlocuirea vechilor aranjamente spaţiale relaţionale cu altele noi.
- *interdependenţele industriale diferenţiate* s-au resimţit la nivel spaţial prin apariţia unor noi centre industriale specializate şi transferul treptat al altora de la mono-specializare la diversificare. În primul rând, apartenenţa sectorială a centrelor industriale şi-a pus amprenta asupra rolului acestora în asigurarea coeziunii organizării spaţiului, specializarea în industria construcţiilor de maşini, în siderurgie şi chimie dovedind o capacitate relaţională în plan spaţial mai eficientă decât alte ramuri industriale. În al doilea rând, centrarea spaţiului industrial naţional pe sisteme regionale auto-suficiente a constrâns desfăşurarea relaţiilor industriale în interiorul acestora, accentuând modelele de solidaritate industrială (în măsura în care aceasta este guvernată de principiul proximităţii spaţiale). În al treilea rând eforturile de echilibrare teritorială a dezvoltării industriei au impus noi interdependenţe spaţiale, reorientând relaţiile inter-industriale pe noi direcţii şi cu noi intensităţi, alterând morfologiile anterioare.
- *articulările inter-spaţiale* rezultate în urma acţiunii contradictorii a localizărilor industriale fie au contribuit la izolarea spaţiilor regionale constrânse să funcţioneze în „circuit închis", fie au ignorat anizotropia spaţiului desfăşurând relaţii inter-industriale la mari distanţe. Ambele manifestări spaţiale pot fi considerate aprioric ca fiind efemere datorită falsei lor apartenenţe la sistemele industriale teritorializate. Solidarităţile spaţiale au fost influenţate şi de două elemente structurale, talia şi poziţia întreprinderilor pe filiera industrială, inter-corelate ca efecte. În general, întreprinderile de talie mare sunt situate la extremitatea superioară a lanţului productiv, constituindu-se în poli generatori de relaţii inter-industriale şi centre de control şi gestionare a acestora. În schimb, întreprinderile mici sunt "prinse" în modele spaţiale caracterizate printr-o anumită rigiditate, subordonate intereselor comandate de marile întreprinderi, cu alternative reduse de reacţie spaţială. Când nu sunt însoţite de capacitate inovativă, de flexibilitate productivă, de strategii ofensive de piaţă, de deschidere spre alianţe şi

cooperări în reţele de subcontractanţi, micile întreprinderi nu pot influenţa desfăşurarea spaţială a relaţiilor inter-industriale.

Relaţiile inter-industriale au fost analizate indirect în literatura geografică românească prin prisma tipologiei concentrărilor de activităţi industriale. Treptele taxonomice au fost stabilite în funcţie de mai multe criterii: valoarea producţiei industriale, numărul de salariaţi industriali la 1000 de locuitori, structura pe ramuri, indicele de mobilitate teritorială a forţei de muncă, coeficientul de valorificare industrială a teritoriului judeţelor, dar şi „intensitatea şi structura legăturilor de producţie" *(Geografia României,* II, 1984). Deşi declarate, legăturile de producţie nu au fost supuse unei cuantificări sistematice, ci au rezultat din evaluări „intuitive" bazate în special pe corelaţiile dintre structurile sectoriale ale centrelor industriale. Desigur, analiza relaţiilor inter-industriale presupune o bază completă de date structurate pe „intrări-ieşiri" preferabil la nivele locale sau regionale care să asigure definirea şi individualizarea coeziunilor spaţiale. Dificil de realizat în condiţii de stabilitate economică, solidarităţile spaţiale ale dezvoltării industriei se dovedesc imposibil de apreciat în manieră empirică în orizontul temporal al tranziţiei, al dinamicii urbane rapide şi selective. În analiza de faţă s-a încercat depăşirea handicapului informaţional prin utilizarea unei metode de spaţializare a informaţiilor, de exploatare a variabilităţii valorilor prin interpolare. Extinderea spaţială a informaţiilor prin diferenţiere, realizată în cazul nostru prin izolinii, înseamnă identificarea de noi atribute în interiorul sau exteriorul spaţiului pentru care dispunem de date. Indicatorul considerat relevant pentru analiza de faţă este reprezentat de gradul de complexitate a industriei urbane evaluat prin numărul ramurilor industriale din fiecare oraş. Valorile au fost relativizate la suprafaţă pentru a reflecta impactul spaţial al centrelor urbane. Apar relevante oraşele mari care prin diversificarea industrială şi talia mare a întreprinderilor de montaj dezvoltă o multitudine de relaţii inter-industriale. Desigur, interacţiunile spaţiale sunt maxime în cazul marilor centre urbane care polarizează interconexiunile economice, fiind relevante în analizele de potenţial demografic sau al definirii structurilor macro-economice. Cu cât este mai mare un oraş cu atât are funcţii socio-economice mai dezvoltate şi o forţă de impact spaţial mai mare. În acest context, înlocuirea relaţiilor industriale cu polarizarea teoretică a interacţiunilor spaţiale exprimate prin intensitatea dezvoltării industriale nu implică dezavantaje metodologice, reuşind să comprime aceeaşi cantitate de informaţii şi să reprezinte suportul unor interpretări corecte. Un alt argument care pledează pentru această alegere se referă la posibilitatea definirii concentrărilor spaţiale prin nivelul dependenţelor economiei urbane de activităţile industriale, capabil să nuanţeze solidarităţile spaţiale. Nu în ultimul rând, trebuie menţionată înţelegerea interacţiunilor spaţiale ca relaţii economice (de producţie şi servicii) şi sociale (migraţii ale forţei de muncă în zonele de atracţie industrială) generate aproape în exclusivitate de dezvoltarea oraşelor ca centre industriale.

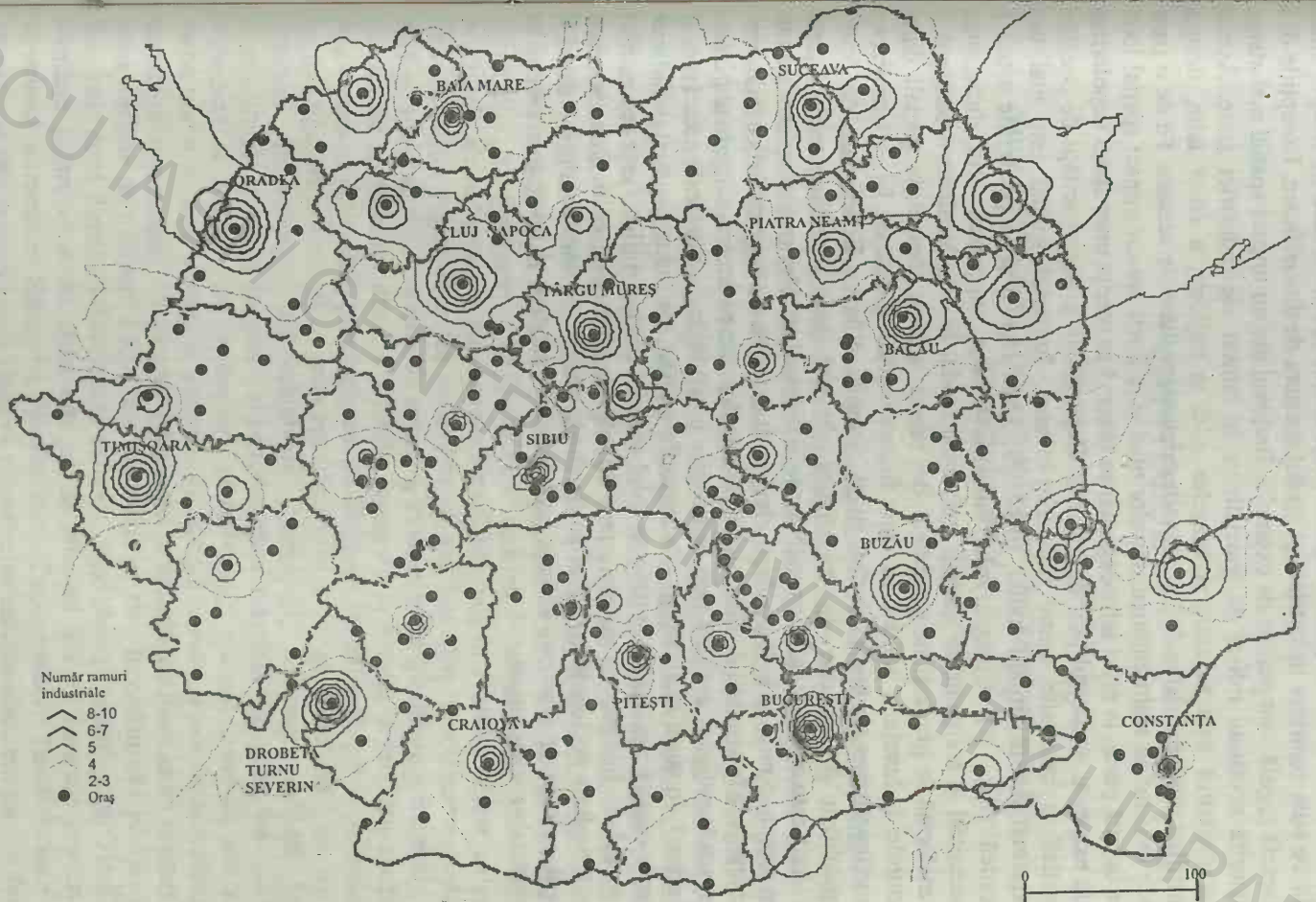

Fig. 38. Gradul de complexitate a industriei urbane

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Se remarcă impactul marilor oraşe asupra spaţiului datorită relaţiei directe dintre talia centrelor industriale şi gradul acestora de diversificare. Excepţiile de la această regulă sunt puţine: de exemplu, Braşovul are un impact spaţial mai atenuat datorită nivelului ridicat de specializare în ramuri ale industriei grele. Aceeaşi caracteristică este valabilă şi oraşelor mici şi mijlocii, a căror talie, desigur, justifică numărul redus de ramuri industriale dezvoltate de acestea. Pe de o parte, este evident că restructurarea oraşelor mici şi mijlocii are un impact spaţial local; pe de altă parte, la nivel intra-regional se observă existenţa unor spaţii nepolarizate (de exemplu, sud-estul ţării dominat de Bucureşti în lipsa capacităţii de coeziune spaţială a celorlalte centre industrial-urbane). Impactul spaţial este mai bine exprimat în Subcarpaţii sudici, în centrul Transilvaniei şi la periferiile estică şi vestică (fig. 38). Concentrările industrial-urbane sugerează prin dimensiuni, intensităţi şi aranjamente spaţiale nu numai modul în care localizarea contiguă se transformă în interacţiune potenţială, dar relevă implicit competiţia spaţială dintre centrele industriale. Modul în care fiecare centru industrial îşi externalizează funcţionalitatea, îmbracă morfologii şi dinamici diferite. Beneficiază de poziţii consolidate în funcţie de capacitatea de dominare, marile centre urbane diversificate cu potenţial economic şi social diversificat. Desigur, abordarea pe care am propus-o nu ajunge la tipologii clasice, descriptive ale concentrărilor industrial-urbane care în condiţii de dinamică rapidă se dovedesc efemere, ci particularizează impactul spaţial al acestora prin conotaţiile funcţionale şi structurale adiacente. Se confirmă, în acest mod, faptul că structurile spaţiale ale industriei sunt definite de marile oraşe (cap. 3.2.3), în timp ce rolul oraşelor mici şi mijlocii este redus, fiind şi mai mult diminuat de restructurarea dificilă din ultimul deceniu. Orice strategie de dezvoltare regională ar trebui să fie fundamentată pe baza rolului potenţial al marilor oraşe de a asigura difuzia procesului de creştere şi integrarea sistemelor industriale mezospaţiale.

BCU IASI / CENTRU

CAPITOLUL 6

NOUL SPAȚIU INDUSTRIAL ROMÂNESC – ÎNTRE FRAGILITATE ȘI PERFORMANȚĂ

Dinamica industriei a fost analizată prin schimbările structurale și funcționale reflectate în organizarea spațiului în contexte evolutive diferențiate aprofundate pe orizonturi temporale lungi sau comprimate în intervalele scurte, recente. Spațiul geografic a fost reconfirmat ca fiind heterogen; acest postulat, unanim acceptat, s-a dovedit a fii dificil de incorporat în ipotezele fundamentale ale analizei spațiale. Spațiul geografic nu este neutru, ci reacționează la modelele de localizare a industriei printr-o dinamică proprie. Rezultată dintr-o dublă cauzalitate, organizarea spațiului suprapune două tipuri de dinamici, cu origini diferite: pe de o parte, dinamica spațială exprimă istoria teritorializată a sistemului productiv reflectând procesul de morfogeneză; pe de altă parte, dinamica spațială este proiecția normelor și practicilor socio-economice care modelează distribuția activităților și fenomenele de polarizare asociate. Periodizarea schimbărilor structurale ale industriei și ale dinamicii spațiale a pus în evidență corespondența dintre evoluția regimurilor de acumulare și continuitățile sau discontinuitățile configurației spațiale. Trecerea în revistă a modelelor de localizare a industriei, a structurilor spațiale rezultate, a efectelor generate la nivelul organizării spațiale de-a lungul secolului XX, pune sub semnul întrebării semnificația perioadei actuale de tranziție. Aceasta trebuie conceptualizată ca o criză structurală sau ca o dinamică de adaptare, de echilibrare structurală, de corespondență între potențialitățile spațiului geografic și performanțele industriei. *Ne aflăm într-o criză provocată de schimbarea conjuncturii economice și politice generale sau este vorba de o reacție normală cauzată de dezechilibrele și disfuncționalitățile acumulate în perioada anterioară?* Răspunsul la această întrebare se va contura în urma analizei de evaluare a spațiului industrial pe care încercăm să-l poziționăm între cele două dimensiuni calitative extreme: fragilitate și performanță. Tipul de abordare pentru care am optat este cel al analizei SWOT (numele reprezintă acronimul termenilor Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats), care se bazează pe descompunerea și clasarea elementelor caracteristice ca: *puncte forte, puncte slabe, șanse și amenințări.* Deși promovează un cadru analitic relevant

pentru managementul strategic, iar abordarea geografică nu are decât opţional valenţe manageriale, metoda a fost adoptată pentru că evoluţia actuală a industriei naţionale impune dezvoltarea capacităţilor de gestionare şi control, reprezentând în esenţă o coordonată strategică a configurării viitorului. Din punct de vedere metodologic, analiza SWOT este adecvată scopului pe care ni l-am propus: în primul rând, ne aflăm într-o perioadă de schimbări rapide de sensuri, în care tendinţele de evoluţie nu s-au stabilizat încă şi pentru a căror înţelegere este nevoie de dezagregarea traiectoriei pe componente constitutive şi etichetarea acestora ca pozitive sau negative; în al doilea rând, dinamica rapidă este modelată de procese economice şi sociale inedite, cu evoluţii simultane şi efecte contradictorii, impunând departajarea riguroasă şi prudentă a elementelor de favorabilitate şi a celor restrictive, a celor care trebuie consolidate de cele care trebuie atenuate; în al treilea rând, rezultatele obţinute nu reflectă decât o analiză de etapă, de aceea este necesară o abordare care poate fi reluată la orice schimbare esenţială de tendinţe evolutive. De regulă, analiza SWOT este organizată în mai multe etape, debutând cu identificarea disfuncţiilor cuprinzând definirea şi ierarhizarea acestora; descrierea prin frecvenţe, incidenţe, sfere de acţiune; analiza cauzalităţilor prin gruparea în funcţie de similitudini sau relaţii; definirea soluţiilor alternative; stabilirea modalităţilor de implementare; monitorizarea şi evaluarea efectelor soluţiilor propuse. Pentru că analiza este una de detaliu, de obicei este însoţită de liste exhaustive de factori catalogaţi pe cele patru dimensiuni, în cazul demersului nostru relaţional, situat la interfaţa dezvoltare industrială-organizare spaţială, considerăm oportună restrângerea analizei doar la elementele a căror evoluţie este direct reflectată în spaţiu. Astfel, din analiza care urmează vor fi ignorate componentele dependente prin geneză sau impact de sfera politică sau economică şi mai puţin relevante pentru cea geografică sau cele care prin gradul mare de generalizare nu ajută la nuanţarea evoluţiilor recente. Desigur în categoria punctelor slabe pot fi incluse elemente ca lipsa capitalului, riscul de ţară şi legislaţia neatractivă pentru investitorii străini, valoarea adăugată moderată a industriei şi numărul relativ scăzut de întreprinderi inovative, relaţii ineficiente între activitatea de cercetare-dezvoltare şi cea de producţie, lipsa unei strategii naţionale coerente şi canalizarea de resurse limitate spre programele de dezvoltare industrială. Definirea punctelor forte ar trebui să cuprindă referiri la caracteristicile, distribuţia şi viabilitatea potenţialului natural şi demografic sau la aşezarea geostrategică la nivel continental şi inter-continental. Printre oportunităţi se pot menţiona valorificarea debuşeului economic al sud-estului european, îmbunătăţirea transporturilor, dezvoltarea surselor alternative de energie sau comportamentul responsabil al utilizatorilor de resurse. În mod similar, pericolele ar putea fi concentrate de pauperizarea populaţiei şi degradarea economică, absenţa creativităţii în managementul de întreprindere, îngrijorarea faţă de accentuarea dependenţelor economiilor locale de activităţile industriale în recesiune, cronicizarea lipsei politicilor de restructurare industrială, inexistenţa unei politici de dezvoltare regională. În locul acestui tip de enumerări - care, desigur prezintă avantajul creării unei imagini generale a contextelor evolutive, dar care, prin diversitatea şi

multitudinea semnificaţiilor, nu constituie decât abordări tangenţiale - ne vom centra analiza pe examinarea selectivă a câtorva particularităţi ale spaţiului industrial, relevante atât pentru performanţa/vulnerabilitatea sistemului productiv, cât şi pentru coerenţa/incoerenţa organizării spaţiale.

6.1. PUNCTE FORTE

Acestea constituie premisele pentru stagnarea declinului şi relansarea evolutivă a industriei româneşti. Printre avantajele structurale şi funcţionale se impun: *specializările industriale regionale,* care prin diversitate oferă contexte evolutive diferite; *flexibilitatea productivă în creştere,* reflectată de dominanţa întreprinderilor mici şi mijlocii; *atractivitatea industriei,* ca indicator al performanţelor contextului macro-economic.

6.1.1. Specializările industriale regionale

Acestea accentuează diferenţele spaţiale prin modul în care funcţionează şi se dezvoltă economiile, rezultând forme diferite de competitivitate care privilegiază anumite pieţe în defavoarea altora. Specializările industriale se bazează pe un sistem convenţional foarte strict: între producători există acorduri care să reflecte interese colective menite să atenueze constrângerile de competitivitate. Când aceste acorduri nu sunt respectate, pot apărea blocaje care conduc la paralizarea acţiunilor şi la risipa resurselor, exprimate prin produse de calitate inferioară, productivitate insuficientă şi inovaţii inadecvate. Actorii economici sunt în mod simplist juxtapuşi, supuşi la interacţiuni ineficiente. O astfel de situaţie nu se traduce doar printr-un eşec de piaţă, lipsa factorilor de producţie adecvaţi, dar şi prin eşecuri de coordonare între actori. Este ceea ce se întâmplă în mod frecvent în sistemul relaţional al industriei româneşti, alterând modelele de specializare tradiţionale. Dezvoltarea diferenţiată a ramurilor industriale, potenţialul discriminatoriu al resurselor au conturat în timp specializări regionale care s-au reflectat în dinamici şi comportamente specifice. Structurile sectoriale pot fi dominate de ramuri industriale în stagnare sau în creştere, avantajând unele spaţii regionale, sau pot să imprime prin declinul altor ramuri industriale evoluţii descendente la nivel macro-spaţial. Potenţialităţile economice sau întârzierile de adaptare sunt rezultate ale diferenţierilor de dinamică survenite în evoluţia ramurilor industriale. Schimbările de traiectorie ale unei ramuri industriale particulare pot să aibă o incidenţă globală redusă, să fie imperceptibile la nivelul dinamicii de ansamblu, dar să aibă repercusiuni considerabile într-o regiune strict specializată. În acest context, diferenţele de specializări industriale pot fi interpretate ca avantaje pentru evoluţia viitoare.

În 1998 profilul mediu naţional era în continuare dominat de industria construcţiilor de maşini, urmată de industria extractivă şi alimentară, dar „tranziţia" egalizase şansele energiei electrice, metalurgiei, confecţiilor, textilei, prelucrării

lemnului şi chimiei. Celelalte ramuri industriale - poligrafie, pielărie şi încălţăminte, celuloză şi hârtie, materiale de construcţie - îşi menţineau ponderile modeste. Diferenţierile regionale sunt marcate prin individualizarea celor şapte tipuri de specializări industriale (fig. 39). Structura acestora corelată cu evoluţia recentă particulară fiecărei ramuri industriale constituie un avantaj sau dezavantaj pentru tendinţele de dezvoltare ale spaţiilor regionale. Se remarcă prin dominanţa industriei extractive, a metalurgiei şi construcţiilor de maşini judeţele Hunedoara, Gorj şi Galaţi. Condiţionările sunt nuanţate: în cazul primelor două problematică este restructurarea minerităului care impune strategii alternative prin selectarea unor activităţi industriale care să dinamizeze economiile locale. Acestea trebuie să fie accesibile ca nivel de calificare a forţei de muncă având în vedere specializarea foarte strictă şi nivelul cultural modest al minerilor, să fie organizate în întreprinderi mici şi mijlocii mai flexibile şi mai adaptabile la contexte economice instabile, să se adreseze în special pieţei locale sau regionale pentru maximizarea efectelor de antrenare şi, nu în ultimul rând, să favorizeze prin localizare atât oraşele cât şi localităţile rurale afectate de declinul industriei extractive. Judeţul Galaţi are o poziţie specială datorită caracterului strategic al combinatului siderurgic a cărui evoluţie va fi determinată de mai mulţi factori economici şi politici, cu rezonanţă naţională şi internaţională. Cel mai numeros tip de specializare regională este cel particularizat de subreprezentarea tuturor ramurilor industriale. Este caracterizat prin coerenţă spaţială, fiind concentrat în partea de sud a ţării, în judeţele de câmpie (Olt, Teleorman, Giurgiu, Ialomiţa, Călăraşi, Constanţa, Tulcea) cărora li se adaugă alte trei judeţe cu nivel de industrializare sub media naţională (Sălaj, Bistriţa Năsăud şi Alba). Potenţialul regional oferă şanse dezvoltării industriei alimentare, care este dependentă însă de performanţele agricole. Precaritatea acestora poate fi depăşită prin perfomanţele de organizare a muncii industriale: reţele eficiente de colectare a materiei prime şi de distribuţie a produselor, promovarea de marketing ofensiv, incorporarea atributelor estetice în standardele de calitate, valorificarea tradiţiilor locale. Următorul tip de specializare industrială este definit de o relativă dominare a industriei textile şi de prelucrare a lemnului în judeţe ca Botoşani, Vaslui, Vrancea, Covasna, Harghita, Satu Mare. Existenţa resurselor locale şi calificarea forţei de muncă favorizează dezvoltarea acestor ramuri industriale. Un avantaj l-ar constitui pentru industria textilă cuplarea cu mici întreprinderi de confecţii pentru realizarea de solidarităţi sectoriale cu efecte cumulative pentru dinamica locală iar pentru industria de prelucrare a lemnului promovarea de serii mici de produse personalizate. Cu potenţialităţi de dezvoltare diversificate sunt judeţele ale căror profile sectoriale se apropie de media naţională, în care toate ramurile industriale sunt bine reprezentate. În mod surprinzător acestea coincid cu cele mai dezvoltate judeţe din punct de vedere industrial care, deşi au parcurs aceeaşi perioadă de restructurări dificile, şi-au menţinut oportunităţi de dezvoltare. Favorabilitatea structurilor de specializare sectorială trebuie însă valorificată diferenţiat, în funcţie de avantajele comparative ale judeţelor incluse în această categorie (Cluj, Braşov, Prahova, Sibiu, Iaşi, Timiş, Dolj, Bihor). Tipologia specializărilor regionale include şi un tip dominat de con-

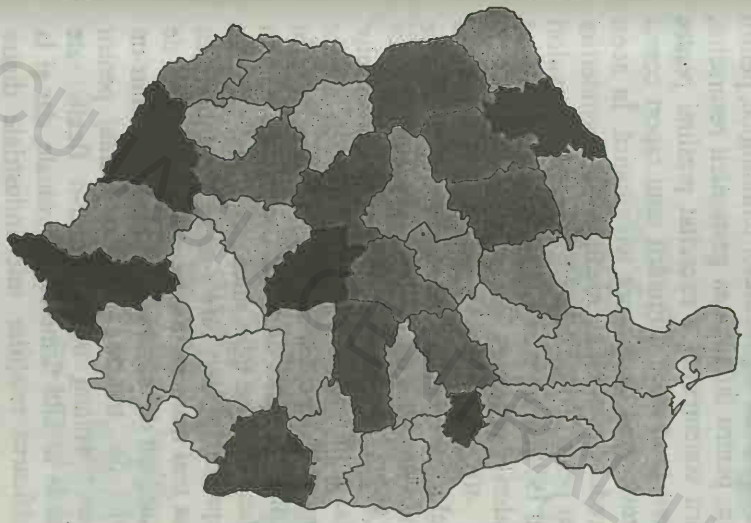

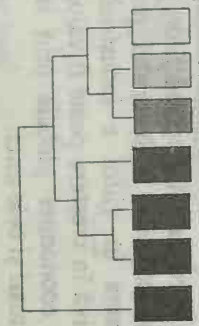

1. Industrie extractivă, metalurgie şi construcţii de maşini
2. Specializare redusă
3. Textilă şi prelucrarea lemnului
4. Construcţii de maşini
5. Construcţii de maşini, chimie, prelucrarea lemnului
6. Specializare similară profilului mediu naţional
7. Construcţii de maşini, industrie chimică, textilă şi alimentară

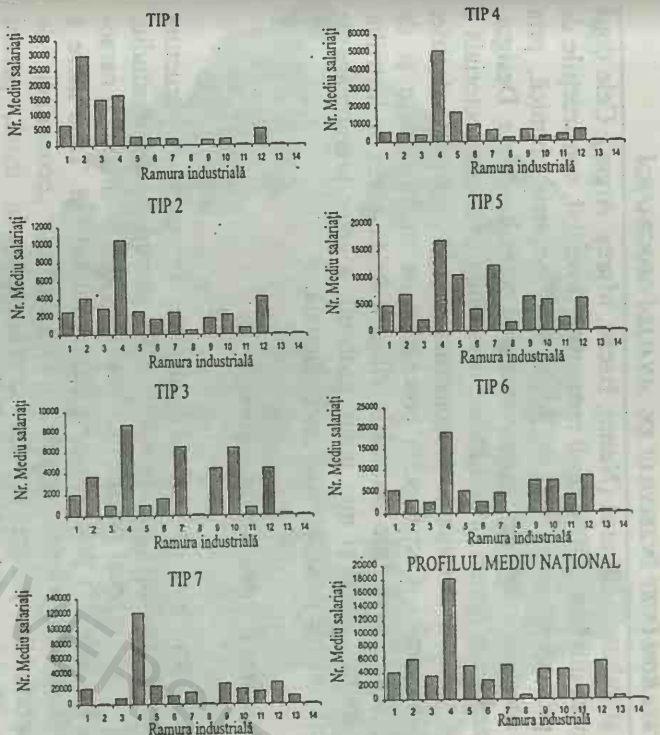

Ramuri industriale
1. Energie electrică şi termică, gaze şi apă 2. Industrie extractivă
3. Metalurgie 4. Construcţii de maşini 5. Chimie 6. Materiale de construcţie 7. Prelucrarea lemnului 8. Celuloza şi hârtie 9. Textilă
10. Confecţii 11. Pielărie şi încălţăminte 12. Alimentară
13. Edituri, poligrafie 14. Altele

Fig. 39. Tipuri de specializare industrială, 1998

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

structiile de maşini şi industria chimică (Neamţ, Bacău, Mureş, Argeş). Cele două ramuri industriale joacă diferenţiat pe ecartul restrictiv - favorabil, construcţiile de maşini favorizând prin specificitate judeţul Argeş, iar industria chimică, prin complementaritatea specializărilor regionale, avantajează celelalte judeţe. Desigur, cea mai bună reprezentare a ramurilor industriale o prezintă structura sectorială a Bucureştiului, cu o relativă dominanţă a construcţiilor de maşini, industriei alimentare, textilei şi chimiei. Convergenţa proceselor de metropolizare şi de descentralizare vor „filtra" evoluţiile sectoriale viitoare în favoarea industriilor orientate spre piaţa de desfacere, şi mai puţin, probabil, a celor promotoare de tehnologii de vârf defavorizate de competiţia internaţională.

6.1.2. Flexibilitatea productivă în creştere

Este exprimată prin schimbările fundamentale survenite în structura întreprinderilor industriale pe categorii de mărime. Pe parcursul acestui studiu, gigantismul industrial a fost invocat de mai multe ori ca element structural caracteristic dezvoltării industriale din perioada anterioară anului 1990. Talia mare a întreprinderilor - rezultată din neînţelegerea semnificaţiilor „economiei de proporţie" - este responsabilă pentru rigiditatea producţiei de masă, pentru imposibilitatea incorporării inovaţiilor de produse şi proceselor tehnologice, pentru dominanţa ciclurilor lungi de producţie, pentru dificultatea gestionării resurselor, inclusiv a forţei de muncă. Noul cadru concurenţial a exercitat presiuni pentru restructurările de talie în scopul creşterii producţiei, asigurării unui raport corect între costuri şi calitate, alinierii la ritmul rapid de inovare tehnologică. În acest context apare normală tendinţa de reducere a taliei medii a întreprinderilor industriale. Ponderea întreprinderilor cu peste 250 de salariaţi înregistrează valori minime de 1,8% din total în 14 judeţe în 1998, în timp ce în 1990 ponderea minimă era de 4,8%. La cealaltă extremă, valorile maxime sunt de 7,6% în 1998 în comparaţie cu 19,7% în 1990 (fig. 40). Structura pe categorii de talie a întreprinderilor a evoluat în favoarea celor mici, schimbând raportul de forţe între extreme. Schimbarea ponderii întreprinderilor mici de la 6,0% la 94% şi a celor mari, cu peste 3000 de salariaţi de la 22,8% la 0,4% exprimă intensitatea proceselor de adaptare structurală, realizate prin mai multe mecanisme: prin divizarea marilor întreprinderi industriale în unităţi productive independente juridic şi financiar, prin declinul producţiei care a determinat reducerea forţei de muncă, dar mai ales prin noua generaţie de întreprinderi în exclusivitate de talie mică. Cele mai radicale restructurări au fost înregistrate de întreprinderile mari care s-au redus numeric cu 61% (de la 341 la 133), concentrând cea mai mare parte a descreşterilor forţei de muncă. Structura întreprinderilor pe categorii de mărime s-a transformat dintr-un handicap existent la începutul perioadei de „tranziţie" într-un avantaj pentru dezvoltarea în viitor a industriei. Acest avantaj tradus printr-o flexibilitate productivă în creştere poate fi valorificat la nivelul firmelor individuale, dar şi la nivelul economiei globale prin intensificarea relaţiilor inter-industriale dintre firmele mari şi cele mici.

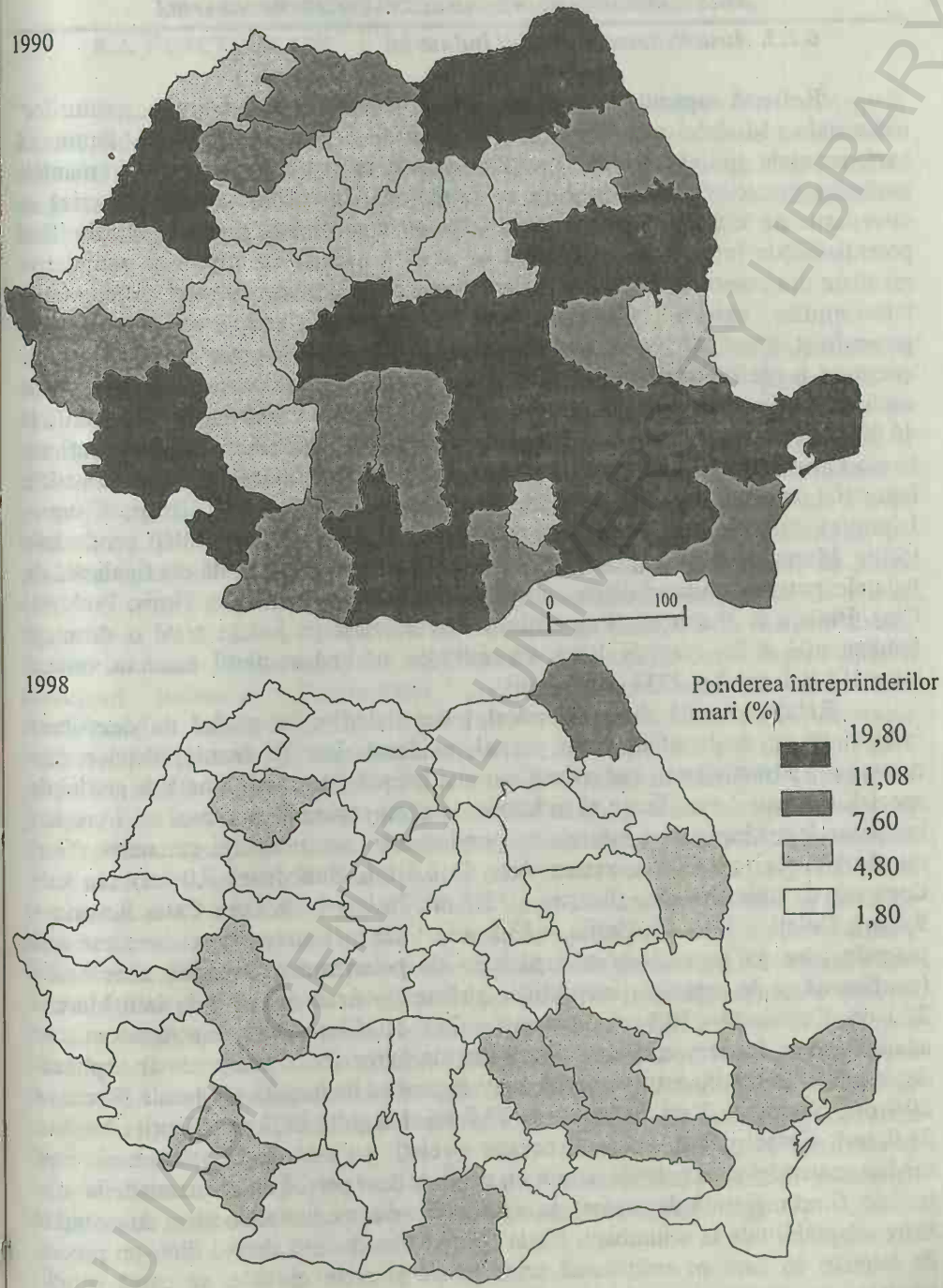

Fig. 40. Ponderea întreprinderilor mari

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

6.1.3. Atractivitatea mediului industrial

Reflectă capacitatea de schimbare, de adaptare, de înnoire a „țesuturilor" industriale. Modelul de dezvoltare endogenă, a pus în evidență faptul că performanțele individuale ale firmelor depind în mare parte de performanțele mediului macro-economic în care se inserează. Un mediu regional în criză se dovedește de obicei neatractiv pentru localizarea firmelor dinamice, limitând potențialitățile interne. În acest mod se explică necesitatea efectelor cumulative rezultate din combinarea capacității endogene de schimbare cu rolul structurant al intervențiilor externe. Deși industria românească înregistrează un declin generalizat, totuși a dovedit o forță considerabilă de polarizare a capitalului, de orientare a preferințelor noilor activități spre sectorul industrial, cuantificată de analiza anterioară care marca o creștere a numărului de întreprinderi de la 2102 la 46.007 în perioada analizată. În 1990 numărul întreprinderilor industriale reflecta în mod direct gradul de industrializare. Județele subdezvoltate din punct de vedere industrial aveau între 20 și 30 de întreprinderi industriale (Călărași, Giurgiu, Ialomița), iar cele mai dezvoltate dețineau între 50 și 70 de unități productive (Sibiu, Mureș, Hunedoara, Dolj, Bihor, Argeș). Ierarhia industrială era finalizată de județele puternic industrializate, cu peste 70 de întreprinderi în Timiș, Prahova, Cluj, Brașov și București. Repartiția întreprinderilor pe județe arată o structură fundamental diferențiată în 1998: ca ordin de mărime numărul acestora variază între 214 (Giurgiu) și 7233 (București).

Relația directă dintre numărul întreprinderilor și gradul de dezvoltare industrială nu se justifică decât parțial, evidentă doar în cazul județelor subdezvoltate. Atractivitatea mai redusă sau mai intensă este condiționată de gradul de specializare sau diversificare al industriei la nivel regional: cele mai mici creșteri numerice le-au înregistrat județele cu ponderi mari ale industriei extractive (Gorj numărul întreprinderilor a crescut doar de 6,8 ori, Hunedoara 8,0 ori) sau cele dominate de industria grea (Brașov – 13,7 ori, Prahova – 9,9 ori, Caraș Severin – 9,4 ori, Galați – 11,6 ori, Brăila – 13,5 ori). Cele mai atractive se dovedesc a fi județele care în general au o capacitate de polarizare economică consolidată (confirmată și de repartiția investițiilor străine): – Arad – 21,7 ori, Satu Mare – 22,1 ori, Constanța – 19,1 ori, București – 25,0 ori, Cluj – 26,9 ori). Acestora li se adaugă județe în care creșterea numărului de întreprinderi nu poate fi explicată decât printr-un mediu antreprenorial activ dinamizat de inițiativele locale (Suceava 20,7 ori, Neamț 39,2 ori, Maramureș 29,7 ori, Harghita 22,3 ori, Bistrița Năsăud 21,0 ori). Caracterul aleatoriu al acestor evoluții nu este decât aparent: de fapt mediul industrial se constituie continuu, depinde doar parțial de caracteristicile sale inițiale, fiind mai mult dependent de schimbările din mediul economic, dovedind o mare adaptabilitate la schimbare. Noua „ordine" productivă derivă dintr-un proces de tatonări în care se articulează crize locale și crize globale, se caută soluții parțiale, se experimentează inovații, se definesc specificități. Toate acestea determină capacități diferențiate de atractivitate, accentuate sau atenuate de evoluția ulterioară a industriei.

6.2. PUNCTE SLABE

Punctele slabe, ca expresie a disfuncţionalităţilor şi dezechilibrelor în egală măsură industriale şi spaţiale, rezultă din promovarea modelelor de localizare a industriei bazate pe *ignorarea distanţei*, formarea reţelelor de întreprinderi *integrate vertical pe principii de echilibrare spaţială*, dezvoltarea economiilor locale prin *dependenţe exclusive de industrie*.

6.2.1. Ignorarea distanţei

Spaţiului geografic şi, mai ales, celui economic le-a fost ataşat caracterul de izotropism în perioada anterioară, datorită formei unice de proprietate şi funcţionării economiei în circuit închis. Eliminarea condiţionărilor legate de distanţe, evident artificială, a conferit procesului de localizare a industriei o „libertate" spaţială nelimitată care a transformat cel puţin teoretic orice localitate într-o potenţială candidată. Renunţarea la acest principiu fundamental nu a avut rolul de a clarifica şi a da consistenţă celorlalte principii rămase valabile, ci din contră a contribuit la „diluarea" exigenţelor de localizare. În procesul de lungă durată al constituirii unui model industrial, proximitatea spaţială este de obicei înţeleasă ca un factor de reducere a incertitudinilor. Esenţială în faza de debut, aceasta se poate atenua odată cu stabilitatea mecanismelor care asigură difuzia modelului industrial. Proximitatea geografică contribuie la articularea constrângerilor locale de tendinţele generale, la compatibilitatea dintre interesele reţelelor instituţionale şi ale actorilor individuali. Noile modele de organizare spaţială a industriei promovează proximitatea geografică ca factor de stimulare a procesului de învăţare colectivă prin intermediul relaţiilor imateriale, permanente şi directe, dintre agenţii economici. Proximitatea geografică nu mai este obligatorie în cazul modelelor industriale dinamice doar dacă acestea se bazează pe „proximitate organizaţională" rezultată din similitudinile de gestionare a producţiei şi forţei de muncă. *Ce relevanţă a avut distanţa ca noţiune opusă proximităţii pentru difuzia industriei în spaţiu?* Dacă ne reamintim că politica de dezvoltare industrială a fost fundamentată pe o logică de echilibrare naţională, dar în acelaşi timp s-a acţionat pentru consolidarea unor sisteme productive regionale, devine evident că distanţa a jucat selectiv ca factor de localizare. Există numeroase cazuri în care ignorarea proximităţii spaţiale a condus la desfăşurarea relaţiilor inter-industriale pe distanţe mari, mai ales în cazul marilor întreprinderi (vezi studiul de caz al Combinatului Siderurgic Galaţi, cap. 2.1.1.). Desigur talia acestora justifică diversitatea şi complexitatea reţelelor de furnizori-beneficiari, dar nu explică în termeni rezonabili din punct de vedere economic dispersia acestora la mari distanţe (fig. 41).

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

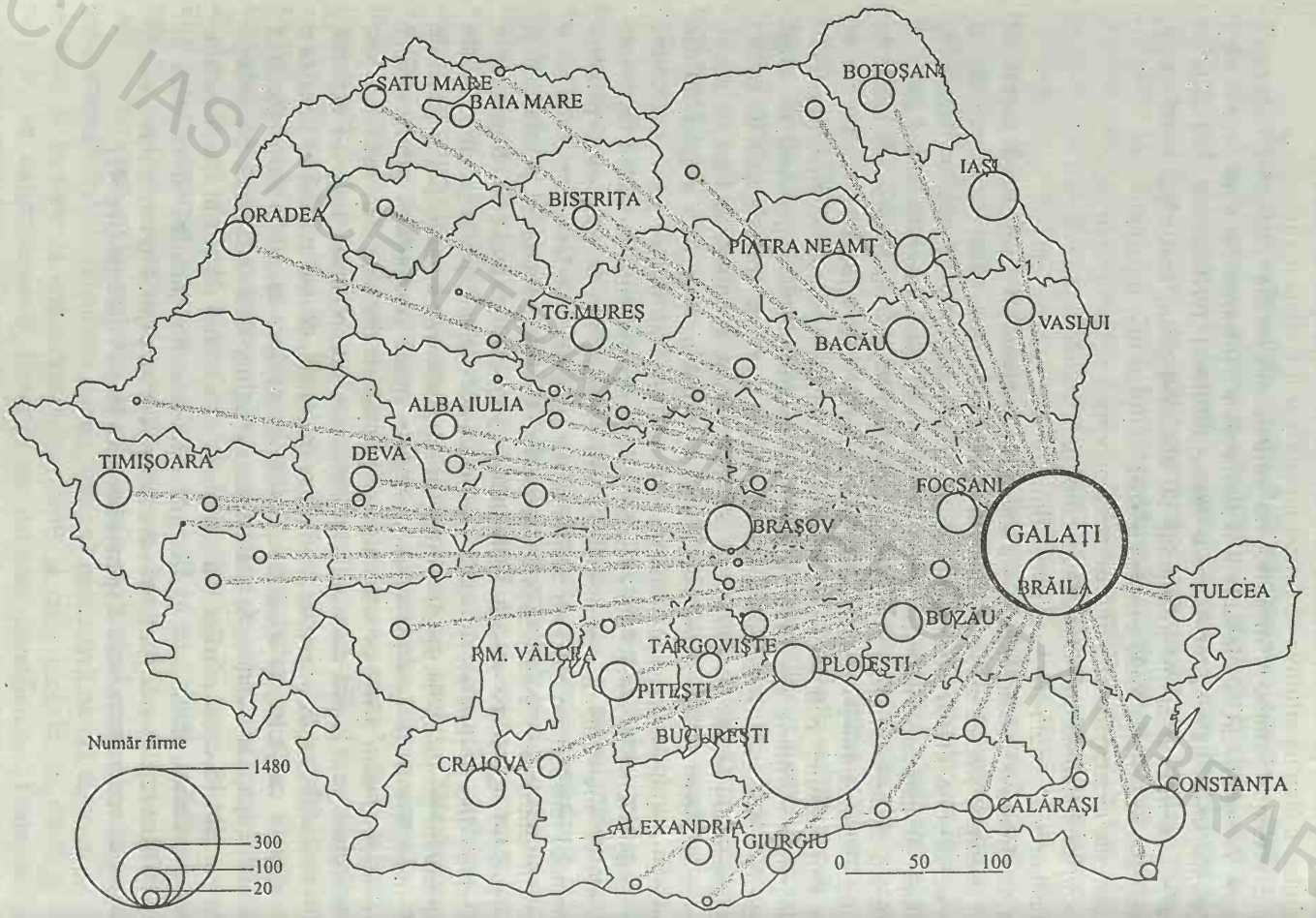

Fig. 41. Relațiile de cooperare ale Combinatului Siderurgic SIDEX S.A. Galați

6.2.2. Integrarea verticală a industriei bazată pe principii de echilibrare spațială

În general, modelul industrial bazat pe producția de masă (denumită fordistă în sistemul capitalist) a utilizat integrarea verticală pentru stimularea polarizării și concentrării spațiale, dar și ca pe un factor de dispersie a activităților industriale în spațiu. Deși descentralizarea productivă a fost considerată ca un rezultat al fazei de maturizare a fordismului, de cele mai multe ori aceasta a fost cauzată de motive clasice de eficientizare, de reducere a costurilor de transport care conduce la delocalizarea uzinelor de asamblare în vecinătatea piețelor de desfacere. Această încercare este dublată în cazul internaționalizării de jocul presiunilor protecționiste. Delocalizarea intervine de obicei după faza de centralizare din cauza căutării unor costuri salariale mai mici și a unui climat social mai puțin tensionat sau, în cazul unei politici voluntariste, pentru echilibrarea spațiului economic. Pentru a produce externalități pozitive, integrarea verticală implică flexibilitate rezultată mai mult din competențe organizaționale decât din cele tehnice. Acestea nu se pot constitui decât la nivel local bazate pe un proces comun de învățare prin interacțiunile intra- și interfirme. Competențele de flexibilitate productivă sunt înscrise în spațiu, fac parte din cultura locală. Nu pot fi ușor reproduse, pentru că performanțele acestora sunt sensibile la practicile și convențiile economice și sociale diferite. După 1975, politica industrială a inclus printre priorități descentralizarea producției din marile orașe către spațiile rurale vecine, în dublu scop: de a forma sisteme regionale coerente prin lărgirea bazei ierarhiei urbane și de a menține forța de muncă pe loc prin activitățile industriale. Se stimula creșterea veniturilor populației rurale și includerea localităților în procese de dezvoltare și modernizare menite să reducă „diferențele dintre sat și oraș". În jurul marilor orașe (Iași, Timișoara, Arad, Sibiu, București) au apărut constelații de mici întreprinderi industriale, concepute ca secții de producție ale marilor întreprinderi urbane. Raționamentul care a stat la baza acestui mod de organizare a cuprins mai multe erori: în primul rând, statutul de filială a eliminat autonomia administrativă, exprimând de fapt o descentralizare a producției prin centralizarea controlului, ceea ce a constrâns noua implantare industrială să funcționeze conform deciziilor venite dintr-un mediu extern; în al doilea, rând subordonarea filialelor, intereselor productive și financiare ale marilor întreprinderi a creeat ierarhii industriale și relații spațiale care opuneau marea întreprindere și mica unitate de producție, marele oraș ca spațiu al deciziilor, al puterii, al controlului și localitățile rurale ca spații supuse dominării; în al treilea rând, descentralizarea productivă a avut un caracter strict sectorial generator de riscuri evolutive pentru micile întreprinderi rurale, care deși înscrise material într-un spațiu, prin profilul lor, acestea erau „rupte" de contextul local. Tipul de cooperare le transforma în părți componente ale unor rețele localizate în alt spațiu, de obicei marele oraș din apropiere; în al patrulea rând, orice nouă implantare industrială impune anumite angajamente din partea agenților economici față de spațiile vizate prin alegerea de localizare, de aceea deciziile acestora sunt parțial legate de sistemul economic localizat în care

sunt înscrise. Este vorba de înrădăcinarea teritorială a întreprinderilor industriale, esenţială pentru viabilitatea economică şi socială a acestora. Ataşarea la mediul local conferă dinamicii economice o puternică inerţie, care nu a acţionat în cazul majorităţii filialelor rurale apărute prin descentralizare datorită dependenţelor de spaţiile externe şi artificialităţii localizărilor. Disfuncţionalităţile înregistrate de marile întreprinderi urbane au determinat dispariţia multora dintre micile ateliere rurale datorită includerii acestora din urmă în scheme rigide de producţie care le-au împiedicat să se integreze în alte reţele prin lipsa de rezistenţă, flexibilitate, ofensivă de piaţă şi apartenenţei la alte sisteme industriale teritorializate care au exclus cooperarea cu economia locală. Aceste condiţionări foarte stricte au făcut imposibilă orice tentativă de adaptare la contextul de independenţă concurenţială. Integrarea verticală a industriei menită să solidarizeze spaţiul urban de cel rural a fost „dezintegrată spaţial", determinând efecte la nivelul economiilor rurale prin schimbări de funcţionalităţi şi de structuri sociale şi la nivelul coeziunilor regionale prin eliminarea dependenţelor spaţiale asigurate de relaţiile inter-industriale. Integrarea verticală a industriei a generat o dinamică spaţială reversibilă: întreprinderi industriale au apărut şi au dispărut din spaţiul rural datorită modului nerealist de organizare a sistemului productiv (vezi studiul de caz al Timişoarei, cap. 2.1.2.). Organizarea „periferiei" printr-o logică „de centru" naşte conflicte intra- şi interspaţiale, care alterează modelele de distribuţie a industriei cu efecte asupra structurilor şi funcţionalităţilor productive.

6.2.3. Dependenţa exclusivă a economiei locale de industrie

Oraşele industriale au apărut odată cu debutul industriei în România. Dominanţa activităţilor industriale prezintă o gradaţie bine delimitată şi diferit reflectată de funcţiile urbane: în primul rând, s-au conturat oraşele industriale a căror economie este dominată de mai multe ramuri industriale ierarhizate diferenţiat şi cu un profil industrial diversificat; în al doilea rând, există oraşe mono-specializate, cu o singură industrie dominantă şi un sistem de relaţii inter-industriale strict definite spaţial; în al treilea rând, există oraşe monoindustriale cu activităţi concentrate într-o singură mare întreprindere, cu un grad de dependenţă economică şi socială, industrial-urbană maximă. La acest tip de centre industriale ne vom referi în continuare, pe de o parte, datorită faptului că reprezintă din punct de vedere teoretic cazuri speciale ale relaţiei dezvoltare urbană – dezvoltare industrială şi, pe de altă parte, datorită frecvenţei pe care o înregistrează în sistemul industrial-urban românesc şi dificultăţilor pe care le ridică în contextul restructurării. În general, dependenţa de o singură mare întreprindere apare în cazul oraşelor de talie mică sau mijlocie, a căror dezvoltare economică, socială, urbanistică poartă amprenta rolului acesteia în polarizarea economică şi socială. Marea întreprindere a determinat dezvoltarea celorlalte tipuri de activităţi economice, a direcţionat reţeaua căilor de comunicaţie, a concentrat cea mai mare parte a forţei de muncă, a influenţat structura internă a spaţiului urban prin dimensionarea şi localizarea zonelor rezidenţiale, comerciale, culturale. Oraşele

generate de o mare întreprindere se caracterizează prin omogenizare socială şi prin stabilitatea economică. Existenţa oraşului se confundă cu cea a marii întreprinderi care îi conferă identitate. *Cum reacţionează acest tip de organism urban la restructurarea industriei, ce capacitate de adaptare prezintă la noile condiţii, ce atractivitate are pentru alte tipuri de activităţi, cum pot fi depăşite riscurile sociale?* Acestea sunt câteva dintre incertitudinile care apar în cazul restructurării industriei dominante şi care confruntă în momentul de faţă numeroase centre urbane mici şi mijlocii super-specializate industrial. De aceea, în procesul restructurării industriale se impune o analiză concretă a contextului local şi regional pentru a depista variantele de reprofilare sau de încurajare a noi activităţi economice. În politicile de dezvoltare industrială viitoare este esenţial de a cunoaşte care este pragul la care dependenţa industrială devine risc urban? Toate aceste evoluţii îşi au originea în modul în care s-a conturat sistemul productiv şi comunitatea locală. Acestea au rezultat din reproducţia repetitivă a vechilor structuri prin menţinerea aceloraşi tradiţii şi convenţii sociale, a unei identităţi comune şi a unei societăţi înrădăcinată în contextul local. S-a definit o societate stabilă, statică legată de istoria locului şi de relaţiile interne dar cu o slabă comunicare faţă de prezent şi de sistemele sociale externe. Fabrica a modelat piaţa locală a forţei de muncă, dimensionând-o şi orientând-o profesional. Inexistenţa conflictelor dintre forţa de muncă şi capital, proprie societăţii socialiste, a condus în general la conturarea unor comunităţi sociale omogene, accentuate în cazul micilor centre urbane dominate de o mare întreprindere industrială. Stabilitatea consolidată pe termen lung se traduce în condiţii de restructurare a industriei dominante prin lipsa flexibilităţii structurilor sociale şi economice. Tradiţia profesională construită de-a lungul mai multor generaţii nu are valoare comercială în momentul în care schimbarea fundamentală a contextului economic cere experienţe alternative. De obicei, oraşele monoindustriale supuse procesului de restructurare se caracterizează prin absenţa iniţiativelor antreprenoriale locale. Cea mai serioasă barieră pare a fi inacceptarea necesităţii de iniţiative private şi inovaţii şi mai ales lipsa experienţei de a iniţia şi a menţine o afacere într-un mediu competitiv (desigur, se presupune că există progrese instituţionale şi sprijin economic). Se adaugă efectele „localizate" ale procesului de restructurare industrială care produce oportunităţi, dar şi restricţii ale modurilor alternative de dezvoltare. Experienţa acumulată local orientează iniţiativele interne spre promovarea activităţilor care se pliază pe structurile industriale existente. Cu alte cuvinte, structura economică este reprodusă prin noi activităţi care le continuă pe cele tradiţionale, acţionând deci o inerţie a specializării care frânează tendinţele de diversificare industrială. Monospecializarea industrială în condiţii de schimbări structurale constituie un handicap pentru declanşarea dezvoltării endogene bazată pe valorificarea potenţialului intern (vezi studiul de caz al oraşului Buhuşi, cap. 2.1.3.). Se conturează o singură ieşire din criză: comunicarea şi acţiunea convergentă a marii întreprinderi, a administraţiei locale, a instituţiilor publice, a comunităţii în ansamblu, a organismelor regionale. Într-o perspectivă globală, la nivelul anului 1990 existau 45 de oraşe, în majoritate de talie mică, a căror forţă de

muncă industrială era concentrată în proporţie de peste 50% într-o singură mare întreprindere. Cu ponderi între 50% şi 70% se înscriau oraşele Adjud (Întreprinderea de Celuloză şi Hârtie), Câmpulung (Uzina de Automobile de Teren), Făgăraş (Combinatul Chimic), Bocşa (Întreprinderea de Construcţii Metalice), Zlatna (Întreprinderea Metalurgică), Ocna Mureş (Combinatul de Produse Sodice). Între 70% şi 90% din activii din industrie erau concentraţi în întreprinderi textile (Tălmaciu, Săveni, Buhuşi), constructoare de maşini (Balş, Avrig, Breaza, Ştei, Sinaia, Filiaşi, Săcele), metalurgice (Câmpia Turzii, Aiud). Majoritatea fac parte din categoria oraşelor care au pierdut peste 50% din forţa de muncă din industrie a anului 1990 (Adjud – 70,5%, Săveni – 66,4%, Buhuşi – 64,7%, Tălmaciu – 63,7%, Ştei – 61,3%), deşi numărul mult mai mare al acestora dovedeşte că declinul industrial nu poate fi exclusiv explicat de existenţa marilor întreprinderi.

6.3. OPORTUNITĂŢI

Acestea sunt reflectate de acumularea avantajelor comparative, cu efecte spaţiale discriminatorii mai ales în condiţii de recesiune industrială. Evoluţia recentă, deşi definită de generalizarea declinului industrial, a imprimat ritmuri diferenţiate de descreştere, modificând poziţiile relative ale centrelor industriale şi configurând noi distribuţii spaţiale. Din aceste fluctuaţii localizate s-au conturat diferenţiat şansele de dezvoltare industrială, posibilităţile de redresare a traiectoriilor evolutive. Perioada de debut a „tranziţiei" caracterizată prin constituirea cadrului legislativ şi instituţional „din mers" care a determinat incoerenţe de organizare şi divergenţe de tendinţe, prin inexistenţa unei politici, fie naţională, regională sau sectorială, care a privat evoluţia de ansamblu de priorităţi şi finalităţi, prin acumularea de cauzalităţi negative provenite din disfuncţionalităţile economiei naţionale sau din presiunea contextului internaţional, a imprimat un puternic caracter aleatoriu evoluţiei industriei. În aceste condiţii, şansele sunt dispersate ca semnificaţii şi incidenţă.

6.3.1. Privatizarea industriei

Singura „oportunitate" cu impact naţional este *privatizarea industriei.* Concepută ca o schimbare formală a tipului de proprietate, prin transferul din proprietatea statului în cea a acţionarilor individuali, neposesori de capital, privatizarea a avut ca efecte imediate reducerea puterii economice a industriei. Totuşi, prin caracteristicile sale intrinseci, privatizarea este genetic legată de noţiunile de eficienţă, competitivitate, rentabilitate. De aceea, este considerată în analiza de faţă ca o oportunitate pentru dezvoltarea ulterioară a industriei. În general, întreprinderile care au prezentat interes pentru privatizare sunt de talie mică şi mijlocie, aparţinând în special industriei alimentare, textile, confecţiilor,

prelucrării lemnului. Mărimea întreprinderilor industriale şi apartenenţa lor sectorială au fost singurele „bariere" pentru difuzia procesului de privatizare, distribuţia spaţială foarte „echilibrată" demonstrând că poziţia oraşelor în ierarhiile regionale sau gradul de accesibilitate nu au dezavantajat centrele industriale. Se observă diferenţieri în interiorul spaţiilor judeţene, incidenţa privatizării fiind punctuală în unele (Brăila, Gorj, Tulcea, Giurgiu, Mehedinţi) sau dispersată în altele (Suceava, Teleorman, Olt, Sibiu, Timiş, Cluj, Braşov). Evaluarea nivelului privatizării prin ponderea salariaţilor din întreprinderile privatizate din totalul activilor din industrie pune în evidenţă faptul că cele mai reduse valori, sub 20% se înregistrează în cazul oraşelor mici şi mijlocii super-specializate (Oneşti, Ştei, Făgăraş, Titu, Râşnov, Turda) şi al oraşelor mari dominate de construcţiile de maşini sau metalurgie, care se bazează de obicei pe întreprinderile de talie mare (Braşov, Brăila, Reşiţa, Târgovişte, Galaţi, Hunedoara, Baia Mare, Slatina). Cele mai frecvente valori sunt cele situate între 20% şi 50%, grupând oraşe heterogene ca talie dar omogene prin diversitatea profilelor industriale. Sunt incluse în această categorie oraşe cu dominanţă sectorială (Oţelu Roşu, Tărnăveni, Mizil, Moreni, Orăştie) sau diversificate datorită taliei demografice sau statutului administrativ (Arad, Piteşti, Oradea, Buzău, Cluj Napoca, Miercurea Ciuc, Deva, Târgu Mureş, Timişoara, Vaslui, Focşani). Impactul cel mai pregnant al privatizării, prin ponderi de peste 50%, favorizează oraşele mici şi mijlocii, fie diversificate, fie dominate de ramuri industriale „mai uşor" privatizabile. Poziţia privilegiată a acestora derivă din privatizări singulare concentrate de întreprinderea dominantă (Ineu - tricotaje; Topoloveni - componente auto; Buşteni - hârtie; Panciu - confecţii) sau din privatizări cumulate (Curtea de Argeş - porţelan, con: i, electrotehnică, prelucrarea lemnului, panificaţie; Marghita - pielărie şi încălţăminte, confecţii, mobilă; Scorniceşti - alimentară, confecţii, construcţii de maşini; Câmpulung Moldovenesc - mobilă, confecţii, pielărie şi încălţăminte; Şimleu Silvaniei - alimentară, prelucrarea lemnului; Târgu Frumos - pielărie şi încălţăminte, tricotaje).

Menţinându-ne la nivelul consideraţiilor teoretice, putem aprecia că privatizarea industriei este un factor de diferenţiere a şanselor de dezvoltare. Aprioric, centrele industriale a căror privatizare este avansată se vor distanţa ca posibilităţi de evoluţie faţă de cele excluse din acest proces. Diferenţierile pot fi marcante având în vedere că de efectele privatizării beneficiau doar 75 de oraşe în opoziţie cu celelalte 188 ale căror structuri industriale nu au constituit premise favorabile pentru procesul de privatizare.

6.4. PERICOLE

Spre deosebire de oportunităţi, pericolele rezultă din dezavantajele acumulate prin evoluţia recentă a industriei. Tot spre deosebire de oportunităţi, acestea au manifestări multiple. Liantul acestora este reprezentat de cauzele comune generate de disfuncţionalităţi sau dezechilibre structurale şi de efectele comune care reduc performanţele economice şi accentuează riscurile sociale.

Definirea şi individualizarea incidenţei spaţiale a pericolelor rezultă din suprapunerea unor „imagini paralele" oferite de: *„punctele fierbinţi" între concentrare şi dispersie spaţială (închideri de mine şi disponibilizări în industria extractivă, lichidări şi falimente în industria prelucrătoare); fragilizarea economiilor locale; dispariţia industriei şi localizarea riscurilor sociale.*

6.4.1. „Punctele fierbinţi" - între concentrare şi dispersie spaţială

Închiderile de mine şi disponibilizările de forţă de muncă sunt acţiuni recente în evoluţia industriei extractive. Protejat până de curând de caracterul strategic, mineritul înregistrează restructurări particularizate prin incidenţa temporală abruptă şi prin dimensiunile acesteia. Efectele sunt agravate de localizarea areală care afectează în special aşezări rurale în care reconversia forţei de muncă şi atragerea de activităţi dinamice sunt limitate. Deşi s-au derulat începând cu septembrie 1997, restructurările miniere s-au concretizat prin reducerea forţei de muncă în medie cu 50%, evident cu fluctuaţii de la un bazin minier la altul. Într-o ierarhie relativă, bazinul huilifer Petroşani a pierdut 56,0% din numărul de salariaţi, bazinul lignitifer din Oltenia subcarpatică 44,1%, exploatările neferoase din regiunea Baia Mare 45,2%, iar cele din Carpaţii Occidentali 36,3%. În bazinul Valea Jiului, pierderile de forţă de muncă se datorează în special reducerii activităţii extractive în minele Dâlja, Aninoasa, Paroşeni, Bărbăteni şi mai puţin închiderilor de mine care au afectat doar exploatările Câmpu lui Neag şi Petrila sud. În schimb, în bazinul lignitifer Oltenia subcarpatică, restructurările de personal au rezultat din închiderea celor nouă mine (Cerna, Berbeşti, Lupoaia, Armăşeşti, Horăşti) şi cariere (Seciuri Vest, Valea Mare, Berbeşti est, Oteşani). Au rămas în funcţiune 13 exploatări miniere cu efective mult reduse (cariera Berbeşti de la 5499 de salariaţi la 2382, Drăgoteşti dela 2700 la 1060, Cerna de la 1352 la 411). În regiunea minieră Baia Mare au fost închise 11 mine rezultând 6999 de salariaţi disponibilizaţi, celelalte 15 exploatări fiind încă în funcţiune dar cu mari reduceri de forţă de muncă, cu efecte negative asupra populaţiei din Baia Sprie, Băiuţ, Cavnic, Turţ, Târgu Lăpuş, Borşa. Închiderea minelor Leşu Ursului (1841 de salariaţi), Nistru Ilba (1265), Gura Băii (749), Săsar (602), Rodna (491), Dorna (470), Burloaia (396) au afectat forţa de muncă rezidentă în localităţile Crucea, Ostra, Nistru, Borşa, Dorna, Rodna, Baia Mare. În Carpaţii Occidentali au fost închise minele Ruşchiţa, Boiţa, Baia de Aramă, Ocna de Fier, iar celelalte menţinute în exploatare (Brad, Poiana Ruscă, Moldova Nouă, Veţel, Certej, Abrud, Baia de Arieş) şi-au redus personalul cu 7512 salariaţi. Ca regulă generală, existenţa activităţilor extractive într-o localitate rurală concentra în proporţii de până la 80-90% forţa de muncă, creând o dependenţă economică şi socială excesivă. De aceea dispariţia sau reducerea activităţii miniere generează o dezintegrare a structurilor economice, o anulare a identităţii sociale. Comunitatea locală este în pericol de a-şi pierde coeziunea prin eliminarea suportului material al existenţei şi prin descompunerea relaţiilor inter-personale.

Falimentele şi lichidările, ca reacţii extreme la criză, afectează în ultimul timp industria de prelucrare. Incidenţa lor exclusivă în oraşe determină efecte

punctuale la nivelul forţei de muncă şi economiei urbane. Există două proceduri derulate în prezent: una de dizolvare-lichidare, iniţiată de FPS în funcţie de criterii economico-financiare, de evoluţia şi perspectivele întreprinderilor; cea dea doua de reorganizare juridică şi faliment, desfăşurată sub autoritatea tribunalului şi sub controlul judecătorului sindic la cererea creditorilor în cazul în care întreprinderea nu are nici o posibilitate de rambursare a datoriilor. Cele mai multe întreprinderi aparţin industriei alimentare, urmată de construcţiile de maşini, industria chimică, prelucrarea lemnului, textilă, metalurgie. Astfel, la nivelul 1998 dispăruseră de pe harta economică a ţării întreprinderea de zahăr din Ianca, întreprinderile de conserve legume-fructe din Arad, Bistriţa, Olteniţa, Topoloveni, Oradea, Valea lui Mihai, întreprinderile de preparate din carne din Arad, Glincarn Bucureşti, Zalău şi Cluj. Falimentare sunt întreprinderile de prelucrare a lemnului din Covasna, Gheorghieni, Târgu Neamţ, Sighetu Marmaţiei, Vişeu de Sus şi Târgu Lăpuş, urmând a fi privatizate. În industria textilă sunt pe punctul de a se închide întreprinderea de confecţii din Miercurea Ciuc, filatura de bumbac şi integrata de lână din Gura Humorului, întreprinderea textilă din Fălticeni, integrata de in din Botoşani. Alte lichidări de întreprinderi „ating" industria din Hunedoara (materiale de construcţie), Marghita (construcţii de maşini), Sighişoara (construcţii metalice). Riscurile sociale sunt intensificate în cazul închiderii întreprinderii care concentra cea mai mare parte a forţei de muncă locale sau în cazul existenţei mai multor întreprinderi falimentare. Se conturează în acest mod câteva oraşe care vor constitui „puncte fierbinţi" ale procesului de restructurare industrială: Focşani (se închid 4 întreprinderi), Roman (4), Piatra Neamţ (3), Deva (2), Brăila (2). Sunt în curs de lichidare întreprinderi cu renume în industria românească: Solventul Timişoara, Carbosin Copşa Mică, Grulen Câmpulung, IMUDO Dorohoi, Termorom Cluj Napoca, Dunacor Brăila, Promex Brăila, IAIFO Zalău. Desigur, efectele falimentelor industriale se resimt în primul rând asupra mediului economic şi social local, dar nu trebuie ignorate implicaţiile dispariţiei unor mari întreprinderi prin dezechilibrele relaţiilor inter-industriale asupra altor sisteme industriale localizate.

6.4.2. Fragilizarea economiilor locale

Fragilizarea economiilor locale s-a produs pe fondul declinului generalizat al industriei prin restructurarea haotică a profilelor economice. Accentuarea dependenţelor de industrie s-a datorat descreşterilor mai intense ale populaţiei active totale în comparaţie cu cea industrială. Efectele acestor tendinţe de evoluţie sunt cu atât mai grave cu cât incidenţa lor afectează oraşele mici şi mijlocii cu specializare industrială iniţială. Declinul activităţii dominante conturează un mediu economic în criză, declanşând degradarea celorlalte activităţi. În general, specializarea industrială prin dominanţa în structura economiilor locale determină insuficienţa activităţilor de servicii, contribuind la disfuncţionalităţi interne şi la dependenţe externe. Dezechilibrul structural este intensificat în cazul în care deşi în valori absolute activităţile industriale pierd forţă de muncă, în valori relative îşi consolidează poziţia în structurile economice şi sociale locale. Efectele cumulate se concretizează prin creşterea ratei de inactivitate şi prin degradarea generală

a comunităţilor locale din punct de vedere economic şi social. În perioada 1990-1998, 77 de oraşe au suferit o accentuare a vulnerabilităţii urbane, pe termen scurt şi mediu, cel puţin (faţă de 31 de oraşe în intervalul 1990-1995). Exemple reprezentative sunt oraşele Mioveni (în care ponderea salariaţilor din industrie a crescut de la 79 la 86,2%), Oţelu Roşu (de la 69 la 77,1%), Orăştie (de la 63 la 72,5%), Bălan (de la 73 la 85,2%), Moreni (de la 67 la 80,1%), Boldeşti-Scăeni (de la 62 la 80,1%). Gradul redus de atractivitate al acestor oraşe pentru activităţi dinamice a limitat posibilităţile alternative de dezvoltare. Nu există activităţi de substituire care să atenueze impactul declinului activităţilor industriale de degradare socială şi fragilizare economică.

6.4.3. Declinul accentuat al activităţilor industriale

Declinul accentuat al activităţilor industriale poate fi considerat în actuala conjunctură economică drept un pericol pentru funcţionalitatea organismelor urbane şi existenţa comunităţilor locale. Acesta înseamnă dispariţia parţială sau cvasi-totală a activităţilor industriale din profilul economic. Un număr de 116 oraşe au înregistrat în perioada 1990-1998 descreşteri ale activilor din industrie de peste 50% din totalul existent la începutul intervalului, număr care reprezintă dublul faţă de cel înregistrat în 1995 – 50 de oraşe). În general, acestea sunt oraşe mici şi mijlocii, particularizate de gradul diferit de dezvoltare industrială. De exemplu, descreşteri de 50-70% înregistrează atât oraşele industriale specializate (Făgăraş, Bocşa, Comăneşti, Fălticeni, Râşnov, Copşa Mică, Cugir), cât şi cele cu dezvoltare industrială modestă (Budeşti, Măcin, Seini, Sovata, Băile Olăneşti). Cele mai importante descreşteri, de peste 70% din forţa de muncă iniţială, grupează în acelaşi sens oraşe cu nivele diferite de specializare şi dezvoltare industrială (Darabani, Vlăhiţa, Băileşti alături de Mihăileşti, Fundulea, Lehliu Gară). Din punct de vedere al funcţiilor urbane are loc o reducere a gradului de specializare industrială şi o frecvenţă mai mare a dominării activităţilor agricole, mai ales în estul şi sudul ţării (fig. 42).

CONCLUZII

Spaţiul industrial reflectă, prin evoluţia sa recentă, contextul general de transformări economice şi sociale, definit cu ambiguitate „tranziţie". Ca şi tranziţia, care nu sugerează decât o dimensiune temporală fără să indice sensul evoluţiei, spaţiul industrial parcurge o etapă de schimbări profunde rezultate prin mecanisme discordante cu efecte confuze. Rareori evoluţia industrială este stabilă, dar cea care se derulează în prezent se caracterizează printr-o instabilitate de lungă durată, pluri-cauzală şi multidirecţională, cu rupturi de ritmuri şi de sensuri, incorporată în configuraţia spaţială.

Dinamica spaţială a industriei în secolul XX a creat distribuţii departe de a fi „echilibrate spaţial", determinând în special concentrarea într-un număr restrâns de nuclee. Până la Marea Unire, dezvoltarea spaţială a industriei a fost generată de o logică fragmentară: în Principate se caracteriza prin concentrarea în axa centrală „munteană" pe direcţia nord-sud şi difuzia în câteva nuclee izolate, iar în Transilvania,

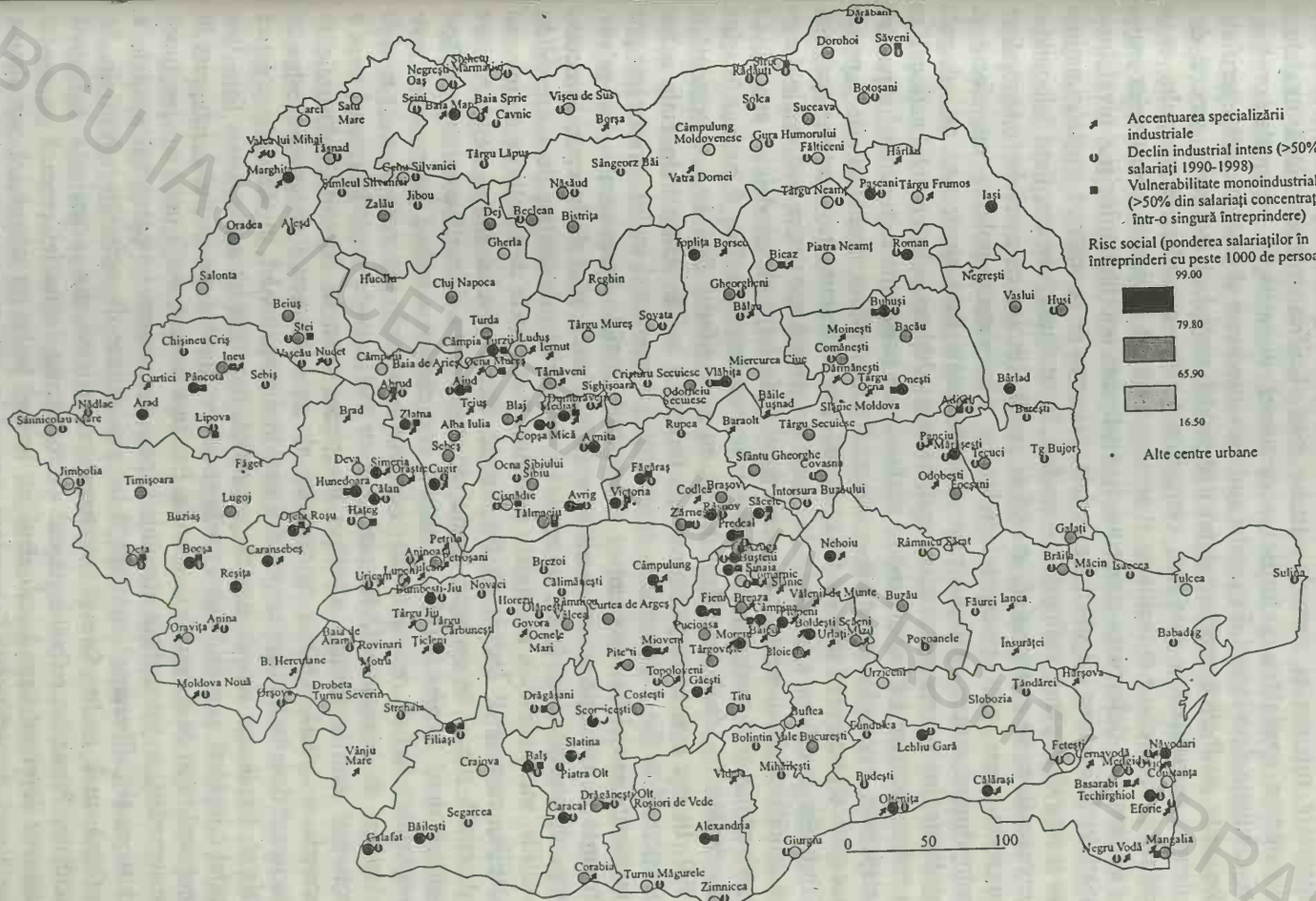

Fig. 42. Restructurarea industriei urbane

BCU IAŞI CENTRU DE RESURSE ELECTRONICE LIBRARY

ca periferie a Imperiului Austro-Ungar, a purtat amprenta dependenței spațiale de resursele miniere și centrele urbane mari. Unificarea celor două modele de organizare spațială a industriei accentuează disparitățile regionale, creând o continuitate de-a lungul diagonalei sud-est – nord-vest și discontinuități periferice. Perioada postbelică conturează un nou model spațial al industriei generat de o viziune particulară a spațiului, concretizată prin: considerarea spațiului ca un element care trebuie să faciliteze și nu să constrângă realizarea obiectivelor majore – dispersia în defavoarea concentrării, egalizarea oportunităților și a nivelelor de viață în defavoarea inegalităților inițiale; percepția de la centru a spațiului național ca o suprafață plană, realitatea geografică, în continuă mișcare, fiind înlocuită cu reprezentarea sa cartografică, statică și inertă; eliminarea nivelelor intermediare, prezente doar prin corespondențele lor administrativ-politice cu efecte de comprimare asupra spațiului prin care distanțele sunt șterse sau mai degrabă egalizate; incoerența perspectivei spațiale care - deși consideră nivelul național „ca o unitate economică" conferindu-i atributele de integralitate, coeziune, capacitate relațională, complementaritate - atașează localităților calitatea de „puncte geografice", sugerând în acest fel izolarea, lipsa de reacție, fragmentarea spațiului. Eforturile de difuzie a industriei în spațiu au generat noi centre industriale dar nu au modificat fundamental traiectoria liniilor de forță ale modelului spațial. *Ce configurație ar fi avut distribuția industriei românești dacă ar fi evoluat în afara „încărcăturii" ideologice?* Probabil că nu mult diferită față de cea existentă în 1990. In cea mai mare parte evoluția recentă a noilor centre industriale a fost interpretată ca fiind dinamică în comparație cu momentul inițial caracterizat prin inexistența sau slaba reprezentare a industriei. Astfel, dinamismul a fost relativ, ritmurile de evoluție nu au reușit să anihileze handicapul de început; în același timp, dinamica, deși lentă, a centrelor industriale dezvoltate le-a consolidat pozițiile, menținându-le avantajele ierarhice. Preferințele de localizare au inversat relațiile, care ar fi trebuit să fie directe, dintre nivelul inițial de dezvoltare industrială, ritmul de evoluție, gradul de atractivitate. Această constatare a făcut legitime două întrebări: *Cât de viabilă este creșterea indusă pe principii non-geografice? Cât de rezistente sunt centrele industriale generate în acest mod la schimbări de conjunctură?* Răspunsurile au fost date de evoluția recentă care a „corectat" erorile trecute, afectând în special centrele devenite industriale în perioada socialistă. Apărute ca rezultate ale unor intervenții exogene, acestea au funcționat doar în limitele conservării acelorași condiționări, în afara cărora nu au rezistat. Explicația este de natură geografică, industria nu a fost sau a fost doar parțial conectată genetic la structurile social-economice ale spațiului, integrată în funcționalitatea de ansamblu a acestuia. Evoluția recentă, desfășurată sub presiunea restructurării, a intensificat decalajele prin accentuarea concentrării spațiale a industriei și „eliberarea" unor spații tot mai extinse de activități industriale. Se confirmă mai multe formalizări teoretice derivate din experiența industriei mondiale. Prima se referă la faptul că recesiunea industriei creează un mediu economic deprimat, care funcționând într-un cerc închis nu stimulează dezvoltarea altor tipuri de activități. Consecința acestui mediu restrictiv de evoluție este

rigidizarea structurilor funcţionale şi limitarea oportunităţilor de ajustare structurală la criză. Această tendinţă nu este anihilată nici măcar de „efectul de talie" care ar trebui să stimuleze dezvoltarea activităţilor cu impact social, integrate procesului de terţiarizare. Talia afectează şansele de dezvoltare în mod diferenţiat. În cazul oraşelor mari, talia se dovedeşte incapabilă să elimine efectele declinului industrial, dar acţionează în sensul atenuării acestora. Economia marilor oraşe este în mare parte lipsită de activităţi dinamice care să schimbe sensul descendent al evoluţiei populaţiei ocupate totale, imprimat de declinul industriei. Tendinţa de terţiarizare este relativă, serviciile au în general o traiectorie ascendentă conturată printr-un mecanism compensatoriu faţă de involuţia industrială. În cazul oraşelor mici talia joacă un rol important în evoluţia de ansamblu. Oraşele mici concentrează cele mai intense pierderi de forţă de muncă şi activităţi industriale. Impactul taliei asupra procesului de dezindustrializare este nuanţat în funcţie de gradul de specializare. Oraşele mici subdezvoltate industrial înregistrează declinul cel mai accentuat, devenind din ce în ce mai puţin dependente economic de industrie. Oraşele mici superspecializate industrial pierd activităţi industriale, devenind din ce în ce mai mult dependente economic de industrie. La nivele de talie comparabile, situarea la extremele dezvoltării industriale provoacă două procese opuse: rigidizarea sau relaxarea structurilor funcţionale. Gradul de specializare reprezintă un handicap structural major pentru adaptarea la un context economic fluctuant. Dominanţa activităţilor industriale configurează profile economice exclusiviste, deficitare mai ales în sfera serviciilor cu adresabilitate socială. Dezvoltarea altor activităţi industriale dinamice este frânată de specializarea strictă a forţei de muncă şi de experienţa locală restrictivă, iar dezvoltarea activităţilor terţiare este limitată de degradarea standardului social. Specializarea industrială evoluează spre accentuarea dependenţelor de industrie conferind o inerţie mai mare structurilor economice locale.

Recompunerea spaţială sub impactul restructurării industriei are ca efect dezintegrarea spaţiului industrial prin fragmentarea de spaţii dinamice, în creştere sau în declin şi accentuarea coeziunii spaţiului non-industrial prin uniformizarea ponderilor minime. Dualitatea spaţiu industrial – spaţiu non-industrial îmbracă două morfologii opuse: primul este dominat de concentrări punctuale, iar cel de al doilea de dezvoltări areale. Funcţionarea spaţiului industrial este definită de tendinţe extreme: de intensificare a concentrării în poli industriali şi de extindere a spaţiilor de difuzie. Impactul industriei asupra organizării spaţiului a fost puternic atenuat, declinul activităţilor industriale a cauzat pe de o parte reducerea capacităţii de polarizare a centrelor mari prin dispariţia parţială sau totală a relaţiilor industriale intra-regionale şi pe de altă parte distrugerea forţei coezive a centrelor mici izolate de spaţiul rural prin degradarea de ansamblu a mediului economic şi social. Organizarea spaţiului naţional prin efectele structurante ale industriei a fost puternic alterată, iar absenţa altor mecanisme de substituire cauzează pentru moment o stare de destructurare, de dezorganizare a funcţionalităţilor şi complementarităţilor spaţiale. Spaţiul industrial actual reflectă prin evoluţia sa două atribute: primul intrinsec genetic, de inerţie, de tendinţă de menţinere a

aceloraşi morfologii şi, al doilea, la fel de adânc înrădăcinat în originea sa, de dinamică, de schimbare a configuraţiilor spaţiale. Absenţa unei politici naţionale ferme, a unor strategii regionale strict localizate se resimte în reacţia „spontană" a modelului spaţial al industriei la contextul schimbării. În dimensiune sectorială, ramurile industriale nu sunt tratate diferenţiat, deşi evoluează diferenţiat: unele îşi menţin constantă forţa de muncă, au un grad mai ridicat de privatizare şi o pondere a exportului în creştere; altele îşi continuă declinul, dar pe o scară de intensitate diferită de la o industrie la alta, ceea ce impune strategii sectoriale nuanţate. Lipsa unei politici industriale a fost agravată de opţiuni deliberate care au creeat contexte protecţioniste, falimentare pe termen lung pentru unele ramuri industriale. Mai mult decât atât, ordonanţele de urgenţă privind restructurarea, privatizarea sau lichidarea întreprinderilor au introdus noi dinamici pe piaţa forţei de muncă, nu numai cantitativ, generând contracţia populaţiei ocupate şi cronicizarea şomajului, dar şi ca temporizare faţă de reinserţia pe piaţa muncii. Dezechilibrele se resimt şi pe piaţa forţei de muncă din marile oraşe, al căror potenţial de populaţie stimulează dezvoltarea serviciilor. Întreprinderile mici şi mijlocii private care activează în diverse domenii creează locuri de muncă incomparabil mai puţin numeroase decât pierderile din marile întreprinderi industriale. Trecerea economiei urbane de la etapa industrială la cea terţiară nu este condiţionată doar de succesul restructurării activităţilor productive, ci şi de eficienţa dezvoltării serviciilor. Insuficienţa sectorului terţiar este o caracteristică a economiei naţionale, nu numai a celei urbane, structura sectorială fiind dominată de activităţi agricole şi industriale cu productivitate scăzută care generează o rată redusă de ocupare a forţei de muncă. Contracţia activităţilor industriale este normală în contextul procesului de restructurare, declinul industriei româneşti are, însă, semnificaţia unei dezindustrializări, adică a unui proces de lungă durată în care majoritatea sectoarelor industriale se contractă până la un nivel de la care revigorarea nu mai poate interveni semnificativ. Se impun de aceea politici sectoriale care să susţină ramurile industriale cu potenţial de dezvoltare care vor defini în viitor specializarea industrială prin care România poate fi competitivă pe plan internaţional. Specializarea industriei doar în sectoarele care deţin avantaje competitive poate avea efecte de antrenare pentru activităţi agricole sau terţiare corelate de activităţile productive. Industria este cea care, prin exemplele economiei mondiale, conduce la dezvoltarea rapidă a serviciilor, facilitând trecerea la economia informaţională. Este şi acesta un potenţial pe care dezvoltarea industriei îl poate asigura economiei naţionale. Aceeaşi uniformizare de reacţie se remarcă şi în dimensiune spaţială, doar recent s-a conturat o tendinţă de diferenţiere, deocamdată la nivel instituţional, prin definirea zonelor defavorizate şi, deci, de segregare a spaţiului naţional şi de ierarhizare a spaţiilor regionale. Definirea acestora se află în întregime sub impactul efectelor acute pe care le provoacă restructurarea industriei miniere, ducând la o abordare unilaterală a evoluţiilor recente. *Nu este perceput impactul local al declinului industriei, ce se întâmplă cu micile oraşe monospecializate, cum este atenuată vulnerabilitatea acestora?* Relaţia zone defavorizate – oraşe mono-industriale arată fie că situaţia acestora din urmă nu este atât de severă pentru a

justifica instituirea statutului de zonă defavorizată, fie că au fost pur şi simplu ignorate. Deşi multe studii recent elaborate avertizează asupra situaţiei economice şi sociale critice care caracterizează evoluţia recentă a acestora. Oraşele mono-industriale sunt apreciate ca „zone de puternică concentrare a şomajului, cu nivel de dezvoltare sub media naţională, cu oportunităţi reduse de creare de locuri de muncă" *(Raportul Naţional al Dezvoltării Umane,* 1999, p. 21). Raportul OCDE 2000 identifică două zone în care sărăcia este foarte severă: zonele rurale evaluate prin indicatori ai veniturilor, şi centrele mono-industriale, prin lipsa alternativelor de muncă şi, implicit, a surselor de venituri. Criza economică, riscul social justifică declanşarea unei analize detaliate de identificare a centrelor mono-industriale, a dezechilibrelor structurale şi a mecanismelor de atenuare a acestora şi de evaluare a potenţialului de dezvoltare economică. Acestea sunt coordonatele care definesc etapa post-socialistă a industriei româneşti, etapă din care, cel puţin din punct de vedere geografic, lipseşte dimensiunea spaţială, deşi efectele procesului de restructurare se resimt la toate nivelele spaţiale. *Cum se va reconfigura modelul spaţial al industriei?* Dificil de evaluat. Cert este însă că evoluţiile complexe implică abordări complexe la al căror succes contribuie în mod decisiv raţionamentele geografice.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ABSTRACT

Romanian Industry in the 20th century. A Geographical Analysis

Economic transition in Romania over the past ten years has been dominated by industrial restructuring. A hot topic of debate for analysts, and a very painful one for the afflicted. The structural adjustment of industry shapes out a new economic geography, that is why a lucid approach to the industry/space organisation relation has become a scientific imperative. And here are the reasons for it: in the first place industrial development is the hallmark of Romania's contemporary history and geography. In the second place, the moment of analyses marks out not only the end of an industry-governed century, but also and especially a change of overall direction, with new structures and functions coming to the forefront. The old, logical assessments are being challanged, and new ones gradually emerging in their stead. This calls for the permanent adjustment of industry and of the methodologies dealing with it. In the third place, the pace of change is a fast-going one, fraught with confusion, imposing repeated hypothesising and stepwise accumulation of experience.

The aim of the study is to analyse the impact of industry on space organisation and the implications of its response for industrial evolution. The case-study of Romania, a very complex one, is representative for the theme addressed. It required rigorous theoretical documentation on the main schools of geographical thinking and their contribution to global heuristics. This afforded better insights into the geographical space, its organisation and the role of industry in structuring it. Dealing first with theoretical-methodological aspects is entirely justified because for all the wonderful studies economists, geographers and sociologists had devoted to the issue of Romanian industry in the early half of the 20th century, the bibliography available after the year 1950 is scanty, partial and biased.

UNIVERSITY LIBRARY

Ideological restrictions made authors avoid broaching the subject of industrial geography, or if they did, it was in a very prudent manner. Using a limited set of economic-social indicators, and interpreting them with emphasis on achievements and nothing of failures, has in time shaped a peculiar style of representing the reality. Besides, the theoretical and methodological gaps in the scientific acquisition of knowledge on industrial geography have inevitably widened compared with advances worldwide.

The next step was to shift from theoretical considerations to the concrete study of the Romanian industry. This raised lots of difficulties in choosing the right type of approach. Studying the evolution of the 20th century industry and its connex geographical space asked for a methodology liable of integrating within one and the same explicative approach, changes of logic and discontinuities of development rates. Besides, for the sake of comparisons, it was necessary to have a complete and continuous set of data, but obtaining them was a hard job because of fluctuations in statistical recording systems and the instability of the administrative divisions. What we had in view was not simply to study the Romanian industry *per se*, but moreover to relate it to its spatial background. The fact is that the national industrial system and its adjoing space are permanently changing. The former through the uneven growth of industrial centres, the constant change of competition among these centres and the varying configurations of industrial hierarchies. Over the time, industrial centres would multiply, change their size and densities and exert distinct functions in terms of significations and content. The geographical space would swiftly respond to these evolutions, spatial-temporal convergences alternating with divergencies, peripheries with centralities, growth with decline. The major goal was to follow industrial progression and its impact on the dynamic of the geographical space. The geographical space is anything but inert, it changes, adjusts to or rebels against human action. One of the reasons why the socialist industrialisation policy failed was also its conception of the geographical space as a flat surface made up of points and ignoring the reality that lay behind each point, namely a unique and complex geographical space built by the natural environment, by people, by their economic activities, traditions and culture. Insofar as „transitional" economic development is concerned, there was total disregard for the geographical space, excluding it from the variables of change, despite the warning signals space did send. Decoding them needs to be learned. At local level such

signals bespoke environmental imbalance and social-economic dysfunctions; at regional level, a loss of economic cooperation and overspecialisation, lack of integration and functional cohesion. For post-industrial countries, with strong tertiary economies, pinpointing on industry in a study of the national territory and its functioning might seem antiquated and unproductive. However, in the case of Romania, focusing on industry and its geographical background is still rewarding because, as mentioned above, the entire contemporary history of this country and its society was basically influenced by industrial development.

Industrial development in Romania was nor merely a socialist landmark, but a constant national economic strategy, irrespective of the political regimes succeeding to the helm of the country as early as the end of the 19th century. The rationale behind the pro-industrial stance was, among others, the need to fall in line with world economic development trends and create a solid economy capable to sustain the state sovereignty won in 1918, moreover so, as the political context of South-Eastern Europe was pretty unstable; to gain an advantageous position in the world market and to put to use the range of natural resources. Romania's spectacular industrial progress, particularly in the latter half of the 20th century, is also reflected by the removal of the obsessive „eminently agrarian country" label stuck to it until the 1950s and its admittance into the international processing industry league by the late 1980s. The Industry and Development Global Report – UNIDO for 1988 ranked Romania on the 20th place among the countries of the world.

The present case-study highlights the problems raised by comparing industrial evolution to space organisation in a chronological approach to industrial locations. The different development rates, with as different fluctuations and behaviours, as well as structural changes, and their impact on evolution tendencies, appear in the inertia/dynamic antithesis. The shift from slow-to-fast-going dynamic, from growth to decline is illustrated by the antithesis between regularities and random events, revealing spatial conservation versus changes in industrial structures. The notion of rank is introduced when looking at industrial growth or slowdown, at correspondences between variation rates, at mono or pluri-functionality and size. The passage from specialisation to diversification accounts for distinct attractiveness and the distinct polarisation capacity of industrial centres. An as relevant antithesis is

concentration/dispersion and their signification for the space balance. The transition from evolution to involution, with focus on structural adjustment compared to spatial recomposition is found in the antithesis between structuring/destructuring, a process lying on the border between cohesion, coherence, organisation and their antonyms. In order to „decode" the logic of industrial decline, it was important to analyse its space distribution and the significations acquired by the previously discussed notions in the conditions of a positive dynamic. The impact of industrial decline on equalising opportunities or stimulating local developments is embodied in the homogeneity/heterogeneity antithetic relation and its implications for the intensity and morphology of spatial disparities.

Industrial space dynamics in the 20th century had engendered anything but balanced space distribution, on the contrary, it stimulated rather concentrations in a few nuclear points. Until the Greater Union (1918) fragmentation was the characteristic feature of industrial spread in the Principalities. In Walachia, for example, the concentration pattern followed a central axis along a North-South direction, with a few isolated nuclei. In Transylvania, a province occupying a peripheral position in the Austro-Hungarian Empire, the pattern followed the location of mining resources and of big cities. When the two space organisation patterns merged, regional disparities became apparent, the SE-NW industrial axis was maintained and discontinuities at the periphery still remained. The post-war period brings a new industrial space pattern, corresponding to a new outlook, that is, space has to facilitate the attainment of major goals and not to restrict it, so dispersion instead of concentration gained ground, equal opportunities and living standards overcoming early inequalities. The centrist perception of the national territory as a flat piece of land replaced the living geographical reality, in permanent motion, by static, inert cartography; intermediary levels were left solely as administrative-political units, spaces were compressed, distances wiped out or rather equalised; an incoherent space outlook, which for all its perception of the national whole as „economic" unit endowed with attributes like integrality, cohesion, relational capacity complementariness, conceived settlements as „geographical points" which is suggestive rather of spatial isolation, lack of response and fragmentation. The endeavour to spread industry throughout the country did indeed create new industrial centres but did not basically modify the major space patterns and hierarchies. Most of the new industrial centres

are perceived to have recently evolved in a dynamic manner compared to the initial situation when manufactures were missing altogether or were very reduced numerically. The idea of evolution, therefore, is partly relative, because development rates could not overcome the early handicap; and, yet, despite slow-going dynamic, industrial centres did strengthen their position in the hierarchy. On the other hand, instead of stimulating direct relations among the initial level of development, evolution rate and degree of attractiveness, the locations chosen did but disturb them. So, a question obviously arises: how viable an increase based on non-geographical principles really is? And again, how and if industrial centres, founded in this way, can put up with conjunctural changes? The answer lies in the recent evolutions themselves, which „corrected" past errors. It is the case of the centres turned into industrial in the socialist era. Coming into being as a result of external intervention, they continued to function as long as the same conditions were in place, when things changed they could no longer cope. And it so happened for geographical reasons, more precisely, for the failure to set up industrial activities against the natural background of the socio-economic space structures, and have it integrated with it. Occasionally this was done. Recent developments impacted by the restructuring process have widened the gaps, in that industry became more concentrated in space, while ever wider areas remained without it. The industrial experience worldwide confirms several theoretical standpoints. In the first place, industrial recession generates a depressed economic environment, which being restricted functionally to a closed circle, cannot stimulate other types of activity. This restrictive evolution makes functional structures rigid and limits the chances for structural adjustment to a state of crisis. This trend is not annihilated by the „rank effect" either, which in principle ought to boost tertiary activities with positive social effects. Rank has a different impact on development opportunities. In the large cities, it proves incapable to eliminate the effects of industrial decline, what it can do is to attenuate them. The economy of large cities is very much deprived of dynamic activities capable of reversing the decrease of the total active population triggered by the industrial slump. The creation of tertiary activities is fairly relative: services, in general, are on the increase compensating for industrial involutions. In the small towns, rank plays an important part. It is this category of towns that have the biggest job losses and the most numerous closures of enterprises. The impact of rank on the process of deindustrialisation depends on the degree of

industrial specialisation. The small towns, underdeveloped industrially, register the sharpest decline, their economy becoming increasingly less dependent on industry. The small towns whose industry is overspecialised, lose industrial activities, their economy becoming more and more dependent on industry. Towns of comparable rank lying at the extremes of the industrial development spectrum, experience two opposite processes: either rigidisation or relaxation of functional structures. Specialisation represents a major structural drawback for adjustment within a fluctuating economic context. The dominance of industrial activities shapes exclusivistic economic profiles, with a deficitary social services sector, in particular. Promoting other dynamic industrial activities is hampered by the strict specialisation of the workforce and the limited local experience. Tertiary activities, in their turn, are limited by the degraded social living standard. Industrial specialisation enhances industrial dependence, increasing the inertia of local economic structures.

The space effect of industrial restructuring is twofold: on the one hand, the industrial space starts disintegrating through fragmentation into booming or declining areas; on the other hand, with the uniformisation of a minimal industrial contribution, spatial cohesion strengthens. The industrial space functions under the impact of extreme tendencies: ever greater concentration into industrial poles, and expansion of industrial diffusion spaces. As decline sat in, industry lost its grip on space. What followed was a lower polarising capacity of large centres through the partial or total cut of intra-regional industrial relations; at the same time, the cohesive force of the small, isolated rural centres was severed by overall economic and social degradation. The industry-induced structuring of the national space was deeply altered and the momentary absence of adequate mechanisms favours a state of destructuring, disorganising spatial functionalities and complementariness. The evolution of the present industrial space has two attributes: one intrinsically genetic, of inertia, of a tendency to maintain the same space patterns and the other, as deeply rooted in its nature, to change the spatial configurations. The absence of a firm national policy, of strictly localised regional strategies shows up in the spontaneous reaction of the industrial space model to contextual changes. Although industrial branches do not benefit by a distinct treatment, their evolution is very much differentiated: some succeed to maintain their workforce, attracting privatisation at a higher level and has an increasing export contribution;

others keep declining but with different intensities. These variations in evolution ask for different treatment. The same uniformity when it comes to space. It is only recently that some differentiation has been attempted, at institutional level so far, in that disadvantaged zones have been singled out, hence a kind of segregation of the national territory and of hierarchisation of regional areas. Any attempts at defining them took into account the acute effects of restructuring of the mining sector which would explain the one-sided approach to recent evolutions. No insights into the local impact of industrial decline, into the situation of small towns specialised in one branch alone and especially of „one-company" towns, what should be done to make them less vulnerable? The monoindustrial towns are severe „poverty pockets" due to the lack of work alternatives and incomes. They are prone to economic crisis and social risk, that is why a detailed analysis is required to identify them, to evaluate their structural unbalances and the mechanisms capable to mitigate them, to put into value their development potential. For the time being despite the restructuring effects are only too visible on all space levels, their space impact is very little grasped. What the future industrial space model will look like is difficult to say. But what remains certain is that complex developments call for complex approaches, and geographical criteria play a decisive role in finding successful solutions.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CONTENTS

PREFACE 9
INTRODUCTION 11
FIRST PART 15
CHAPTER 1 18
Theoretical-methodological problems of industry/space organization relationship *18*
1.1. Theoretical remarks 18
1.1.1. Space – the fundamental concept of geographical approach *18*
Human dimension of space vs. spatial dimension of humankind 18
Space significance for human knowledge 18
Space – Geography's reason of being 19
1.1.2. Space organization between human will and self-organisation *22*
The Man-Nature Dichotomy 22
Man's Integration into Nature 23
Duality of Space Organisation 24
Alternative notions 27
1.1.3. Industry – space component and element of pressure on space organization *29*
Spatial content of industry 30
Spatial dimension of industry 32
1.1.4. Types of theoretical relations between industry and space organization *35*
Relations of spatial fragmentation 36
Relations of holistic integration 37
Relations of interactions 38
Relations of inequality 39
1.2. Methodological remarks 40
1.2.1. Industrial elements involved in the space structuring *40*
1.2.2. Main types of industry/geographical space interaction *44*
Interactions triggered by space features 45
Interactions triggered by industry's features 49
1.2.3. Assessment of industrial development level in a geographical space *52*
Structural assessment 53
Evolutive assessment 54
Qualitative assessment 54
1.2.4. Industry and space organization. The algorithm of their geographical relation *56*

CHAPTER 2 60
Types of territorial relations between industrial activities and the components of the geographical space (case-studies of the Romanian industrial space) *60*
2.1. Macro-scale relations 65
2.1.1. Integration relations *67*
2.1.2. Selective structuring relations *69*

2.2. Median-scale relations 70
2.2.1. Regional polarization relations 74
2.2.2. Complementariness relations 76
2.3. Micro-scale relations 77
2.3.1. Determinative relations 79
2.3.2. Local identification relations 82

SECOND PART 83
CHAPTER 3 86
Industrial space dynamic in 20th century Romania 86
3.1. The rationale behind industrial space localization over the time – coherences and contradictions 88
3.1.1. Spatial diffusion (before 1918) 91
3.1.2. Selective spatial concentration (1918-1945) 94
3.1.3. Regional polarization (1945-1968) 99
3.1.4. Space dispersion (1968-1989) 105
3.2. Industrial involvement in the space structures build up 110
3.2.1. Location of industridl activities 113
Types of industries – types of space 114
Preferential distributions 116
Qualitative segregation of space 120
Differentiated growth of space and industry 124
Average trends – local particularities 127
3.2.2.Population redistribution processes 130
3.2.3. Space industrial structures in 1990 135

CHAPTER 4 142
Restructuring of Romanian industry and its impact on space organization after 1990 142
4.1. Concept and forms of action 143
Cause and effect in re-shaping the geographical space 145
Conditionings and conjunctures specific to transition period 146
4.2. Mutual relationship between industrial restructuring and spatial reorganization 153
New space actors govern industrial restructuring 154
Recent industrial evolutions and spatial de-structuring 162
A first effect: new industrial hierarchies 167
4.3. Geographical space components affected by industrial restructuring 168
4.3.1. Demographic component 168
New directions of population redistribution 169
Unemployment and industrial involution 171
4.3.2. Economic component 174
Fluctuating sectoral evolutions 175
Changing economic structures 176
4.3.3. Physical space components 179
4.4. Industrial restructuring-induced spatial behaviours 182

CHAPTER 5 187
Industry-induced modeling of particular spaces 187
5.1. The role of industrial activities in defining the functionality of settlements 188

5.2. Types of spaces – types of industries 193
5.2.1. Rural space and the extractive industry 195
Temporal ciclicity – spatial significance 196
Effects on space organization 197
Diffusion of extractive industry in the rural space 199
Distribution and role of extractive industry in structuring the rural space 200
5.2.2.The processing industry – an urban industry 209
Industry-town relationships 210
The industry-structured urban space 212
Space configuration of urban industry 212
Urban industrial dynamic 216
Opposite reactions in opposite contexts 221
Industrial-urban concentrations – forms of spatial solidarity 225

CHAPTER 6 231
The new industrial space in Romania – between vulnerability and efficiency 231
6.1. Strenghts 233
6.1.1. Regional industrial specializations 233
6.1.2. Growing productive flexibility 236
6.1.3. Industrial attractiveness 238
6.2. Weaknesses 239
6.2.1. Disregard for distances 239
6.2.2. Vertical industrial integration based on space balance criteria 241
6.2.3. Exclusive local economic dependence on industry 242
6.3. Opportunities 244
6.3.1. The privatisation of industry 244
6.4. Threats 245
6.4.1. „Hotbeds" between concentration and dispersion 246
6.4.2. Fragile trends in the local economies 247
6.4.3. Steep industrial decline and its social risks 248

Abstract 255
Contents 261
Bibliography 265

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BIBLIOGRAFIE

Abler, P., Adams, J., Gould, P. (1972), *Spatial Organization,* Prentice Hall, Londra.

Alexandersson, G. (1967), *Geography of manufacturing,* Prentice Hall, New Jersey.

Amin, A., Thrift, N. (1991), *Marshallian nodes in global networks,* Paper to the European Science Foundation, RURE meeting, Barcelona.

Apăvăloaiei, M., Chiriac, D., Lupu, N. (1977), *Aşezările rurale cu industrie din RSR,* ASUCI, XXIII, II b, p. 99-106.

Arcadian, N.P. (1936), *Industrializarea României,* Ediţia a II-a, Editura Cartea Românească, Bucureşti.

Auriac, F., Brunet, R. (1986) (ed.), *Espaces, jeux et enjeux,* Fayard, Paris.

Averitt, R.T. (1968), *The Dual Economy: The Dynamics of American Structure,* Norton, New York.

Axenciuc, V. (1992), *Evoluţia economică a României. Cercetări statistico-istorice, 1859-1947,* vol. I, *Industria,* Editura Academiei, Bucureşti.

Aydalot, Ph. (1976), *Dynamique spatiale et dévèloppement régional,* Economica, Paris, (1985), *Economie régionale et urbaine,* Economica, Paris.

Badea, L. (1956), *Ramuri industriale noi şi caracteristice în raionul Găeşti,* AUB, 11, p. 277-287.

Bailly, A., Beguin, H. (1990), *Introduction a la geographie humaine,* Masson, Paris.

Bain, J.S. (1968), *Industrial Organization,* Ediţia a II-a, Wiley, New York.

Băcănaru, I. (1958), *Industria regiunii Timişoara,* Natura, 6, p. 32-42. (1961), *Aspecte ale repartiţiei teritoriale a industriei din regiunea Argeş,* Probleme de geografie, VIII, p. 17-28. (1970), *Elaboration de la legende des cartes des types fonctionnels des villages,* RRGGG-Géogr., 14, 1, p. 137-145.

Băcănaru, I., Velcea, I. Ghenovici, A., Iacob, Gh. (1963), *Contribuţii cu privire la raionarea producţiei energetice în RPR,* SSNG, Comunicări de geografie, II, p. 209-229.

Becattini, G. (1979), *Dal settore industriale al distretto industriale. Alcune considerazioni sull'unita di indagine dell'economia industriale,* Rivista di Economia e Politica Industriale, 5, p. 7-21.

Benko, G., Dunford, M. (1991) (ed.), *Industrial change and regional development,* Belhaven Press, Londra.

Benko, G., Lipietz, A. (1992), *Le nouveau debat régional: positions,* în Benko, G., Lipietz, A. (ed.), *Les régions qui gagnent, Economie en liberté,* PUF, Paris, p. 13-33.

Berry, B. (1967), *Geography of market centers and retail distribution,* Prentice Hall, New York.

Blanc, A. (1973), *La Roumanie. Le fait national dans une economie socialiste,* Bordas, Paris.

Bley, G. (1896), *La Roumanie. Etude économique et commerciale,* V. Giard et E. Briere, Paris.

Boudeville, J. (1970), *Les éspaces économiques,* PUF, Paris.

Braudel, F. (1980), *Civilisation materielle, économie et capitalisme,* Colin, Paris.

Brătescu, C. (1925), *Istoria, obiectul şi metoda geografiei,* Analele Dobrogei, V-VI, Cernăuţi.

Brătescu, C., Mihăilescu, V., Rădulescu, N. Al., Tufesco, V. (1943), *L'unité et les fonctions du pays et du peuple roumain,* Editura Cartea Românească, Bucureşti.

Bremont, J., Geledan, A. (1981), *Dictionnaire économique et social,* Hatier, Paris.

Brunet, R., Ferras, R., Thery, H. (1992), *Les Mots de la Géographie, dictionnaire critique,* Reclus, Montpellier.

Bugă, D. (1961), *Noi ramuri industriale apărute în regiunea Olteniei în anii regimului de democraţie populară,* Probleme de geografie, VIII, p. 385-398.

Bunge, W. (1966), *Theoretical Geography, Lund Studies in Geography,* 1, Ediţia a II-a, Lund.

Caloianu, N. (1969), *Gruparea urbană Sibiu,* Comunicări de geografie, VIII, p. 139-147.

Castells, M. (1975), *Sociologie de l'éspace industriel,* Anthropos, Paris.

Cândea, M., Erdeli, G., Guran, L. (1993), *The coal exploitation influence upon the geographic environment in the Motru Coalfield,* Geography and Conservation, Proceedings of the second Romanian-British Seminar, p. 99-103.

Chardonnet, J. (1965), *Géographie industrielle, t. II, L'industrie,* Editura Sirey, Paris.

Chiţu, M. (1969), *Dezvoltarea teritorială a oraşului Ploieşti,* Comunicări de geografie, VIII, p. 157-167.

Christaller, W. (1933), *Die Zentralen Orte in Suddeutschland,* Fischer, Jena.

Cioriceanu, G. (1928), *La Roumanie économique et ses rapports avec l'etranger de 1860 à 1915,* M. Giard, Paris.

Clark, G.L. (1951), *The condition of economic progress, Macmillan, Londra. (1989), Unions and Communities under Siege: American Communities and the Crisis of Organised Labor,* Cambridge University Press.

Clark, G.L., McKay, J., Missen, G., Webber, M. (1992), *Objections to economic restructuring and the strategies of coercion: an analytical evaluation of policies and practices in Australia and the United States,* Economic Geography, 69, 1, p. 43-59.

Claval, P. (1976), *Eléments de géographie économique,* Genin, Paris, (1978), *Espace et pouvoir,* PUF, Paris.

Commoner, B. (1980), *Cercul care se închide,* Editura Politică, Bucureşti.

Cosma, C. (1960), *Contribuţii la studiul geografic al industriei din regiunea Bucureşti,* Probleme de geografie, VII, p. 209-225.

Cosma, C., Ghenovici, A., Gruescu, I., Oancea, D., Stan, C. (1964), *Nodul industrial în formare Galaţi-Brăila,* SCGGG-Geogr., XI, p. 77-89.

Crângu, A., Rădoi, A. (1966), *Contribuţii la studiul geografiei industriei din sectorul Baziaş-Gura Văii,* Natura, 5, p. 3-12.

Crângu, A., Popovici, I. (1967), *Dezvoltarea industriei şi reflectarea ei funcţională internă a unor oraşe mici şi mijlocii din sudul ţării,* Studia Univ. Babeş-Bolyai, series geol.-geogr., 2, p. 339-343; (1976), *Realizări şi perspective privind dezvoltarea şi repartizarea geografică a industriei româneşti în etapa făuririi societăţii socialiste multilateral dezvoltate,* Terra, 1, p. 6-12; (1977), *Répartition géographique de l'industrie et dévèloppement équilibré des departements de la RSR,* RRGGG-Géogr., 21, p. 3-13; (1982), *Factori şi criterii în repartizarea geografică a industriei,* AUB, XXXI, p. 34-42.

Crângu, A., Popovici, I., Mănescu, L. (1982), *Aspecte privind dezvoltarea industriei româneşti pe ansamblul naţional şi în profil teritorial,* Terra, XXXIV, 1, p. 17-23.

Cucu, V. (1970), *Oraşele României,* Editura Ştiinţifică, Bucureşti; (1976), *Geografie şi urbanizare,* Editura Junimea, Iaşi; (1977), *Sistematizarea teritoriului şi localităţilor din România,* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti.

Cucu, V., Urucu, V. (1981), *Opinii asupra conceptului de eco-dezvoltare,* Terra, 4, p. 27-31.

Dauphiné, A. (1991), *Espace terrestre et éspace géographique,* în Bailly A. et al. (ed.), Les concepts de la géographie humaine, Masson, Paris.

Deică, P. (1967), *Industrializarea ţării şi geografia românească din trecut,* Natura, 4, p. 18-26; (1975), *Aspecte ale nivelului de valorificare industrială a judeţelor în R.S. România,* SCGGG-Geogr., XXII, p. 105-109; (1976), *Industrializarea, urbanizarea şi calitatea mediului înconjurător,* Bul. SSG, 4, p. 43-48; (1978), *O metodă sintetică de*

reprezentare cartografică a industriei la nivelul judeţelor, SCGGG-Geogr., XXV.

Deică, P., Ştefănescu, I., (1975), *Aglomerările industrial-urbane din România. Probleme ale formării şi dezvoltării lor,* Caiete de studii, Lab. de sociologie, 2, p. 3-20.

Dezert, B., Verlaque, Ch. (1978), *L'éspace industriel,* Masson, Paris.

Dicken, P. (1992), *Global Shift. The Internationalization of Economic Activity,* Ediţia a II-a, Chapman Publishing Ltd., Londra; (1994), *The Roepke Lecture in Economic Geography: Global-local tensions, Firms and states in the global space economy,* Economic Geography, 70, p. 23-45.

Dicken, P., Lloyd, P. (1990), *Location in space. Theoretical Perspectives in Economic Geography,* Ediţia a III-a, Harper Collins Publishers, Londra.

Donisă, I. (1977), *Bazele teoretice şi metodologice ale geografiei,* Univ. Al. I. Cuza, Iaşi.

Driga, B., Ianoş, I. (1986), *Contribuţii metodologice privind organizarea spaţiului geografic,* SCGGG-Geogr., XXXIII, p. 14-18.

Dunford, M. (1991), *Trajectoires industrielles et rélations sociales dans les régions de nouvelle croissance économique,* în Benko, G., Lipietz, A. (ed.), Les régions qui gagnent, PUF, Paris, p. 227-269.

Emsellem, K. (2000), *Migration, Urbanization and Regionalization in Romania, Integrated Urban Systems and Sustainability of Urban Life,* I. Ianoş, D. Pumain, J.B. Racine (ed.), Editura Tehnică, Bucureşti, p. 175-199.

Erdeli, G., Ianoş, I. (1983), *Mari concentrări urbane ale lumii,* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti.

Erdeli, G., Marin, I., Iacob, Gh., Cândea, M. (1987), *The role of air dynamics in the atmospheric pollution of Baia Mare depression,* RRGGG-Geogr., 31, p. 75-80.

Fischer, A. (1973), *Réchérches sur la croissance industrielle régionale, La Shift and Share Analysis: étude critique,* Analyse de l'éspace, 3, p. 18-30.

Freeman, C. (1974), *The Economics of Industrial Innovation,* Harmondsworth, Penguin, Londra.

Georgescu, L. (1941), *Localizarea şi structura industriei româneşti,* Cartea românească, Bucureşti.

Gini, C. (1921), *Measurement of Inequality of Incomes,* Economic Journal, 31, p. 114-126.

Ghenovici, A. (1971), *Valorificarea industrială a resurselor agricole din Câmpia Olteniei,* Simpozionul de geografia câmpiilor, Timişoara, p. 189-200; (1975), *Le dévèloppement de l'industrie énergetique roumaine au cours de dérnier siècle (1948-1973),* RRGGG-Géogr., 19, 1, p. 95-115; (1985), *Sea-shore location industry, a new phenomenon in the Romanian industry distribution,* RRGGG-Geogr., 29, p. 56-65; (1986), *Constanţa,*

Romania's third largest town. Territorial demographic evolution and functional areas, RRGGG-Gëogr., 30, p. 35-43; (1987), *Oltenia – Romania's main energy base,* RRGGG-Géogr., 31, p. 64-75.

Grimm, F.D., Taege, G. (1994), *Urban and Urban System Development in East Central Europe, Managing and Marketing Urban Development and Urban Life,* G.O. Braun (ed.), Berlin, p. 65-77.

Groza, O. (1992-1993), *L'industrie roumaine – entre local et régional,* Anal. Şt. ale Univ. Al. I. Cuza, XXXVIII-XXXIX, s. II, c. Geografie, p. 189-204; (1998), *Industrie, systèmes économiques et térritoires,* în Rey, V. (coord.), Les térritoires centre-européens. Dilemmes et defis, La Decouverte, Paris, p. 184-214.

Gruescu, I. (1969), *Repartiţia geografică a industriei în bazinul superior al Ialomiţei,* SCGGG-Geogr., XVI, 1, p. 93-101; (1971), *Dezvoltarea şi repartiţia geografică a industriei electroenergetice a României,* Terra, 6, p. 3-14; (1972), *Gruparea industrială Hunedoara-Valea Jiului – studiu economico-geografic,* Editura Academiei, Bucureşti; (1973a), *Aria de proveniență a forței de muncă în industria din bazinul superior al Ialomiţei,* Buletinul SSG, 3, p. 200-204; (1973b), *Sistemul energetic naţional al RSR,* Terra, 5, p. 9-20; (1982), *Posibilităţi şi perspective de dezvoltare a industriei mici şi artizanale în R.S. România,* Terra, 1, p. 41-45.

Guerin-Pace, F. (1993), *Deux siècles de croissance urbaine. La population des villes françaises de 1831 a 1990,* Anthropos, Paris.

Guichard, O. (1965), *Amenajer la France,* Robert Laffond, Paris.

Hamilton, F.E.I. (1967), *Models in Industrial Location,* în Chorley, R.H., Haggett, P. (ed.), Socio-Economic Models in Geography, Methuem, Londra; (1970), *Aspects of spatial behaviour in planned economies,* Papers of the Regional Science Association, XXV, p. 83-105.

Harvey, D. (1989), *The condition of postmodernity,* Blackwell, Oxford.

Herbst, C. (1968), *Bucharest – main industrial city of Romania,* RRGGG-Geogr., 12, 1-2, p. 133-137; (1970), *Contribution à l'étude de la population active occupée dans l'industrie de Bucarest,* RRGGG-Géogr., 14, 1, p. 145-154.

Herbst, C., Băcănaru, I., Caloianu, N. (1964), *Contribuţii la studiul tipurilor de concentrare teritorială a industriei din RPR,* Natura, 8, p. 39-45.

Herbst, C., Leţea I. (1976), *Regional structural modifications in the industry of Socialist Romania,* RRGGG-Geogr., 20, p. 211-219.

Hirschhausen von, Ch. (1996), *Du combinat socialiste à l'entreprise capitaliste. Une analyse des reformes industrielles en Europe de l'Est,* L'Harmattan, Paris.

Hoare, A.G. (1985), *Industrial Linkage Studies,* în Pacione, M. (ed.), Progress in Industrial Geography, Croom Helm, Londra.

Hudson, R. (1989), *Labour market changes and new forms of work in old industrial regions: maybe flexibility for some but not flexible accumulation,* Society and Space, 7, p. 5-30; (1992), *Industrial restructuring and spatial change: myths and realities in the changing geography of production in the 1980s,* Scottish Geographical Magazine, 108, 2, p. 74-81.

Iacob, Gh. (1967), *Contribuţii la studiul geografiei industriei din Depresiunea Giugeului,* Comunicări de geografie, IV, p. 107-118; (1978), *Aspecte geografice privind dezvoltarea industrială şi evoluţia teritorială a municipiului Baia Mare,* SCGGG-Geogr., XXV, p. 87-96; (1981), *Evoluţia activităţilor miniero-metalurgice din regiunea de nord-vest a Carpaţilor româneşti şi problema forţei de muncă,* SCGGG-Geogr., XXVIII, 2, p. 69-76; (1982), *Evoluţia demografico-teritorială şi dezvoltarea industrială a municipiului Zalău,* Lucr. Semin. Geogr. D. Cantemir, 3, p. 203-211; (1983), *Resursele energetice din regiunea de nord-vest a ţării şi valorificarea lor,* SCGGG-Geogr., XXX, p. 54-61; (1984), *Valorificarea zăcămintelor de turbă din depresiunea Dornelor,* SCGGG-Geogr., XXXI, p. 45-50 (1985), *Zona carboniferă din estul Olteniei subcarpatice (sectorul Olt-Gilort),* Terra, 6, p. 197-203; (1986), *Le rôle du Maramureş dans l'économie nationale,* RRGGG-Géogr., 30, p. 13-21. (1987), *Rolul mineritului în dezvoltarea unor aşezări maramureşene,* SCGGG-Geogr., XXXIV, p. 56-63.

Iacob, Gh., Ianoş, I. (1980 a), *Consideraţii geografice privind dezvoltarea industriei chimice în România,* SCGGG-Geogr., XXVII, 1, p. 107-113; (1980 b), *Zona carboniferă Motru-Jiu – consideraţii economico-geografice,* Terra 4, p. 19-22.

Iacob, Gh., Marin, I., Erdeli, G. (1989), *Indicatori de potenţialitate asupra resurselor naturale locale ce implică dezvoltarea industriei mici şi artizanale din judeţul Maramureş,* Terra, 2, p. 27-35.

Ianoş, I. (1986a), *Considérations sur l'organisation de l'éspace urbain du municipe de Reşiţa,* RRGGG-Géogr., 30, p. 57-63; (1986 b), *Dezvoltarea industrială şi creşterea demografică a localităţilor din Bărăgan, Cercetări geografice asupra mediului înconjurător din judeţul Buzău,* p. 256-262; (1987 a), *Oraşele şi organizarea spaţiului geografic,* Editura Academiei, Bucureşti; (1987 b), *Coordonate geografice ale dezvoltării industriei româneşti în profil teritorial,* Terra, 1, p. 14-19; (1988), *Geographical mutations in the territorial distribution of industry in the second half of the XXth century,* RRGGG-Geogr., 32, p. 85-91; (1989), *Elemente metodologice privind analiza organizării spaţiului geografic,* Lucr. Semin. Geogr. D. Cantemir, 9, p. 395-403; (1990), *An analysis of geographical space in a morphological passageway (The Mureş Corridor between Deva and Lipova towns),* RRG, 34, p. 59-68; (1993), *A comparative analysis*

between urban and industrial hierarchies of the Romanian towns, GeoJournal, 29, 1, p. 49-56.

Ianoş, I., Iacob, Gh. (1985), *Evoluţia şi diversificarea activităţilor industriale din municipiul Reşiţa,* Lucr. Semin. Geogr. D. Cantemir, 6, p. 191-197.

Ianoş, I., Popescu, C. (1989), *Mutations in the structure of industrial activities: the Hunedoara-Jiu Valley industrial region,* Proceedings of the Conference: Restructuring of industry in industrial regions, Lodz, p. 19-25; (1997), *Organizarea spaţiului la nivel de microscară,* Buletin geografic, 1, p. 41-45.

Ianoş, I., Popescu, C., Tălângă, C. (1988), *Industrializarea şi organizarea spaţiului geografic,* Terra, 3-4, p. 67-75.

Ianoş, I., Tălângă, C., Popescu, C. (1989), *The role and place of centres with inter-communal functions in the territorial development of Romania's industry,* RRGGG-Géogr., 33, p. 9-13.

Imreh, Şt. (1955), *Despre începuturile industriei capitaliste din Transilvania în prima jumătate a sec. XIX,* Editura Academiei, Bucureşti.

Iorga, N. (1927), *Istoria industriilor la români,* Societatea Naţională de Credit Industrial, Bucureşti.

Isard, W. (1960), *Methods of Regional Analysis,* MIT Press, Cambridge.

Isard, W., Kuenne, R.E. (1953), *The Impact of Steel on the Greater New York-Philadelphia Industrial Region,* Review of Economics and Statistics, 35, p. 289-301.

Isnard, H. (1978), *L'éspace géographique,* PUF, Paris, capitolul L'éspace géographique comme produit social, p. 24-53.

Janelle, D.G. (1969), *Spatial Reorganization: A Model and a Concept,* Annals of the Association of American Geographers, 59, p. 348-364.

Jessop, B. (1990), *State Theory: Putting the Capitalist State in its Place,* Polity Press, Oxford.

Labasse, J. (1966), *L'organisation de l'éspace. Eléments de géographie volontaire,* Hermann, Paris.

Larionescu, M., Rughiniş, C., Rădulescu, S. (1999), *Cu ochii minerului. Reforma Mineritului în România (Evaluări sociologice şi studii de caz),* Editura Gnosis, Bucureşti, 278 p.

Leborgne, D., Lipietz, A. (1988), *New technologies, new modes of regulation: some spatial implications,* Society and Space, 6, 3, p. 263-280; (1989), *L'apres fordisme et son espace,* Les Temps Modernes, 501, p. 75-114.

Lecoq, B. (1993), *Proximité et rationalité économique,* Révue d'économie régionale et urbaine, 3, p. 469-486.

Lefebvre, H. (1974), *La Production de l'éspace,* Anthropos, Paris; (1979), *Space: social product and use value,* în Freiberg, J.W. (ed.), Critical sociology: European perspectives, Irvington Publishers, New York, p. 285-295.

Lipietz, A. (1977), *Le capital et son éspace, Maspero,* Paris; (1978), *La dimension régionale du dévèloppement du tertiaire. Activités et régions,* Travaux et recherches de prospective, 75, p. 65-124; (1980), *The structuration of space. The problem of land and spatial policy,* în Carney, J., Hudson, R., Lewis, J. (ed.), Regions in crisis, Croom Helm, Londra; (1992), *The local and the global: regional individuality or interregionalism,* Transactions of the Institute of British Geographers, 18, 1, p. 8-18.

Lorenzo, O. (1905), *Methods of Measuring the Concentration of Wealth,* Publications of the American Statistical Association, 9, p. 209-219.

Lösch, A. (1940), *Die Raumliche Ordnung der Wirtschaft,* Fischer, Jena.

Lovering, J. (1989), *The restructuring debate,* în Peet, R., Thrift, N., (ed.), New Models in Geography, I, Unwin Hyman, Londra.

Madgearu, V. (1940), *Evoluţia economiei româneşti după războiul mondial,* Editura Cartea Românească, Bucureşti.

Manea, Gh. (1994), *Dimensiunea implicaţiilor ecologice ale dezvoltării industriei româneşti; decalaje faţă de cerinţele dezvoltării durabile,* Revista română de statistică, CNS, 2, p. 1-10.

Manoilescu, M. (1921), *Izvoarele de energie şi aşezarea geografică a diferitelor industrii în România,* Buletinul Societăţii Regale Române de Geografie, 40, Bucureşti.

Manzagol, C. (1980), *Logique de l'éspace industriel,* PUF, Paris; (1992), *La localisation des activites specifiques,* în Bailly, A., Ferras, R., Pumain, D. (coord), Encyclopédie de Géographie, Economica, Paris.

Marshall, J.U. (1975), *City size, economic diversity and functional type: the Canadian case,* Economic Geography, 34, p. 37-49.

Martin, F. (1968), *La théorie de la croissance urbaine par étape,* în Congres des économistes de langue française, p. 113-146.

Massey, D. (1984), *Spatial divisions of labour: social structures and the geography of production,* Macmillan, Londra; (1985), *New directions in space,* în Gregory D., Urry J. (ed.) Social relations and spatial structures, Macmillan, Londra, p. 9-19; (1994), *Space, place and gender,* Polity Press, Cambridge.

McNee, R.B. (1960), *Toward a More Humanistic Economic Geography: The Geography of Enterprise,* Tijdschrift voor economische en sociale geografie, 51, p. 201-205.

Mehedinţi, S. (1930-1931), *Terra. Introducere în geografie ca ştiinţă,* Editura Naţională, Bucureşti.

Mehedinţi, S., Vâlsan, G. (1933), *România pentru cursul superior,* Socec et Co., Bucureşti.

Merenne-Schoumaker, B. (1991), *La localisation des industries, Nathan,* Paris.

Mihăilescu, V. (1943), *Curs de geografia economică a României,* Bucureşti; (1965), *Territorial Distribution of Towns by Functional Types of Romania,* RRGGG-Geogr., 9, p. 93-100; (1968), *Geografie teoretică. Principii*

fundamentale. Orientare generală în ştiinţele geografice, Editura Academiei, Bucureşti.

Miller, W. (1970), *A Geography of Industrial Location,* The Brown Foundations of Geography, New York.

Morariu, T. (1966), *Geografia României,* Editura Meridiane, Bucureşti.

Morrill, R. (1974), *The Spatial Organization of Society,* Ediţia a II-a, Duxbury Press, Belmont.

Moulaert, F., Swingedouw, E. (1989), *A regulation approach to geography of flexible production systems,* Environment and Planning D: Society and Space, 7, 3, p. 327-345.

Myrdal, G. (1957), *Rich Lands and Poor,* Harper and Row, New York.

Nimigeanu, V. (1986), *Consideraţii geografice asupra industriei municipiului Iaşi,* Lucr. Semin. Geogr. D. Cantemir, 6, p. 161-170.

Oakey, R. (1984), *High Technology Industry,* Geography, 303, p. 150-168.

Oancea, D. (1968), *Oraşul Ploieşti – centru industrial complex de tip petrolier,* SCGGG- Geogr., XV, 2, p. 223-230; (1969 a), *Deplasări zilnice ale forţei de muncă şi complexul industrial petrolier Ploieşti,* Lucr. Simpozionului de geografia satului, p. 199-205; (1969 b), *Contribuţii geografice la studiul legăturilor economice ale complexului industrial Ploieşti,* SCGGG-Geogr., XVI, 2, p. 24-29; (1970), *Tipologia industrială în studiile de geografie regională,* SCGGG-Geogr., XVII, 1, p. 91-96; (1971), *Gruparea urbană Galaţi-Brăila. Taxonomie şi tipologie industrială,* Lucr. Ştiinţifice ale Institutului pedagogic Oradea, p. 153-162; (1973), *Gruparea urbană Galaţi-Brăila. Studiu de geografie regională,* Editura Academiei, Bucureşti.

Oancea, D., Gruescu, I., Deică, P. (1967), *Contribuţii la studiul industriei grele din valea Dunării româneşti,* SCGGG-Geogr., XIII, p. 191-201.

Panaite, L. (1969), *Zonele funcţionale ale oraşului Braşov,* Comunicări de geografie, VIII, p. 147-157.

Păianu, N.I. (1906), *Industria mare 1866-1906,* Ediţia a II-a, Albert Baer, Bucureşti.

Perrin, J.C. (1974), *Le Dévèloppement Régional,* Economica, PUF, Paris.

Perroux, F. (1950), *Economic Space: Theory and Application,* Quaterly Journal of Economics, 64, p. 89-104.

Piore, M., Sabel, C. (1984), *The second industrial divide: possibilities for prosperity,* Basic Books, New York.

Ponsard, C. (1955), *Economie et éspace,* SEDES, Paris.

Pop, Gr. (1969), *Câmpia Crişurilor. Probleme de geografia industriei,* Oradea; (1986), *România. Geografie economică, partea I-a,* Ediţia a II-a, Universitatea din Cluj-Napoca; (1988), *România. Geografie economică, partea a II-a,* Ediţia a II-a, Universitatea din Cluj-Napoca; (1996),

România. Geografie hidroenergetică, Presa Universitară clujeană, Cluj-Napoca;

Popescu, C. (1989), *Probleme actuale şi de perspectivă în energetica mondială,* Terra, 1, p. 43-47; (1990 a), *Tendinţe actuale ale procesului de industrializare pe glob,* Terra, 1-4, p. 57-61; (1990 b), *Teorii de localizare a industriei,* Lucr. Semin. Geogr. D. Cantemir, 9, p. 70-78; (1991 a), *Some development problems of clothing and textile industry in Romania, Problems in textile industry,* 5, p. 142-151; (1991 b), *L'impact du gigantisme industriel sur l'évolution des villes de Roumanie,* RRGGG-Géogr., 35, p. 21-29; (1991-1992), *Recent industrial changes in Bucharest,* AUB, XL-XLI, p. 85-91; (1993 a), *Romanian Industry in Transition,* GeoJournal, 29, 1, p. 41-48; (1993 b), *Mining vs. Environment in the newest coal basin of Romania,* Geography and Conservation, Proceedings of the second Romanian-British Seminar, p. 103-109; (1993c), *Geographical considerations on the Romanian industrial small and medium-sized enterprises,* RRGGG-Géogr., 37, p. 13-21; (1994 a), *Evoluţia studiilor de geografia industriei (1944-1994),* Revista geografică, I, 1, p. 109-115; (1994 b), *Panorama d'une industrie en transition. Le cas de la Roumanie,* L'éspace géographique, XXIII, 4, p. 342-350; (1994 c), *The spatial dimension of Romanian industry during the transition period,* RRG, 38, p. 59-65; (1994 d), *Rolul industriei în organizarea spaţiului geografic,* An. Univ. din Oradea, Geografie, IV, p. 184-190; (1994 e), *Axa dunăreană – evoluţie şi semnificaţie în industria românească,* Conferinţa regională de geografie, p. 263-269; (1995 a), *Restrukturyzacja przemystu poprzez prywatyzacje Przyklad Rumunii,* în Proces przeksztalcen spoleczno-gospodarczych w Europie srodkowej i wschodniej po roku 1989, Torun, p. 81-93; (1995 b), *Forţa de muncă industrială a României în anul 1992,* AUB, XLIV, p. 93-101 (1995 c), *The spatial evolution of the Romanian industry during the XXth century,* RRG, 39, p. 21-30; (1995 d), *Industria rurală – caracteristici şi perspective,* Geographica Timisiensis, IV, p. 159-167; (1995-1996), *Tipuri de relaţii între activităţile industriale şi componentele geografice ale spaţiului,* Revista geografică, II–III, p. 126-129; (1996 a), *Tipologia industrială a oraşelor României,* An. Univ. de Vest, Timişoara, p. 33-43; (1996 b), *Contribuţii teoretice privind relaţia dintre industrie şi organizarea spaţiului,* Studia Univ. Babeş-Bolyai, Geographia, XLI, 2, p. 146-152; (1998 a), *Foreign Direct Investment in the Romanian Industry,* Beitrage zur Regionalen Geographie, 47, The political geography of current East-West relations, Leipzig, p. 113-121; (1998 b), *Naţional, regional şi local în organizarea spaţiului prin industrie,* Comunicări de geografie, II, Editura Universităţii din Bucureşti, p. 155-161; (1999), *Industrial Restructuring through Privatization. Evidence from Romania,* în *Shock-Shift in an Enlarged Europe,*

F.W. Carter, W. Maik (ed.), Ashgate, Aldershot, Marea Britanie, p. 71-81; (1999), *Industry of Banat. Recent Dynamics,* p. 185-193 în Geographical Essays on the Romanian Banat, D. Turnock (ed.), Leicester University, Department of Geography, I-II, Marea Britanie; (1999), *Reacţii regionale ale industriei în contextul procesului de restructurare,* Rev. Geogr., V, p. 14-19; (2000), *Bucureşti - o metropolă în tranziţie. Caracteristici demografice,* Rev. Geogr., VI, p. 62-72.

Popescu, C., Tălângă, C., Ianoş, I. (1989), *Diversificarea activităţilor industriale în centrele urbane specializate din România,* SCGGG-Geogr., XXXVI, p. 32-43.

Popescu, Şt. D. (1905), *Localizarea industriilor în România. Studiu de geografie economică, Partea I, Principalele transformări ale materiei organice,* Atelierele Grafice Socec, Bucureşti.

Pred, A. (1967), *Behaviour and Location. Foundations for a Geographic and Dynamic Location Theory,* Lund Studies in Geography, partea I, Lund; (1975), *Diffusion, Organisational Spatial Structure and City System Development,* Economic Geography, 3, p. 252-268; (1977), *City-Systems in Advanced Economies,* Hutchinson, Londra.

Prigogine, I., Stengers, I. (1984), *Noua alianţă. Metamorfoza ştiinţei,* Editura Politică, Bucureşti.

Pumain, D., Saint Julien, T. (1976), *Fonctions et hiérarchies des villes françaises. Etude du contenu des classifications realisées entre 1960 et 1974,* Annales de Géographie, 470, p. 385-440.

Raffestin, C. (1980), *Pour une géographie du pouvoir,* Litec, Paris.

Rarincescu, I.G. (1930), *Electrificarea României,* Institutul Român de Energie, Bucureşti.

Rădulescu, N.Al. (1932-1943), *Geografie economică generală,* Note de curs, Academia de Înalte Studii Industriale şi Comerciale, Bucureşti.

Rey, V. (1972), *Organisation régionale et structure urbaine de la Roumanie, d'après la littérature géographique roumaine récente,* Annales de Géographie, p. 711-729; (1975), *La Roumanie. Essai d'analyse régionale,* S.E.D.E.S., Paris; (1998), *Les térritoires centre-européens, defis d'Europe,* în Rey, V. (coord.), Les térritoires centre-européens. Dilemmes et defis, La Decouverte, Paris, p. 13-34.

Reymond, H. (1981), *Problematique de la géographie,* PUF, Paris.

Rostow, W.W., (1963), *Les étapes de la croissance économique,* Seuil, Paris.

Ruigrok, W., Tulder, R. van (1995), *The logic of international restructuring,* Routledge, Londra.

Rusenescu, C., Şandru, I. (1961), *Regiunea Bacău – o règiune în plin avânt de dezvoltare industrială,* Natura, 1, p. 42-51.

Sabel, C.F. (1989), *Flexible specialization and the re-emergence of regional economies,* în P. Hirst, J. Zeitlin (ed.), Reversing Industrial Decline?

Industrial Structure and Policy in Britain and her Competitors, Berg, Leamington, p. 17-70.

Sadler, D. (1992), *The Global Region: Production State Policies and Uneven Development,* Pergamon, Oxford.

Saint Julien, T. (1982), *Croissance industrielle et système urbain,* Economica, Paris.

Sanders, L. (1989), *L'analyse statistiques des données en géographie,* G.I.P. Reclus, Montpellier.

Saunier, J.M. (1969), *Contribution à l'étude des modèles de localisation. Introduction des facteurs qualitatifs,* Institut d'Economie Régionale, Poitiers.

Scott, A.J. (1988), *New industrial spaces,* Pion, Londra; (1988), *Metropolis: from the division of labor to urban form,* University of California Press, Los Angeles.

Scott, A., Storper, M. (1992), *Le dévèloppement régional reconsideré,* în Benko, G. (ed.), Espaces et sociétès, 66/67, L'Harmattan, p. 7-35.

Smith, D.M. (1971), *Industrial Location. An Economic Geographical Analysis,* John Wiley, New York.

Stan, C. (1969), *Industrialisation et urbanisation en Roumanie,* RRGGG-Géogr., 13, 2, p. 129-145; (1971), *Unele probleme privind localizarea industriei în oraşul Craiova,* Studia Univ. Babeş-Bolyai, 2, p. 945-951.

Stan, C., Cosma, C., Ghenovici A. (1965), *Industria şi valorificarea primară a resurselor naturale din Delta Dunării,* 12, 1, p. 133-143.

Stöhr, W.B. (1984), *La crise économique demande-t-elle de nouvelles strategies de dévèloppement régional?,* în Aydalot, Ph. (ed.), Crise et éspace, Economica, p. 183-204.

Storper, M., Scott, A. (1989), *The geographical foundations and social regulation of flexible production complexes,* în Dear, M., Wolch, J. (ed.), The power of geography, Unwin Hyman, Londra.

Storper, M., Walker, R. (1989), *The Capitalist Imperative: territory, technology and industrial growth,* Blackwell, Londra.

Swingedouw, E. (1992), *Territorial organization and the space/technology nexus,* Transactions, 17, p. 417-433.

Şandru, I., Deică, P., Ştefănescu, I. (1972), *Changements dans la répartition térritoriale de la population occupee dans l'industrie de la R.S. de Roumanie,* ASUCI-GG, II, XVIII, p. 85-93.

Ştefănescu, I., Deică, P. (1972), *Arii de mare concentrare a industriei din R.S. România,* Revista de statistică, 4, p. 3-11.

Taylor, M.J. (1984), *Industrial Geography and the Business Organization,* în M.J. Taylor (ed.), The Geography of Australian Corporate Power, Croom Helm, Sydney.

Taylor, M.J., Thrift, N.J. (1983), *Business Organization, Segmentation and Location,* Regional Studies, 17, p. 445-465.

Tălângă, C. (1989), *Repere geografice în dezvoltarea industrială a municipiului Bucureşti,* Terra,. 2, p. 42-49; (1991-1992), *Quarring at Roşia Poeni. Geographical implications,* AUB, XL-XLI, p. 81-85.

Tufescu, V. (1965), *L'accroissement differentiel de la population de la RSR,* RRGGG-Géogr., 9, p. 207-213; (1974), *România. Natură, om, economie,* Editura Ştiinţifică, Bucureşti.

Tufescu, V., Ştefănescu, I. (1974), *Les déplacements de la force de travail dans l'industrie de la Roumanie,* RRGGG-Géogr., 18, 2, p. 227-238.

Turnock, D. (1970), *The Pattern of Industrialisation in Romania,* Annals of the Association of American Geographers, 60, 3, p. 540-559; (1986), *The Romanian Economy in the Twentieth Century,* Croom Helm, Londra (1991), *The planning of rural settlement in Romania,* The Geographical Journal, 157, 3, p. 251-264.

Ullman, E.L. (1953), *Human geography and human research,* Annals of the Association of American Geographers, 43, p. 54-66.

Ungureanu, Al. (1980), *Oraşele din Moldova. Studiu de geografie economică,* Editura Academiei, Bucureşti.

Ungureanu, Al., Nimigeanu, V. (1986), *Evoluţia structurii urbane a municipiului Vaslui,* Lucr. Semin. Geogr. D. Cantemir, p. 359-369.

Urucu, V., Podgoreanu, T. (1986), *Spaţiul geografic în concepţia unor geografi români,* Terra, 1, p. 29-32; (1987), *Conceptul de spaţiu geografic,* AUB, Filozofie, XXXVI, p. 100-104.

Vasiliu, P. (1911), *Regimul nostru industrial. Încercări contributive la rezolvirea chestiunei industriale la noi,* Editura Socec et Co., Bucureşti.

Văcăraşu, I. (1985), *Funcţia industrială a oraşului Vaslui,* Lucr. Semin. Geogr. D. Cantemir, 5, p. 371-377.

Vâlsan, G. (1938), *Sensul geografiei moderne,* Bul. Soc. Rom. Geogr., LVII, Bucureşti.

Velcea, I. (1970), *Cu privire la răspândirea şi concentrarea industriei în R.S.R.,* Terra, 2, p. 9-20.

Veltz, P. (1991), *New Models of Production Organisation and trends in spatial development,* în G. Benko, M. Dunford (ed.), Industrial Change and Regional Development: The Transformation of New Industrial Spaces, Belhaven, Londra.

Zeletin, St. (1925), *Burghezia română. Originea şi rolul ei istoric,* Editura Cartea Românească, Bucureşti.

Xenopol, N. (1916), *La richesse de la Roumanie,* Editura Socec et Co., Bucureşti.

Walker, R. (1988), *The geographical organization of production systems,* Environmental Planning D: Society & Space, 7, p. 377-408.

Wallerstein, I. (1974), *The Modern World System,* Academic Press, New York.
* * * (1904), *Ancheta industrială din 1901-1902, Industria mare,* I, Bucureşti.
* * * (1921), *Ancheta industrială din 1920,* Tipografia curţii regale F. Gobl Fii, Bucureşti.
* * * (1939), *Enciclopedia României, Economia Naţională, Cadre şi producţie,* III, Bucureşti.
* * * (1964), *Industria României 1944-1964,* Editura Academiei RPR, Bucureşti.
* * * (1974), *Dimensiunea optimă a întreprinderilor,* Editura Politică, Bucureşti.
* * * (1977), *Repartizarea teritorială a industriei,* Editura Academiei, Bucureşti.
* * * (1978), *Politica Partidului Comunist de industrializare socialistă a ţării,* Editura Academiei RSR, Bucureşti.
* * * (1982), *Enciclopedia geografică a României,* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti.
* * * (1984), *Geografia României, Geografia umană şi economică,* II, Editura Academiei RSR, Bucureşti.
* * * (1992), *Clasificarea activităţilor din economia naţională,* CNS, Bucureşti.
* * * (1970), *Recensământul populaţiei şi locuinţelor din 1966,* DGS, Bucureşti.
* * * (1980), *Recensământul populaţiei şi locuinţelor din 1977,* DGS, Bucureşti.
* * * (1994), *Recensământul populaţiei şi locuinţelor din 1992,* CNS, Bucureşti.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

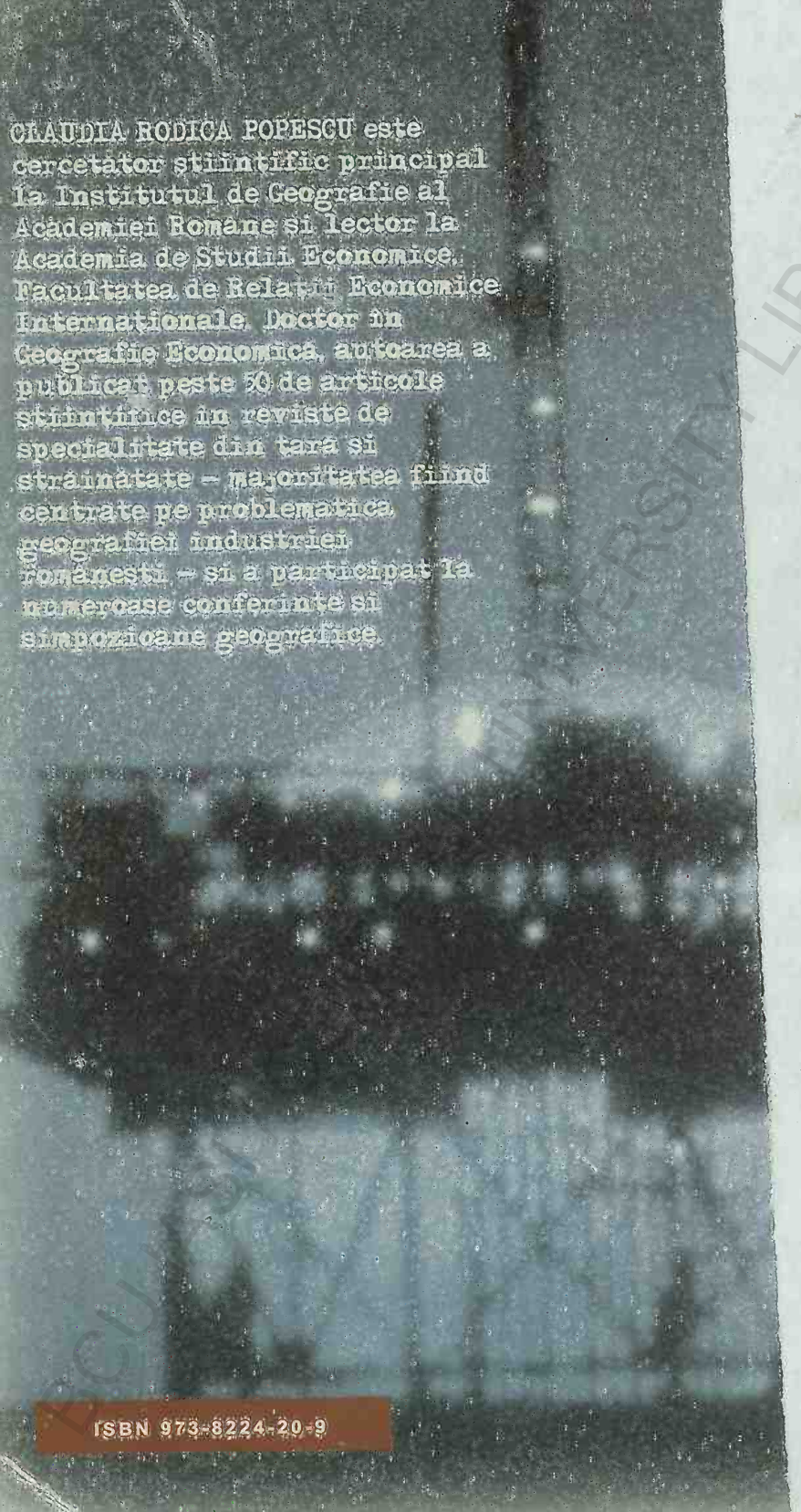

CLAUDIA RODICA POPESCU este cercetator stiintific principal la Institutul de Geografie al Academiei Romane si lector la Academia de Studii Economice, Facultatea de Relatii Economice Internationale. Doctor in Geografie Economica, autoarea a publicat peste 50 de articole stiintifice in reviste de specialitate din tara si strainatate - majoritatea fiind centrate pe problematica geografiei industriei romanesti - si a participat la numeroase conferinte si simpozioane geografice.

ISBN 973-8224-20-9

BCU BUCHAREST UNIVERSITY LIBRARY